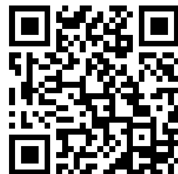
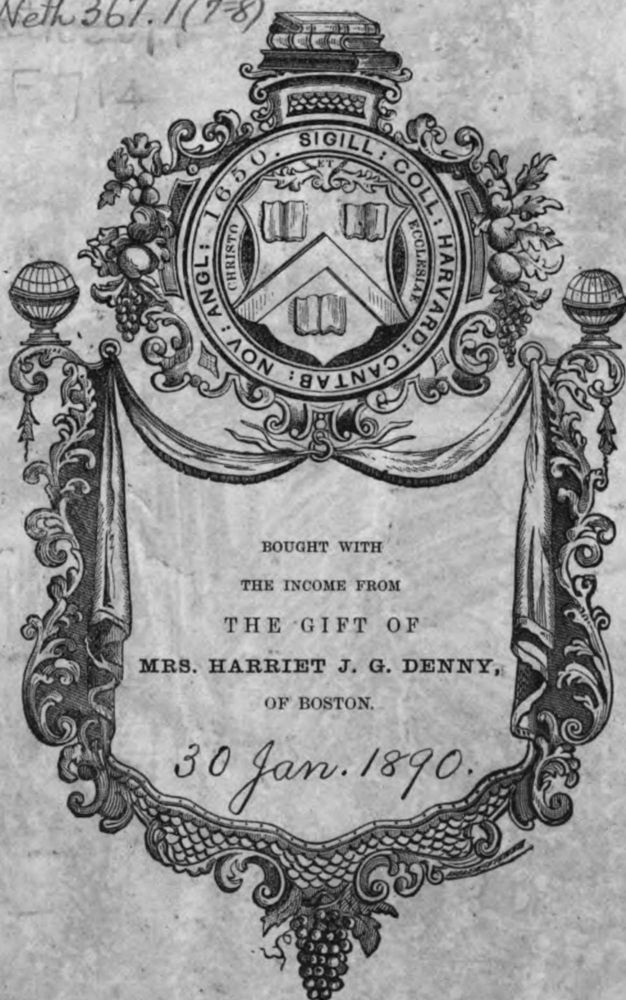

SIGILL : COLL : HARVARD : CANTAB : NOV : ANGL : 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

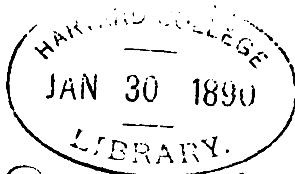
UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

7de JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1887.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

INHOUD.

	Bladz.
J. W. MULLER, De taalvormen van Reinaert I en II	1.
I. Vocalen	5.
II. Consonanten	41.
III. Conjugatie	44.
IV. Declinatie; A. Substantiva	57.
B. Adjectiva	75.
C. Pronomina	78.
G. BUSKEN HUET, Van Sinte Brandane, vs. 137—260	85.
J. A. WORP, Apollo's Harp (1658)	92.
M. DE VRIES, Van den Borchgrave van Couchi. Fragmenten	97.
Inleiding	97.
I. Fragment uit Atrecht	134.
II. Fragmenten uit Heeswijk. Eerste fragment	161.
Tweede fragment	186.
Bijlage: I. Scavote	237.
II. Imbare	240.
III. Zimperlijc	247.
IV. Nog een fragment van Couchi	248.
J. W. MULLER, Mr. Henric van Alcmaer	251.
J. H. GALLÉE, Saksische namen van planten en delfstoffen	261.
M. DE VRIES, Een fragment van de tweede vertaling der Rose	282.
H. E. MOLTZER, Over woeker. Middelnederlandsch fragment	292.
J. VERDAM, Custinge	302.
A K., Bladvulling	319.

Overgedrukt uit het Taalk. Tijdschrift. Afl. 1. Jaarg. 1887.

DE TAALVORMEN VAN REINAERT I EN II.

De volgende bladzijden bevatten de uitkomsten van een vergelijkend onderzoek der taalvormen van Reinaert I en II. In de eerste plaats is daarbij mijn doel geweest, eene bijdrage te leveren tot de vaststelling van eenen zuiveren, critischen tekst der beide werken. Zeker hebben de beide Reinaert-gedichten op een dergelijk onderzoek, dat eene scheiding tusschen dichter en afschrijver althans gedeeltelijk mogelijk maakt, vóór andere gedichten aanspraak, niet alleen uit hoofde van hunne hooge innerlijke waarde, maar ook omdat zij juist de oudere en de jongere periode van het Middelnederlandsch vertegenwoordigen, en bovenal omdat de op het uiterst slechte en slordige hs. b berustende tekst van II, zelfs in den vorm, dien de uitgave van Prof. Martin er aan geeft, zulk eene grammatische »taalzuivering" dringend noodig heeft, veel meer dan I, waarvan hs. a een in grammatisch opzicht nauwkeurig, althans niet moderniseerend afschrift schijnt te zijn [1]).

Daarbij kunnen deze onderzoekingen later wellicht een en ander opleveren voor de nadere bepaling van tijd en plaats der beide werken. Men neemt op grond der voorkomende plaatsnamen, enz. gewoonlijk aan, dat I vóór 1250 in Oost-Vlaanderen, II omstreeks 1375 in West-Vlaanderen is geschreven, terwijl hs. a omstreeks 1400 door een Vlaming, hs. b omstreeks 1425 (door een Hollander?) vervaardigd zou zijn [2]). Deze meening wordt door de taalvormen over het geheel bevestigd. Het

1) Zie hierover Ojb. 1 vlgg.
2) Zie Martin, Einl. I vlgg., XVI vlgg.

groote verschil tusschen den oorspronkelijken dichter en den omwerker bestaat hierin, dat, terwijl de laatste volstrekt niet zuiver Westvlaamsch schrijft en herhaaldelijk van Maerlant afwijkt, »Willem die Madoc maecte" telkens opnieuw blijk geeft van buitengewone zuiverheid en nauwgezetheid in zijne taal en zijne rijmen, zoodat men hem ook ten opzichte der techniek gerust onzen voortreffelijksten Middeleeuwschen dichter mag noemen: ik wijs slechts op zijne *e*-, *o*- en *oe*-rijmen, op welke punten hij allen, ook Maerlant, in zuiverheid overtreft. Tevens hoop ik iets bij te dragen tot de chronologie van verschillende verschijnselen; immers op de vraag, waar en wanneer, tot of sedert welken tijd deze of die vorm gangbaar is geweest, moeten wij in vele gevallen nog het antwoord schuldig blijven. Vooral op het vocalisme, de apocope der slot-*e* en de wisselvormen heb ik daarom mijne aandacht gevestigd; ik heb mij hierbij niet laten afschrikken door de dikwijls onzekere, of op zich zelve weinig beslissende uitkomsten, gedachtig aan hetgeen Dr. Franck, AfdA. 5. 83—4, over de noodzakelijkheid en het nut van dergelijke detailstudiën gezegd heeft.

Gewoonlijk heb ik alleen de feiten gegeven [1]), soms ook door vergelijking van oudere of jongere dialecten eene verklaring beproefd; dikwijls heb ik mij echter moeten bepalen tot eene statistiek der vormen, zonder tot eenig bepaald resultaat te kunen geraken omtrent het deel van den dichter en van den afschrijver. De groote moeilijkheid is juist hierin gelegen, dat

1) Veel van het door mij opgemerkte was reeds door Prof. Franck in zijne Mnl. Gramm., of door Prof. Martin in zijne uitgave behandeld: ik heb dan meestal daarheen verwezen. Het eerste stuk van Prof. Van Helten's Mnl. Spraakkunst kwam mij eerst in handen, toen het achterstaande reeds grootendeels bewerkt en geschreven was; in den daar verzamelden schat van bewijsplaatsen bevinden zich natuurlijk ook vele uit den Rein.; om die reden alles, wat daar reeds vermeld werd, hier te schrappen, scheen mij echter onnoodig, en, in het belang van een volledig overzicht der eigenaardigheden van R. I en II, ook ongewenscht. — Nadat ik het volgende reeds bij de Redactie had ingeleverd, verscheen Prof. Van Helten's uitgave van Reinaert I.

men in I en in II (vervolg) met dichter en afschrijver, in II (omwerking) met dichter, omwerker en beider afschrijvers te doen heeft. Hier komt nog bij de onzekerheid aangaande de »vorlage" van den omwerker: immers de tekst van I, dien wij kennen, wijkt zeker van het origineel vrij sterk af; waarschijnlijk zelfs heeft de omwerker een hs. van I voor zich gehad, dat in vele opzichten nader aan het oorspronkelijke stond dan de redactie van a: er is dus eigenlijk sprake van een origineel (x), eene gewijzigde redactie, waarvan a, en eene omwerking, waarvan b een afschrift is [1])! Vooralsnog zijn dan de rijmen dikwijls de eenige, hoewel lang niet altijd vaste steun. Bovendien mag men uit het feit, dat iets door den *omwerker uit I behouden* is, nog niet altijd afleiden, dat dit voor hem een gewone vorm of een gewoon woord was: alleen wat *ook* in de *afwijkende* gedeelten der omwerking en in het *vervolg*, en dan nog *in het rijm* voorkomt, is zeker van den dichter van II. Immers dat hij om niet al te veel »overhoop te halen" op sommige plaatsen woorden, rijmen of vormen behield, die eigenlijk in zijnen tijd verouderd [2]), of in zijne streek »ongehoord" waren, is niet onwaarschijnlijk. Wanneer (om van poëtasters als Velthem niet te spreken) reeds een dichter als Maerlant »om vrai te houdene rijm ende sin", dus uit »reimnot", en ook wel om eene algemeen verstaanbare schrijftaal te bezigen, vaak buiten zijn eigen dialect ging, dan zal eene eeuw later de vermenging der dialecten, waarop deze min of meer algemeene schrijftaal be-

---

1) Zie hierover Ojb. 4 vlgg. De onderlinge verhouding der verschillende redacties hoop ik later nog eens opnieuw met het oog op de tekstcritiek te onderzoeken. Enkele plaatsen zijn hierachter reeds terloops behandeld.

2) Men zie een voorbeeld van deze Middeleeuwsche manier van overnemen bij Mr. S. Muller Fz., Die Holl. Cronike v. d. Heraut (Bijdr. v. Vad. Gesch. 3e Reeks, II, blz. 1 vlgg.), waar geheele passages uit Stoke vrijwel letterlijk zijn ingelascht in eene kroniek van c. 1400, waaronder allerlei uitdrukkingen, die in dien tijd waarschijnlijk niet meer gangbaar waren. Zoo heerscht er in de taal van II zeker eene vrij groote ongelijkmatigheid tusschen de oudere, uit I overgenomene, en de nieuwere, oorspronkelijke gedeelten.

rust [1]), zonder twijfel veel verder gegaan zijn. Bovendien is onze omwerker vooral niet angstvalliger en nauwgezetter dan Maerl., een zuiver, onvermengd dialect behoeft men bij hem niet te verwachten, en het gaat dus niet aan, alles wat niet in dat dialect thuishoort, voetstoots te verwerpen en onecht te verklaren, iets waartoe men in I op grond der buitengewoon zuivere oudvlaamsche taal van het geheele gedicht wel degelijk het recht heeft. Ten gevolge van dit alles is eene beslissing tusschen omwerker en afschrijver dikwijls zeer moeilijk.

Meestal zijn hier de plaatsen van II aangehaald naar Groebe's afschrift [2]) (doch naar de telling van M.'s uitgave, die ik ook voor I gebruikt heb); bij onbelangrijke verschillen (*i* of *y*, *ghe* of *ge*, enz.) zijn echter zeer dikwijls de vormen en de spelling van M.'s uitgaaf behouden. De door het rijm bewezen plaatsen heb ik altijd van (:) voorzien, behalve bij de apocope van den infin. en bij de declin. der znw. en bnw., waar *alle* plaatsen, tenzij het *tegendeel* vermeld is, in het rijm staan. Voor de door mij gebruikte verkortingen [3]) verwijs ik naar Ojb. (De oude en de jongere bewerking van den Reinaert. Amst. 1884) blz. I—IV, waaraan ik toevoeg: F(ranck, Mnl. Grammatik), Verd(am, Mnl. Woordenboek).

Aan Prof. Franck, die mij op de meest heusche wijze over verschillende punten hooggewaardeerde inlichtingen heeft gegeven, breng ik hier mijnen welgemeenden dank.

---

1) Zie o. a. F. 8, Alex., Inl. LXXXIV.

2) Zie Ojb. III; waar dit afschr. eene door M. in de varr. niet opgegevene lezing heeft (wat nog al eens voorkomt) heb ik altijd stilzwijgend de lezing van Gr. aangehaald.

3) Bij vormen, die zeker alleen van de afschrijvers zijn, heb ik meestal van *a* en *b* gesproken; in onzekere gevallen ook wel eens van I en II: uit het al of niet aanwezig zijn van bewijzende rijmen blijkt dan genoegzaam, of een vorm den dichter of den omwerker, dan wel vermoedelijk alleen den afschrijvers mag worden toegeschreven.

I. Vocalen.

ă. De oorspronkelijke *ă* is nog bewaard in *ghe*(*h*) *orsam* 2572/2594 (:), /1694, dus ook in II. *Hat* (odium), dat alleen in II /938, 3810, 5824, 7225 (:), 7681 (b) voorkomt, en geheel met Hd. *hasz* overeenstemt, moet in vorming van Nnl. *haat* (uit *hāte*) verschillen (of kan het evenals *an*, *dan* [1]), enz. berusten op oudere apocope?); het bnw. *hat* (= *ghehat* »vijandig", zie F. 17) komt evenzoo alleen in II voor /818, 3973 (:). Over *dwas* (vocat.) /940 (:), en *pijpgheblas* 4164 (:) zie Franck, op Alex. blz. 397, Gr. 45; Van Helten, Tijdschr. 3. III; Verd. 2. 491; is in *dwas* eene oorspronkelijke *ă*, die door de, oorspronkelijk alleen in de verbogen vormen thuis hoorende, *ā* verdrongen ware, onmogelijk? In elk geval wordt de *ă* in deze vormen voor II hierdoor toch wel bewezen, daar een rijm *ă* : *ā* verder niet voorkomt. De *ā* in de verbogen vormen der woorden met *ă* is in II nog bewaard, bijv. *gemaec* /3331 (:), *onghemake* 4878 (:), *caeff* 7301 (bc), *gheselscaeps* 7497 (c; b: *-scaps*), *achterbaecs* 4239.

I heeft altijd: *waes*, *waest*, enz. bijv. 226/, 1316/, 1890/; II *wast*, enz., zonder bewijzende rijmen; *maghet* (mach het): *draghet* wordt door II, gesyncopeerd, behouden 3347/3347, *maechs* 1498/ weggelaten. I doorgaans: *saels saelt*, II: *sals*, *salt*, evenzoo *cant* 4219, *gaft* 6785, enz [2]). Evenzoo meestal *jamer*, *-like* × *jammer*, *-like*.

a × e [3]). Wat den umlaut betreft, vermeld ik de volgende vormen: *geslechte* 6552 (:) (F. 13), *gestedicheit* 4851, *scende*(*n*) (b: *a*) /1339 (:) (*scende* f. of *scent* m., zie gl. Rijmb. en Franc.; Verdam, Versl. Kon. Ac. 3de reeks 2. 297), *kemden* 5154, *wermen* 5063 (:). *bat* en *bet* in I elk tweemaal, in II tweemaal (eens overgenomen) *bat* 2235/2256, 3976, doch 8 maal *bet* (alle :), dat dus zeker meer in gebruik kwam. II heeft eenmaal *laetst* 4976 (:), meestal *lest* 3612, 3664, 3990, 5506, 5848,

---

1) Zie over deze woorden ben. bij Adverbia.

2) *Dart* 239/, 3468/ is door M. te onrechte in *daert* veranderd, zie F. 15, Anm.

3) Over *e* × *a* in *geslegken*, enz., zie ben. bij Conjugatie.

7088, doch nooit in 't rijm, ofschoon dit toch geenszins onmogelijk was; is *lest* dus van den afschrijver? I kent geen van beide.

weien: *verdreien* 6835 (c volgens M., volgens Gri.: *ai*: *ai*; b: *aei*: *aei*), *weidet* 5361, *dreide* 5610 (beide in b) [1]), vgl. gl. Hild. (Kil. geeft *weien* als *Sax.* op, en in Gelderland luidt het ook nog aldus). Is hierbij van umlaut sprake, of is *ai* (of *âi*?) [2]) alleen voor de *e* tot *ei* iplv. tot *ê* overgegaan (vgl. *screien*, *Meie*, enz. F. 26)? In elk geval wordt *ei* voor II niet bewezen; het zal, daar De Bo en Schuermans beiden *aai* als Vla. opgaven, dus wel van den afschr. zijn.

II kent umlaut van *â* tot *ê* in *geberen* /925, *weer* (esset) 6656 (:), *weren* /2484, /2922, /3185, *verveert* 3817 (:), *vermeert* 4221 (:) [3]); *mordeneere* 128/ (: *ombeere*; /135 : *-aer* : *-aer*) staat in I geheel alleen, vermoedelijk is het dus van den afschr. van a, en moet men lezen: *-are*: *-are*, evenals in II; doch vgl. F. 39 over een mogelijk *-ēre* uit *-ĕre* (ontleening van den umlautsvorm *-êre* uit het Brab. of Limb. is in I hoogst onwaarschijnlijk). Over het geheel toont II dus meer neiging tot umlaut dan I.

wale en *wel* zijn eigenlijk twee verschillende woorden, zij komen in I en II beide passim zonder eenig onderscheid voor.

II heeft verder nog: *nase* 6091, *naesgat* 6078 (*nese* o. a. 793/821 (:)), *vaechde* 7143 (:) naast *veechde* 7139, *dienstmegen* 5150 (? M. naar p: *-maghede*), *steven* (staven) 6328 (Kil. geeft *steve* op als vetus voor *staf*).

enden 3885 (:), *entvoghel* 6883 zijn onvlaamsche vormen, blijkens het rijm echter eene vrijheid des *dichters* tegenover zijn dialect. De Vlaamsche vorm was (en is) *aend(e)*, zie De Bo en Schuerm. i. v., Verwijs, Inl. op Nat. Bl. XXXVII en Taalk. Bijdr. I. 223.

---

1) *waien* 7054 (: *scraven*) alleen in c, zeker van den afschrijver, lees met b: *draven* (zie ook Verd. i. v.).

2) Of oorspr. *âe* (zie Braune, Got. gr. § 22; Beitr. 11. 51 vlgg.)?

3) Overgang (zonder uml.) tot *e* voor *-rt* heeft volgens F. 69 alleen bij *ā*, niet bij *ă* plaats.

baraet × *beraet* (ook *verraet*), *maer* × *mer* (beide passim) zijn natuurlijk te verklaren uit het verzwakte accent, bij het eerste woord gesteund door de volksetymologie.

a × **o**. II uitsluitend: *wopen* /2172, 4325, 5859, 6655, maar zonder bewijzend rijm. Pron. pers. fem. in I uitsluitend *hare*, II in het rijm altijd *hare*, *haer* (zie ben. bij Pronom.), buiten het rijm passim *hore*, *hoor*, *huer*; dat deze vormen niet in het rijm voorkomen, bewijst hier nog niet, dat ze van den afschrijver zijn: waarschijnlijk waren het de ongeaccentueerde vormen, die natuurlijk alleen *in* het vers konden voorkomen, terwijl *haer* dan vooral in het rijm stond (zie F. 47).

af in I uitsluitend (*of*, zoover ik weet, alleen 21/, in den proloog, zie ben. blz. 13, noot 4), in II soms *af* behouden 1798/1818, 2851/2841, en verder 5266, 5305 (*ave*), 7486, meestal vervangen door *of* /1924, /2094, en verder 3702, 4943, 4986, 5671, 5772, 7083, 7394, 7686 (alle :, zie verder M.'s gloss.), evenzoo in samenstellingen. Volgens De Bo, 24 vlgg., kent het Wvl. tegenwoordig uitsluitend *of*, ook in samenstellingen [1]). Evenzoo *wach*, *ach* × *och* (zie gl.), doch niet door het rijm bewezen [2]).

ē : **ê**. De volgende tabel geeft een overzicht dezer rijmen :

1) Zie verder ben. bij Adverbia.

2) Over *-ocht-* en *-acht-* in de verl. tijd en deelw. der ww. *bringhen*, enz. zie ben. bij Conj.

		I	(Omwerking)	II (Vervolg)
A. ex.[1]				
ēx : *ēx*		96	95	143
êx : *êx* [2]		49	39	40
-hede :	*ē*	3	4	11 (incl. 1 : zichzelf[3]))
	ê	—	—	1 (5590)
ex in vreemde woorden:	*ēx*	1 (2971/)	1 (/2961)	—
	êx	4	4	6
-e)el in vr. woorden:	*ē*	—	—	4 (5319, 5905, 6211, 7429)
	ê	5 (incl. 1 : zichzelf[4]))	3 (incl. 1 : zichzelf)	7
ēx : *êx*		1 (/21)	4 (/21, /2077, /2229, /2833)	11
B. er.				
ēr : *ēr*		4 (incl. 2873/?)	3	5
êr : *êr*		26	26	39
-ērt, *-de* : *-ērt*, *-de*		2	4	12
-êrt, *-de* : *-êrt*, *-de*		1	—	—
er in vreemde woorden:	*ēr*	—	—	—
	êr	2 (375/, 425/)	2 (/403, /453)	—
-eert, *-de* in vr. eigenn.:	*-ērt*	—	2 (/1021, /3087)	6
	-êrt	7	4 (/1039, /1059, /1676, /2001)	1 (3817?)
-eren in vr. werkw.:	*ēr*	1 (703/ : zichzelf)	1 (/2041)	2 (4121, 4800)
	êr		1 (/3085)	6 (incl. 1 : zichzelf)
-eert in ppp. v. vr. ww.:	*-ērt*	—	—	1 (5379)
	-êrt	1 (203/?)	1 (/2755)	3 (4746, 6733, 7327)
ēr : *êr*		2 (127/(?), 3469/)	15	24
ērt : *êrt*		—	—	1 (4221)

1) *e* + alle cons. behalve *r*.
2) *ē* = zachtlange *e* (Ogerm. *e*), *ê* = scherplange *ee* (Ogerm. *ai*).
3) *-hede* : *-hede*.
4) Een rijm van twee vreemde woorden op *-eel*.

Hierbij heb ik, voordat ik er eenige conclusies uit trek, het volgende op te merken. Ik heb alle rijmen geteld, ook normale als *ēx* : *ēx*, om de frequentie dezer rijmen tegenover de weinige onregelmatige in 't oog te doen springen; opgesomd heb ik de rijmen slechts, wanneer ze onregelmatig en weinig talrijk of twijfelachtig waren; de rijmen als *-hede*: *-hede*, die niets bewijzen heb ik daarom afzonderlijk uitgemonsterd. Voorts verdienen de volgende woorden eenige vermelding wegens de plaats, die zij in deze tabel verkregen hebben. Voor *heden* (hodie) heb ik *ē* aangenomen, vgl. (behalve onze tegenwoordige spelling) Cosijn, Noord en Zuid 1. 219 vlgg., en Franck, Etym. Wdb. i. v. Het rijmt hier dan ook 3459 (?) /3458 op *-hede*, 4830, 6670 op *ē*, alleen 7300 op *ê*. — Onder de *êx* : *êx* rijmen heb ik opgenomen 2075/2105, 2081/2111, waar *bleeten*, *ghebleet* op *ê* rijmt, zie beneden. — *eten* : *creten* 6479 heb ik als *ē*: *ē* beschouwd. Wel kent Kil. 323 een ww. *kreiten*, *kręten* (d. i. *ê*) »provocare", blijkbaar hetzelfde, als hetgeen Schuerm. 292 met »tergen, plagen", en De Bo 571 met »knijzen, verdrietig, vragen om iets" verklaren (zie nog voor het Limburgsch: Onze Volkstaal 2. 222 i. v. en vgl. gl. Lsp.), dat men wellicht als causatief van *krijten* »schreeuwen", met eene latere intrans. beteek. (vgl. *neigen*, *steig(er)en*, enz.), zou kunnen opvatten, doch eenvoudiger is het, voor deze intrans. bet. een ww. met zwakken vocaaltrap *crēten* (uit **kritôn*) aan te nemen (o. a. ook Lorr. (J.) 1. 1053, en Franc. 5475 in deze intrans. beteek. voorkomende), dat tot *krîten* staat, als *clēven* tot *clîven*. Prof. Franck, die mij hierop opmerkzaam maakt, en in het gloss. zijner Gramm. ook twee ww. *creten* heeft opgegeven, vermoedt dat *crêten* (**kraitjan*) »tergen" een geheel ander woord is, dat met *criten* en *creten* »schreeuwen" niets te maken heeft, veeleer bij **krîtan* »rijten, krabben" behoort, evenals Hd. *kritzeln* (vgl. Hd. *reizen*: *reissen* en Kluge, Etym. i. v.). Nl. *cretten* (o. a. Rose 1610) en *kretsen* (Kil., De Bo) zijn zeker nader verwant aan Hd. *kratzen*, dat trouwens wel in eenige verwantschap met **krîtan* zal staan. Zie verder Kluge en Franck i. v. *kratzen*[1]). Wellicht blijken ten slotte deze beide ww. **krîtan* identiek, vgl. het door mij, Ojb. 101, over de verschillende beteek. van *scramen*, *screuwen*, *krassen*, *schrassen* opgemerkte. — *slepen*: *ghegrepen* 7353 heb ik als *ē* : *ē* gerekend. Volgens Franck, ZfdA. 25. 41, heeft er zoowel een *slēpen* (uit **slipôn*) als een *sleipen*, *slêpen* (uit *slaipjan*) bestaan, *beide* met trans. *en* intrans. bet. De verschillende dialecten hebben het een of het ander, of beide door elkander: De Bo heeft *slepen* trans. (maar ook enkele afleid. met *ee*); Schuerm. zegt uitdrukkelijk dat het Vlaamsche *slepen* in Brab.,

1) En nu ook Franck i. v. *kreits* (en *kleven*).

Antw., Kempen en Noord-Brab. »met eene bleitende *e*, of bijna als *sleipen* of *slijpen*" wordt uitgesproken; V. d. Brand, Onze Volkstaal 1. 86, 224, geeft voor het Noordbrab. op: *slèipen*, in de bet. *sleepen* en *slepen*, dus tr. en intr.; voor den Antwerpschen Brabander [1]) Kiliaen is *sleipen* blijkbaar de gewone vorm (in de tr. en in de intr. bet.), waarheen hij i. v. *slepen* verwijst. Blijkbaar is dus *sleipen*, *sleepen* Brabantsch, *slepen* Vlaamsch, en wel in beide beteekenissen [2]). Daar nu R. II stellig Vlaamsch is, en bovendien II (b) van ê veelal *ei* maakt, zal men hier wel ē moeten aannemen. — *bleke* 4802 (: *ghebreke*) is niet »bleiche Farbe" (M., gloss.), maar mv. v. *blec* »vlek", zie Verd. i. v., het rijm is dus ē : ē. — *keel* »rood" 5636 heeft stellig ē; het is identiek met *kele* »guttur". — De *e* van *teder* 3782 heb ik als ē beschouwd, op grond van Beckering Vinckers' betoog, TLB. 4. 198. — Evenzoo die van *gheten*, ppp. v. *eten* 6424, op grond van Schuerm. 152, V. d. Brand (Onze Volkst. 1. 87, 172), Vercouillie (t. a. p. 2. 17), Beckering Vinckers (t a. p. 200), Ternest (Uitspraakleer der Ned. taal § 14), waaruit voldoende blijkt, dat de tweede klinker in woorden als *kedel*, *ledig* bij samentrekking niet met den eersten samensmelt tot een tweeklank, maar alleen de quantiteit, niet de qualiteit van den eersten wijzigt. Hetzelfde zal men dus hier, waar geen syncope, maar synaloephe of eigenlijk elisie plaats heeft, wel mogen aannemen [3]).

Wat de *e* voor *r* betreft, in *begeren* heb ik ē aangenomen, op grond van den bijvorm *begaren* (ê wordt voor *r* niet tot *a*, vgl. Franck, Etym. Wdb. i. v. en V. d. Brand, t. a. pl. 1. 86); in *keren* ê op grond van mhd. *kêren*. — De *e* van *veer* (uit *veder*) 4015 heb ik als ē beschouwd, in overeenstemming met V. d. Brand t. a. p. 1. 87, 172, De Bo 287 en Kil.: *vere*. Wel schijnt *sweer*, uit *swe(h)ur* (of *swe(h)ir*?) ê te hebben (zie Franck, ZfdA. 25. 47, en vgl. Gr. 40, 47), maar wat bij eene oudere syncope geschiedde,

1) Zie Kluyver, Kiliaan 122 vlgg.

2) Het Groningsch schijnt te weifelen: terwijl volgens Prof. Cosijn het Groningsch (Stad?) alleen *slepen* kent (ZfdA. t. a. p.), geeft Onnekes voor Hunsingoo *sleepen* op (Onze Volkst. 2. 56). Hebben nu èn **slaipjan* èn **slipôn* van oudsher deze beide (tr. en intr.) beteek. gehad, zoodat de verschillende dialecten later eene verschillende keus uit beide hebben gedaan, en de onderscheiding onzer Nnl. spelling dus volkomen willekeurig en kunstmatig (doch practisch) is; of heeft **slaipjan* (zeker toch caus. v. *slîpan*, »doen glijden") oorspronkelijk alleen de trans. bet. gekend, terwijl het later, evenals *neigen*, *stei(ge)ren* en dgl., ook de intr. bet. heeft aangenomen, wat hier zeer begunstigd werd door de *verwarring* met het oorspr. enkel intr. **slipôn* (vgl. Fr. 202 over den invloed van het intr. *quelen* op het trans. *quellen*), zoodat onze spelling, zij het ook kunstmatig, een oud, historisch onderscheid heeft hersteld?

3) Onze spelling *preeken*, *leege* is dus eigenlijk verkeerd. — Het Gron. schijnt trouwens bij samenstelling wel scherpl. *ee* te kennen (Onze Volkst. 2. 56.).

behoeft daarom nog niet bij een zooveel jongere syncope, als die der *d* tusschen vocalen, te hebben plaats gehad. — Bij de gevallen van *-ert* zijn er verscheidene, waar *ērt* voor *art* staat, zooals *veerde*, *Reineert* en dgl.; ook enkele waar *-aert : -eert* rijmde, heb ik hierbij gerekend. — Umlaut van *â* (zie boven, blz. 6) heb ik als *ê* beschouwd, vgl. F. 39, ZfdA. 25. 42. —

Zien wij nu, welke uitkomsten het voorgaande overzicht oplevert. Ik beperk mij hierbij in hoofdzaak tot eene vergelijking met hetgeen Franck voor Maerlant gevonden heeft (ZfdA. 25. 30 vgl.); eene volledige behandeling van de kwestie der verschillende *e*'s in het Mnl., in verband met de hedendaagsche tongvallen, zou voorzeker voor onze kennis der uitspraak van het Mnl., voor de plaats- en tijdsbepaling der Mnl. dichtwerken (en ook voor de tegenwoordige spelling) belangrijke resultaten beloven, doch ligt niet binnen mijn bestek.

Waren beide klanken *ē* en *ê* voor den dichter gelijk geweest, dan zou men het rijm *ēx : êx* stellig vrij dikwijls aantreffen [1]). In plaats hiervan vindt men alleen *si weten : si heten* 21/. Ik weet niet, of hierbij sprake kan zijn van eene verkorting der *e* voor *tt* (*heten* »nominati sunt" uit een vorm, overeenkomende met Ags. *hâtton*, vgl. F. 134, Sievers, Ags. gramm. § 367, anm.); *ĕt* uit *etet* enz. staan niet geheel gelijk, omdat daar van *ē* (of *ĕ*), hier van *ê*, dus niet alleen van verkorting (of kort blijven), maar ook van eene andere qualiteit sprake is, ook de analogie van *vet* uit **faitid* (zie Kluge) is niet volkomen; aan den anderen kant ware in het praes., waar sg. en plur. anders altijd dezelfde vocaal hadden, ook *si wêten* naar analogie van *ic weêt* niet ondenkbaar: V. d. Brand geeft voor Noord-Brabant althans werkelijk *wêêten* op (Onze

1) Weliswaar komt *ē* in I, waar de ww., in het rijm althans, meestal nog niet syncopeeren, alleen in open lettergrepen, dus in slepende rijmen, voor (praes. en ppp. der st. ww.), *ê* daarentegen zeer dikwijls in gesloten lettergrepen (bijv. praet. sg. v. ww. der *i*-kl.), dus in staande rijmen, waardoor de mogelijkheid van onzuivere rijmen zeer beperkt wordt; maar aan den anderen kant vermeerderen de kansen hierop weder, doordat I voor Nl. *ei* zeer vaak de Vlaamsche *ê* heeft.

Volkst. 1. 86); zeker kan ten gevolge van een en ander een rijm van twee dergelijke woorden als geoorloofd beschouwd zijn. In geen geval echter geeft dit ééne, twijfelachtige geval (*in den proloog*, waarover straks), vergeleken met de talrijke onzuivere rijmen in II, en tegenover de regelmaat der zuivere (*ēx : ēx* of *êx : êx*) in I, het recht om aan te nemen, dat de dichter beide klanken doorgaans op elkander liet rijmen, en dus geheel gelijk uitsprak. Op dit punt is I dus nog ten minste even conservatief als Maerlant. II daarentegen heeft wel nog overwegend zuivere rijmen, maar toch reeds 4 en 11 maal *ēx : êx*. Hieruit volgt, dat de omwerker òf beide klanken gelijk uitsprak, òf minder nauwgezet in zijn rijmen is. Daar hij zoogoed als zeker uit West-Vlaanderen afkomstig was, waar nu nog een scherp onderscheid tusschen de twee *e*'s gemaakt wordt, en er bovendien bij gelijke uitspraak zeker nog veel *meer* dergelijke rijmen zouden gevonden worden [1]), zal men wel tot het laatste moeten besluiten: het waren dus eenige, ook voor hem *onzuivere* rijmen, die hij zich voor het gemak, uit armoede, veroorloofde. — *-hede* rijmt in I altijd op *ē*, evenals bij Maerlant (F. 20, ZfdA. 25. 45); in II evenzoo, slechts ééns: *ê*. De Mnl. rijmen geven hier dus een krachtigen steun aan onze, zoover ik weet, alleen op traditie of conventie berustende spelling *-heden* naast *-heid*. — I rijmt *bleeten*, *ghebleet* op *ê*, wat II althans behoudt, wederom evenals Maerlant (t. a. p. 37); dit klanknabootsend woord, dat toch wel te allen tijde eveneens zal zijn uitgesproken, verspreidt eenig licht over de uitspraak der *ê*, nl. min of meer als de »zware blètende *è*", zooals o. a. te Yperen nog geschiedt (t. a. p. 49, De Bo 287). — *-eel* in Fransche woorden en namen (*casteel*, *juweel*, *Bruneel*

1) Wel heeft II, evenals het Nnl., in plaats van de Vlaamsche *ê* veelal *ei*, wat de kansen op onzuivere rijmen vermindert, maar daartegenover staat, dat men in de 7794 vss. van II, waarvan de 1e helft slechts voor een deel letterlijk uit I, dus met zuivere rijmen is overgenomen, en waarin bovendien de st. ww. *wel* syncopeeren, en dus *ē* ook in gesloten lettergrepen kan voorkomen, *veel* meer onzuivere rijmen zou kunnen verwachten dan in de 3476 vss. van I.

enz.) in I: *ê*, in II meestal: *ê*, maar ook soms: *ē* [1]); Maerl. evenzoo meest: *ê*, wat op dezelfde uitspraak van *ê*, nl. ongeveer gelijk aan Fr. *-el* of *è* wijst, en weder een historischen grond aan onze hedendaagsche spelling geeft [2]). Evenzoo rijmen de andere vreemde woorden en namen [3]) in I en II op *ê*, alleen *deken* (decanus) 2971/2961: *ē*, wat trouwens om de afleiding zeer natuurlijk is.

Bij de *e* voor *r* toont I zich even angstvallig: slechts *twee* twijfelachtige gevallen van onzuiver rijm doen zich voor: over *ombere*, *mordenere* 127/ zie boven blz. 6; aangaande het andere, *bere : here* (domine) 3469/ merk ik op, dat een *hēre*, *vóór* eigennamen, wanneer de klemtoon niet op het woord viel, op zichzelf niet onwaarschijnlijk is (vgl. *-hēde* in de cas. obll., later ook in den nom., wat evenzeer wel aan den geringen klemtoon zal moeten worden toegeschreven, zie F. 20, 26, 190), als 't ware een tusschentrap tusschen *hêre* en den kortsten vorm *her* (dit laatste schijnt in I juist niet voor te komen (zie gloss.), en is dus wellicht pas *later* uit dit onderstelde *hēre* ontstaan); de vraag is maar, of zulk een vorm, die alleen op onbeklemtoonde plaatsen *vóór* eigennamen, en dus *in* het vers thuishoorde, ook *na* eigennamen, en in het *rijm* gebruikt kan zijn. Doch zeker is het opmerkelijk, dat de eenige gevallen van *ēx : êx* en *ēr : êr* voorkomen *in den proloog* en geheel *aan het einde van het werk;* zonder dat ik vooralsnog de echtheid van proloog en slot zou willen betwijfelen, en daarmede een ouden strijd oprakelen [4]), wensch ik toch hierop de aandacht te vestigen. Terwijl dus I ten opzichte van *ēr : êr* nog strenger blijkt dan Maerlant, die *ēr : êr* althans eer rijmt dan

---

1) Daaronder *menestrēle*, evenals bij Maerl. (t. a. p. 43).

2) Ternest, Uitspraakl. 14, geeft aan *-eel* eene zachtere *e*.

3) Het zijn: *crede*, *ameen*, *foreest*, *secreet*, *Phariseen*, *Helene*, *feest*, *audite*, *judicare*.

4) Zie Willems, Inl. XXXIV en Jonckbl., Inl. XXIX vlgg., vooral XXXVII. Ik moet bekennen, dat het geheel ontbreken van eenig slot door dichter of afschrijver mij in I altijd vreemd is voorgekomen. Is ook de zinspeling op het ontstaan der veete

ēx : *êx* (t. a. p. 47 en 49), veroorlooft II zich op dit punt weder veel meer vrijheden dan I; dat echter *ēr* : *êr* ook voor het gehoor des omwerkers minder onzuiver was dan *ēx* : *êx*, mag men wel afleiden uit de veel grootere frequentie der eerstgenoemde. — Met *er* + cons. is het eveneens: in I rijmt *-ērt* nooit op *-êrt*, in II éénmaal *steert* : *vermeert* 4221 (dus *ē* : *ê*, umlaut van *â*). Ook Maerl. vermijdt dit rijm nauwgezet (t. a. p. 42) [1]. — *-er* in vreemde woorden in I slechts tweemaal, beide *Cantecleer* : *êr* (dus in overeenstemming met *e* in andere vreemde woorden: *êx*), beide door II overgenomen, doch niet met andere vermeerderd. — De eigennamen op *-eert* (*Grimbeert*, *Tibeert*, in II ook *Reineert*, *Cuweert*), rijmen in I altijd op *ê*, nooit op *ē*; in II worden 4 van de 7 rijmen uit I overgenomen, doch overal, waar de omwerker zelfstandig dicht, rijmt hij het op *ē*, behalve 3817 (*verveert* : *Reineert* dus *ē* : *ê*, uml. v. *â*). — Eindelijk *-eren* en *-eert* in den infin. en de ppp. der aan het Fransch ontleende ww.: in I komt de infin. slechts ééns, in rijm op zich zelf, dus zonder bewijs, voor, *gheleert* : *apeert* 203/ spreekt echter voor *ê*; in II 11 maal: *êr*, 4 maal: *ēr*. Maerl. rijmt de eigennamen, evenals I, op *êr*, vreemde werkw. op *ēr*, umlaut van *âr* op *êr*; alles, naar 't schijnt, anders dan II (t. a. p. 42, 43).

Wat blijkt nu uit een en ander voor de uitspraak der *e* vóór *r* in I en II? De verschillende Vlaamsche *e*'s zijn mij niet

---

tusschen wolven en schapen (zelfs zooals I het heeft) niet meer in den geest des omwerkers, of des interpolators der fabel van de kikvorschen en den ooievaar, dan in dien des dichters van I? Ook het noemen van den „wulf enten bere" zonder eigennaam er bij is niet in den geest van I, vgl. echter hierover Ojb. 118, 170. De geheele kwestie is waard, nog eens opnieuw in haar geheel onderzocht te worden. Willems' argumenten houden toch wellicht niet alle zoo weinig steek, als Jonckbloet heeft gemeend. Vgl. ook bov. blz. 7 (*of*) en ben. blz. 22 (*ie* : *ïe*).

1) Hoe het komt, dat *-êrt* over het geheel zoo opmerkelijk weinig in het rijm voorkomt, terwijl toch rijmen als *keert* : *leert* : *eert* (*-de*) zeer gewoon moesten zijn (en bij Maerl. ook werkelijk zijn), en terwijl rijmen op *-ērt* en op *-ére(n)* ook hier in vrij grooten getale gevonden worden, weet ik niet te zeggen: het zal toch wel niet toevallig zijn.

duidelijk genoeg, om hier vooralsnog veel te kunnen uitmaken; ook wordt voorzichtigheid bij het trekken van conclusies geboden door het kleine aantal rijmen, en door de reeds geblekene onnauwkeurigheid van II ten opzichte der *e*'s (vooral bij vreemde woorden was natuurlijk grootere vrijheid geoorloofd): het overwegen van deze of van die rijmen kan daar dus zeer goed op toeval berusten. Intusschen kan het volgende wellicht tot eene latere oplossing bijdragen. Dat de namen *Tibeert* en *Grimbeert* in I zonder uitzondering op *êr* rijmen, bewijst, bij de nauwkeurigheid van I, toch wel eene uitspraak dier woorden, gelijk aan, of zweemende naar *êr*. Hoe was echter de uitspraak dier *ê* voor *r*? Uit De Bo 287 kan men opmaken, dat tegenwoordig in het grootste gedeelte van (West-?)Vlaanderen *ēr* als *èr* (met de Fransche, »blètende" *è* van *père*) wordt uitgesproken, terwijl *ê* (wel onderscheiden van *è*) voor *r* onveranderd blijft, maar dat in enkele streken, o. a. te Yperen, *ēr* als *ĕr* klinkt, *êr* daarentegen als *èr*, welke uitspraak (als *è*) de *ê* dan echter voor *alle* consonanten heeft. Aangezien nu de *ê*, zooals wij zagen, voor andere cons. in I waarschijnlijk als *è* klonk, mag men hieruit misschien voor I dezelfde uitspraak der *ê* gevolgd door *r* afleiden, welke uitspraak men dan ook voor *Tibeert* en *Grimbeert* [1]) zou moeten aannemen. Hiertegen schijnt echter te pleiten, dat de vormen *Tibaert* en *Grimbaert* (welker *ae* toch zeker wel nader aan de *è*, dan aan de *ē* of *ê* staat), wel in II, maar nooit in I voorkomen, ofschoon anders *ar* i. pl. v. *ēr* in I wel gevonden wordt (zie ben.); dit zou dus integendeel wijzen op de uitspraak dier namen, en dus ook der andere woorden in I met onveranderde

1) De etymologie dezer oorspronkelijk Germaansche namen zou *-ĕrt* of *-ērt* doen verwachten. Wellicht moet men dan dit *êrt* (*èrt*) toeschrijven aan het Fransche origineel, waaruit de dichter, den Germ. oorsprong der namen niet kennende, deze als *Fransche* woorden met Fransche uitspraak (d. i. *è*?) overnam. Vgl. het door mij, Ojb. 197, over den naam *Isingrijn* opgemerkte. Voor deze namen de bovengenoemde uitspraak *ēr* als *èr* aan te nemen, is onmogelijk, omdat de woorden juist rijmen op *êr*, dat in de streken, waar *ēr* *èr* wordt, onveranderd blijft, zoodat beide klanken niet zuiver zouden rijmen.

ê (die dan ook in het gewone Mnl. en in de meeste streken van Vlaanderen niet in *a* overgaat, vgl. F. 47). Doch *Tibaert* en vooral *Grimbaert* in II kunnen hun ontstaan ook wel alleen danken aan de volksetymologie van *baert* (barba), welke misschien ten tijde van I nog geen invloed oefende. Hoe dit zij, voor II schijnt de *e* in die namen meer als *ē* te hebben geklonken, hetzij hij *ēr* als *èr* of als *ĕr* uitsprak. — Wat de ww. op *-eren* aangaat, is over de uitspraak van I niets met zekerheid te zeggen (de wisseling met *-ieren* staat niet in verband met de Mnl. uitspraak, zie ben., blz. 21); II schijnt ze met eene *e*, gelijk aan, of zweemende naar de *ê* voor *r* in Ned. woorden te hebben uitgesproken. Ik wijs op De Bo's opgave, dat het »waalschsteertige *-eeren*", dat in Vlaanderen en Brabant anders meestal *ē* heeft (De Bo 287, Ternest § 14, V. d. Brand, t. a. p. 86), in een deel van Vlaanderen (welk, zegt hij er, helaas, niet bij) »blètende" klinkt. Uit dat deel (of uit een dier streken) zal de omwerker dan waarschijnlijk afkomstig zijn, althans, indien men van de tegenwoordige uitspraak mag besluiten tot de toenmalige, iets, waartoe men zeker niet overal en altijd het recht heeft.

De quaestie der uitspraak dus voorloopig onbeslist latende, kunnen wij als slotsom toch zeker vaststellen, dat I ten opzichte der *e*-rijmen met Maerlant volkomen overeenstemt, doch dezen in zuiverheid en nauwgezetheid nog overtreft [1]); II daarentegen staat wel, wat de uitspraak betreft, op hetzelfde standpunt als I en Maerl. (behalve bij de namen op *-eert* en de ww. op *-eren*), maar is veel minder nauwkeurig dan beiden, al is ook bij hem een streven naar zuiverheid niet te miskennen. Dit verschil tusschen I en II, dat a priori reeds te verwachten was, zullen wij telkens bevestigd vinden; nu reeds geeft het ons het recht, bij den dichter van I overal groote nauwkeurigheid in het rijm te onderstellen. —

1) Men vergete echter niet, dat in de honderdduizenden verzen van M. natuurlijk eer onzuiverheden gevonden worden, dan in de vierdhalfduizend van I.

e × a. *Willam* /1 schijnt een bepaald Hollandsche vorm, dien men althans voornamelijk in Hollandsche stukken (o. a. ook bij Hildegaersberch) aantreft, en die hier dus wel van den afschrijver afkomstig zal zijn.

Voor *r* + voc. is *a* iplv. *ē* (niet iplv. *ê*) in I, en ook in II niet ongewoon 904/, 2465/, 2873/ [1]), 2935/ [1]); 5128, 6636 (alle: oorspronk. *ā* en *â*); *ê* blijft voor *r* onaangetast, gaat *niet* in *a* over, vgl. F. 47 en De Bo 287. — In de afwisseling van *a*, *e* en *ae* voor *r* + cons. heb ik uit de rijmen noch voor I, noch voor II eenigen regel kunnen ontdekken, evenmin als het Nnl. of het Westvl. zich hierin gelijk schijnen te blijven. Alleen kan men in I zekere voorliefde voor de gerekte vormen met *-aert* (en *-are*), in II voor die met *-eert* en de korte met *-art* en *-ert* opmerken. I heeft in het rijm alleen *Reinaert*, *Cuwaert*, maar *Tibeert*, *Grimbeert*, II ook *Reineert*, *Cuweert*, *Tibaert*, *Grimbaert*, zie ben. bij Decl. der eigenn.

ê × ei. I geeft de voorkeur aan *ê*, II *schijnt* daarvoor *ei* in de plaats te stellen; nauwkeuriger scheiding is onmogelijk, noch naar den umlaut, die volgens sommigen (o. a. V. Helten, Klink. en Mkl. 62, Gallée, Noord en Zuid 5. Extranummer, blz. 68) *ê* tot *ei* zou maken, noch naar den volgenden cons. Voor *r*, *h*, *w*, auslautend, en in de praet. der ww. van de *i*-kl. hebben noch I, noch II *ei*. I heeft slechts 8 *ei*-rijmen, II 22 (waaronder 5 uit I overgenomen) + 27 [2]). De *ê*-rijmen van I worden door II soms behouden, dikwijls in *ei* veranderd (waar dit laatste althans niet onmogelijk is, zooals bijv. bij een rijm van *ê* op een vreemd woord). Men mag echter m. i. deze *ei*'s niet alle als van den omwerker afkomstig beschouwen: dat verbiedt zijn ontwijfelbare herkomst uit West-Vlaanderen, waar toch stellig in de ME., evenals nog nu, zekere voorliefde voor de *ê* heerschte;

---

1) Zie Tijdschr. 1. 9, 26. Vgl. nog *wareltere* 2325/.

2) Dat deze in I alle, in II grootendeels voor *d* of *t* voorkomen, ligt toch wel alleen aan het dikwijls voorkomen van woorden als *beide*, *seide*, *leide*, *-reide* enz., zonder dat dit dus iets bewijst voor een invloed der dentalen op de voorafgaande voc.

zeker zijn vele *ei*'s op rekening van den (Hollandschen?) afschrijver te stellen, voor wien, blijkens zijne veranderingen tegen het rijm in (bijv. *gheleide : crede* /149) *ei* het gewone was. Den laatste *alle ei*'s toe te schrijven en den omwerker voor een onvervalschten Westvlaming, die alleen *ê* sprak en schreef, te houden, gaat echter m. i. ook te ver: enkele woorden als *bede* /2834, *scede* /2078, *bereet* 4875, *bescheet* 5302, *dregen* [1]) 6377, *geleden* 7299 schijnt hij toch alleen dan met *ê* te gebruiken, wanneer hij daartoe gedwongen wordt door een rijmwoord, dat òf *ē*, òf eene zoodanige *ê*, die nooit *ei* werd, bevatte, òf aan eene vreemde taal ontleend was. Men heeft dus zeker niet het recht alle *ei*'s in *ê* te gaan veranderen; vele *ei*'s zijn m. i. van den omwerker afkomstig; en dit vooral, omdat blijkens Vercouillie, Onze Volkst. 2. 9 en De Bo 286 tegenwoordig de *ê* slechts in enkele streken van West-Vlaanderen met *uitsluiting* van *ei* in gebruik is, terwijl op de meeste plaatsen slechts in vele, lang niet in alle woorden, waar het Nnl. *ei* heeft, *ê* gesproken wordt. In de ME. zal die vermenging, hoewel in mindere mate, toch ook reeds bestaan hebben. Oorspronkelijk had natuurlijk ieder dialect òf in alle gevallen, òf volgens vaste wetten *ê* of *ei*; langzamerhand echter vermengden zich die dialecten meer en meer, of werden althans de afwijkende vormen ook elders bekend: de Oostvlaamsche dichter van I sprak en schreef doorgaans *ê*, maar kende toch reeds in enkele gevallen vormen met *ei*, die òf reeds in zijn dialect waren ingeslopen, òf hem nog vreemd waren, maar in elk geval te stade kwamen in het rijm op woorden, welke alleen *ei*, geen *ê* hadden, bijv. Fransche namen als *Lamfreit*, woorden op *-heit*, enz.; de Westvlaamsche omwerker sprak en schreef anderhalve eeuw later eveneens meestal *ê*, maar, hetzij zijn dialect reeds meer vermengd, hetzij hij meer met vormen uit andere dialecten bekend was, hij gebruikte in ruimere mate dan I woorden met *ei* in het rijm, welke de (Hollandsche?) afschrijver nog aanzienlijk vermeerderde. Het aandeel van dich-

---

1) Kil. noemt *dreeghen* bepaald Vlaamsch i. pl. v. het voor hem gewone *dreihgen*.

ter en afschrijver hier juist te scheiden, is dus vooralsnog ondoenlijk, zoolang althans omtrent het gebruik van *ê* of *ei* geene scherpere grenzen zijn getrokken ten opzichte van de plaats waar, en de woorden waarin ze voorkwamen en voorkomen [1]. Waarschijnlijk zal alleen het onderzoek der oorkonden, welker tijd en plaats met zekerheid bekend zijn, daartoe in staat stellen.

ĕ × ē. *vremde* × *vreemde*, *peelgrijn* × *pelgrim* (*-im* blijkens 3635 (: *sijn*) van den afschr., [2]) ook de *e*?), *menich* × *mennich* passim, *besem* × *bessem* 772/778 (vgl. F. 14), *oordeel* × *oordel* passim (uit 3693 (: *Firapeel*) blijkt dat de omw. althans ook den ouden vollen vorm kent [3])). Evenals op dit laatste woord had het accent zeker ook invloed op de wisselvormen in II *leitier* en *lettier* (zie gl. M. en 4748), en op *keytijf* × *katijf*, al is hier de wisseling in het Ofr. van *chaitif*, *cheitif*, *chétif* en *leitière*, *lettière* wel de eigenlijke oorzaak, eindelijk op *verbi* en *her* (zie bov. blz. 13) in II. Wat van dit alles den afschrijver toekomt, is voorloopig niet uit te maken.

ĕ × ĭ. Over het geheel heeft I meer *e*, II meer *i*, zoo geregeld *strec* × *stric*, (zie gl. en 1171/1195, 3888, 6498 (: *ic*)), *selver* × *silver*, *met* × *mit*, *mes-* × *mis-* [4]), *-nesse* × *-nisse* [5]), (o. a. 2584/2606, 3431/3433, 3160/, 5336), alle passim. Verder nog: *ghewes* × *ghewis* 597/647 (:), maar *e* ook 5053 (: *Aristoteles*); *messen* × *missen* 2583/ (:), 3946 (:), maar *mes* 4060 (: *ses*); *let* × *lit* 2847/2837, maar *e* 5188 (: *foret*); (*be*)*smette*(*n*)

---

1) De door Verc. t. a. p. gegeven regel, volgens welken tegenwoordig *ei* *é* wordt voor *d*, *t*, *g*, *k*, *l*, *m*, *n*, gaat hier althans niet op. Vgl. F. 26. *Ei* schijnt in I en II nooit in *é* over te gaan in vreemde woorden, voor vocalen, in *seide*, *leide*, *gheseit* enz. (dus uit *-ege-*), en in *-heit* (nom.). De 3 *ei*-rijmen in I, die hierbuiten vallen, zijn 879/, 1097/, 1181/. De door De Bo t. a. p. gegeven voorbeelden van *é* voor *ei* zijn meestal ook in de ME. met *é* gebruikelijk.

2) Vgl. Ojb. 196 over *Isegrim*, en Kluge, Nomin. stammbildl. X.

3) Zie verder ben. blz. 34, over *Hatenet*(*e*) zie ben. bij Decl.

4) Kil.: Flandri dicunt *mes-*, Brabantii et alii *mis-*; De Bo 698 geeft als Wvl. *mes-* op.

5) *dies*: *is* /3403 kan *des*: *es* of *dis*: *is* zijn (F. 224), over *bem*; *best*, *es* zie verder bij Conj.

4393 (: *wette*), 5574, 5646 (: *vet*), (*be*)*smitte*(*n*) 4128, 5576 (: *twitte*); *gif* (imper. v. *geven*) 5672. Vooral voor *-cht* wisselen *e* en *i*, een enkele maal in I, maar dikwijls in II 303/331, 1641/1655, 2863/2853, /63, /3320, /3363, /3433, 5524, 6447, 6551, 6701, 7711, 7789 (alle:) [1]). Men kan dus niet zeggen, dat I nooit *i*, II nooit *e* heeft; zeker kende II althans ook *e*, en zijn vele *i*'s weer van den afschrijver; van een Westvlaming kan men dan ook eene neiging tot *e* verwachten, zie De Bo 288, waaruit echter blijkt, dat het Westvlaamsch nu althans tegenover Nnl. *i* wel in vele gevallen, doch volstrekt niet uitsluitend *e* heeft. Zie nog *peck* 6538 (:), *lecken* 4129 (:) 5692, 5699, in overeenstemming met De Bo. *Wellecoom*, dat II voor *willecome* in de plaats stelt (o. a. 629/587, 1073/1097, 3277/3291, 6560/), zal wel van den afschrijver zijn; het is, gelijk bekend, een latere, door volksetymologie (naar Fr. *bienvenu*) ontstane vorm, dien het Wvl. nog heden niet kent (De Bo t. a. p.). *ligghen* × *legghen*, zie gl. en 536/560, 839/877, 871/895, 2898/2886, 5710, 6501, 7113, 7118, 7419, het laatste wordt door 5992 (: *segghen*) toch wel voor II bewezen (of een onzuiver rijm?) [2]).

Voor *n* is omgekeerd de overgang van *e* tot *i* juist in het Wvl. gewoon (zie De Bo t. a. p.), zoodat *brengen*, hoewel niet identiek met het oude st. **bringan*, maar uit **brangjan* (zie Fr., Etym. Wdb.), daar toch met *i* luidt, en men dit laatste ook wel voor II zal mogen aannemen: *bringhen* wordt dan ook door II meestal bewaard, bijv. 432/460, 663/715, 3065/3057, en verder 3560, 4613, 7643 (alle:); *brengen*, dat in II overal elders te lezen staat [3]), is dus vermoedelijk van den afschrijver.

---

1) Te onrechte beweert F. 71, dat voor *-cht i* niet of zelden voorkomt, o. a. nooit in *richten* en *slichten*; zie bijv. *richten* 7789, *slichten* /3320.

2) De verwarring tusschen die twee ww. is dus reeds oud; van onze tegenwoordige (Hollandsche) dooreenhaspeling ook van *lag* en *lei*, *gelegen* en *gelegd* is evenwel in de ME., zoover ik weet, nog geen sprake; wel is het ontstaan daarvan te zoeken in de toen reeds gewone verwarring der infin., ontstaan, behalve door de gewone wisseling tusschen *e* en *i*, doordat èn *ligghen* èn *legghen* beide den bijvorm *leghen* hadden (F. 103, 118).

3) Rijmen als 6107 (: *venghen*), 7001 (: *ghehenghen*) bewijzen natuurlijk niets: beide

Evenzoo zal het wel zijn met *ghedenken*, *blencte*, en de praet. *heng*, *veng*, enz. (zie ben. bij Conj. en gl. M.): ook II zal hier *i* hebben gesproken en geschreven.

Voor *m* is *i* in het Vla. minder gewoon (F. 71, De Bo 288); II heeft wel *timmerman*, *climmen*, *bin* (I steeds *e*), maar alleen *e* wordt door het rijm bevestigd: *clemmen* 7688, *bem* (zie ben. bij Conj.). Vgl. F. 74, anm.

ee × ie. *-eren* en *-ieren* in den infin. v. ww. in I en II naast elkaar: *-eren*, zie hierboven, blz. 8; *-ieren* 849/, 4043, 4193, 5497, 5641 (alle: zich zelf); het verschil berust op de uitgangen *-er* en *-ier* in de verschillende Fransche dialecten, waaruit werd overgenomen (F. 125). *veertich* staat 5209, 7725, volgens F. 82, 240 een jongere (Holl.) vorm, die 1674/ dan ook door *viertich* zal moeten worden vervangen (a heeft: XL).

ei × e voor n. I heeft nooit, II telkens *ei* in *einde*, *scheinde*, *seinde*, *weinde*, *weintelde*, *heinc*, *meinken*, *veinster* alle iplv. *e*; daarentegen dikwijls *peinsen* × *pensen*, *veinsen* × *vensen*. Het rijm bewijst hier niets (maar kon ook nauwelijks iets bewijzen); de oorzaak van het verschil bij *peinsen* en *veinsen* is mij onbekend.

ij iplv. **i** voor *n* + cons. (*kijnder*, *wijnter* , *aermijnc*, *scijncken*, enz.) is in a zeer gewoon, ook in b, althans voor dentalen; daar echter b tusschen *ij* en *y* bijna geen onderscheid maakt, en het laatste voor *i* en voor *ij* gebruikt, is de bedoeling onzeker. Bewijzende rijmen (trouwens niet talrijk, maar bijv.: *schijnt*) komen niet voor [1]); *ij* zal wel van de beide afschrijvers zijn (zie F. 61, anm. 2). Bekend is deze uitspraak (als *în*) o. a. nog in het Wvl. (De Bo 457), en, tot Nnl. *ijn* gediphthongeerd, te Gouda en in het Amsterdamsch der zoventiendeeuwsche kluchten (nog *în* of reeds *ijn*?). Dezelfde uitzondering, die De Bo stelt (als

---

rijmwoorden kunnen *en* of *in* hebben; een rijmbewijs is hier dan ook zoogoed als onmogelijk.

1) Of begon oorspr. *î* reeds in den diphthong *ij* over te gaan, en was ook daarom een rijm onmogelijk? Over den tijd en de plaats van den overgang van *î* in *ij* is, zoover ik weet, nog zeer weinig bekend.

d of *t* persoonsuitgang is, dus bij ww. op *-innen*) vindt men ook hier: nooit *hi wijnt* voor *hi win-t*.

e, i × u. *lettel* × *luttel*, (*n*)*emmer*(*meer*) × (*n*)*ummer*(*meer*), *spel* × *spul* (6750, 7700), *selver* × *sulver* (5487, 5637), *sitten* × *sutten* 144/152, *vullen* (*i*) 3965, alles onbewezen; omgekeerd *u* × *i*: *lust* × *list* (*u* blijkens 2397/, 2623/2637 (:) van den afschrijver), *busant* × *bisant* 1149/1173; *u* is echter in II bewezen in *lucht* [1]) (*i*) 7553 (: *ducht*) (*e* 1641/1665 (:), *i* 6818), en is hier Wvl. (De Bo 651). Over *heden* × *huden* zie ben., blz. 25.

i × ij. *adversarijs: waer is* 4653, omgekeerd *wijs: Paris* 5553. *-ijs* uit *-ius* is oorspronkelijk natuurlijk lang geweest, maar is toch blijkbaar, ten gevolge der toonloosheid, reeds in het Mnl. ook tot *-is* verkort; *Paris* kon als vreemde naam zoo wel met *ĭ* als met *î* worden uitgesproken (vgl. Franck, Inl. op Alex. LXXIX); beide rijmen zijn dus zeker zuiver (vgl. nog *perdidit: quit* /269. *-lijc* × *-lic* zeer dikwijls (ook in I *-lic* bijv. 3030/); het rijm kan hier natuurlijk niets bewijzen, dáár staat natuurlijk altijd *-lijc*, bijv. 6347 (of moet men lezen: *slic: -lic*, zie ben. bij Decl.). *-ijn* in I meestal *-in*, in II *-en*: *eighin*, *maerghin*, *guldin* × *eigen*, enz. — De swarabhakti-klinker wordt in II na *l* (niet na *r*) vaak geschreven: *ellic*, *alsullic* (4704), *bellichdi* (/3231), alle welke vormen in I niet voorkomen.

ie × îe. Deze beide klanken (*ie* tweeklank, *îe* tweelettergrepig *î* + *e*) werden in het oudere Mnl. altijd duidelijk onderscheiden, en rijmden dus ook niet (zie F. 5, Taalk. Bijdr. 2. 161, Inl. op Alex. LXVII). Toch komt in I één dergelijk rijm voor *ghelijet*: *verriet* 3425/, in II twee *tij*(*e*)*t*: *niet* 5221, *vijftien: surgijen* 7619 [2]). Bewijzen deze rijmen nu, dat *îe* en *ie* niet meer, of niet meer zoo scherp onderscheiden werden? Ik zou het niet durven beweren: immers alle overige rijmen op *ie* of *îe* zijn volkomen zuiver; Franck wil het eenige rijm in I [3])

---

1) Volgens bp; M. naar c en tegen het rijm: *licht*.

2) *die* (femur): *bie* (apis) 6987 is zuiver *ie*: *ie*, zie F., Inl. op Alex. LXX.

3) Wederom aan het *einde* van I (vlg. boven blz. 13, noot 4)!

dan ook emendeeren in *beghiet : verriet* (zie Ojb. 94). De spelling van a is over het geheel zuiver: er is zelfs een streven merkbaar om *ïe* altijd door *ije* uit te drukken, en de klanken zoo te onderscheiden. In b daarentegen is de spelling deerlijk in de war: *ïe* en *ie* worden wel doorgaans als *ie* geschreven, maar ook zeer dikwijls *i* en *y* (beide hier wel den klank *î* voorstellende), bijv. 1° *y* voor *ïe*: auslautend *leckerny* /2110, *verradery* 4825, *hoverdy* 7683, *perty* 5368, *vry : verty* /2587, *ty* 6740, ook voor cons.: *lyt* /3427, 5097, 7161 (b) (dit kan echter werkelijke syncope der *e* zijn, zie F. 21. 1); 2° *i*, *y* voor *ie*: *oly* 6806, *sylency : audiency* /2233, *fallaci : saluaci* 4345, *absoluci : persecuci* 4521, *exsecuci : absoluci* 4539, *histori* 5634, 5640, 7793, *spaci : informaci* 6399, *contrari* 6641, 6706, *regnaci* 7519 (b), *offici* 7588 (b) [1]), en ook voor cons.: *kreygiren* /53 *cytiren : pleytiren* 4537, *ygelic* /1655 a, *relyff* 4465, *nyt* 5222, *hyr* 6767, 6768, *syt* 6768, *nywe* /614, 4059, 6991, *nywelic* 6907, *vernywet* 7331 (b; c: *verniet*). Hs. c is hier, zooals dikwijls, meer behoudend dan b. Hieruit blijkt ten eerste dat de afschrijver van b *ïe* reeds min of meer als *î* uitsprak, wat ook natuurlijk aan onze Nnl. uitspraak *lekkernij* enz. moet zijn voorafgegaan; ten tweede dat ook *ie* voor hem reeds min of meer tot *î* was geworden, dus reeds nagenoeg met *ïe* samenviel: in het eene geval werd de *e*, die eigenlijk in de volgende syllabe stond, geapocopeerd (of gesyncopeerd), in het andere smolt de naslag van den diphthong allengs weg, zoodat het (voor ons gehoor ook zeer geringe) verschil tusschen tweelettergrepig *ïe* en diphthong *ie* verdween. In het Wvla. schijnen *beide* dan ook tot een soort van tweeklank geworden te zijn, duidelijk onderscheiden van de *î* (= Nl. *ij*); in onbeklemtoonde lettergrepen aan het einde der woorden schijnt echter *ie* ook wel, evenals bij ons,

1) In de verbogen nv. werden deze woorden met *ie* later natuurlijk tweelettergrepig, evenals die met *ïe* het reeds vroeger waren: achter *í* (uit *ie*) plaatste men den uitgang met *e* er voor, om dien duidelijk te doen hooren: *olí-en*, *drí-en*, iplv. het vroegere éénlettergrepige, maar diphthongische *olien*, *drien*, enz., zie F. 40 169, Inl. op Alex. LXIX, en vgl. Hd. *seien* voor *sein*.

als *î* te worden uitgesproken (*leli* enz.), zie De Bo 451). In het Nnl. daarentegen is *îe* tot *ij* (gespr. *ei*), *ie* tot *î* (geschr. *ie*) geworden [1]). — Dit alles geldt echter slechts voor den *afschrijver van b.* De dichter van I heeft hoogstwaarschijnlijk een in zijn tijd stellig onzuiver rijm als *îe : ie* niet gebruikt, zoodat het eenige voorkomende geval vermoedelijk corrupt is; voor den dichter

1) Zijn woorden als *poezij*, *koffij*, *muzijk* ooit met *ij* (= *ei*) uitgesproken? Vanwaar dan onze tegenwoordige uitspraak met *ie* (d. i. *î*)? Of is deze spelling *ij* alleen een overblijfsel uit den tijd, toen men met *ij* nog *î* bedoelde, welke spelling men, vooral in en om 't rijm, behouden heeft, toen de *i* in deze woorden niet tot *ij* overging, en van welke verouderde spelling de uitspraak met *ij* dan weder een pedante navolging is geweest? En *waarom* hebben dan *poezij* enz. niet, evenals *heerschappij*, *hoovaardij*, enz. hun *î* (uit Lat. *-îa*, Fr. *-ie*) tot *ij* gediphthongeerd? Vermoedelijk zijn derg. bastaardwoorden achtereenvolgens uitgesproken met *îe*, *î*, *ij*, dus evenals de Nederl. woorden met dezen bastaarduitgang, en heeft men in lateren tijd, terwijl de laatstgenoemde woorden aldus bleven, de vreemde woorden *opnieuw* uit het Fransch (of Latijn) overgenomen, of juister gezegd, zich den vreemden oorsprong en de oorspronkelijke uitspraak dier woorden (met *î*) herinnerd, wat men nu, evenals in het Fransch en in het Nederl., door *ie* voorstelde. Vandaar de verschillende uitspraak van oorspronkelijk denzelfden uitgang; *poezij* is dus de oude regelmatige ontwikkeling, heeft vroeger op de werkelijke uitspraak berust, en is later door dichters behouden, *poezie* berust op nieuwe ontleening; vgl. Nl. *kopij* naast *kopie*, Hd. *melodei* en verouderd *poesei*, *fantasei*, *paradeis* naast de nieuwere vormen dier woorden met *ie* (zie Kluge i. v.). Waarschijnlijk zijn dus ook de woorden op *-iek* en *-iet* vroeger werkelijk met *ij* uitgesproken, en later opnieuw ontleend; in het Wvl. worden zij nog heden duidelijk met *î*, niet met *ie* uitgesproken (De Bo 451). In woorden als *koffij*, waar de laatste lettergreep onbeklemtoond was, zal de uitspraak wel altijd *î* geweest zijn (evenals in Vla. *leli*, enz.) en de spelling *ij* naar analogie van *poezij* en dgl. zijn ingevoerd in een tijd, toen men tusschen de *ij* en *i* in deze woorden weifelde, en dus met *ij* ook wel eens de uitspraak *i(e)* voorstelde. — Hoe komt het Vlaamsch-Brabantsch aan *drij*, naast Mnl. en ook Wvl. *drie*? (Kil. heeft *drij*, *drije*, ook Vondel (V. Helten, V.'s taal § 24); of het Mnl. het kende, weet ik niet: de hss. hebben meestal III, zoo ook in I, bijv. 1905/, 2738/, 2805/, 2812/, waar M. *dri* heeft, maar zie 2001/: *ie*). Is *drie* tot *dri* en dit tot *drij* geworden langs phonetischen weg? Of beantwoordt *drij* aan Got. þreis, Ags. þrî, Ohd. *drî* *), Nhd. *drei* voor mann. en vrouw., terwijl ons *drie* oorspronkelijk eigenlijk alleen onzijdig was, en beide later voor alle geslachten gebruikt zijn? Dan moet *drî* reeds oud zijn en ook in 't Mnl. voorkomen.

*) Vgl. Braune, Ahd. gr. § 270 c, waar voor 't latere Ohd. ook *drie* (masc.) wordt opgegeven, maar *driu* alleen voor het neutr.

van II bewijzen de twee rijmen ten hoogste toenadering in de uitspraak, of het zijn onzuivere rijmen, zooals hij zich er meer veroorlooft.

ie × **u(u)**. Zie F. 78, ZfdA. 24. 359, De Bo 1201. I heeft voor Ogerm. *io* en *iu* altijd *ie* [1]), II behoudt dit meestal, maar heeft *schijnbaar* daarnaast vaak *u*, zoo *vuer* 5370, 5476, *duer* (carus) 4876, 5431, *vluys* (vlies) 5576, *suucte* 4355 (:), 5949, 6009, *ruken* 5463, 5466, *Rukenauwe* passim, *dietsc* × *duutsc* 5/9, 1457/1499, 4037, *dieden* × *duden* 1444/, 3184/3208, /2974, *liede* × *lude* passim, *huden* 6129, 6133 [1]); *schijnbaar* — want bewezen worden deze *u*'s niet: integendeel, in het rijm komt alleen *ie* voor, nooit *u* : *vier* 1241/1265, 3621, 6513, *diere* 5461, *bestier* 5712, *bedieden* 4492, *liede* 2189/2209, 3257/3271, /879, 4785, 4892, 5569, 7439, 7774, *stiet* 7473 [2]) (alle :), *heden* zie boven blz. 9. De omwerker toont zich hier dus een goed Vlaming, de *u*'s zijn klaarblijkelijk van den (Hollandschen?) afschrijver. Het eenige *rijm*, dat hiertegen zou kunnen worden aangevoerd, *suuct* : *cruuc* 4355 is zeker corrupt, en bewijst dus niets hiertegen [3]). *Rukenauwe* zou dus in *Riekenauwe* ver-

1) *lubaert* 3398/ is zeker een knoeivorm voor *lupaert* (naar *liebaert*): beide woorden zijn blijkbaar telkens, wat voc. en cons. betreft, verward (oorspronkelijk zijn beide één, zie gloss. Esop. i. v.).

2) Zie Ojb. 105; Kil. geeft *stuyt* als *Holl.* op.

3) De beteekenis dezer regels, zooals ze in b voorkomen, zou op zich zelf wel te verklaren zijn: „sterven zonder ziekte", is, naar Prof. Franck mij verzekert, eene spreekwoordelijke uitdrukking geweest voor „gehangen worden", zie ook M., Anm., waar hetzelfde spreekwoord in het Hd. wordt aangewezen (in Hor. Belg. IX vond ik het niet, en Suringar noch Harrebomée stonden mij ten dienste); het zou dus een nieuw bewijs zijn van des omwerkers neiging om spreekwoorden in te lasschen (zie M., Einl. L en Ojb. 120, 189). Desniettemin is de plaats stellig niet in orde: immers het rijm is geheel onzuiver, zoowel wat de consonant als wat de vocaal betreft. De door Mart., blz. 436 zijner uitgave, opgesomde gevallen van consonantisch onzuiver rijm kunnen bijna alle gemakkelijk verbeterd worden, en zoo zou men ook hier door te lezen: *suke* : *cruke* een schijnbaar volkomen, althans consonantisch zuiver rijm verkrijgen. Kil. nu kent 1° *sucke* vetus Sax., Sicamb., 2° *suecke* en 3° *suke* beide Sax., Sicamb., en 4° *suckte*, *suyckte* Holl.; doch de gewone (Brab.) vorm is voor hem blijkbaar *sieckte*, dat nu ook bij De Bo en Schuerm. alleen wordt opgegeven. In den Vlaamschen R. II heeft men dus het recht, noch

doopt moeten worden. Het is zeker zonderling, dat de laatste vorm noch in II, noch in een der latere bewerkingen (p, r, Caxton's vertaling) ooit voorkomt, ofschoon de etymologie van den naam den Nedersaksischen vertaler althans nog wel duidelijk geweest zal zijn, maar juist hierom is het toch ook weer zeer verklaarbaar, dat de Hollandsche afschrijver de be-

---

suuckt(e), noch ook *suke* te verwachten, maar *siecte*, welke vorm dan ook werkelijk 5388, 5391 voorkomt en 7622 (:) bewezen wordt. Men zou dus moeten aannemen, dat, evenals Maerl. reeds bij uitzondering in het rijm wel eens *u* gebruikt, waar zijn dialect eigenlijk *ie* eischt (Inl. op Alex. LXXXIV), ook de omwerker ter wille der beide spreekwoorden, welke hij te pas wilde brengen, hier in het rijm op het onveranderbare *cruke* dezen hem eigenlijk vreemden vorm zou gebezigd hebben Doch er is een woord, dat, ook in het Vlaamsch, een zuiver rijm geeft, en op allereenvoudigste manier te herstellen is, nl. *stuuc* (o. a. Van der sielen ende van den lichame 301, zie verder Kil. en De Bo). Dit woord wordt Esop. 36. 19—20 juist in hetzelfde spreekwoord, dat hier volgt, gebruikt: *So langhe stuuct men ende steect* | *Den stoep* (kruik) *te watre, dat hi breect*. Het is mogelijk, dat de overeenkomst toevallig is, doch vooral wanneer men denkt aan de verwantschap, die er elders tusschen den Esopet en Reinaert II bestaat (zie M., Einl. XLIV, Ojb. 153—5, en vgl. verder nog 4858—5038 met Es. X), dringt de gedachte zich op, dat het znw. *stuuc* of het ww. *stuken* hier op de eene of andere wijze bij het *tweede* spreekwoord behoort, hetzij men bijv. in 4355 na *sterven* eene punt plaatst en bij *sonder stuuc(-ke)* een nieuwen (trouwens gewrongen) zin laat beginnen, hetzij men eene lacune aanneemt, waardoor *stuuc* of *stuken* op eene verkeerde plaats en in een verkeerd verband is gekomen. Prof. Verdam, dien ik over deze plaats raadpleegde, geloofde met mij dat niet *suuct*, maar *stuuc* de ware lezing is, doch opperde aangaande de beteekenis daarvan eene andere gissing, die m. i. zeer de aandacht verdient. Hij meent, dat *sonder stuuc* („zonder stoot") in het Mnl. de beteekenis kan gekregen hebben van ons „zonder slag of stoot", d. i. zonder dat men eenige moeite behoeft te doen", „met het meeste gemak", wat hier òf ironisch door Nobel tegenover R. kan zijn gebruikt, òf wellicht in de beteekenis kan zijn overgegaan van „weldra", „binnen korten tijd"; zoo krijgt men eene uitdrukking, gelijk men naar de lezing van p: *sonder langhe marren*, en die der Engelsche vertaling van p door Caxton (herdruk van E. Arber. Lond. 1878): *without longe taryeng*, zou verwachten (h en r baten niets). Bewezen is deze beteekenis van *sonder stuuc* (*-ke*, *-ken*) nog wel niet, maar zij ware geenszins onverklaarbaar, en zou hier in het verband goed passen; in elk geval heeft p dus waarschijnlijk iets dergelijks gelezen en in proza vertaald. Wellicht ook is de plaats op andere (minder eenvoudige) wijze te verbeteren (ook *sonder huken* „zonder veel geschreeuw" zou misschien mogelijk zijn, vgl. Rijmb. 32202); maar in elk geval is de plaats, zooals bM. haar geven, niet in orde, en allerminst een bewijs van eene onvlaamsche *u* bij den omwerker.

teekenis nog zeer goed gevoelde, en dus steeds den voor hem gewonen vorm met *u* in de plaats van den Vlaamschen met *ie* [1]) heeft gesteld. Het rijm bewijst hier natuurlijk voor noch tegen. In nauw verband hiermede staat:

ŏr : ûr (*ŏr* rijmende op Ogerm. of Rom. *û* voor *r*, in het Wvl. uitgesproken *eur* (*ŏr*), zie F. 37, 47, ZfdA. 24. 359) komt in I nooit voor, in II vindt men *verhueren : verbueren* 4245, *aventueren : gebueren* (accidere) 6169 [2]). Ofschoon F. 47 deze uitspraak van *ûr* als *ŏr* ook bij niet-Westvlamingen vindt, zoo staven deze rijmen hier toch zeker, in verband met de overige eigenaardigheden, mede de Westvlaamsche herkomst van II. Men zal dus nu ook *gebueren* (vicini): *aventueren* /3188, *dueren : trueren* [3]) 4513, *asuere : aventuere* 5499, *dueren : aventueren* 7105, en *dueren* 7091, *bueren* 6019, enz., als *eu* (*ŏ*) moeten opvatten en uitspreken, al kunnen zij op zich zelf niets bewijzen, en door een niet-Westvlaming evengoed als *ü : ü* uitgesproken zijn.

u × i. Dezen umlaut van *ŭ* tot *ĭ* (F. 35) kent I in sommige gevallen, maar vooral in II komt *i* vaak voor: *ric* 3572 (:), maar *rugghe* 1742/1743 (:), 2851/2841; *putte* 2704/2714, /2749, 6417, *putte* × *pit* 2604/2616, 2607/2619, *Kriekenputte* 2671/, × *-pit* 2598/2600 (:) (blijkbaar juist hierom veranderd), 2636/2648, 2663/2675, *-pit* nog 2580/2602, /3167, 3723 (alle 3 :), dus ook in I, *oghenpit* 7139, 7348 (beide :); *stic* /1113, /2034,

---

1) De Bo 936 zegt uitdrukkelijk, dat *ru(i)ken* in W.-Vl. „niet gekend" is; Kil. 543 noemt het evenzoo *Holl. Sic.*; Vlaamsch is *ruken* dus zeker nu evenmin als ooit vroeger.

2) *telyuren* 5707 (: *gebueren*), uit Ofra. *tailloir*, *taillëor*, heeft in het Mnl. zeker *ŏ* gehad, het rijm is dus *ŏ : ŏ*.

3) Dit woord had blijkens Mhd. *trûren*, Nhd. *trauern* oorspr. *û*, dus Mnl. *ü*, Wvl. *ŏ*, welke laatste uitspraak in dit woord ook in het Nnl. is doorgedrongen (F. t. a. p. 361 noot). Het Nbr. zegt nog: *trüren* (Onze Volkst. 1 167). Volgens Kluge is het wellicht uit het Hd. overgenomen (Ags. *dréorig* zou nl. *d* doen verwachten), dus Mhd.- Wvl.- Nnl.(?) Of kan de *eu* hier eenvoudig een umlaut van *ō* (uit Ogerm. *ŭ*) zijn, zoodat men naast Mhd. *trûren* voor het Mnl. een *troren*, *treuren* (uit **trūr(i)en*), mag aannemen (vgl. ben. blz. 29, noot 3)?

4357, 6309, 6675, 7254 (in II alle:), *stuc* /1472, 4879, 5126, 6601, 6933; *dinne* /3143 (:), *dun* 5469. Bewezen is dus voor I *rugghe*, *putte* en *pit*, voor II *ric* (en *rugghe*?), *pit* (*putte* bepaald vermeden), *stic*, *dinne*: II is hier dus meer uitsluitend dan I, en de vormen met *u* in II zullen weder van den afschrijver zijn [1]). Blijkens De Bo 1201 is de *i* Wvl., al schijnt zij ook elders voor te komen, en al is *u* in vele woorden daarnaast gebruikelijk (onder de hier besproken woorden noemt hij alleen *stic* als bij uitsluiting geldende; *dun*, *put*, *rug* komen ook in 't Wvl. naast *din* enz. voor). — Eenigszins in strijd hiermede schijnt *dinken* × *dunken* passim; daar het echter nooit in het rijm voorkomt (ofschoon toch rijmen op *dinken* niet moeilijk waren), is eene beslissing hier onmogelijk [2]).

Over *ghehidet* × *ghehuut* 2596/2608 (:) zie men M., Anm.; F. 39, anm. 1; Van Helten, Tijdschr. 5. 260.

u : uu. Over *spiritus : huus* 1541/, *dominus : huus* 2063/ (II heeft op beide plaatsen iets anders), zie het boven, blz. 22, over *i : ij* gezegde en het daar aangehaalde; *Menelaus : Venus* 5557 kan *ŭ* of *ū* zijn. Zijn *Duwa* (Douai) /2648 (:) en *Coewaert* (iplv. *u*) 158/, 164/ een bewijs, dat *u* voor *w* in sommige gevallen nog als Nnl. *oe*, Hd. *u* werd uitgesproken (vgl. F. 66. 2), en de voorstelling van dezen klank dus niet vaststond? Fr. *co(u)ard* pleit voor deze uitspraak van den naam [3]).

ō : ô. De volgende tabel geeft hiervan een overzicht:

1) Het tweemaal *behouden* van *rugghe* (eens :) kan niet als bewijs daartegen gelden. Opgemerkt dient echter, dat rijmen op de vormen met *u* weinig talrijk waren, terwijl *ic* en *dit* voor *stic* en *pit* waren, wat *Spanje* en *Oranje* zoo lang voor elkaar geweest zijn: volkomen zekerheid heeft men hier dus niet.

2) Noch De Bo 1201, noch Vercouillie, Onze Volkst. 2. 9, geven *dinken* op onder de voorbeelden van *i* voor *u*, zoodat het bijna niet-Wvl. zou schijnen, indien Verc., t. a. p. 87, niet opgaf: *dinken* (= denken en *dunken*). Dat het in 't rijm niet voorkomt, is wellicht het gevolg der weinig beklemtoonde plaats, die het in den zin meestal heeft.

3) *raeu* : *calu* 7498 (b; cM.: *ro(e)* : *also*) is zeker niets anders dan een soort van „eye-rime" van den afschrijver, nadat *raeu* eenmaal verkeerd geschreven was.

A. ox. [1])	I	(Omwerking) II	(Vervolg)
ŏx : *ŏx*	45	43	42
ôx : *ôx*	54	56	78
ox in vreemde woorden: *ŏx*	—	—	2 (4033, 7701)
ox in vreemde woorden: *ôx*	5 (incl. 2: zich zelf)	9 (incl. 3: zich zelf)	10 (incl. 3: zich zelf)
ŏx : *ôx*	4 (1787/, 2343/, 2659/, 2969/)	5	35
B. or.			
ŏr : *ŏr*	18	7	26
ôr : *ôr*	4	3	—
-*ŏrt*, -*de* : *ŏrt*, -*de*	5	6	9
-*ôrt*, -*de* : *ôrt*, -*de*	—	—	—
or in vreemde woorden: *ŏr*	—	1 (/2959 : zich zelf)	2 (3883, 4507)
or in vreemde woorden: *ôr*	1 (945/)		—
ŏr : *ôr*	5 (311/, 1323/. 1629/,2047/,2793/)	7	21
-*ŏrt*, -*de* : *ôrt*, -*de*	10	13	11

Eenige opmerkingen over enkele woorden met twijfelachtige *o*'s mogen aan de uitkomsten van dit onderzoek voorafgaan.

De *o* van *knopen* 2027/ heb ik als *ô* beschouwd, overeenkomstig Md. *knäufen* uit **knaupjan*, al is een **knupôn* niet ondenkbaar (Hd. *knüpfen* wijst op **knuppjan*, zie Kluge, ons *knop*(*p*) wijst dus nog niet direct op een **knŏpen*). — Evenzoo *cloot* /823 met *ô*, zie Kluge, De Bo, Schuerm.: *kloot* en *klot*(*t*) stonden naast elkaar [2]); *klote* (*ŏ*) bij De Bo = *krote* is toch wel alleen uit het laatste woord ontstaan door verwarring met *kloot*. Onze nieuwe spelling heeft ook, hoewel aarzelend, in beide woorden scherplange *oo* aangenomen (zie Grondbeg. der Ned. spell. § 80 b, c.). — *cronen* /2021, 6189 met *ô*, vgl. Franck, ZfdA. 24. 365. Nnl. *kreunen* moet òf op een stam met zwakken vocaaltrap **krŭni*- (naast **kraunjan*) berusten [3]), òf op ontlee-

---

1) Zie de verkortingen, hierboven, blz. 8, gebruikt.

2) En ook *kloet* (zie M. gl. en Anm., en Ojb. 37) met schijnbaar zeer afwijkende beteekenis. Wanneer men echter Van Dale, Schuerm., De Bo, Kil. vergelijkt, ziet men, dat de oorspr. bet. ook van dit woord wel „klomp, rond voorwerp" zal zijn geweest, en later „hasta... inferiore parte obtusa et globo munita" (Kil.), wat in I werkelijk de beteekenis schijnt te zijn. Etymologisch moet het woord echter van *kloot* gescheiden worden (zie Franck, Etym. Wdb. i. v.).

3) Vgl. eene dergelijke wisseling in Mnl. *stûnen* naast Nnl. *steunen* uit **stŭni*- (F. t. a. p., Aant. op Alex. 397). — Kil. verwijst bij *kreunen* en *kronen* ook naar *groonen*, *gronen*, waar hij *Ang*. *grone* vergelijkt. Dit Eng. *to groan* (Ags. *grânian*,

ning uit een dialect, waar ook ô (uit *au*) »umlautet" tot *eu* (zooals *bleu* uit *bloode*, *sneu*, (wat slecht uitvalt, tegenvalt) uit *snoode* en derg.). — *door*, *dore* (stultus) met ô: ofschoon Verd. 2. 291 ook van een »ongerekten vorm" spreekt (te recht?), en vele der door Franck, Etym. Wdb. i. v. *duizelen*, genoemde woorden »den klanktrap ŭ" hebben, wijst toch het allernaast verwante Mhd. *tôre* duidelijk op ô. — *pote* (*poot*?) 6088, 7025, 7125 met ô, volgens onze hedendaagsche spelling, ofschoon ik daarvoor geen anderen grond weet, dan de traditie; uit Kluge blijkt dienaangaande ook niets. — *cote* (*coot*) 6087, in strijd met onze spelling, met ō, op grond van Franck, Etym. Wdb. i. v. — *hoden* 7337 met ō: Kluge neemt voor het Hd. aarzelend ô, maar voor het Mnl. ō aan, en Prof. Franck verzekert mij, dat de uitspraak in Duitsche dialecten nog op ō wijst; ten overvloede schrijft Kil. *hoden*. — *Aelcrote* 5205 met ō: het tweede deel van het woord staat zeker wel in verband met *krot* (lutum), zie Kil., Schuerm., De Bo, (5200 heeft b: *Aelcrotte* [1]). — *crode* /1911 met ō, in de meening, dat het toch wel met *cruden*, Nnl. *kruien* zal samenhangen. Zeer helder is het woord en de regel, waarin het voorkomt, mij echter nog niet. — *altoos* /2958, 7208, 7251 met ō, als zijnde samengetrokken uit *altōghes*.

Gewoonlijk wordt ō : ô als een door alle dichters gebruikt rijm beschouwd (F. 13, Inl. op Alex. LXXVIII): het verschil in uitspraak zou dus òf geheel verdwenen, òf althans zoo gering geworden zijn, dat zelfs nauwkeurige dichters als Maerlant, die nooit of zelden ē : ê rijmen, toch in ō : ô geenerlei bezwaar zagen (behalve voor *m*, zie t. a. p. en F. 44). Toch maken de hedendaagsche dialecten nog wel degelijk en duidelijk onderscheid, zoo bijv. het Wvl., het Noordbrab., het Gron. (vgl. De Bo 755, Onze Volkst. 1. 165, 2. 11, 59, en Kil.). Het schijnt echter, dat de dialecten ten opzichte der twee soorten van *o* reeds vroeg het spoor zijn bijster geraakt, en de op de etymologie berustende onderscheidingen hebben vervangen door andere, bijv. naar gelang van de volgende cons.: vooral *r* en *m*

Hd. en *Ned. *greinen*) kan toch niet op de eene of andere wijze met *kreunen* in verband staan? Zie over *kreunen* nog Kluyver, Kil. 137.

1) Het eerste lid zal wel *aal* »gier" zijn, zie Ned. Wdb. en De Bo, en vgl. de andere even zindelijke namen van Rukenauwe's maagschap, o. a. *Panthe-crote* (M., Einl. XL).

hebben naar 't schijnt grooten invloed gehad, terwijl verder de nog min of meer diphthongische uitspraak der *oe* in sommige streken ook wellicht mede in het spel is geweest. Ten gevolge van een en ander is de eenparigheid ten opzichte van de *ō* en *ô* tegenwoordig ook lang niet zoo groot als bij de *ē* en *ê* (vgl. Taalk. Bijdr. 2, 289, Kluyver, Kil. 129). Maar het is ons hier niet te doen om de geheele geschiedenis der verschillende *o*'s in het Mnl. en in de tegenwoordige dialecten: ik wilde alleen aantoonen, dat I hier alweder nauwgezetter dichter (rijmer) blijkt dan wellicht een zijner Mnl. kunstbroeders.

Vooreerst rijmt *o* in vreemde woorden in I en in II voor andere cons. dan *r*, op twee gevallen na, altijd op *ô*, evenals bij Maerl. althans met *Rome* het geval schijnt te zijn; daar echter vele dier vreemde woorden ausl. *o* of *oi* hebben, terwijl Nederl. woorden ausl. of voor *i* (oorspronkelijk) niet anders dan *ô konden* hebben, en er zich verscheidene rijmen van vreemde woorden op elkander onder bevinden, wil ik hierop niet te veel nadruk leggen. Vreemde woorden met *or* zijn te zeldzaam en te weifelend in hun rijmen om er eenig besluit uit te trekken.

De hoofdzaak is het rijm van *ō* : *ô* in Nederlandsche woorden. Tegenover 45 rijmen van *ō* : *ō* en 54 van *ô* : *ô* [1]) staan in I slechts 4 van *ō* : *ô*; in de omwerking is de verhouding vrij wel dezelfde gebleven, maar in het vervolg, slechts 900 regels langer dan I, vindt men naast 42 rijmen met *ō* : *ō* en 78 met *ô* : *ô*, 35 met *ō* : *ô*; de onzuivere rijmen zijn dus naar verhouding in II (vervolg) oneindig talrijker. De 4 onzuivere rijmen in I zijn *hoven : gheloven* (credere) 1787/, *poghede : ghedoghede* 2343/, *loghe* (mentirer) : *hoghe* 2659/, *altoos : scadeloos* 2969/. Gaat men

1) Bij het overwicht der zuivere rijmen ook in II houde men echter in 't oog, dat hetgeen boven, blz. 11 noot, bij de *e* werd opgemerkt ook hier van toepassing is: zoolang apocope en syncope nog niet algemeen waren, kon *ō* alleen in open lettergrepen, dus in slepende rijmen voorkomen, terwijl *ô* althans zeer vaak in de praet. sg. der *u*-kl., dus in gesloten lettergrepen, en in staande rijmen voorkwam.

te ver, wanneer men bij het eerste rijm aan verwarring tusschen *ghelôven* (credere) en *ghelōven* (promittere) [1], bij het tweede aan verwarring tusschen *dôghen* (pati) en *dōghen* (valere), bij het derde aan verwarring tusschen de *ô* van ind. sg. en de *ō* van ind. pl. en conj. van het praet. der *u*-kl. [2]), en bij het vierde aan eene twijfelachtige quantiteit (of qualiteit) zoowel van *altoos* (uit *-tōghes*) als van *-loos* (door den bijtoon en door invloed van het er naast bestaande *los* [3]) denkt, en zoodoende deze gevallen als verklaarbare uitzonderingen op den regel, om alleen zuivere rijmen te gebruiken, beschouwt? Het is mogelijk, maar zelfs al waren deze rijmen bepaald onzuiver, dan blijft hun aantal te gering, en het groote verschil, aan den eenen kant met het overwegend aantal zuivere rijmen in I, en aan den anderen kant met het veel grooter aantal onzuivere in II, m. i. wederom te opmerkelijk, om aan toeval te kunnen worden toegeschreven. Dwaal ik hierin niet, dan is I, zoover ik weet, de eenige Mnl. dichter, van wien tot nog toe bewezen is, dat hij dit rijm althans vermijdt, het alleen bij uitzondering, uit nood of bij vergissing gebruikt. Dat hij hier niet zóó streng is, als bij de *e*, wijt ik aan die mindere vastheid en eenparigheid in de uitspraak der verschillende *o*'s, waarvan boven sprake was.

Ook bij een volgende *r* schijnt hij het onzuivere rijm te hebben vermeden, er is althans een verschil met II, hoewel minder groot, dan bij *ox*. Daar echter geen der 5 onzuivere rijmen aan eene of andere uitzondering doet denken [4]), en bovendien bij *or*, gevolgd door een dentale cons., beide *o*'s ook

---

1) Vgl. bijv. 1616/1630, waar II *ghelôven* schijnt te gebruiken iplv. *ghelōven* van I, en vgl. ook 2510/2532 en 2517/2541 met elkaar: vaak weet men nauwelijks welke der twee woorden men voor zich heeft; zie ook Ojb. 75.

2) Vgl. boven blz. 11 over *weêt* — *wēten*, en vooral De Bo 275 i. v. *duigen*, Vercouillie, Onze Volkst. 2. 34—35.

3) Vgl. beneden.

4) Tenzij de *o* van *dor(e)* (stultus) toch wellicht *ŏ* is: dan zouden nog 2 onzuivere rijmen wegvallen.

in I zonder eenige beperking op elkander rijmen, wil ik dit voorloopig in 't midden laten, te meer, daar *r* de *ō* [1]) toch zeker wel in quantiteit of qualiteit gewijzigd heeft (zie F. 46—57 en De Bo 755, waaruit blijkt, dat bijv. in Fransch-Vlaanderen alle *o*'s voor *r* scherp zijn).

II rijmt daarentegen in alle gevallen zonder eenige beperking *ō* en *ô*: òf hij rijmde dus onzuiver, òf het verschil was voor hem geringer, òf er was reeds verwarring in de onderscheiding der *o*'s: *geheel gelijk* zullen de beide *o*'s ook voor hem wel niet geweest zijn, daar zij nog heden in West-Vlaanderen onderscheiden worden (zie bijv. nog Ternest § 20 en 21).

Het eenige onderscheid, dat Maerlant tusschen *ō* en *ô* maakt, nl. voor de *m* [2]), vindt men evenwel niet alleen in I, maar ook in II gehandhaafd: onder de 39 onzuivere rijmen van II is geen enkel rijm *ōm : ôm* (bijv. *cōmen : bômen* enz.) [3]). Of waren er weinig rijmwoorden op *ôm*?

Dat *-ōrt*, *-de* ook in I op *-ôrt*, *-de* rijmt, bewijst wel, dat de swarabhakti-vormen met *-oor* iplv. *-or-* toen reeds gebruikelijk waren, iets wat in tegenspraak schijnt met de vaste spelling *mort*, *wort*, *porte*, enz., die juist in I, niet in II de gewone is. Heeft men hier met twee verschillende wijzen van uitspraak te doen, welke met elkander om den voorrang dingen, zoodat men in het rijm zoo noodig de verlengde (*ōr*) kon bezigen, ofschoon de korte (*ŏr*) buiten het rijm en in proza nog algemeen gebruikelijk was; of moet men uit de spelling *hort* en dgl. in I met F. 56 afleiden, dat voor *r* + dent. *alle* *o*'s (*ŏ* en *ô*) gelijkelijk (gerekt of lang) uitgesproken werden, en men dus, juist omdat *-ort* vanzelf als *ôrt* werd gesproken, de aanduiding dier rekking of lengte overbodig achtte en dus naliet [4])?

---

1) Of *ô* evenals *ê* voor de *r* onaangetast blijft?

2) Vgl. Fr., Inl. op Alex. LXXVIII.

3) Wel *ôm : oem*, zie straks, blz. 35.

4) Volgens Prof. Franck hebben woorden als *orlof*, *ordeel* enz. veel langer hun *ŏ*, bewaard, dan *wort*, *porte* enz., zeker ten gevolge van den bijtoon op de tweede let-

oe : o. Zie F. 29, 44, Inl. op Alex. LXX vlgg., LXXVIII. In I is de toestand aldus: 1⁰ slot-*oe:* slot-*ô*: *doe : vrô* 2105/ (Verd., Tijdschr. 1. 17, wil naar b: *also : vro* lezen, maar herroept dit, Mnl. Wdb. 2. 227, omdat *doe* hier niet tegen het Mnl. taalgebruik blijkt in te druischen; vgl. behalve de daar aangehaalde plaatsen nog 2120/); 2⁰ *oei ôi*: *moeien* (amita)*: vernôien* 1363/, 1665/, 1987/, 2907/, 3219/; 3⁰ *oem : ōm* of*: ôm* komt in I niet voor; 4⁰ *oe* voor andere cons.*: ō* of *ô*: *snoeren : voren* 2935/, *voeten : grote* 3049/, *soenen : comen* 3419/. Men zal zeker niet aarzelen, den tekst van onzen nauwkeurigen dichter van de laatste drie onzuivere rijmen, die voor een deel ook op andere gronden verdacht zijn (en waarvan het laatste bovendien weder aan het *einde* van I voorkomt, zie boven, blz. 22, noot 3), te zuiveren (zie Tijdschr. 1. 26, en J.'s uitg., en vgl. Ojb. 86). Immers, zelfs al is 2105/ niet corrupt, toch blijkt ook hier weder, hoe nauwgezet onze dichter is, uit het vermijden van het rijm *oem : ōm*, dat bijna alle Mnl. dichters, ook Maerl., gebruiken (Inl. op Alex. LXII). Het hs. spelt meestal (*o*)*ōm* voor *oem*, ook buiten het rijm ((*ghe*)*nomen* 806/, 2632/, *verdoomt : ghenoomt* 999/, *roomt : ghenoomt* 2635/, ééns, aan het einde, *ŏm : domsdaghe* 3450/), en dikwijls *ómm* voor *ōm*: *commen*, *willecomme*, bijv. 527/, 705/, 1448/, 3277/ passim, daarentegen *vrome*, *somich*, enz. Moet men hieruit, niet alleen voor den afschrijver, maar ook voor den dichter afleiden, dat *oem* als *ōm*, *ōm* daarentegen als *ómm* klonk (zoodat *oem* op den door F. 44 bedoelden 2den of tusschentrap stond, of hadden voor den dichter *oem* en *ōm* hunnen oorspronkelijken klank? Gelijk (d. w. z. beide *ōm* of beide *ómm*) zijn zij voor hem zeker niet geweest:

---

tergreep (*órlŏf* × *wóórdĕ*), waardoor de werking der *r* (anders natuurlijk gesteund door het accent, vgl. de rekking van oorspr. korte klinkers in open, beklemtoonde lettergr.) min of meer verhinderd werd. In II staat echter reeds geregeld *oorlof*, *oordeel* enz., wat toch zeker rekking aanduidt. Waar de *r* geen verlengenden invloed had, en de hoofdtoon op *ór* zeer sterk was, ontstond *órdĕl*, naast (*o*)*órdèel*, vgl. bijv. R. v. Utr., gloss., en de samenstelling *órdĕlboèkĕn* in Zutfen en elders: immers zoo zal men deze woorden toch wel moeten uitspreken.

een afdoend bewijs daarvan is de afwezigheid van dergelijke rijmen [1]). Streng bewezen zou de klank *ŏmm* alleen worden door een rijm op een woord met oorspronkelijk *omm*, maar deze zijn vrij schaarsch en doen zich dus zelden in het rijm voor (*omme*, *domme*, *stomme*, de vreemde woorden *somme*, *tomme*, enz.). Afgezien van 2105/, houden wij dus voor I alleen 5 rijmen over van *oei* op *ôi* [2]), en dat nog wel bij een vreemd woord, waar alle Middeleeuwsche dichters zich, zooals trouwens zeer verklaarbaar is, vrijheden veroorloven (Inl. op Al. LXXIX). De spelling *moie* enz., die in I (ook bij rijm van *oei : oei* 2867/) regel is, wijst ook hier op eene gewijzigde uitspraak, althans bij den afschrijver.

In II zijn de onzuivere rijmen natuurlijk weder veel talrijker: 1° slot-*oe*: slot-*ô*: *also : toe* /1235, *vro : toe* 4237, 7119,: *doe* /6069 [3]); 2° *oei : ôi*: *moeide : vernoide* /681, *moeie : v.* /1383, 1679, /2895, /3233, 6457; en: *ōi*: *bloeien : gecrōien* (ppp. v. *cruden* »kruien") 5251; 3° *oem : ōm* (*ge*)*noemen : (ge)comen* /1659, /2159, 4299, 5209, 6349, 6595, *verdoemen : comen* /2223, 4557, 4797; en: *ôm* : *bomen : bloemen* /49, *droomt : noemt* /2647, 4° *oen : ōn* : *doen : ongewoen* /3395, *baroene : hoerensone* /3413, *gewoon : verdoen* 6071; en: *ôn* : *scoonre : coenre* 4183, *doen : scoon* 6667 [4]); 5° voor andere cons., *oe : ō* : *beroepen : onghewroken* /203,

1) Het Nwvl. en andere dial. hebben voor *oem* en *ōm* beide *ŏmm* (vgl. De Bo 756, Vercouillie t. a. p. 11). Vgl. ook het Hollandsch der 17e eeuw, zelfs in eigennamen, zoo meermalen *Anna Rommers*. Dezelfde verkorting door den invloed der *m* heeft men, als ik mij niet bedrieg, in het Ofra., waar (althans in enkele dialecten) *oum : ŏm* geoorloofd is.

2) Dat ik Fr. *oi* (in *vernoien*) = *ôi*, niet = *ōi* stel, berust op F. 125, en op de boven geblekene waarschijnlijkheid, dat *o* in Fransche woorden meestal op *ô* rijmt. Oorspronkelijk kon trouwens *ōi* in Nederl. woorden evenmin bestaan als ausl. *ō* (daar *ôi* en ausl. *ô* vroeger niet bestaan hadden); later is *ōi*, *ōj* ontstaan, doordat intervocal. *d* tot *j* werd in *dooier*, *gekrooien* enz., waar Brabanders en Vlamingen *ōi* wel degelijk van *ôi* onderscheiden, zie Onze Volkst. I. 87, 171, 2. 7, Ternest § 42.

3) *so : ba noch bo* 7017 is niet, zooals wij zouden meenen *o : oe*, zie Gl. Lep. en De Bo 155, die als Wvl. *bo* opgeeft, en uit Maerl. *ba no bu* (: *bestu*) aanhaalt. De klank wisselde dus in deze uitdrukking, begrijpelijk genoeg, af.

4) Over *Salomo*(*e*)*n* : *doen* en dgl. zie ben., blz. 38, noot 2.

genoecht : doocht 6143, *voeghen : soghen* 5741; en *: ô*: *goet : doot* 4367, *doot : verwoet* 5971 [1]). Het aantal is groot genoeg, doch rekent men /3395, dat stellig, en /203, dat misschien corrupt is, verder die op *oen : ōn*, en 6143 en 5741, welke waarschijnlijk anders verklaard kunnen worden, er af [2]), dan houdt men, behalve de ook elders geoorloofde (ausl. voor *j* en *m*), slechts enkele onzuivere rijmen over, die ontwijfelbaar zijn; altoos genoeg evenwel, om te doen zien hoe ook hier II in zijne rijmkunst beneden I staat. Dat hij echter toch zooveel mogelijk het rijm *oe : o* vermijdt, blijkt bijv. uit 7123—6 (*voeten : ghemoeten*, *poten : ghescoten*). De spelling *commen*, enz. is in b zeldzaam (bijv. 3739), meest *coom*, *wellecoom*. Ook *om* en *oi* voor *oem* en *oei* is daar onbekend; integendeel worden *om* en *oi* gespeld *oem* en *oei*, ten einde zoodoende voor het oog een zuiver rijm te verkrijgen. Van den afschrijver zijn evenzoo *bloeyt* /908, *bebloeyt* /953, *bloyde* 4071, 6093, 7147 (c) (*: te moede*), 7349 (c), *ghevoyt* 6809 (c), *vermoeyt* 6845 (*: te voet*), (alles iplv. *oe*), welke door de rijmen weersproken worden (merkwaardig oude voorloopers van het tegenwoordige *bloeien* voor *bloeden*, enz.; zie verder ben. bij Cons.); over *stroi* (stroo) 3905 (*: proi*), dus van den omwerker, zie ben. bij Declin. [3]).

ou iplv. **oe** voor keel- en lipletters komt in I veelvuldig voor, ja is daar de gewone schrijfwijze; voor *m* zelden (*bloumen* 324/), meest *o*(*o*), zie hierboven; voor andere cons. nog minder; in II komt deze schrijfwijze zelden of nooit voor. Men zou juist omgekeerd bij den *Oost*vlaamschen dichter deze uit-

1) Volgens M.'s lezing; die van b (*doot : groot*) geeft wel een zuiver rijm, doch geen zin.

2) *cloot : groot* /823, *Avesoete : loete* /831, *hooft : tooft* 6825 zijn zuivere rijmen, zie Ojb. 37 en 103.

3) I heeft doorgaans *Lamfroit*, daarnaast *Lamfreit* 647/, 699/ (beide :); II (en l) alleen *Lam*(*nt*)*freit* o. a. /699 (:); zie Ojb 200, F. 125. De afwisseling tusschen beide klanken bestaat reeds in de Ofra. dial., en is vandaar overgenomen; *ei* is dus ook voor I bewezen, waar het in het rijm om het grooter aantal rijmwoorden voor het gemak gebruikt werd.

spraak [1]) niet, bij den *West*vlaamschen omwerker daarentegen wel verwacht hebben: moet men dus aannemen, dat beide afschrijvers consequent de spelling veranderd hebben, zoodat men in I *oe*, in II *ou* mag, ja moet herstellen?

ue (**ō̈**) iplv. **oe.** Zeer dikwijls vindt men in II *oe* als *ue* gespeld in *genuecht*, *genuegen*, *vuegen*, *brueder*, *muede*, *hueden*, *grueten*, *suete*, *prueven*, *rueken*, *sueken*, *vuelen*, *vueren*, *rueren*, dus alle beantwoordende aan Mhd. *üe*, Nhd. *ü*, d. w. z. in woorden, waar umlaut althans *mogelijk* is; daarnaast slechts enkele als *vluect*, *brueder* (sing.) [2]) enz., waar dit niet het geval is. Voegt men hierbij nu de bovengenoemde rijmen *vueghen: sueghen* (sus) 5741 en *genuecht: duecht* 6143, waar zulk een *ue* werkelijk op *ue* [3]) d. i. *ō̈*, umlaut van *ō*, rijmt, dan moet men er wel toe komen, in die *ue* niet meer eene willekeurige spelling des afschrijvers te zien, maar er werkelijk umlaut van *oe* in te erkennen, en deze twee rijmen dus niet als onzuiver, maar als *ō̈ : ō̈* op te vatten. Waarschijnlijk is deze niet-Westvl. uitspraak hier door den omwerker uit nood aan een ander dialect [4]) ontleend, immers rijmen als *voeghen: dwoeghen* 5315 en vele andere dergelijke zijn toch stellig zuiver *oe : oe.* Men moet dus aannemen, dat de omwerker een enkele maal om het rijm

---

1) Waarschijnlijk niet als Nnl. *ou*, maar als Nnl. korte *oe* (Hd. *u*): het *Nieuw*wvl. althans schijnt Nnl. *oe* als lange *oe* (+ naslag), daarentegen Nnl. *oe* voor gutt. en lab. en Nnl. *ou* beide als korte *oe* uit te spreken; het Katwijksch spreekt Nnl. *oe* voor gutt. en lab. als *ou* uit; het Gron. eindelijk spreekt *alle* Nnl. *oe*'s als *ou* uit. Vgl. F. 30, De Bo 756, 804, Vercouillie, t. a. p. 7, 11, enz.

2) Vgl. echter in hedend. dial. *breur* of *bruur*, zeker uit het plur. overgenomen.

3) b heeft in alle 4 woorden *ue*, door M. in *oe : oe* en *oe : oo* veranderd.

4) Zoover ik weet, komt de uml. v. zachtl. ō (*eu*, *ö*) bijna in alle dialecten voor (althans in bijna geheel België, en ook bijv. in Gron.); de uml. v. scherpl. *ό* daarentegen is in 't Wvl. onbekend, luidt in 't Oostvl., Limb. en Gron. *eu*, in 't Zbrab. *eeu*, oostel. Noordbrab. *éü* (tusschen *eu* en *u*); de uml. v. *oe* eindelijk is in 't Wvl. en Oostvl. onbekend, luidt in het Saks., Zbr., Nbr, Antw *u* (maar niet constant), Limb. tusschen *eu* en *u* (*oei* wordt *uj*), Gron. (soms) *ui*. Zie over deze klanken: Onze Volkst. t. a. p., Kluyver, Kil. 133, enz. Strikt genomen kan men hier dus ten hoogste eene uitspraak tusschen *eu* en *u* (*ō̈* en *ü̆*) aannemen, zoodat de beide rijmen toch niet geheel zuiver zouden zijn, maar is dit niet eer denkbaar dan *oe : o*?

buiten zijn dialect is gegaan, wat eene eeuw na Maerlant, die dit ook reeds soms doet [1]), niet kan verwonderen: de vermenging der dialecten zal natuurlijk steeds verder gegaan zijn. Vermoedelijk zijn dus niet alle *ue*'s van den omwerker; waar het niet door het rijm geeischt werd, zal de omwerker bij zijn eigen dialect zijn gebleven. De spelling *ue* in die woorden in *b* en in andere latere hss. is dus uitgegaan van dialecten, waar de umlaut van *oe* werkelijk (als *ü* of *ö*) aanwezig was; in de latere ME. mode geworden, is zij door onkundige afschrijvers uit andere streken ook overgebracht in woorden, waar van umlaut geen sprake kon zijn.

Het is de vraag of men dezen zelfden umlaut van *oe* moet aannemen in de boven, blz. 35 sub 4⁰ opgesomde rijmen *oen : on* [2]); de woorden met *oe* rijmen daar op *gewone*, *sone*, woorden, welke in alle dialecten den umlaut van *ō* in *ö* kunnen hebben, of op *scone*, waar althans enkele dialecten denzelfden umlaut kennen; vgl. hierover F. 29, Inl. op Al. LXXI. Bij de rijmen *oe : ô* zouden dan beide rijmklanken aan andere dialecten ontleend zijn.

8. Of die umlaut van *ō* in I en II dikwijls voorkomt, is voor het overige moeilijk uit te maken (vgl. F. 36, ZfdA. 24. 25, 355 vlgg.): de spelling *ue* voor *o* komt in I zelden (bijv. *hueghen* 2106/), in II zeer dikwijls voor; in I komen 4 rijmen *ö : ö* (d. w. z. twee woorden, waar *ö* mogelijk is) voor, tegen 9 *ö : ṓ* (waar in een der beide umlaut onmogelijk is, en het rijm dus *ō : ṓ moet* zijn); in II 9 *ö : ö* tegen 37 *ö : ō̂* rijmen. Nadere bijzonderheden zijn twijfelachtig: *ghewone* komt slechts ééns in I [3]) voor 919/; evenzoo *gone* slechts ééns in II 5603 (beide *: sone*); verder schijnt *vore* alleen op *ö* te rijmen, *sone* en *jode* daaren-

1) Zie de bekende plaats Franc. 181.

2) Fr. en Lat. *-on* is in I en II *oen* (F. 29, 125, Inl. op Al. LXXIX): *pardoen : scoen* 2917/, *Lioen* 1831/, 3400/, 3466; *Simoen* 4544, *Salomoen* 5587, *paulioene* 3803, *baeljoen* 7587 b (? c : *baelju : u*), alle *: doen(e)*.

3) In II nog de bovengenoemde rijmen op *[oen*.

tegen ook op $\hat{\bar{o}}$. Doch de rijmen zijn te weinig talrijk om er veel uit af te leiden [1]).

ŏ × **ō**. *botscap* × *bootscap* 477/507, 481/511, 1353/1370, 2476/; beide uit **bodaskap* door oudere of jongere syncope der *a*? — *loos* nom. sg. in de bet. »los" 6826 (:) (in de bet. »slim" 7207 (:) en zie gl.) naast *los* 1469/1511 (waar de constr. niet, de bet. wel duidelijk is), en evenzoo *verloost* 3 sg. praes. 5310 (:) naast *verlost* ppp. 7288 (:) en '*loste* (:); zie F. 45 anm.: *loos* vereenigde dus nog de twee bet. »slim" en »los". — Voor de *ō* in *paternooster* 1737/1757 (*: clooster*) vergelijke men boven, blz. 22 en 28 over de *ĭ* en *ŭ*: eene vrijheid, bij een vreemd woord en in het rijm begrijpelijk (die echter den afschrijver van b aanstoot en aanleiding tot bijvoeging van *te trooster* gaf).

oe × **ŏ**. *moeste* × *moste* passim, omgekeerd *wostine* × *woestijn* 503/529, 2667/2669 (F. 166, 41); *trop* 821/859 (F. 125, De Bo 1187).

o × **a**. *morghin* passim, en *maerghin* bijv. 1093/, 1371/, 1390/ 2728/, 2796/ × *morgen* o. a. 6772 (:), 6793 (:) en *mergen* /1391, 6790 (F. 35, 47, 50, anm.: *ᵃr* meer Vl., *ᵘr* meer Br. en Holl.); alleen de *o* is dus bewezen, al kunnen de andere vormen wellicht ook van de dichters zijn: De Bo 685 kent *mergen* als verouderend.

o × **u**. *up* × *op*, *vul* × *vol* passim; *wulf* × *wolf* 1573/1600, 1963/, 2899/2887, 3420/3422, *dul* 493/, 918/, *mol* (»stof") 6975, 7102 (beide: *vol*; c: *vol*: *mul*). Evenzôo heeft I voor *r* soms *u*: *burse* 1265/, *durste* (audebat) 2402/ (*dorste* 758/), *burne* 2702/ (anders altijd *o*). Daarentegen heeft I voor *n* altijd *o*, II ook meestal *o*, maar soms ook *u*: *cundi* 3773, *kunst* 4105, 7665, *kundigen* /292, *gunst* /679, 6626, 7467 (c), 7744, *wangunst* /931, *ongunst* /2570, 5829, 6591, *guns* 6951, *sunde* /2222, 4112. *borch* in I en II, *donrebussen* 3745, maar met *o* 3801 (:). Is *tocht* (*u*): *gedocht* (*a*) 6565 een onzuiver rijm? Over 't geheel is I hierin meer oudvlaamsch: De Bo 756 geeft de vormen met *u* voor *l* als Westvl. op, terwijl die met *u* voor *n* over 't al-

1) *cronen* (vgl. boven blz. 29, F. t. a. p. 364, Kluyver, Kil. 139) wordt altijd met *o* gespeld /2021, 6189 (beide: *ó*), 6104, 6696.

gemeen meer in jongere Holl.-Brab. hss. voorkomen. Bewijzende rijmen doen zich niet voor en kunnen ook kwalijk voorkomen, daar van bijna alle woorden wisselvormen mogelijk schijnen.

ou, **au**, **u**. *ou* voor *w* wordt in I gewoonlijk *au* gespeld, hetzij uit Ogerm. *iw* of *aw* ontstaan: *trauwe*, *rauwe*, *rauwen*, *blauwen*, *vrauwe*, *scauwen*, alle welke woorden op elkaar rijmen. Ogerm. *âw* is *aeu*: *claeuwen* 750/, 1262/, 2891/ (*: braeuwen*). De Bo 804 en Schuerm. 442 onderscheiden de Oostvl. uitspraak van *ou* als *au* van de Westvl. als *oe* (»tusschen de korte *o* en de langere *oe*"). II heeft *au* alleen voor oorspr. *au*: *nau* 3589, 3941, 5071, 5134 (maar *nouwe : trouwe* (*iw*) 4981, *: vrouwe* 6319), *Rukenauwe* 7596 (c; b: *R. die vrouwe*) (*: ghetrouwe*), 5291 (*: rauwe*); *claeuwe* 3549, 6848, *clauwe* /802, /1282, /2879. Voor *trouwe*, *ghetrouwe* (dus oorspr. *iw*) staat in II dikwijls (*ghe*)*tru*(*we*) o. a. /637, /661, /665, /678, /1793, /2671, 4390, 4422, 6261, 7252 enz., maar nooit door eenig rijm bewezen; de rijmen op oorspr. *au* bewijzen ook wel, dat de omwerker althans ook de uitspraak *ou* kende; zijn de *u*'s van den afschrijver? De woorden met oorspr. *ûw* hebben in I altijd *uw*, maar komen niet in 't rijm voor; in II heeft men *betrouwen*: *vrouwen* /3415, *verduwen : kuwen* 3829, *bouwen* : *trouwen* (*iw*) 4253, *vrouwe* : *knouwen* 6075, *duwen* : *gruwen* 7115, dus naar 't schijnt *ou* bewezen; moeten dus 3829 en 7115 ook met *ou* gelezen worden?

ou × **ul**, **el** (F. 33, 52, 76). *hulde : sculde* in I en II 2165/, 2511/2533, 3463/3461, 4323, *houde* alleen in I 2249/2273, *scout*, *-de* alleen in II /2057, 3855 (*onsc.*), 3972, 4502; *ghewelt* in I en II 2265/2289, 2316/, /2289, /2823, 5417, 7689 en buiten het rijm nog 5233), *ghewout* slechts éénmaal in II behouden 605/657, 2134/, 2472/, 2875/, 3452/ (alles :). Kende II dus *houde* en *ghewout* niet meer? Of is dit toeval, evenals dat *scout* in I niet voorkomt, ofschoon alle drie toch gemakkelijke rijmwoorden waren? [1])

---

1) Over *wilde* × *woude*, *hilt* × *helt* enz. zie bij Conjug.

II. Consonanten.

De **h** wordt in het Vlaamsche hs. a zeer vaak voorgevoegd en weggelaten, zie Mart., Einl. X; in hoeverre dit van den dichter afkomstig is, blijft natuurlijk onzeker; de (Hollandsche?) afschrijver van hs. b doet hieraan bijna in 't geheel niet mede, slechts een enkele maal vergist hij zich (*eten* 6155, *hase* 7512, *ontheren* 4388, *offerhande* /1293, 4698, vgl. M.'s aant. op de laatste pl.): over 't geheel kan men zien, dat hij voor de *h* een goed oor had [1].

Assimilatie heeft in a meer plaats dan in b, welks vervaardiger hier over 't geheel meer grammatisch spelt, terwijl a meer de phonetische vormen geeft: *omberaden*, *ommacht*, *anscoen*, *heefse*, *oemoedelike* × *ontberen*, enz.; maar toch ook in b: *ondaen*, *wachs* (-*te des*) /814, *sel(f)s* /2209, *scheyndi* (-*de di*) /942, *huesschelic* 6125, 6132, *patrysen* /3156 en dergelijke, voor een deel zeer krasse en jonge verminkingen, waarschijnlijk alle van den afschrijver.

Epenthesis of prothesis 1° van *t* in a soms: *int sleets duvels name* 1274/, *tsinxen* 41/, *ontsochte* 3342/; in b dikwijls: *goedertierenste* /2101, *ontscout* /1897, 3702, 3855, 4505, *tegents* 7792, *int spaeus hoff* 4479 [2]); (over *Lantfreyt* passim zie Ojb. 200); 2° van *d* in b: *lijnde* /1969, /2062 [3]), *venijnden* (inf.) 4873, *gespelden* 5328; zonderling genoeg vind ik geen enkel voorbeeld der *d* tusschen liquidae (*stilder*, *beender*, *aldermeest* en dgl.) [4]); in het rijm staat *scalmeiden* 3487 (: *reiden*), 7415

---

1) Uit plaatsen als *sone* (*h*)*at* × *en had hi* 271|299, (*h*)*u mestroude yet* × *mistrouwe* (*h*)*iet* 2699/2711 mag men wellicht afleiden, dat de "vorlage" van b een hs. was, dat met de *h* wel degelijk in de war was (de Westvl. archetypus?), bij de verbetering waarvan de (Hollandsche?) afschrijver van b een enkele maal de fouten over het hoofd zag en overnam, of ook soms een plaats misverstond en verknoeide.

2) *rosencrans* : *gans* (Hd. *ganz*) 6609 is *ts* : *ts* of *s* : *s*.

3) Zie o. a. ook S. Muller Fz., Gloss. op de Utr. rechtsbronnen i. v.

4) Over *met mi tienden* /647, *myt haer vierde* 6276, die door *met mi tienen* 593/645, 4297 (: *verdienen*) worden weersproken, zie Van Helten, Tijdschr. 5. 215—8: in elk geval is dit syntactisch, niet phonetisch te verklaren.

(*: seiden*), waar op de eerste plaats b beide *d*'s, op de tweede plaats c de *d* in *sc.* tot *i*, *y* maakt: men zal toch wel als M. moeten lezen, met anorganische *d* in *scalmeiden* (of ook *reien*, *seien* met bc?) [1]).

Paragoge: *nochtan* × *nochtant* 78/88, 353/381, 1398/1436, × *nochtans* 1061/1085, 3002/2994; alleen de oorspronkelijke vorm komt in het rijm voor (/3153, 4571, 5231, 5737, 5855), en is dus van den omwerker (rijmen op de jongere vormen waren zeer gemakkelijk). Evenzoo (*n*)*iement* passim in II; een bewijzend rijm ware alleen *nyement : ghiement* (of *jugement* volgens de lezing van Prof. De Vries) [2]), maar zulk een blijkbaar bedorven plaats heeft weinig bewijskracht. Verder *nergent* in b passim, maar niet bewezen, wel de oude vorm *nergen* 5335 (:); *tegens* onbewezen, *tegen* 4937, 5689 (beide :). Adverb. *s* in *corts* 6608, 7104 (c) (*cort* 6627), *billix*, zie gloss. (zelfs iplv. het adj. 6663), *al des gelijcs* 5629 (p nog: *ghelike*); maar nog zonder *-s* *behouden* 5422, *onlanck* 4845 (:), *niet* 4607 (:), enz. Geen dezer achtergevoegde mkl. zijn door het rijm bewezen: waarschijnlijk komen dus alle op rekening van den afschrijver.

Apocope en syncope (van cons.) Apoc. v. *-de* in *Eerswijn* 6409 (:) naast *Eerswinde* in II (zie ben. bij Decl. der eigenn.), verder in *provende* × *proven* 2715/2727, *gesyn* 6002, beide onbewezen. *d* tusschen twee voc. valt in b uit in *me (mede)* 4554, 7472 (c), 7710 (c), *sei* 7761 (c volgens Gr.), *sou* 6882 (c), *no* 4225 (*: placebo*), *bli* 7140 (c), 7414 (bc), 7433 (c), 7726 (c), (ééns in 't rijm /2981, doch zoogoed als zeker door den afschr. achter *hi* ingevoegd, zie Ojb. 86 [3]), *luy* 7767 (c) [4]); verder *eellynck* /171, *weer* (Hd. wetter) /1125 (p nog: *weder*), *wair* (utrum) /971,

1) De ww. *li(d)en* en (*toe*)*ti*(*d*)*en* laat ik buiten beschouwing, daar verschillende uitdrukkingen mij in beteekenis en afleiding niet duidelijk zijn.

2) Over M.'s lezing: *niemen : sniemen* zie Ojb. 99. Juist dit verdachte *niement* doet mij ook twijfelen aan de door Prof. De Vries voorgeslagen lezing.

3) Zie den vollen vorm *blide* bijv. nog /1082, 6871 (beide :).

4) In het naschrift van b nog: *ze : me*, *dra : pa*, *alre : le*, *versta : pa* (alle iplv. *-de*).

4078, 7286, *veer* (veder)[1] 4015 (*: gheer* cupio), (en *misdaen* dat. pl. fem. /1483 (:), doch waarschijnlijk bedorven, zie Ojb. 51); na andere voc. dan *e* wordt dan eene *j* ingevoegd (of *d* gaat in *j* over)[2]: *scai (scade)* /2918, 6950 (c), 7446 (c), *scalmeyen : reyen* 3487, *: seiden* 7415 (c) (zie bov. blz. 42), *ontglien : siden* 7527 (c), *: tiden* (temporibus) 7715 (c), *hoeygen* (dimin. v. *hode*)*: noyen* 7337 (b; c: *hoden : node*), *armoede : moeye* (amita) /1995 (verknoeide lezing), *gecroeyen* (ppp. v. *cruden*) 5521 (*: bloeyen*); en verder *bloeyt*, *bebloeyt*, *bloyde*, *ghevoyt*, *vermoeyt* met anorganische *j* (zie bov. blz. 36, alle door de rijmen weersproken); na *u* wordt *w* ingevoegd: *houwen : gewouwen* /459, *houwen : trouwen* 4253 (M.'s lezing *bouwen* is toch wel juist, zie Verd. 1. 1402. 3), *spouwen : ouwen* 5993, *ouer* 4382 (?).

Van deze gevallen zijn *Eerswijn*, *no*, *veer*, *gecroien* door het rijm bewezen; het is dus mogelijk, dat van de andere nog enkele van den omwerker afkomstig zijn, ofschoon het meer den schijn heeft, alsof het vooral eene eigenaardigheid van hs. c is[3]), en men dus wat niet streng bewezen is, in den ouden normalen vorm met *d* kan herstellen.

j × g. *jonnen × gonnen*, 10/10, 260/272, 5808, 6951 enz., evenzoo *gonst (gunst)*. *gicht* 5389 (in strijd met F. 116). Een dergelijke weifelende *g* (palatale sisklank of spirant of wel halfvoc. *i̯*) is zeker ook de *g* geweest in diminutiva op *-gen* of *-jen* in II: *rijsgen* 5251, *stertgens* 5900, *hoeygen* 7337, en evenzoo de *g* (*j*, *i*) in vreemde woorden: *geeste* /4, *stage* 2761/, *seriant × sergant* 984/1007, 2446/2464, *bottelgier* 2808/2804, *craieren × kreygiren* 45/54 (F. 126).

cht × ft. *achter × after* passim, maar *achter* ook in II 1293/1313, 6015, 6733, enz. (alle *: lachter*); *after* is onbewezen, en is ook zeker de meer (Friesch-Saksische) Hollandsche vorm, zie Verd.

1) Niet „Feder*strich*" (WM.), maar „iets zeer lichts, gerings", vgl. de bekende Mnl. uitdrukkingen *niet een twint* enz.

2) Vgl. F. 114. 5 en Tijdschr. 5. 111 noot.

3) Dat in andere gevallen, bij de apoc. der *-e* bijv., juist veel conservatiever dan b is.

1. 16. Ook *efter* (»hierna") /1663, /1848 is zeker niet Vlaamsch; in I komt alleen *echt* voor (zie gl.), in II ook *echter* 4921. *lachter* × *laster*, zie de bovenaangehaalde rijmen bij *achter* en gloss. M. *gracht* × *graft* 1601/1615 (*: nacht*), *gheruchte* × *geruft* 739/793, /1385 (*cht* /884), *vercoft* (praet.) 4006; geen der *f*'s is bewezen (*gaeft : geknaecht* 6721 is geen onzuiver rijm; men leze: *geknaeft*, zie Verdam, Tijdschr. 1. 19, Franck, Etym. Wdb. i. v. *knabbelen*).

ruwe × *ruge* 2822/, /803, 3529, 6815, 6968 (c op de laatste twee plaatsen *ruwe*), nooit in 't rijm (F. 90).

vroech alleen 7567 (c) en 6931 (b: *vroech doe: toe*), dus stellig van den afschrijver iplv. het herhaaldelijk in 't rijm staande *vroe* 3844, 4318, 6931 (c: *vroe : toe*) (F. 116).

Isingrijn × *Isegrim*, zie Ojb. 196; evenzoo *peelgrijn* × *pelgrim* /3016, 3635 (*: sijn*): de vormen met *m* zijn dus zeker wel van den afschrijver [1]).

terden × *treden* 540/564, 2877 2867, *verde* × *vrede* 166/174 (en 140/148 volgens J.'s lezing), alle onbewezen.

III. Conjugatie.

Imperatieven als *ganc* 5862, *vanc* 1538/1575 (naast *va* 1549/1585 (:)), *slach* 1538/1575, 5789 (beide :), *sich* /1298, 7314, dus ook nog in II.

ĕ iplv. ē komt in I alleen in den imperatief voor: *nem* 1954/, 2564/, (beide :), wat algemeen Mnl. is. In II zijn daarentegen de vormen met verkorten stamklinker zeer gewoon, meestal voor *t*, *ct*, zelden voor andere cons. (F. 17, 43): *et* 3 sg. /294, /944 (:), 2 pl. /1238 (:), /3451 (:), *verget* 3 sg. 5930 (:), 6013, *wet* 3 sg. /3147, 4895 (:), *met* 3 sg. 6453; *sprect* 3 sg. /190, 4170, 2 pl. 3857, 4572, 6726, *brect* 3 sg. 4357, 4927, *stect* 3 sg. 7730, *trect* 2 pl. 6632; *heft* 3 sg.

1) Over *bem* × *bin* zie beneden bij Conj.

1245, 4018, *west* 2 pl. /1976, 6560. Het eenige voorbeeld dezer klinkerverkorting in I *verbit* (:) wordt echter door II in *verbijt ende et* veranderd 3453/3451 [1]). Blijkens Onze Volkst. 1. 22, 245, 2. 37 en de aldaar uit De Bo aangehaalde plaatsen is dit verschijnsel in het tegenwoordige Westvlaamsch en Noordbrabantsch zeer gewoon.

Van de **ww. met er** heeft II: praes. *ward* /1819, /1940, /2048, 4140, 4153, 4222, 6761; *wort* 3822; praet. *werp* /213, /233, *sterf* 4491; *wort* (ind. 3 sg.) 3784 (:) [2]).

In de **ppp**. der ww. van de 6de kl. op **-aghen** en **-eghen** heeft I uitsluitend *e*, II *e* en *a* beide: *ghedreghen* 881/, 902/, 3282/, *bedreghen* 2525/2549, *ghesleghen* 653/705, 1728/1748, 4847, *versleghen* 427/, 901/ [3]); *ghedraghen* /2499, /2628, 3813, 7616, *bedraghen* 4499, *verdraghen* 4057, *gheslaghen* 6012, *beslaghen* 4058 (alle :), en nog buiten het rijm *ghesleghen* /1657, *gheslaghen* 6251, *ghedraghen* 7225. Daarentegen heeft II eenige ppp. met *e*, die in I niet voorkomen: *ghescepen* 6249 (*a* 6495), *begreven* /2621 (:), *ghegreven* 5562a (waarschijnlijk bedorven lezing), 5641; *ghedwoghen* 5149 (:).

Ppp. met zoogen. »**rückumlaut**" in I en II: *bewant* 1624/, /986, *becant* 4392, 6562, *gesant* 6215; ook *ghesacht* 6700 [4]) (alle :).

-ocht- in het **praet**. en **ppp**. der ww. *bringhen*, *denken*, *werken* en in *sochte* (mollis) is zoowel in I als in II veelvuldiger dan *-acht-*: in het rijm althans komt *-acht-* in I alleen 1911/ (*: nacht*), in II /912, /1320, /1944, 5152, 5628, 6062 voor, *-ocht-* daarentegen in I 12, in II 13 + 13 maal. Waren er meer rijmwoorden met *o*? Of ligt er dialectverschil aan ten grondslag [5])?

---

1) Wederom aan het *einde* van I, zie boven, blz. 22, noot 3.

2) Over *commen* zie bov., blz. 34—5; over *ligghen*, *bringhen* (*e*) blz. 20; over apocope der *-e* bij de ww. blz. 50 vlgg.

3) Of *ghevleghen*, zie Ojb. 39.

4) Volgens F. 159 Brab.-Holl.

5) Kil. noemt *socht* Holl. Fris.; De Bo heeft het als Wvl., ofschoon *zacht* er naast staat. De afschr. van b verandert *o* nog al eens in *a*, zie /844, waar, vermoedelijk door hem, om die reden het rijmwoord veranderd is.

Die **ppp.**, welke oudtijds, en ook in I, **zonder ghe-** voorkomen, worden in II gewoonlijk daarvan voorzien: *comen* × *ghec.* 37/, 314/, 1087/, 2775/, 79/89, 160/168, /2160, /3141, 3787, 4363, 5210, 7702, maar in II nog *comen* /543, /951, /1598, /1772, 4300, 4855, 6595, 7635; *bleven* × *ghebl.* 866/902, 1652/1666, /6, maar *bl.* 5506; *vonden* × *ghev.* 2361/2387, maar *vo.* 2238/2262, 6628, 6993 (b; c: *gev.*); *leden* × *ghel.* 3206/, 231/237, 2455/2473, 3645, 7219, maar *l.* /351, 3502; *worden* × *ghew.* 2780/2778, 3111/3103; *brocht* × *ghebr.* 332/, 748/, 83/93, 651/703, 685/737, 1644/1658. Evenzoo *gheten* × *ghegheten* 706/763, 4463, 4882, 6330, 6589, maar *gheten* 5837, 6424; *onneert* 1994/, 7337 naast *gheonneert* 2001/. Voorts in II zonder *ghe-* de ppp. van vreemde ww. *visiert* 5326, 5642, *lycensiert* 4043. Wat hierbij van den dichter, wat van den afschrijver is, zou alleen de metriek wellicht kunnen uitmaken.

Wisselvormen in de sterke en zwakke vervoeging: *sceide* /1469, 4477, 7634, 7749 (c)[1]); maar *sciet* /880 (:), 3952 (:), 4510, 6194 (:), 6611, 7652, 7749 (b): het sterke praet. dus wel, het zwakke niet bewezen. Naast *loech* (ook in II o. a. 4610 (:)) ook *lachde* 6109; *ghepronden* × *gheprijnt* 399/427 (*prandic* 1535/1572); *beswijmde* 6196, ppp. *beswijmt* /3255. *Beghinnen* sterk in I en II: *began* 108/, 2236/2249, /2109, 6395, *ontgan* 2079/ (alle :); *begonste(n)* alleen in I, × *began*, *begonnen* 146/154, 1317/1335, × *begonde(n)* 64/74, 3393/3389, 6480, welk laatste ook in I voorkomt o. a. 1707/; het zw. ppp. noch in I, noch in II. *Ghewesen* 2909/2897 (:), 5907, × *geweest* 2929/2915, het laatste ook 4318, 7253, 7669, doch niet in 't rijm; *ghesijn* 4437 (:).

Naast de ook in II nog zeer gewone en door het rijm bewezene infin. *gescien*, *vlien* en dgl., reeds een enkele maal *gescieden* 7259 (c)[2]). Van *vlien* komen naast *vlo* 1823/, 6689 (:) in II ook *vlooch* 5800 en *vloghen* 4658, 4789, onbewezene, en volgens

1) Volgens F. 172 Holl.-Brab.

2) Over de ww. *tiden* en *liden* zie bov., blz. 42, noot 1.

F. 140 vooral Holl. vormen, en ook *vliecht* 3 sg. praes. 7394 (b; c: *vliet*) voor [1]).

pleghen, *plien*. Praes. ind. 3 sg. *pleghet*, *pleecht* 1217/, 5748, 6299, 6575, *pliet* 5918, 7454, 7665 (alle drie:); 3 pl. *pleghen* 35/37, 654/706 (:), 4938 (:), 5090, 5164, 6369 (:), 7549, *plien* 4817 (:); inf. *pleghen* 430/456 (:), 1727/1747, 6558 (:), *plien* /1416 (:), 5698(:); I heeft dus, naar 't schijnt, alleen *pleghen* [2]), II *pleghen* en *plien*. In 't praet. pl. heeft II naast *plaghen* ook *ploghen* 5124 (:), 5150 (:), ppp. *gheploghen* 4331 (:), 4771 (:), 6394.

vaen, *ghevaen* (en *ontfaen*) zijn de gewone vormen, ook in II: ind. 4799, 5682, inf. 4967 (:), 5028, 6706, ppp. 5656 (:), behalve dat het zeer dikwijls uit I behouden is. Daarnaast evenwel ook ind. *vanct* /273, 3883; inf. *vanghen* 3429/3431 (:), /1543, 3692, 3856, 4706; ppp. *ghevanghen* 683/, 2839/2831, /3035 (3043/ *ghevaen*), /250 (:), 7196: de ind. en inf. *vanghen* schijnen dus alleen in II (en ééns aan het *einde* van I[3])) voor te komen, het ppp. ook in I. Evenzoo inf. *ganghen* alleen in II /1463, 3928, 5314, 6588 (de laatste drie:), maar ppp. *ghe-*, *ontganghen* ook in I 3237/, /1956.

Hilt [4]) in I en II 587/ 1160/1183, 5572 (conj.) (de laatste twee:); *hielt* 3680, 6080, 6351, 7479 (onbewezen, maar waren er veel rijmwoorden?) en *helt* /2688, 4053 (conj.), 4096, 4107 (alle vier:), beide alleen in II. *Viel* in I en II: ind. 4063, 3781 (plur.), 7742, conj. 5820 (:), 6147, *vel* (alleen sing.) 3543, 3577, 6407, 6613, 7027 (alle:). *Vinc* in I uitsluitend, in II 1825/1849 (:), /2019 (:), 5679, 7751 (c), meestal echter *venc* /813, /1544, /2057 (mv.) /2280, 3869, 4690 (mv.) 4783, (mv.) 5204, 5536, 6107 (mv.: *brenghen*), 6438, 7421 (het eenige rijm bewijst niets, vgl. bov. blz. 20, noot 3); *hinc* meest behouden, maar *henc* /192 (conj.), /2965 (conj.), /2978, /3301; *genc* heb

---

1) Over *ghecro(e)ien* zie bov., blz. 35 en 43.

2) Dat *pleghet* niet door het rijm bewezen wordt, is toch wel bloot toeval.

3) Zie boven, blz. 45, noot 1.

4) De compos. dezer ww. er onder begrepen.

ik nooit ontmoet: vermoedelijk zijn al deze *e*'s voor *n* van den afschrijver, vgl. nog 5507, 6337, 6704, en dgl., waar deze praet. op *i*'s rijmen, die bijna nooit of nergens in *e* veranderen.

staen. 3 sg. ind. *steet* komt in I en II voor 2663/2673, 5494, 5915 (alle:); *stoet* en *stont* zijn in I en II gelijkelijk geldig, in beide door talrijke rijmen bewezen.

raken. *rochte*, *gherocht* in I en II 747/ (:), 752/, /2973 (:), 3537 (:), naast de regelmatig zwakke vormen 2405/, 1240/1264 (:), 2437/, 6528 (:).

Praeter.-praes. *weten*. 3 sg. praet. *woste* /3324 (: *goste*), beide zeer twijfelachtig.

connen. Praes.-vormen met enkele *n* alleen in I: *ghi coont* 3307/; voorts in II *du const*(*e*) 4049, 5674, 6412, 7165, alle onbewezen. In het praet. heeft I bijna uitsluitend *conste* o. a. 3312/ (:), ofschoon ook *conde* een enkele maal voorkomt 201/; II daarentegen heeft meestal *conde* /2397, /3475, 3890, 5386, 5764, 5788, 6281 (alle:), *conste* wordt meestal in *conde* veranderd, maar toch behouden 342/370, 462/489, en gebezigd 6159, 7018; eens *ghi cost* 6934 (c). — *(j)onnen* (× *gonnen*, zie bov. blz. 43). Praes. 3 sg. in II *vergan* 5737 (:), maar *gun(s)* /1461, 6951 (conj.); praet. in I *jonste* 3311/, in II meest *gonde* 4296 (:), *goste* /3323 (zie hierboven), 5808 Vgl. *beghinnen*, bov. blz. 46.

dorren. I alleen *dar* 1352/, 2005/, 2930/, 2955/, II ook *der* 4173; in II ook reeds de verwarring met *dorven* : *derf* iplv. *dar* /2941, 4529, *dorren* iplv. *dorven* 5777 (zie Verd. 2. 361, 363).

sullen. I uitsluitend *sal*, II *sal* 1412/1456, 2155/2177, 3703, 4900 enz., en *sel* /1376, /3146, /3450 (alle :); verder *selst(e)* 4873, 5535; het mv. *sellen* komt alleen buiten het rijm voor: 1. 3. ps. /3053, 3881, 7193, 2. ps. /716, /1025, /1201, /1707; *selen*, *sulen* of *solen* (F. 15, blz. 15) noch in I, noch in II.

moghen. Praes. 2 pl. *mocht* 1112/; /714, 4035.

moeten. *moeste* × *most(e)* passim, maar zonder bewijzend rijm voor het laatste.

willen. Praes. 1. 3. sg. *wille* × *wil* passim, maar het laatste onbewezen, 3. *wilt* × *wil* 3062/3054, 3462/3460 (of = wille het? zie F. 170). Praet. *wilde* × *woude* 132/140, 610/662, 1270/1292, 1487/1529, enz.; buiten het rijm schijnt I meer *wilde*, II meer *woude* te hebben, hoewel volstrekt niet uitsluitend; in het rijm komt *woude* in I en II meer voor dan *wilde*, wat echter niets bewijst, daar het veel gemakkelijker rijmde (*wilde* in het rijm slechts 1159/1183, 2185/2205, 5571).

doen. Praet. in I nog geheel regelmatig; in II naast de regelmatige, door 't rijm bewezen vormen ook reeds 3 pl. ind. *deden* /829 (:), /24, /806, /1742, /1890, 3 sg. conj. *dede* /2092, /2561, 3707, 5011 (alle vier:), /1130, /1998, /2213, /3209.

sijn. I altijd *bem*; II zeer dikwijls *ben*, *bin*, maar in het rijm alleen *bem* bijv. 1774/1794, 2780/2778, 3118/3110, 4338, 4444, 5580, 5955, 7603, 7639 (alle: *hem*); *ben* en *bin* zijn dus òf van den afschrijver, òf de toonlooze vormen, die in 't rijm niet gebruikt konden worden; *best* × *bist* gewoonlijk, maar I kende ook *bist* 2623/2637 (:); *es* × *is* gewoonlijk: *is* komt in I, althans in het rijm, niet voor, II kent beide vormen *es* 1217/1239, 2951/2937, 3718, 6663, 6781, *is* 6841 (alle:) [1]). Praet. ind. *weren* /2484, /2922, conj. *were(n)* /3185, 6656 (alle vier:), blijkbaar een onvlaamsche vorm iplv. het gewone *waren*, uit rijmnood gebruikt. Over het ppp. zie bov. blz. 46.

Persoonsuitgangen. 2 sg. op *-ste* in II (vooral in het laatste gedeelte) 1°. in het praes.: *hebste* (*du* nog postpositum, niet herhaald) /949, 7316; *du verlieste* 7308, *du segste* 7313 (c; b: *segest*), *du hebste* 7166, 7297, 7310, 7313, 7327, *du en conste* 5674, 7165, *du selste* 4873, 5535, *du biste* /942; 2°. in het praet.: *soutste* 7302 (c; b: *soutstu*) (*du* hier nog postpositum, niet herhaald); *du gaefste* 7290 (conj.), 7318 (b; c: *gaves*), *du quaemste* 6423, *du saetste* 6420, *du seitste* 6423, *du soudste* 4891, 7306.

2 sg. praes. op *-ts.*: *du doets* 5859.

2 pl. praet. der zw. ww. op *-e*: *gi gruete* 6058, *gi hoorde* 6128,

1) *dies : is* /3403 kan als *des : es* of als *dis : is* (F. 224) gelezen worden.

gi laefde 6720, *gi sende:* (*gi*) *verblende* 4123 : 4, *gi misdeylde* /212, *gi spotte* 6724, en ook met *gi* herhaald: *andwoorde gi* /226, *lachde gi* 6109, *seynde gi* 4694. Ook hs. a schijnt dit ééns te hebben: *wilde ghi* 1778/.

Vormen met *-en* iplv. *-e: scoorden ende braken* 1 sg. conj. /2372, *toenden* 3 sg. ind., *hadden* 3 sg. ind. /2463.

Geen enkele van al deze vormen wordt door het rijm bewezen, wat bij sommige althans toch zeer wel mogelijk was; vermoedelijk zijn zij dus alle van den afschrijver.

Syncope der -e in de vervoeging wordt in II natuurlijk veel meer aangetroffen dan in I; wanneer en waar dit voor 't eerst werd toegelaten, zal men wel alleen kunnen leeren uit de oorkonden; zooveel is zeker, dat I zelden syncopeert, en dat aan den anderen kant in II vormen als *duncket* /1120, /1685, /1992, 3913, *nakede* /790, *danckede* 6001, *behaghede* 6045, *duwede* 3531, 3982, vooral in c (zie 6895, 6984, 7139, 7338, 7357) nog niet ongewoon zijn.

De syncope der tweede *-e-* in het praet. der zw. ww. komt in I en II hoogst zelden voor: *volghet* 210/, *voerese* 2843/, *horet* 3363/, *ghetrauwet* 3387/; *aset* 212/216 (*: oplaset* [1]).

Apocope der -e in de vervoeging. Nu wij hier voor het eerst van de apocope der slot-*e* gewagen, zijn eenige opmerkingen van algemeenen aard wellicht niet misplaatst. De vraag, hoe ver deze apocope ten tijde van R. II was doorgedrongen is voorzeker een der gewichtigste punten van dit onderzoek: immers juist in dezen tijd, in de laatste helft der 14e eeuw, dringen uit de spreektaal, die uit haren aard veel »radicaler" is, d. w. z. de volle, oude vormen prijsgeeft, te gelijk met vele nieuwe woorden ook allerlei afgesletene, afgekapte, verminkte vormen, die in het oudere Mnl. ongeoorloofd en ongehoord zijn, in de meer conservatieve, steeds langzaam volgende schrijftaal binnen. De vraag is nu: wanneer en waar is dit begonnen? Men dient hierbij dus niet alleen op den tijd, maar ook op de

1) Volgens Beets' emendatie, Tijdschr. 2. 206.

plaats, op den tongval te letten: het zuivere Westvlaamsch van onzen tijd bijv. staat in dit opzicht op een punt van ontwikkeling, dat het Hollandsch der 17e eeuw reeds lang achter zich had: het bewaart nog heden ten dage Maerlant's taal bijna ongerept. En behalve verschil van tijd en plaats heeft er zeker ook tusschen de verschillende schrijvers, ook wanneer zij tijd- en gouwgenooten waren, onderscheid bestaan: de een zal zich meer van de ouderwetsche schrijf- of boekentaal hebben bediend, de ander zal zich, wanneer òf zijn persoon, òf zijn onderwerp, òf de stijl van zijn werk het medebrachten, nauwer aan de levende volkstaal hebben aangesloten; de een zal zich binnen de grenzen van zijn dialect hebben gehouden, de ander vaak daarbuiten gegaan zijn [1]). Men zal dus ieder schrijver of ieder werk op zich zelf moeten onderzoeken, voordat men tot eenige zekere, algemeene uitkomst kan geraken.

Dit onderzoek nu wordt zeer bemoeilijkt door de dolle, door dik en dun gaande afkappingswoede der afschrijvers: de rijmen zijn dus de eenige toetssteen. En ook die nog niet eens geheel zuiver: wat in het rijm, op de meest beklemtoonde plaats van het vers niet vrijstond kan *in* het vers nog wel recht van bestaan hebben; en omgekeerd kan een dichter uit »rijmnood" zich wel eens een enkele maal in het rijm zekere vrijheid (in dit geval het overnemen uit de spreektaal) veroorloofd hebben, zonder dat dit nog voor hem de normale vorm was; voorts heeft er in een tijd van overgang natuurlijk lang weifeling geheerscht en schreef dezelfde dichter waarschijnlijk nu eens een vorm met *-e*, dan weer een zonder *-e*, terwijl de spreektaal reeds alleen den geapocopeerden vorm kende [2]); en eindelijk zijn er te allen tijde zekere staande uitdrukkingen, die aan de werking der klankwetten weerstand bieden, en als versteende overblijfselen uit

1) Men stelle in onze eeuw bijv. Van der Palm en Multatuli naast elkander. Wat hier aangaande de apocope gezegd is, geldt natuurlijk in het algemeen evenzeer ten opzichte van vocalen, flectievormen, woordenkeus, enz.

2) Vgl. ons *eenen*, *een'*, *eigene*, *eigen* en dgl.

een ouder tijdperk in veel jongeren tijd blijven bestaan [1]). Genoeg om te doen zien, dat bij zulk een onderzoek de uiterste omzichtigheid vereischt wordt. Zooals op de meeste punten van dien aard, heeft ook hierop Dr. Franck het eerst de aandacht gevestigd, en tevens den weg gewezen, door zijn onderzoek van den Seghelijn (AfdA. 5. 79) en van Maerlant (Inl. op Alex. LXXXII en ZfdA. 26. 332). Daaruit is gebleken, dat niet alleen de Westvlaming Maerlant in de 13e eeuw, maar ook Loy Latewaert (wiens herkomst, voor zoover ik weet, nog niet bekend is) uit de eerste helft der 14e eeuw nog slechts bij uitzondering apocope toelaat. Men kan dus a priori verwachten, dat zich in R. I geene apocope (behoudens enkele algemeen-Mnl. gevallen van ouderen datum), in II een begin van apocope zal vertoonen. En zoo is het er ook inderdaad mede gesteld. Het hs. van I, hoewel veel jonger dan het gedicht, heeft de oude vormen over het geheel zeer zuiver bewaard en van apocope is daar dus geen sprake, laat staan van een bewijzend rijm [2]).

Anders is het daarentegen in II gesteld. Hoewel de tijdsruimte tusschen de vervaardiging van gedicht en handschrift hier veel kleiner schijnt (wellicht niet meer dan eene halve eeuw?), vindt men in b toch geenszins eene ook maar bij benadering getrouwe afspiegeling van het Westvlaamsch van c. 1375: juist op dit punt heeft de (Hollandsche?) afschrijver zich zeer talrijke en groote vrijheden veroorloofd; niet alleen *buiten*, maar ook *in* het rijm, heeft hij gekapt en gesnoeid, zooveel hij kon, zeker zelfs meer dan in zijn eigen tijd en plaats gebruikelijk was, en daardoor soms (schijnbaar) vormen in 't leven geroepen, welke zelfs nu nog, en zeker toen nog veel eer, onmogelijk waren (*cond*, *scaed*, *bood*, *aeff* en dergelijke monstra!); kortom b vertoont een afschuwelijk mengsel van oudere, jongere en

---

1) Vgl. onze datieven op -*e*: *in den bloede* enz.

2) Gevallen als *waense* 1125/, *waer ic* 1129/, *waer soe* 1148/, *gaefse* 1149/, *groet s* 1771/, waar inclinatie of elisie plaats heeft, reken ik niet mede; M. drukt dgl. woorden soms aan elkander, soms niet, maar in elk geval bewijzen zij geen eigenlijke apocope.

onbestaanbare vormen [1]). Evenwel zal ons uit de rijmen blijken, dat ook de omwerker zelf, levende in eenen tijd van overgang, zich zelven niet gelijk bleef, en nu eens de oude, volle, dan weer de jonge, geapocopeerde vormen bezigde. Dat het voor den toekomstigen critischen uitgever van R. II eene moeilijke vraag zal zijn, hoever hij in het herstellen der oudere vormen mag gaan, en wat hij op elke plaats moet schrijven, behoeft geen betoog [2]); wij hebben ons hier echter voorloopig alleen bezig te houden met die gevallen van apocope, welke door het rijm bewezen worden. Wij komen dus hier allereerst tot de apocope in de conjugatievormen [3]).

1 sg. ind. praes. *waen* /3139 (*: doet verstaen*), 6440 (*: van daen*), *gheer* 4016 (*: niet een veer*), *hoor* 6149 (*: door*), *spaer* 7095 (*: hierentaer*); de rijmwoorden *kunnen* alle ook met *-e* gelezen worden, al staan ze gewoonlijk geapocopeerd (ook *vere*, nog bij Kil., uit *vedere*); /3139 zou men dan moeten lezen: *wane : doet te verstane* (vgl. bijv. 1609/1623), wat echter met een znw. als object wellicht minder gewoon was. Dus één min of meer zeker geval van apocope, welke trouwens bij zulk een *ic waen*, als verzekeringsformule in een tusschenzin gebruikt, wel het eerst zal zijn voorgekomen; daarom zal men 6440 misschien ook *ic waen* moeten lezen. Dat dit evenwel nog niet bewijst, dat apocope in alle gevallen geoorloofd was, spreekt vanzelf.

1, 3 sg. conj. praes. *verhoet* (3) 3899 (*: onder die voet*), eene zeer onzekere plaats, door M. tegen het rijm naar p ver-

---

1) In elk geval blijkt hieruit wel, dat het Westvlaamsch toen reeds conservatiever was dan het dialect des afschrijvers, vermoedelijk het Hollandsch; hetzelfde onderscheid dus, dat nog heden valt waar te nemen.

2) In M.'s uitgave heerscht te dezen opzichte ook geene groote consequentie: nu eens herstelt hij de oude vormen, dan weder laat hij zeer jonge vormen van hs. b staan, zoodat zijne uitgave, hoewel in veel mindere mate dan hs. b, toch ook een zonderling mengsel van oudere en jongere vormen oplevert.

3) Zie verder beneden bij Declinatie en bij Apocope der bijwoorden enz. Ik zal hierbij over het algemeen alleen de in het rijm staande, dus werkelijk of schijnbaar bewezen gevallen aanhalen, de overige bepaaldelijk als zoodanig aanwijzen.

anderd, vgl. Ojb. 96; volgens mijne lezing is er geen conj. bedoeld, in elk geval heeft zij geen genoegzame bewijskracht. Meer bewijst *eer ic laet* 4533 (*: staet* acc.), dat, hetzij ind. of conj., in allen gevalle ontwijfelbare apocope (wederom in een hulpww.) is.

1, 3 sg. conj. praet. van st. ww. *liet* (1) /1439 (*: in verdriet*), *liep* (1)*: riep* (1) 4401, en dgl. bewijzen niets; evenmin *gheviel* (3) 7186 (*: siel* acc.) (maar waarschijnlijk is het ind., en bewijst dan apoc. v. *siel*) [1]); *waer* (esset) /2819, /2999, 4362 (*: van, in vaer*), /2225 (*: naer*), 4314 (*: openbaer* adv.), 4831 (*: niemaer* acc. sg.); 5370 (*: daer* adv.), 5555 (*: daernaer*), 6656 (*seer: weer*), dus rijmende op woorden, die meestal wel geapocopeerd *kunnen* worden, maar toch ook nog zeer vaak met *-e* voorkomen. Het eenige ontwijfelbare geval schijnt *waer* (esset) 5549 (*: ic seg di waer*); wel zou men hier gemakkelijk *ware: twaren* kunnen lezen, doch *ghi secht waer* is een te gewone uitdrukking (zie gl.), om het zonder geldige reden hier te betwijfelen. Gewoon was de apocope ook hier stellig niet, blijkens rijmen als 5572, 5573, 6003: 4, 6639: 40, 7713: 4 enz. waar de volle vorm, soms zonder eenige noodzaak (bij op elkander rijmen van twee conj. praet.) ook in het zoo sterk moderniseerende hs. b zijn blijven staan.

Verbogen infin. na te. Vgl. Franck, AfdA. 5. 82 en ZfdA. 26. 344. Apocope is hier schijnbaar bijna regel, maar zij is lang niet altijd bewezen. Vooreerst zijn er zeer vele gevallen, waar beide rijmwoorden zonder eenig bezwaar met eene *-e* verrijkt kunnen, en dus ook meestal wel moeten worden, zooals *te slaen* /784 (*: vaen* acc. sg.), *te doen* /1348 (*: baroen* acc. pl.), 5608, 5775, passim (*: coen*, een zeer gewoon rijm), zie verder nog /867, /1623, /1673: 4, /2031: 2, /2203, /3340, 4231, 4267: 8, 5364, 6072, 6404, 6667, 6774, 7776, 7787: 8, enz. enz., op alle welke plaatsen de volle, ongeapocopeerde vorm althans *mogelijk* is. Het hs. (b) heeft deze wel *zeer zelden* behouden (bijv. 3804),

1) Over *bleef* (3) 7370 (*: gheeft*) zie Ojb. 104.

maar deze zeldzaamheid bewijst op zich zelve natuurlijk niets.

Eene tweede reeks van gevallen, waar de apocope ten minste twijfelachtig is, vormen die plaatsen, waar de infin. afhangt van *wanen*, *beghinnen*, *pleghen* en dgl. ww., welke in den ouderen tijd door den blooten inf. gevolgd werden, terwijl later de verbogen inf. met *te* daarnaast en daarvoor in de plaats kwam (vgl. tegenwoordig *durven* met *te* iplv. met den enkelen inf.). Zulk een infin. met *te* komt voor (in het rijm): na *wánen* /756, /1770, 3518, 3519, 6350, 6363, 6957 (c), 7029, 7043 (c), 7299 (c); na *beghinnen* /745, /810, /1728, /1769, /2158, /2260, /2892, 3882, 5778, 6473, 6480, 7116; na *pleghen* 4451, 4939, 5899, 6156. Op bijna al deze plaatsen *kan* men zonder bezwaar den blooten inf. herstellen; of men evenwel het recht hiertoe heeft, is niet zeker; immers ook de constr. met *te* schijnt reeds vrij oud: zoo vindt men in I (waar de bloote inf. regel is), reeds *te*: na *beghinnen* 148/, 1693/, 1707/ (:), na *pleghen* 521/ (:), 536/, 2760/, (na *wanen*, naar het schijnt, nog niet), en zoo vind ik bij Maerl. bijv. na *pleghen* den blooten inf. Heim. 934 (:), 998, Franc. 10132, Mart. 1.905 (:), Sp. 1[3] 13.32, Rijmb. 4779 var., 21244; doch *te -e* Rijmb. 610 (:), 1879, 4779, 4853 (:), zie verder gl. Rijmb. i. v., dus beide meermalen door het rijm gesteund. Ook zijn er in II een paar plaatsen, waar men den blooten inf. niet kan herstellen, zonder in het rijmwoord eene ten minste even onwaarschijnlijke apocope aan te nemen, zoo na *pleghen* /1727 (uit I), na *beghinnen* 6480. Het is dus twijfelachtig, of men niet op vele plaatsen de nieuwere constr. met *te* van het hs. moet laten staan. Aangezien echter de inf. zonder *te*, althans na *wanen* en *beghinnen*, in het hs. nog *herhaaldelijk* voorkomt, en men alleen op de beide bovengenoemde plaatsen *gedwongen* wordt de nieuwe constr. te erkennen, geloof ik te mogen vaststellen, dat tijdens II de nieuwe constr. na *plegen* en *beghinnen* (na *wanen* schijnt zij later te zijn ingeslopen [1]) allengs de oudere begon te verdringen, maar nog

1) De tijd van het optreden dezer constr. zal weder alleen uit de oorkonden kunnen bepaald worden: de rijmen baten hier weinig, daar deze beide kwesties (apo-

geenszins geheel verdrongen had (evenals nu bij *durven*), zoodat men, waar het rijmwoord het niet verbiedt, gerust *te* kan schrappen. Maar al mocht men door de nieuwe constr. slechts als bij uitzondering toe te laten te ver gaan, zoo dwingen deze plaatsen in allen gevalle niet tot het aannemen der apocope na *te*: men kan òf den blooten inf. òf, waar het rijmwoord het eischt, *te -e* lezen [1]). Na deze beperkingen moeten wij echter toegeven, dat er verscheidene plaatsen zijn, waar eene aanvulling met *-e* om het rijmwoord onmogelijk is. Zoo komen geapocopeerde infin., voorafgegaan door *te* voor: 1° na een znw. /2874, 6479 (?), 7301, 7412; 2° na een bnw. 3829, 4918, 6907 (volgens M's lezing; b heeft acc. na *in*), 7566; 3° in finale zinnen zonder *om* na een ww. /553, /2069, 4127 (pM.; b anders), 4554; 4° in finale zinnen met *om* na een bnw. of een ww. /2512, /2847, 5114, 5609, 7449; 5° na een voorzetsel, gevolgd door *te* 6030; 6° na verschillende ww. (*hem*) *pinen* 6828, 6942, 7467, 7688, *ghereden* /1776, *dwinghen* 5701, *ontbieden* 3739, *wisen* 6346, *heten* 6940, *sweren* 7191, *weten* 4708 [2]), 5906, 6938, *schinen* 4386, *sijn* /2684, 4328. Het is mogelijk, dat in enkele dezer gevallen ook de bloote inf. zonder *te* gebruikelijk was, bijv. na bnw. met *om* (nog in de 17ᵉ eeuw) [3]), na *schinen*, *weten*, *heten* (?), enz., ook dat twee naast elkander staande, of van elkander afhangende infin. verschillend

---

cope der *-e* en geldigheid van *te -e* iplv. enkelen inf.) wederkeerig van elkander afhangen, en men dus in een cercle vicieux komt.

1) De gevallen waar de infin. na andere voorz. dan *te* staat (/2423, 3698, 3830, 3945, 6253 (*te* invoegsel van WM.), 6937, 7007, 7103 (of znw.?), 7778) blijven hier natuurlijk buiten beschouwing: daar kan òf een acc., òf een dat., die evenals andere dat. (ook bij Maerl. reeds) apocope toeliet, bedoeld zijn: de „taaiheid" der *-e* geldt, zooals bekend is, alleen voor den infin. na *te*, en die wordt door deze plaatsen niet weersproken. — De oorzaak van dit beklijven juist na *te* is blijkbaar hierin gelegen, dat *te* langer dan eenige andere praep. (immers tot heden toe) uitsluitend den dat. geregeerd heeft, en men dus onbewust na *te* een anderen vorm dan dien van den nom.-acc., een duidelijk datief-teeken verlangde.

2) Volgens V.'s afschrift; M. heeft geen *te*.

3) Vgl. Van Helten, Vondel's taal § 194—196.

behandeld werden [1]), doch bezwaarlijk zal men *alle* gevallen kunnen verwijderen [2]).

Als resultaat meen ik dus te kunnen vaststellen: dat de ongeapocopeerde vorm met *-e* na *te* in II [3]) nog in gebruik was, dat na *wanen*, *beghinnen*, enz. meestal nog de onverbogen inf. zonder *te* werd gebruikt, maar dat na andere voorzetsels, en ook soms na *te* apocope toch ook reeds werd toegelaten.

Drong de apocope hier, waar de *-e* zoo bijzonder lang constant is gebleven, reeds uit de spreektaal in de schrijftaal binnen, dan heeft men het recht, in II die apocope ook in andere gevallen te verwachten. Voornamelijk komt hier in aanmerking de *-e* in de verbuiging.

IV. Declinatie.

A. Substantiva.

Sterke masculina (*behalve ja-stammen*). **Nom. sg.** Anorgan. *e* in *pry*(*h*)*ore* 945/ (*: ore* [4]), en toch ook zeker wel in *provisore* 4507 (*: te vore*(*n*); b: *oor: oor*); over deze overtollige *e* in bastaardwoorden zie Fr. t. a. p. 80.

Acc. sg. *enen mure* 335/, 343/, 1162/ [5]) schijnbaar mann.,

1) Vgl. over iets dgl. Fr. t. a. p. 82, V. Helten t. a. p. § 197, Verdam, Tekstcrit. 81, en hier /553, /2684, 4127 (in omgekeerde orde 3518—9?), waar zoo iets denkbaar ware.

2) Aan een verschil tusschen één- en meerlettergrepige ww. (dat nl. de laatstgenoemde, waar de *-e* na eene lettergreep met toonlooze *e* kwam te staan (*te houdene*, *te vertreckene*), eer apocope toeliet dan *te gane*, *te doene*, enz.) valt niet te denken: onder de boven opgesomde zijn er verscheidene van de laatste soort.

3) In I is, (zie boven, blz. 52, en ald. noot 3) van apocope der werkwoordsvormen geen sprake: ten hoogste vindt men een enkele maal *in* het vers een vorm als *in te wonen* 3177/ moet men daar lezen: *in te woonne?*

4) Zie Ojb. 40.

5) Alle aanhalingen in dit hoofdstuk staan weder in 't rijm, indien het omgekeerde niet uitdrukkelijk vermeld is.

maar elders in I is het woord steeds vrouw., zooals M. ook te recht hier hersteld heeft: *muur* m. en *mure* vr. stonden in het Mnl. naast elkander, vgl. Kluge, i. v. — *cloet* 786/ en *cloete* 792/: het tweede zal wel dat. zijn, zie over *om* c. dat. Franck, Alex. 5. 146 noot en Aant., blz. 456 (ook *cloet: onder voet* ware trouwens mogelijk, zie beneden, blz. 61. [1])

Dat. sg. Voor I zijn de volle vormen met *-e* regel; maar ook voor II zijn deze nog zeer gewoon, òf nog in het hs. bewaard, òf althans waarschijnlijk gemaakt, doordat blijkbaar beide rijmwoorden geapocopeerd zijn; de regelmatigheid van dergelijke rijmverbindingen, waar *beide* woorden met *-e* aangevuld kunnen worden, pleit eer vóór, dan tegen apocope. Vooral bij bepaalde zegswijzen als *bi daghe* (bijv. 2369/2393, 2791/2787, 5409) en dgl. geeft hs. b steeds den vollen vorm; verder bijv. *verrade* 6262 enz., ook buiten het rijm.

Doch daarnaast staan ook geapocopeerde vormen. In I over het geheel zelden, *raven* 17/, *metter dagheraet* 1093/, *in — mont* 1554/, *te — oom* 2129/, *in — ban* 2722/, waarvan trouwens die na *in* niet eens als dat. behoeven te worden opgevat [2]).

In II *kunnen* van de talrijke schijnbaar geapocopeerde datieven vooreerst in vele gevallen beide rijmwoorden met *-e* aangevuld worden; zoo: *van — steen* /850 (*: alleen*), /1608 (*: ghemeen*), *knecht* /2932 (*: mit recht*), *uut — mont: hont* (beide dat.) 3567, *raet* 4520 (*: mit quaet*), *van scat* 5523 (*: dat*), *na — waen* 5643 (*: aen*), *met — bec : met — trec* 5857 : 8 (p nog: *trecke*), *bi — coninc* 6005 (*: dinc* dat. sg. of pl.?), *van hongher* 6583 (*: jongher* acc. pl. v.

---

1) *Minen sinne* (nom.) /11 (*: in dit beghinne*) en *haddi kive* 4983 (*: gaet aan den live*) zijn toch niets anders dan *schrijf*fouten van den afschrijver, door M. te recht verbeterd? Of hebben dergelijke wanschepsels, geboren òf uit verwarring van twee naamvallen of twee constructies, òf uit de neiging eens (af)schrijvers om ook eens oude vormen met een *-e* te gebruiken, *ooit* werkelijk bestaan, ook buiten het rijm, vgl. bijv. bij Hooft: Laes ick sie den *dagherade* (:)? Iets derg. is *ghemaec* /2861 (*: sprac*), /3163, *oorloof* /3007, *hoof* 3923, 4581, welke zonderlinge acc. echter, blijkens de rijmen, stellig van den afschr. zijn.

2) Vgl. tegenover *in — ban* bijv. *te banne* 2740/, *van den banne* 2748/, beide buiten het rijm.

jonc), *mit — nijt* 6955 (: *wijt* adj. of adv.?), *mit — val* 7157 (b: *mit al*) [1]), *te voet* 7742 (: *soet* adj. postp. [2]). Of deze echter alle aangevuld *moeten* worden, zou ik betwijfelen: vooreerst kan na een praep. vaak de acc. bedoeld zijn, en verder zijn vormen als *ane* (zie ben. bij Adv.), *honghere* (zie F. 21.7,178.4), *te voete* (zie ben., blz. 60), *datte* voor II ten minste onzeker.

Bij de volgende is geene aanvulling der beide rijmwoorden mogelijk, doch kan na eene praep. de acc. bedoeld zijn; de rectie der praep. in het Mnl. is nog niet voldoende bekend om hierover te beslissen: *in — waen* /1083 [3]), *in — ban* 4408, *in — staet* 4693, 5739, *in — mont* 7542, *in — pat* 7703 (acc., of dat. als *God*, zie F. 178.4), *aen — Dam* 6888, *bi — raet* 5295, 5968, *uut — mont* 4754, *uut — gront* 5611, *mit — vlijt* /3142, *mitten wint* 6977 (c), 7055. Indien men al deze plaatsen als dat. moet opvatten, zijn dit natuurlijk zoovele bewijzen van apocope; doch men mag stellig na *in* en *aen*, en vrij zeker ook na de andere praep. een acc. aannemen.

Voorts *in schijn* 4598 (: *concubijn* nom. sg.); tegen aanvulling is geen bezwaar, maar in eene dergelijke bijwoordelijke uitdrukking na *in* zou de apocope evenzeer verklaarbaar zijn, als in het er op rijmende vreemde woord. Evenzoo kunnen *ghedaen aenschijn* /1832 (: *in den lachter mijn*) en *dat is a.* 4352 (: *u pijn*) met *-e(n)*: *-e* gelezen worden; daar evenwel bij *pine* en bij de pron. postposita apocope vroeg geoorloofd schijnt (F. 208.1, 222), *an schine* eene bijwoordelijke uitdrukking is, die al spoedig tot één woord is samengesmolten [5]), en eindelijk *worden a.: sijn* (sunt) 1775/1795 geene aanvulling toelaat, zullen wij hier wel voor I en II apocope moeten aannemen.

Streng bewezen zijn ten slotte slechts enkele gevallen: *teinden*

---

1) Zie reeds M's lezing naar *c*: *valle: mit allen.*

2) 4390 is zeker wel acc. bedoeld.

3) In *mi ducht mijn waen* /609 is *w.* volgens Verd. 2.452 nom.

4) Zie o. a. Verd. i. v. *bi.*

5) Vgl. over de apocope in dergelijke „formelhaft gebrauchten Verbalformen" F. 130, begin.

minen praet 6752 (*: vraet* acc. sg.), *te voet* 5419 (*: ghemoet* adj.), 6325 (*: bestoet*), 6959 (*: mitter spoet*), 7012 (*: ootmoet* (acc.), (het laatste weder eene staande uitdrukking).

Met het oog op Maerl. en R. I, waar de apocope in dit geval toch ook reeds geoorloofd was (F. 178. 4, t. a. p. 81 en 343), en op den infin. na *te* in II (bov. blz. 56) is dit kleine aantal bewezene gevallen eenigszins onverwacht en bevreemdend; waarschijnlijk zal men dus op vele der opgesomde plaatsen toch wel een dat. zonder *-e* moeten aannemen, en het voor toeval houden, dat die vormen niet meermalen door het rijm *bewezen* worden. In elk geval blijkt M.'s bewering, dat »die sehr häufige Apocope durch die Reime meist bestätigt wird" (Einl. XII), althans op dit punt onjuist; integendeel, in den regel heeft de omwerker zeker nog den dat. met *-e* geschreven; en waar dit niet het geval is, behoeft men nog niet eens altijd eene ongere apocope aan te nemen (zie Fr. t. a. pl.), dikwijls zijn het oudere vormen zonder *-e*: de jongere apocope begon pas door te dringen, het eerst, naar het schijnt, in bepaalde uitdrukkingen.

Nom. en acc. pl. In II komen buiten het rijm vele onbewezen en ongeloofelijke vormen zonder *-e* voor, zooals nom. *hond* /365, 7534, *vond* 4354, *scalc* 4814; acc. *spronc* 6961, 7036, *vinger* 4241, *tand* 5493; zijn dergelijke vormen ooit of ergens in gebruik geweest? Anders staat het met eenige, die ook in het rijm voorkomen: *baroen* nom. 6403 (voc. /2770 buiten het rijm), acc. /1347, 4280, *campioen* nom. 6773, *caproen* acc. (pl. of sg.?) 4232 (alle *: te doen* of *: coen*), *prochiaen* voc. /868, *present* acc. 5894, en verder *knecht* nom. 5312, acc. /2702, 5873 (*haren knecht* acc. of dat? pl.), *huusghenoot* nom. /2770, *speelghenoot* nom. 5206, *voet* acc. 3900 [1]). In al deze gevallen is apocope niet ongehoord: bij bastaardwoorden, bij de oorspronkelijk consonantische stammen *knecht* en *ghenoot* en bij den oorspr. *u*-stam *voet* (vooral in een gewone verbinding als *onder voet*, die hier evenwel slechts op conjectuur berust) komen

1) Volgens mijne lezing, zie Ojb. 96.

zulke schijnbaar onverbogen vormen werkelijk voor (zie F. 178. 6, 198 Anm. en t. a. p. 81 en 343): zij *kunnen* dus ook hier bedoeld zijn. Doch de volle vormen zijn overal mogelijk en ten minste even waarschijnlijk; alleen *present* 5894 (*: ghesent*) wordt door het rijm bewezen.

De zwakke nom. acc. pl. op *-en* komt in het hs. van I reeds een enkele maal voor (337/, 3349/, door M. onveranderd gelaten), in het hs. van II zeer dikwijls: *magen* /72, 7722, *dagen* 3799, *honden* 3889, 5787, *slagen* 7356, *tanden* /205 (:), *scalcken* 4233, *visschen* 6349, *moniken* /2728, *coningen* /1425, *vluegelen* 3783, enz.[1]). Zijn deze vormen alleen van den afschrijver, die de door den omw. nog uitsluitend gebruikte mv. op *-e* in *-en* veranderde, hetzij om het rijm *e: en* te verbeteren [2]), hetzij omdat hij werkelijk reeds de nieuwe mv. op *-en* kende; of heeft ook de omwerker deze mv. op *-en* gebezigd, zooals men volgens F. 178.6 voor een schrijver uit het einde der 14e eeuw zou mogen aannemen? De rijmen baten hier niets: immers *e: en* is, zoover ik weet, altijd en overal geoorloofd geweest; wat des dichters en wat des afschrijvers is, zal dus ook hier voorloopig niet gescheiden kunnen worden.

---

1) *Boecstaven* /436 (:) kan plur. v. een zw. *boecstave* zijn, dat naast *staf* bestond, zie Franck, Gloss. en Etym. Wdb.

2) Het rijm is zeker niet de éénige reden tot verandering geweest: vooreerst komen de vormen met *-en* juist dikwijls *in* het vers voor, terwijl er omgekeerd vele *e: en* rijmen in het hs. zijn blijven staan (vgl. de lijst in M.'s uitg., blz. 436 met het hs.); en ten tweede bewijst bijv. *dagen* (acc. pl.)*: ic clage* 5753, waar door den nieuwen pluralisvorm juist het zuivere *e: e* rijm geschonden wordt, wel, dat de afschr. althans niet alleen om het „eye-rime" wijzigde. — Bij *daghe* (dat. sg.)*: haghe* (nom. sg.) × *dach* (acc.)*: sach* 41/45 zou men wellicht kunnen denken aan eene opvatting door den omw. van *haghe* als mv., bij welks verandering in *haghen* een door hem afgekeurd rijm *e: en* ontstaan ware, om welke reden hij het dus liever in *dach*, *sach* veranderd zou hebben; eenvoudiger is het, de verandering toe te schrijven aan de vervanging van *in* c. dat. door het nieuwere *op* c. acc. — *claghe* (nom. sg.)*: maghe* (nom. pl.) × *clagen* (inf.)*: magen* 61/71 behoeft men niet aan den omwerker toe te schrijven, de verandering kan evengoed van den afschr. zijn (hetzij om *en: en*, hetzij om een plur. op *-en* (vgl. echter /3470) te krijgen, hetzij wegens de constructie (vgl. trouwens reeds 1758/).

Gen. pl. *keer* 3638 (*: meer* mare) en dgl. bewijzen natuurlijk geene apocope.

Dat. pl. *baroen* /1027, /3339, 3697; alleen het laatste (*: int misdoen*) is zoogoed als bewezen.

Sterke neutra (*behalve ja-stammen*). **Nom. acc. sg.** Over *int isere* 3472/ (*: in de risere*) zie Ojb. 94: men zal, ter verwijdering van den bastaardvorm van dat. en acc., dus moeten lezen òf *beide* in dat. of acc. pl. òf *in die riser: int iser.* Een dergelijk wanschepsel in b is *in dit beginne* (*: minen sinne* nom.) /11, waar de omwerker natuurlijk *sin: beghin* schreef (zie bov., blz. 58, noot 2 [1]). Bij enkele woorden is men in twijfel over den aan te nemen nom.: *na sijn begheer* /709 (*: beer* urso), *haer*, *sijn b.* acc. sg. /2337, 5706 (beide*: heer* dominum, -o); op de tweede plaats drukt M.: *ere: ere*, op de twee andere *eer: eer.* Verd. geeft *begeer* als onz. op, dat òf uit *beghēre* moet zijn geapocopeerd (de bewijsplaatsen zijn alle uit lateren tijd), òf eene jongere afleiding van *begheren* kan zijn. Maar ook *die beghere* (mann. of vrouw. evenals *ghere*, vgl. F. 181 anm. 1) is mogelijk. Wellicht hebben al deze vormen naast elkaar bestaan, vgl. *ghe- mesbare*, *-aer, ghenent*, *-de* en dgl. vrouw. of onz. woorden, zie beneden. Naast *volen* acc. 4003, dat. 4067 (niet :) komt *vole* voor nom. 3997 (*: cole*), acc. 4033 (*: ter scool*), dat. *vool* 4025, 4074 (beide niet :); hier is geen sprake van apocope, of van eene ontwikkeling als van Mnl. *raven* tot Nnl. *raaf*: er bestond van oudsher een vorm zonder *-n* (Got. *fula*, Ohd. *fuli*) naast dien met *-n* (Ohd. *fulîn*), zie Kluge i. v. [2]). Bij *paradise* acc. sg. 5457 (*: spise*) zou men kunnen denken aan eene anorgan. *-e* (vgl. boven, blz. 57 over een dergelijke *-e* bij masc.); ten overvloede kennen het Ohd. en Mhd. naast *paradîs* ook *paradîsi*, *-e*, zie Graff en Ben.-Müll. i. v.

Dat. sg. Apocope in I alleen in *van baraet* 483/, een vreemd

1) Over *venine* (acc.) 4933, zie ben. blz. ?

2) *Vole* o. a. ook Nat. Bl. 1. 1683 (VAB; Verwijs: *volen*). Het Gron. kent nog *vool* (Onze Volkst. 2. 60).

woord, waar apocope oud is (F. t. a. p. 343), en *in huus* 1066/, 1117/, 1358/, 1541/, *an — huus* 1123/, *voor — huus* 1376/, waar men wel aan een mogelijk bedoelden acc. zou kunnen denken (vgl. echter *uten huse* 1127/, *in dien huse* 1237/, beide buiten het rijm), doch dit niet behoeft te doen, aangezien de dat. zonder *-e* in dit woord overoud is, dus in elk geval niet door jongere apocope ontstaan is (vgl. Grimm, Gr. 1².622, Gallée, Alts. Laut- u. Flexl. 1 § 56, Braune, Ahd. gr. § 238, anm. 2, Paul, Mhd. gr. § 115. anm. 2).

In II heeft schijnbaar telkens apocope plaats, doch zelden ontwijfelbaar. Vooreerst is een volle vorm met *-e* in vele gevallen waarschijnlijk of althans mogelijk, zoo bijv. *in verdriet* /1440 (*: liet* 1 sg. conj.), *van steen* /2761 (*: ghemeen*), *van — vel* /2979 (*: van — ghesel*), *mit quaet* 4519 (*: teinde mijn raet*), *van enen been* 5453 (*: reen* dat. sg.), *in enen jaer* 5703 (*: volvaer* of*: volnaer*, zie Ojb. 103; in beide gevallen is *-e: -e* mogelijk), enz. In *mit — recht* /2701, 5873 (*: knecht* acc. pl.), /2931 (*: k.* dat. sg.), 6551 (*: gheslecht* acc. sg.), *mit onrecht* 4389 (*: k.* dat. of acc.? sg.) zou men apoc. kunnen aannemen, omdat *knecht* als oude conson. stam eene eigenaardige vervoeging had (zie bov. blz. 60), *gheslecht* wellicht apoc. toeliet (zie beneden), *mit* c. acc. mogelijk was [1]), en bovendien in eene dergelijke bijwoordelijke uitdrukking apocope eer te verwachten is; maar tegen aanvulling bestaat toch geen bezwaar.

Ten tweede vele gevallen, waar aanvulling onmogelijk is, doch na een voorz. de acc. iplv. den dat. bedoeld kan zijn: [2]) *in — beghin* 4185, *in — crijt* 6742, *in — berijt* 7682; *mit — naesgat* (stellig acc.) 6078; *na — lijf* /836; *voor — huus* /1090 (zie hierboven); *van — venijn* 5387 (bovendien een vreemd woord); *aen — ghelaet* 6472.

Op andere plaatsen echter blijkt de dat. uit lidw. of vnw.

1) *Mit allen rechte* 5873, *uut desen onrechte* 5812 (beide*: knecht* plur.) is natuurlijk wel datief.

2) Ik laat hier de gevallen buiten rekening, waar de acc. duidelijk blijkt òf uit het vnw. (zooals /12), òf uit den klinker (zooals /659, waar M. de lezing van b: *hof ghelof* onnoodig (en onjuist?) in *hove: ghelove* veranderd heeft).

en is aanvulling onmogelijk of althans twijfelachtig: *in sinen leven* /2536 (*: wil vergheven*) (na eene toonlooze lettergreep), *in enen halven jaer* /2605 (*: daer*, dus *e: e* niet onmogelijk), *van enen dinc* 3989 (een woord, dat behalve onz. ook vrouw. is geweest, wat invloed kan hebben gehad), evenzoo *van alle dinc* 6006 (waar geslacht, getal en nv. onzeker zijn), *ter luden huus* 5119 (zie de vor. blz.), *na den richt* 6702 (*: nicht*; is *nichte* met anorgan. *e*, evenals in het Nhd., onmogelijk?). Onze uitkomst is dus, dat er van jongere apocope nauwelijks een ontwijfelbaar, of althans verklaarbaar geval te vinden is; evenals in het mann. is de apocope der *-e* in den dat. sg. nog uitzondering, tot zekere gevallen beperkt; de volle vormen zijn regel.

Nom. acc. pl. Van *jongere* apocope is hier geen sprake. In I bestaan de vormen met en zonder *-e* zonder verschil naast elkaar, bijv. *lier* 855/, *-e* 895/, *dier* 1868/, *-e* 1873/. In II zonder *-e*: *been* /1283, 6822, *jaer* 5990, 6394, *lier* /797, *woort* /15, /466, 6929, 7762, *dier* /2696 [1]), *haer* /2324, *scaep* 4270 (?) (buiten het rijm 6330), *dinc* 4517, 5981, 7752 (kan ook als fem. sg. worden opgevat [2]); verder vele met *-e*, bijv. *woorde* 5640; ook met *-en*: *dingen* 4613, 5333 (?), *ghebreken* /2080, *stenen* 4085 (dat.?), en *dieren* zeer vaak buiten het rijm, (dat hier trouwens weinig bewijst). I schijnt uitsluitend *-re* te hebben [3]), II meestal *-er*, zoo *kinder* /1883, /2147, 3871, 5173, 6531, 6573, 7243, 7387, 7759, *jongher* 6584 (plur. v. *dat jonc*, als znw. gebruikt), maar toch ook *-re*: *hoenre* /2115, *beenre* 3831, 5839 (beide niet :); *-e*: *kinde* 4569, *jonghe* 6522; *-en*: *jonghen* 6120, 6657, *bladen* 5783, *recalven* 6597; *-eren*: *kinderen* /426, *wichteren* 6678 (beide niet :).

Dat. pl. Hebben vormen als *kynderlijn* /1468, *welpekijn* /3240 (en ook wel /1380) (beide: *Ermelijn*), *been* /820 (*: cleen*) [4])

1) *fier* is toch zeker wel van den afschrijver.

2) Is *peerd* 3800 plur. en *beest* 4753 pl. fem. of neutr. (beide buiten het rijm)?

3) Zooals men dan ook 2085: 6 wel zal moeten lezen (a: *oome: hoene*, M.: *-er: -er*).

4) Immers hier is toch wel, evenals in I 800/, *plur.* bedoeld.

ooit bestaan (syncope van *-nen* tot *-n*)? Hier moet in elk geval overal toch wel *en : e* hersteld worden. Ook hier naast *-eren -en : kinden* 6601, 6633, *jonghen* 3867; *-ers : kinders* /1399 (niet:).

ja-stammen. Masculina. Apocope komt in I en in II alleen voor in de woorden op *-er*. (Over *pit*, *Kriekenpit*, *oghenpit* (ook dat. en acc. *-pit* blijkens /3167, 3723) [1]) en *ric* (de plaatsen bov., blz. 27) zie F. 179 en t. a. p. 336; verandering van *dit* (overal het rijmwoord) in *ditte*, hoewel anders mogelijk, is dus onnoodig en ongeraden. Onder de talrijke plaatsen, waar *-are* tot *-aer* is verkort, zijn er slechts twee twijfelachtig, nl. *mordenaer* acc. sg. 5911 (*: twaer*), waar *are : are* wel mogelijk, doch niet waarschijnlijk is (*twaer* »de waarheid" passim), en *outaer* acc. sg. 4828 (*: claer* praedic.), waar volgens F. 208.2 *are : are* althans niet onmogelijk is. Of men /2477 (*dit telde hi die vier felle verrader : algader*) moet lezen: *verradren : algadre*, dan of men den geapocopeerden pluralisvorm *verrader* moet aannemen (F. 180), kan ik niet beslissen. — Gewoonlijk gaat de plur. dezer woorden in de hss. van I en II reeds op *-en* uit, welke zwakke uitgang hier ook het eerst te verwachten is; daar echter *e : en* geoorloofd is, kan wederom niet vastgesteld worden, wat van den omw., wat van den afschr. is; toch komen in b nog plur. op *-e* voor: *ghebuer* /1606, *ghetughe* /1909; die op *-s* in a zelden, in b vaker: *dorpers* 845/884, /887, 866/902, *jaghers* 2456/2474, *verraders* /2521, *voetganghers* 3746, enz. (alle niet:). — *soen* (nom.): *loen* 4471 wordt door M. wel te recht in *sone: lonen* veranderd.

ja-stammen. Neutra. Noch in I, noch in II is apocope bewezen. (Over *stic* (de plaatsen bov., blz. 27), *net* 5679, 7668 zie F. 185 en t. a. p. 336). Van de woorden met *ghe-* zijn ook in II de volle vormen nog zeer gewoon, bijv. *geslachte* /3472, 3881 (niet:), 7267 (alle acc.), 3687 (dat.), *gerochte* /884 (acc.), *gedinge* /504 (dat.). Gevallen als *gherocht* 7500 (acc.: *hi mocht*), 6187 (dat.: *hi brocht*), *aensicht* 7131 (acc.: *ghedicht* adv.)

1) Waarom M., gl. dit als onz. opgeeft, weet ik niet.

bewijzen natuurlijk eer den vollen vorm dan de apocope; twijfelachtig zijn echter plaatsen als *gheslacht* 6552 (: *recht* dat.), 7267 (: *wacht* dat. of acc.), 7599, 7663 (: *macht* dat.), waar apocope wel niet bewezen, maar toch niet onwaarschijnlijk is. — *Ghe-, mesbare* in I uitsluitend, en ook in II 1763/, 3249/, /3263 (alle: *ware* esset), maar 3601 (: *haer* pron. pers.), 4416 (: *jaer* acc. pl.), 7137 (: *daer*) maken ook *-aer* niet onwaarschijnlijk; over het ontstaan dezer vormen zonder *-e* van woorden met *ghe-* naar analogie der talrijke neutr. verbaalsubst. met *ghe-* zie F. 185, t. a. p. 337, Aant. op Alex. blz. 470. (De beide woorden schijnen in I en II steeds neutr., nooit fem. te zijn). — *Ghenent* 2533/ (acc.), *met groten geninde* 2832/. In het Mnl. schijnen twee woorden *ghenent* en *ghenende*, beide n. en f., naast elkander te bestaan. Of deze woorden *van oudsher* naast elkander bestaan hebben, dan wel uit elkander ontstaan zijn, en zoo ja, op welke wijze, is, bij de talrijke mogelijke oude vormen en »analogiebildungen" moeilijk uit te maken; ik wijs er alleen op, dat bij Otfrid het simplex *ginindan* voorkomt, dat de uitdrukking *met ghenende*, waarin het woord voornamelijk gebruikt wordt, zoowel van het een als van het ander de dat. kan zijn, en dat *ghenent* blijkbaar geen jonge apocope-vorm is [1]). — *Antwoorde* 2138/, 2954/, *vorwoorde* 2534/, *voorwaerde* 6461 (alleen het eerste:) schijnen in I en II beide f.; ook hier spelen van oudsher verschillende vormen door elkander (zie over deze en dgl. woorden Braune, Ahd. gr. § 201 anm.) In allen gevalle is bij geen dezer woorden van eigenlijke apocope sprake. — *Hoi* nom. 6534, *stroi* dat. 3915 (beide: *proi*). Het eerste zou de, hoezeer onregelmatige, toch algemeen-Mnl., uit de cas. obl. ingedrongene vorm zijn voor het normale *houwe* (zoo nog bij Kil., zie ook Franck, Etym. Wdb. en vgl. Nnl. *ooi, het Gooi*); doch de regel is in b naar p

1) Voor *met ghenent* (:) zie verschill. pl. bij Oudem. (waarvan de meeste:), en nog Ren. 1456 (:); *met ghenente* Limb. 2.670 (:) zal wel een fout des afschr. zijn, evenals Maerl., Sp. H. 3^a. 48. 51 (zie de noot aldaar), ofschoon de vorm niet onverklaarbaar ware. — Vgl. ook *scende* f. en *scent* m. (reeds bij Maerl., Wap. Mart. 1.843) naast elkander.

ingevuld: er kan dus zeer wel de, ook om het rijmwoord waarschijnlijke, datief *hoie*, gestaan hebben [1]). Evenzoo zal *stroi* wel met eene *-e* verrijkt moeten worden: het is dan een dat. van *stroi*, dat òf een oud afleidsel op *-ja* van *straujan*, òf een jongere »anlehnung" aan *stroien* moet zijn (iplv. het oude *strô*, dat. *strô(e)*, uit *strao*, *strawe*, zie Braune, Ahd. gr. § 114*a*), waarop ook het in denzelfden kring behoorende, en vaak te zamen gebruikte *hoi* wellicht niet zonder invloed geweest zal zijn (nog heden is *strooi* in dialecten, naar ik meen, niet onbekend).

Zwakke masculina. De nom., acc., dat. sg. vertoonen in I nooit, in het hs. van II ontelbare malen apocope, doch er is nauwelijks één bewezen geval: *heer : seer, haen : ic waen* en dgl. (passim) bewijzen natuurlijk niets; evenmin *heer* [2]) (voc.) 6018, 6068 (beide*: meer*, zie ben., blz. 82); *wil* /27, /2909, 6245, *onwil* 5984 (alle*: stil*); *paep* 4269 (*: scaep* acc. pl.; *scape* is in II evenzeer mogelijk, zie bov., blz. 64), 4412 (*: aep* [3])); *born* 6425 (*: korn*; Kil. nog: *korne*); *poot* [4]) 6088 (*: koot*), 7025 (*: enen slach groot*) (en buiten het rijm 6966); alleen het laatste geval schijnt twijfelachtig, in zooverre *enen slach grote(n)* voor II wel wat te oud schijnt, doch zie F. 208. Dus geen enkel zeker geval; de volle vorm is ook nog vrij dikwijls in b bewaard gebleven. Over monstra als *bood* 6675, *scaed* 6207, en dgl. zie bov., blz. 52.

Zwakke neutra. *hert* passim, doch nooit bewezen, ook niet 6847, 7019 (*: smert*): het laatste woord luidt in 't Mnl. *smerte* *f.* (M. geeft naar het Hd. *m.* op).

Sterke en zwakke feminina (behalve i- en u-stammen).

---

1) Bijv.: *si laghen op een leitier van hoie*, vgl. *l. v. hoie* 4748, 7617, *v. stroi(e)* 3915, en 5711.

2) *her* (alleen in II, zie bov., blz. 13) is geene eigenlijke apocope, althans niet op ééne lijn te stellen met de andere; in allen gevalle, kan het als toonlooze vorm nooit door het rijm bewezen worden.

3) Verd. geeft *aep* als normalen vorm op; waarom?

4) *pote* was oorspr. fem. (zie Kluge); in b (ook in II?) is het echter blijkens de pron. reeds masc.

Van apocope in het enk. is in I geen sprake. In b komen geapocopeerde vormen bij menigte voor, doch slechts zelden door het rijm gesteund. Vooreerst in eenige *vreemde* woorden: bewezen is *les* 4775 (*: misericordes*), 6781 (*: es*) [1]; waarschijnlijk is *feest* 3483 (*: alremeest*) (of mag men *alremeeste* postpositum voor den omwerker aannemen? zie F. 208); doch onbewezen zijn *concubijn* 4597 (*: in schijn* dat. of acc.), *urijn* 7345 (*: pijn* dat.) (5959: 60 hebben beide woorden in b *-e*), *pijn* /238, /399, /1963, /2204, /2437, /2470, /2680, /2991, /3112, 6624 (alle*: Isegrijn* (acc.), *Ermelijn*, *sijn* pron. postp., *lijn*, *te sijn*, *woestijn* en dgl.), 4351 (*: dat is aenschijn*), 4932 (*: venijn* acc., dat als vreemd woord wellicht een overtollige *-e* kan krijgen, vgl. bov., blz. 57), *woestijn* bijv. /529, /2679, /3184 (de door F. 188, t. a. p. 80, 339 besproken vormen *pijn* en *woestijn* behoeven dus in II niet te worden aangenomen), *manier* 5332 (*: van Trier* (zie ben., blz. 75), *proi* 3916 (*: van stroi*), 6533 (*: vuul hoi* nom., maar de regel ontbreekt in b, zie de vorige blz.)

Ten tweede eenige woorden, waar na eene toonlooze lettergreep de *-e* werkelijk verdwenen is: *loghen* /3172, 7309 (beide*: bedroghen*), *koken* 7463 (*: gheroken*), *reden* 4901 (*: te vreden*), 6768 (nom. *pl.: ghebeden*) (ook *in* het vers, bijv. 4185): deze apocope is algemeen-Mnl. (zie F. 21.7, 188, t. a. p. 333); niet alzoo *coninghin* 4307 (*: sin*), en hier met WM. *inne : sinne* (acc. pl.) te lezen is bedenkelijk: werd *sinne* ooit in die bet. in het mv. gebruikt (vgl. 5132)?

Voorts mag men in verschillende gevallen naast de vrouw. woorden een mann. vorm zonder *-e* aannemen: zoo is *vaer* m. in het Mnl. meer gewoon dan *vare* f. (zooals M., gl. opgeeft); dienovereenkomstig kan men in den dat. na *met*, *van*, *in*, enz. *vare* lezen (/1635, /2969, /3000, 3841, 3931, 4361, 7597), doch waar bepaald acc. bedoeld is, *vaer* /2663, 5765 (beide*: secht waer*), *sonder v.* 4111 (*: claer* praedic.) — Mag men bij *met scoonre groet* 6058 (*: int ghemoet*) reeds denken aan een mann.

---

1) Kan het onz. *gheles* (o. a. /2939:) op dit woord van invloed geweest zijn?

bijvorm *groet*, als in het Mhd., Nhd. en Nnl. (door den afschr. met een vrouw. verbogen adj. verbonden [1])? — *rol* 7660 (*: in — hol*) is zeker het abstr. mann. woord, nog over in ons: »aan den rol zijn." — *stroot* 5855 (*: hi boot*): kan naast het Mnl. *strote f.* (vgl. M., Anm., Kil., Schuerm. i. v.) toen reeds het Nnl. *strot m.* bestaan hebben, waardoor de beide woorden in geslacht en buiging door elkander geloopen zouden zijn? — Over *stont* f. 2928/ (buiten het rijm 2373/), 5685 (*: hont* nom.) naast *stonde* zie F. 188, t. a. p. 339; over *meercat* 6519 (nom. sg.*: dat*) F. t. a. p. 338 [2]).

De volgende gevallen van jongere apocope zijn echter meer of min zeker. *mare* (volgens F. 194 oorspr. een neutr. *ja*-stam, in het Mnl. altijd fem.) kan, doch behoeft niet gelezen te worden /395, 3932, 4405, 4832 (4831 is corrupt, zie Ojb. 98); 3862 (*: een haer*) schijnt *maer* onvermijdelijk, doch *so duchtic niemen van enen hare* is zeker beter Mnl. dan *s. d. van niemen een haer* (vgl. /1784) [3]). — *siel* 7185 (*: ic wane enen coninc nie en gheviel*) kan men aanvullen, maar na *ic wane* is een conj., hoewel niet onmogelijk, zeker niet zoo gewoon als de ind. — *in die waes* 6278 (hs.: *maes : die arme dwaes*); hier met W. en Verwijs (Inl. op Hildeg. XX) *dwase* te lezen, schijnt mij, ondanks F. 211 1e alin., gewaagd: *dwaes* is toch blijkbaar altijd znw. geweest, of als zoodanig beschouwd, men zal dus hier wel apocope van *wase* moeten aannemen. — Tegen *met uwer pis* 6841 (*: is*) valt niets in te brengen, de nom. *pisse* blijkt uit *mit pissen* 6981, 7103 (en 7052, niet:) (of zijn alle verbogen inf.?) — *te maet* /2869 (*: hoet gaet*) schijnt zeker, maar het laatste heeft veel van een inlapsel des afschr. (vgl. bijv. /2892), nadat

---

1) Evenzoo zou tegen *boet* 5464 (*: soet*) niets in te brengen zijn, (Mhd. *buoz* m., zie Verd. i. v.); maar niets belet, beide woorden met *-e* te lezen.

2) *met snelre keer* 6094 (*: seer*) is natuurlijk *-e : -e*; ook behoeft men het adj. niet mann. te verbuigen, daar naast *keer* m. ook *kere* f. stond (zie Franck, Etym, Wdb. i. v). — *meen* 7886 (nom.: *been* pl.) kan òf mann. (zonder *-e*) òf vrouw. (met *-e*) zijn (b leest hier ook anders). — Over *pote*, *smerte* zie bov., blz. 67, 68; over *cruuc -ke* 4856 bov., blz. 25, noot 3.

3) 5098 schijnt het adj. *mare* bedoeld te zijn, zie ben., blz. 76.

bij het voor *hem* verouderde *ghemicke* van I door *te maet* had vervangen: wellicht heeft de *omwerker* dus de lezing van I behouden [1]) (aan een onz. *maet*, overeenkomende met Mhd. *mâz* n., valt toch niet te denken?).

Vormen met *-en* iplv. *-e* komen in b, en soms ook in a, niet alleen in den gen. of dat., waar het ten gevolge van de verwarring der st. en zw. decl. in het geheele Mnl. gewoon is, maar ook soms in den acc. voor: *priemen* 385/, *vygelien* 431/ (beide niet:), *scaden*, *vromen* 474/; *dieften* /379 (niet:), *karynen* /451, *wylen* /1000, *malen* 3634, *heiden* 4410, *syden* 5947 (niet:), alle welke vormen zeker òf aan schrijffouten òf aan de neiging om *en : en* te rijmen hun ontstaan danken; het schijnt trouwens ook vooral bij vreemde woorden voor te komen, ten gevolge der onzekerheid aangaande den nom.; een enkele maal kan ook het mv. bedoeld zijn, zoo bij *genaden* /77, /345, 7009 (alle:), zie F. 194, Anm.

Van het *plur.* komen in a enkele vormen op *-e* voor: *aventure* 4/, 394/, *lettre* 3363/; in b talrijke geapocopeerde vormen als *muys* /1148, *fonteyn* /3160, *beest* [2]) 4750, enz.; alle weder voornamelijk bij vreemde woorden en buiten het rijm; *reden* 6768 (:) is syncope van *-nen*.

Vrouw. i- en u-stammen. De anorgan. vorm van den nom. acc. sg. op *-e* der langstammige woorden komt in b reeds een enkele maal voor, doch nauwelijks bewezen: *onmachte* /1319 is stellig, *crachte* /844 waarschijnlijk van den afschr. — Of met *lijfs node* 4926 plur. bedoeld kan zijn, weet ik niet. — *sonder sculde* 4324 is geen plur., maar de regelmatige acc. van *sculde* (naast *scult*), vgl. in I *onsculde* 82/ en Ohd. *skulda* naast *skult*. — *Hatenet* 5145 (*: wet*), 5160, 7389 (beide niet:) schijnt vreemd; volgens M.'s ontwijfelbaar juiste afleiding (»Hassdienisse") heeft men in het tweede lid een korten vrouw. *i*- stam te zien, en verwacht

1) Vgl. bijv. *te baet: mit verraet* /2039, waar men met M. leze: *bate : barate*, welk laatste woord de afschr. telkens in *beraet* of *verraet* verandert.

2) Kunnen *aventuer(e)*, *beest(e)* reeds onz. geweest, en kan met *peerd ende waghen* 3800 (:) het enk. bedoeld zijn?

men dus *-nete* (uit **hniti*), zooals Kil. dan ook heeft (vgl. Kluge i. v.). Ook het gloss. achter Franck's gramm. geeft echter *net* op. Doch de vraag, of deze vorm *net* in het Nl. kan hebben bestaan, is hier overbodig; op de eenige plaats, waar *Hatenet* in het rijm staat, zijn blijkbaar *beide* rijmwoorden door den afschr. geapocopeerd: immers niet *wet* »geloof, wet", maar *wete* f. »kennis, kennisgeving" is het rechte woord (»die weet (heeft) haar weetje ook wel" zouden wij nog zeggen), vgl. Kil., gloss. Lsp., Fr., gloss., enz. Wij kunnen dus veilig overal *Hatenete* lezen; de vorm zonder *-e* is dan ontstaan òf doordat de afschr. den naam niet begreep, òf doordat er werkelijk naast *nete* een vorm *net* bestond, welke echter voor II door vs. 5145 niet bewezen wordt.

Van de woorden op *-heit* komen in II enkele nom. en acc. sg. op *-hede* voor /247, 4890, 4966, 4975:6, 5016 (dat.?), 5028, 5812 [1]) (zie F. 190).

De gen. dat. sg. zonder *-e* (*vaert*, *daet*, *ghewelt* en *ghewout*, enz.) staan naast die met *-e* (evenals overal in het Mnl.), en schijnen ook in I reeds talrijker dan laatstgenoemde; zeker is dit het geval in II, waar echter ook nog vormen met *-e* voorkomen: *crachte* /3471, *machte* /3193 (niet:), *ghewelde* /2289, *-hede* /3164, 4810, 5590. Ook *-en* vindt men in b: *steden* 5440, *on(t)scouden* 3855, *geboorten* /845, *crachten* /737, 7073 (alle niet:, of: *-en*, dus weinig bewijzend) [2]).

Plur. op *-en* (buiten den dat.) reeds in a en b: *gansen* 2087/, (/2117 nog *-e*), *mesdaden* 1675/, /2807, *vriheden* /3457, *steden* 5061, *listen* /1938, *noden* 3763, alles sporadisch en buiten het rijm, dus onbewezen.

Kleinere groepen. Gen. sg. *vader*, *broeder* in I nog 1277/;

---

1) *eerchede* 2587/ is immers plur.?

2) Van *moort* (in I altijd vrouw. behalve 2196/ (?), in II mann.) luidt de dat. in I *moort* 437/, 2158/ (beide :), en *moorde* 2526/ (niet :). Het Germ. kende een onz., later mann. woord *morþ* (Kluge, Nom. stammbildl. § 117), daarnaast een vrouw. woord, dat in overeenstemming met Lat. *mors*, *-tis* toch wel een *i*- stam zal zijn geweest (vgl. Kern, Lex Salica 68).

178/, 1334/, (*vaders* 2347/?), in II niet meer; plur. dezer woorden ook in I meest op *-s* 305/333, 1920/1952, maar *sustren* 320/, 5201, 7387, *dochtren* 329/357 (alles niet:).

Dat. sg. *vrient* komt niet voor, *-e* 3967, 7483; plur. *vrient* alleen 1959/, *-e* 2148/, 3412/ (beide niet:) en in II altijd (ook reeds *-en*). Gen. sg. *viant* nog /2288 (? niet:); plur. *viant* 7557, anders altijd *-de*, zooals ook 6949 wel zal moeten worden gelezen (*: scande* [1]), *-en* /659 (niet:), 4671.

Eigennamen [2]). *Reinaert* [3]) in I nom. *-de* 1898/, 2808/ (beide niet:), zeker alleen van den afschr., en dus in den gewonen vorm te herstellen; dat. *-de* 4/, 31/33, 702/, 1325/, 1977/, 3386/, *-t* 1075/ (niet:), 1325/(?); acc. *-de* 59/, 154/, 857/, 1757/. In II dat. *-de* /4, /33, /3382, *-t* /1345 (?), /3336, 5175 (of acc.?); acc. *-de* 3494, *-t* /69 (?), /161 (?), /1070, /1777 (?), 5041 (?), 6778, 7248; acc. pl. *-de* 7675. I schijnt dus alleen verbogen vormen op *-de*, II ook verbogen vormen met apocope op *-t* te kennen.

Tibeert en *Grimbeert* moesten, verbogen, *-te* luiden (zie Graff 4.325), zooals ook in I voorkomt (*Tibeerte* 1942/, 2246/ *Grimbeerte* 2257/, 2288/ alle 4 buiten het rijm); ook l laat beide namen op *-tus* uitgaan. Daarnaast staan in II van beide namen onjuiste vormen met *ae* [4]), en van *G.* in I ook een dat. op *-de* 1753/, 1760/ (beide niet:), blijkbaar ontstaan door de analogie van *Reinaert*, *-de* en de volksetymologie van *Grim-baard* [5]); eindelijk in I een dat. *Tibeert* 1246 (niet:), 1925/.

Cuwaert [6]) dat. acc. *-de* 2744/ (niet:), 3385/, (l ook: *-dus*), de

---

1) Of bestond, evenals *scent* m. naast *scende* f., ook *scant* m. naast *scande* f. (vgl. bov., blz. 66 noot, en Wiselau (Mnl. ep fragm., ed. Kalff) 29 noot)?

2) Zie hierover ook Ojb. 196 vlgg.

3) *ee* iplv. *ae* alleen in II /1021, 3494, 3712, 6908, 6946, 7039, 7248 (alle: ē), 3817 (*: é*), en dikwijls buiten het rijm.

4) O. a *Grimbaert* /1492, /1777 (beide*: Reinaert*), en dikwijls buiten het rijm, evenals *Tibaert*.

5) Zie reeds /185—7 (?).

6) *ee* iplv. *ae* alleen in II /3087.

dat. en acc. op *-t* in II /3381, /3087 moeten blijkbaar in *-de* veranderd worden.

Isingrijn nom. *-ne* 2489/ (niet:); dat. en acc. *-ne* 3000/, 231/, 1563/, 2093/[1]), dat. *-n* /2992 (?), 6053 (*: swijn* acc. sg.), maar zulk eene appos. bij een dat. staat in het Mnl. niet altijd in den dat. (zie F. t. a. p. 343), acc. *-n* /237, /2123, /3409, geen van alle bewijzend, hoewel in de rijmwoorden (*pijn*, *Rijn*, *mijn* postpos.) apocope *mogelijk* is; (buiten het rijm ook in I *-n* bijv. 1515/, 1614/); apocope dus ook voor II nauwelijks bewezen.

Belijn dat. *-ne* 3215/, 3285/, 3344/ (beide niet:), 3375/, 3424/; *-n* /3229, /3371, 5908; acc. *-n* /3426; geen van alle bewijzen apocope.

Brune in I òf volgens de oorspronkelijke zwakke verb. (alleen de met: gemerkte staan in het rijm) nom. *Brune* 497/, 863/, 2489/, 3413/; voc. 563/, 659/, 704/ passim; gen. *-nen* 2435/, 2486/; dat. *-nen* 657/, 773/, 807/, 2461/, 2472/, 2842/, *-ne* 476/, 645/ (:), 1461/ (:), 1813/ (:), 1819/ (:), 2249/; acc. *-nen* 2248/, 2331/, *-ne* 839/, 978/, 983/, 2167/, 2451/, 2838/. De dat. en acc. op *-ne* kunnen ook reeds als vormen der sterke decl. worden beschouwd. Dat deze sterke decl. in I werkelijk reeds naast de zwakke bestond, blijkt uit nom. *Bruun* 510/, 525/, 776/, 850/, 2020/ (:); voc. 480/, 624/, 1901/ (:), dus vrij dikwijls, hoewel de zwakke vorm nog de overhand heeft; gen. *-s* 2466/, 2987/; dat. *-n* 479/, 931/, 3420/; acc. *-n* 544/, 911/. Deze sterke decl., die door het anders zoo behoudende hs. a en door de twee rijmen toch wel bewezen wordt, was zeker mede onder den invloed van het bnw. *bruun* en van den Ofra. naam *Bruns* ontstaan; l heeft zelfs uitsluitend *Brunus*, niet meer *Bruno*, zooals de Isengrimus en de Reinardus van Mone (Grimm, R. F. CCXXIII[2])). In II nom. *-n* /696 (:) (?), /1933

1) Volgens mijne lezing, zie Ojb. 65; over den vorm *Isegrim* (*Isingrime*) 2093/, 231/ (?) zie ald. 196.

2) Volgens Graff 3.312 zou ook in het Ohd. naast *Brûno* reeds *Brûn* voorkomen.

(voc.) (:), /2024 (:), /2055 (:) (?), 3805, 3969 et passim; schijnbaar komt de zw. nom. op *-e* niet meer voor, maar /696, /2055 moet zeker *-ne* gelezen worden: immers de zwakke verb. was nog bekend, is althans niet altijd veranderd blijkens de cas. obl.: gen. *-nen* /2484, /2841, /2979 (I op de 1e en 3e plaats *-s*, welke sterke gen. in II niet schijnt te worden gevonden); dat. *-nen* /509, /586, /741, /817, /854, /2466, *-ne* /1839 (:), *-n* /734, /1503 (:), /1833 (:), /3479, 3962, maar op de beide in 't rijm staande plaatsen moet *-ne(n)* hersteld worden; acc. *-nen* /876, /952, /2469, /2830, *-ne* schijnt in b niet voor te komen, maar moet misschien vaak hersteld worden uit *-n* /507, /867, /1002, /2272, /2357, /3409, 3727, enz.

Hermeline [1]) in I nom. *-e*; dat. *-en* 3225/; acc. *-en* 1359/, 3087/, 3099/; in II nom. *Ermelijn* /1379, /1449, /1467, /2437, /3111, /3183; dat. *-nen* 7750, *-n* 3925; acc. *-n* /3079; al de schijnbaar geapocopeerde vormen rijmen op *pijn*, *woestijn*, *welpekijn*, of pron. poss. postpos.: apocope is dus mogelijk, maar niet waarschijnlijk.

(*Ha*)*ers*(*w*)*int* (alleen de met: gemerkte in 't rijm) in I nom. *Hersuint* 2899/, *Haersint* 242/; gen. *Hersenden* 2937/ (*: binden*); dat. *Hersuinden* 2920/, *Hersenden* 3421/, *Haersenden* 2868/, *Harsenden* 2121/ (*: kinden*), *Arsenden* 1975/; acc. *Yswenden* 1649/. In II nom. *E*(*e*)*rswinde* /2887, 6451 (:), 7613 (:), *Eerswijn* /246, 6409 (:); gen. *Eerswinden* /2923 (:); dat. *Eerswynden* /1664 (:), *Eersswynde* /3423; *Eerswijn* /2906; acc. *Eerswinde* 7325(:). Bewezene, of althans waarschijnlijke normale nomin. zijn dus voor I *Herswint*, voor II *Eerswinde* en *Eerswijn*.

Andere eigennamen. *Canticlere* nom. 291/ (niet:), *Reinaerdine* acc. 1409/, *Rumen*, *Widelanken* acc. 1921/, *Boudewijn* nom. 5693 [2]), *Lamfreide* [3]) dat. 645/ (× *-t* /699?), acc. 699/, *Abrioen*

1) Over de *h* aan het begin zie Ojb. 196.

2) *Baldwini* werd regelmatig tot *Boudene* (F., t. a. p. 345); Nl. *Boudewijn*, Hd. *Baldwin*, *Eberwein*, *Trautwein*, enz. berusten volgens Prof. Franck op volksetymologie (*wijn* vinum), of op invloed van de Lat. en Fr. vormen *Balduinus*, *Baud*(*o*)*uin*. Van apocope is hier dus eigenlijk geen sprake.

3) Over *oi* × *ei* zie bov., blz. 36, noot 3.

dat. 5337, 5363 (*: coen*, *te doen*, dus waarschijnlijk *-e* te herstellen), *Goods* gen. /3007, 4134, 6873 (alle niet:), *Gode* dat. of acc. 4132, 7517 (beide niet:), 5341, *God* dat. (of acc. als appos. bij een dat. zie bov., blz. 73), 7188 (F. 178.4, 5); *Coppen* × *-ns* gen. 305/333, 307/335 (beide niet:), *Corbout* dat. of acc. 4353, 4655 [1]), *Julocken* acc. /1316.

Plaatsnamen. *Maupertuus* heeft in dat. of acc. in I en II nooit eene *-e* 514/, 1065/, 1357/, 1375/, 1425/, 3080/; /1377, /3072, 3515, 3747, 7739; evenzoo de datieven *Mompelier* 1155/1179, 5937 (?), *Gent* 92/102, *Provijn* 4038, doch *Trier* 5331 (*: manier*) moet zeker met *-e* aangevuld worden, immers ook de nom. luidde *Triere* (zie ook r 4877 *Trere*); *Jordane* acc. 2643/2655 (II apoc.?), *Pavien* dat. /23; *Rome* dat. in I op *-e*, in II op *-en* 2724,5/2736,7, 2750/2753, 2798/2794, 3636, 4534, 4538, 7701. Over *Kriekenpit*, *-putte* zie bov., blz. 27 en 65.

B. Adjectiva.

Apocope der -e bij ja-, i- en u-stammen (vgl. F. 201, t. a. p. 80, 339). In I is hiervan geen sprake; wel van den oorspronkelijken nom. zonder *-e* der *i-* en *u*-stammen met lange stamlettergreep, welke naast de jongere, naar analogie der *ja*-stammen gevormde met *-e* blijven bestaan, zoo: *swaer* 1855/, 1870/, 2022/, 2197/ (*: daer*, *naer* en de laatste plaats: *waer* (verum), wat hier bewijzend is), en evenzoo in II /1592, /2217, 4585, 6365; *traech* 1900/, 2719/ (beide*: maech* nom.), maar ook *-e* 1176/ (niet:); verder in I ook *edel* 991/, 2553/, 2201/2221, 5553 (alle voc. of nom., maar niet:); zie F. 203.

II heeft nog meer gevallen van dergelijke *schijnbare* apocope: *hooch* /1584 (*: vlooch*), 6913 (niet:), welken vorm zonder *-e* ook I reeds als adv. gebruikt 1546/. — *soet* 5463 (*: boet*) is mogelijk, doch niet bewezen (zie bov., blz. 69, noot 1), 7741 (*: te voet*) zal men echter wel niet anders kunnen lezen (of is

---

1) Over *Hatenet*(*e*) 5145 zie bov., blz. 71; over *Aelc*(*r*)*oot*(*e*) 5205 (*: speelghenoot* bov., blz. 60.

te voete naast *te voet* (bijv. 5419, 7011, beide:) denkbaar?); hier moet men dus òf den ouden vorm zonder *-e* (zie echter F., t. a. p. 341, noot), òf latere apocope aannemen. — *wilt* /3157 (*: ghi wilt*), 5835 (*: ghevilt*), dus bewezen (trouwens ook in I reeds 271/ (niet:), zie F., t. a. p. 342). — *onghehiere* wordt in *ghier* veranderd 414/442 (*: vier* quattuor), wat òf met *-e : e* kan gelezen worden, òf de onverbogen vorm van het als znw. gebruikte bnw. na *die* is (vgl. bij F. 211 *de gherecht*), waarop wellicht het znw. *ghier* (vultur) niet zonder invloed gebleven is. — *int openbaer: mi selve maec ic voor een maer* 5097; de tweede regel is zonderling: *mare* geeft, noch als »gerucht", noch als »merrie" opgevat, hier een zin (tenzij men bij het laatste denke aan het latere *meer* »nachtmerrie, tooverkol, vrouwmensch, feeks"); Prof. Franck wil lezen *voren* (vgl. bijv. 5322) en *maer* als adj. opvatten (»mij zelve noem ik het eerst," vgl. bijv. 5322); men kan de plaats met of zonder *-e* lezen (zie F. 201 en t. a. p. 341), *openbaer* verder 5442, 7522, enz. (niet:). — *ghewoon* 6071 (*: tot sijn verdoen*); apoc. is wellicht mogelijk (zie bov., blz. 56, noot 1), zeker niet vereischt. — *ghemeen* 4150, 4153, 4916, 5503, 6954 (alle*: alleen* en *steen* plur.), dus geenszins bewezen. — *vreemt* 4837, 5634, 5927, 7221 (alle niet:) [1]). De bewezen oude vormen zonder *-e* zijn dus zeldzaam, en die met *-e* komen in b ook herhaaldelijk voor, zoo *milde*, *blide*, [2]) *blode* enz

In *purpervuer* 5401 (*: voor waer*) zal men echter apocope moeten aannemen; immers *-vare* uit *farwa*, *faro* is in het Mnl., waar de *-e* niet, als in het Mhd., na korte voc. + *r* afvalt, de normale vorm. — Bewijzen voor de eigenlijke jongere apocope bij

---

1) *quit* wordt door /270 (*: perdidit*) wel bewezen (/883*: hermijt* bewijst niets). F, Gr., gl. geeft het dan ook naast *quite* op; maar als vreemd woord staat het op zich zelf; ook het Mhd. heeft *quît*.

2) Over *bli* /2982 zie bov., blz. 42; over de als adv. ten deele bewezene *sacht*, *soet*, enz. zie ben., blz. 82; zij onderstellen toch wel een (ouden of jongeren) vorm van het adj. zonder *-e*. Gevallen als *vroom* /3907 (:), *ghewaer* /1726 (:), /1947 (:), *droej* /3884, 4484, *dun* 5469, enz., die alleen *in* het vers of in rijmen zonder bewijskracht voorkomen, heb ik hier niet vermeld: alleen die, welke althans mogelijk schijnen of dikwijls voorkomen.

de *ja*-stammen zijn zeldzaam; niet bewezen zijn: *cleen* passim (*: alleen*, *been* plur. en dgl.); *scoon* 5459 (*: onder shemels throon*), 6668 (*: te doen*); *coen* /1577, (òf volgens b met aanvulling van *-e: -e*, òf met M. naar p te lezen), 4279 (*: baroen* pl.), 5337 (*: Abrioen* dat.), en passim*: te doen*; *reen* wordt evenmin door 5453, 7312 (niet:) bewezen, maar wel door 4787 (*: steen* acc. sg.); evenzoo is *rijc* /2579, 5538, 5553 (beide niet:), 7194 zeer twijfelachtig [1]), doch 4628 (*: onghelijc* znw. acc. sg.) onbetwistbaar. In het geheel dus twee zekere gevallen; de volle vormen komen dan ook zelfs in b nog dikwijls voor, bijv. *clene* /3130, *nutte* 5974 (beide:).

Over de eigenlijke verbuiging hier slechs enkele opmerkingen, daar hier zeer zelden iets door het rijm bewezen wordt en er op dit punt groote verwarring schijnt te heerschen [2]).

Masc. Nom. sg. op *-n* komen in a en b voor; in hoeverre deze anorganische vorm wellicht reeds door beide dichters gebruikt werd, is niet uit te maken. Na *een* in b soms reeds (F. 202) de verbogen vorm: *een trouwe vrient* 4555 (meest onverbogen, bijv. 7059, 7505); omgekeerd na *die* onverbogen: *die vuul catijf* 5274.

Acc. sg. Onverbogene (uit den nom. overgenomene) vormen in a en b: *vul aflaet* 2770/, 2801/; *groot vederslach*, *lof*, *lachter* /1885, /3317, 6016, *subtijl raet* /1426. Bewijzen *goede* /1086, *eerste* 3771b, *die meeste* 5530 en dgl. iets meer dan de slordigheid des afschrijvers? *goedertiere* × *-n* 2337/2363 (nom. pl. *-n* in I en II 3067|3059 (beide:)).

Gen. sg. Sterke vorm op *-s* na *des*, ook in II: *uwes goets raets* 548/, *in eens arems ziecs wise* 1318/; *des edels houts* 5627.

Dat. sg. *slapende* /129 en dgl. alleen schrijffouten (?); *arem man* 773/ zeker als een geheel beschouwd; *verwaten* /2744 uit *-enen* gesyncopeerd, *groot* 7457 en dgl. uit nom. overgenomen.

Nom. acc. pl. Enkele onbewezene vormen met apocope der *-e*: *groot* /2769, *gevangen* /3437 (sync. uit *-enen*?), *subtijl* 6644.

1) /2768 is waarschijnlijk bedorven, zie Ojb. 81.

2) Alleen de als zoodanig vermelde plaatsen staan in het rijm.

Dat. pl. Enkele op *-e* /2477, 4660 òf slordigheid des afschr., òf als acc. opgevat?

Neutra. Nom. acc. sg. Na de pron. poss. in b reeds (F. 202) meestal *-e* /83, 4326, 6035, 7788 (c; b: zonder *-e*). — *dat waer*, zelfst. gebruikt (»de waarheid"), is het gewone /1906, /3147, 4019, 4173, 4612, 5912 (alle:), 6637 (niet:), geen van alle volkomen bewezen, maar de meeste toch waarschijnlijk [1]); volgens F. 211 zouden *dat waer* en *dat ware* beide even goed mogelijk zijn, doch naar analogie van *secht waer* 170/, 673/, 1391/, 2654/, 2664/, 3695/, 4288, 5550, 5766 (alle:, behalve 673/), zal *dat waer* wel overal aangenomen moeten worden.

Dat. sg. *overlopende* /1755, alleen slordige spelling, of met *slapende* (zie boven), *menige* dat. pl. neutr. /366 en dgl. misschien een bewijs, dat bij part. praes. en na toonlooze lettergrepen de *-n* gemakkelijk afviel? *van verren* × *-e* 979/1013, 1046/1071.

Fem. Nom. acc. sg. Enkele vormen zonder *-e*, vooral *groot*, ook in I 2588/; /2470, /3401, 3644, 6848, 6950, 7094 (zie F. 202); maar ook andere bnw.: nom. 6714, 7345 (c: *-e*), acc. /619, /948, /1381, 4335. [2])

Gen. dat. sg. I meest *-re*; II *-er*, maar na *n* ook *-re*: *steenre* /1186, *opgelokenre* 3569, zoo ook *scoonre*, *edelre*, enz. Een enkele maal *-e van goede sede* /3061 (of is dit acc.?); ook in I *met ere verbolghenlike tale* /79 (na eene toonl. lettergr.). In den compar. ook in II nog meest *-rre*: *swaerre* /2326, *sekerre* /3190 (?).

C. Pronomina. [3]).

Personalia. I. Acc. (of dat.?) sg. *mijn* 4625 (:) [4]), 5107.

1) 4638 heeft b: *twaren*, p: *dat waer*, M.: *tware*, wat hier ook beter past dan de lezing van a of b. Omgekeerd staat 5377 *twaer* (: *claer*), waar men *twaren* verwacht; moet men hier lezen: *twaren: clare*? Maar de geheele regel is bedorven (zie Tijdschr. 2 77); evenzoo 4831.

2) Deze vormen zijn, gelijk bekend is, niet altijd jonge apocope-vormen; zij kunnen op oude onverbogen vormen berusten; vgl. Braune, Ahd. gramm. § 247, Paul, Mhd. gr. § 129.

3) Alleen de als zoodanig vermelde plaatsen staan in het rijm.

4) Vermoedelijk is deze plaats echter niet in orde, zie Ojb. 97.

II. Gen. pl. *uwes* /1204, 6558 (beide van één persoon), *uwer* /1973 (?), 6493.

III. Nom. sg. fem. *soe* komt in I passim, en naar ik meen, uitsluitend voor, in II niet. Dat. sg. masc. *heme* wordt door II vermeden 3090/3082 (in I in 't rijm; door II blijkbaar hierom veranderd) [1]). Dat. acc. sg. fem. *haer* met apocope der *-e* is in I zeldzaam 3106/; in II bewezen door 3696 (*: seit waer*), 5289 (*: voorwaer*), (ook door /243, 3602*: jaer* acc. pl., *misbaer*?), in strijd met F.'s bewering, t. a. p. 335, dat *haer* nooit in 't rijm staat. Over *hore*, *hoor*, *huer* zie bov., blz. 7). Gen. pl. fem. *haerre* in I en II niet ongewoon 151/159, /2455, 5118, 6962.

Possessiva. In I is de verbuiging vrij regelmatig, maar toch vindt men *na* het nw. in de cas. obl. van het mann. en in het vrouw., kortom in alle nv., ook onverbogen vormen *mijn*, *dijn*, *sijn*, in II zijn deze vormen zelfs de gewone. Door het rijm kunnen deze vormen natuurlijk alleen bewezen worden bij sterk enjambement en wanneer het pron. achter het subst. staat, en in dit geval worden ook bewezen: in I *mijn* 1138/, 2751/; in II: *mijn* /1162, /1432, /3358, 3510, 3647, 3879, 5315, 6116, 6196, 6230, 6240, 6665, 7550, 7645, (/1449, /3080, /3410*: Ermelijn*, *Isegrijn* acc. twijfelachtig); *sijn* 3496, 3970, 4468, 4808, 5694, (/2469, /3372, 3926, 6623*: pijn*, *Bellijn*, *Ermelijn* in cas. obl. twijfelachtig) (alle:). In I zijn dus *voor* het znw. de verbogen vormen regel (vgl. bijv. bij enjambement *minen* dat. sg. neutr. 2283/ (:)), en worden de onverbogen vormen alleen *na* het znw. toegelaten, hoewel de verbogen vormen ook daar de gewone zijn (412/, 504/, 744/, 1291/, 1310/, 1406/, 1858/, 2451/, 2677/, 3376/, alle:); in II (althans in b) zijn de onverbogen vormen niet alleen *na*, maar, naar 't schijnt, ook *voor* het znw. regel (daarnaast blijven natuurlijk de verbogen vormen bestaan). Deze onverbogen vormen behoeven echter niet door jongere apocope ontstaan te zijn; vooreerst is

1) Dat. pl. *hem*, door Verwijs, Mnl. spraakk. uit II 5760 aangehaald, berust op verkeerde lezing van W.; bM.: *hem*.

bij *alle* pron. poss. de onverbogen vorm (overeenkomende met den gen. der personalia) vanouds eigenlijke de normale, bijv. in het Ohd. in den nom. sg. van alle geslachten, en vandaar in andere nv. overgebracht [1]); ten tweede is bepaaldelijk bij het pron. *postpositum* de onverbogen vorm in het Mnl. vanouds regel (waarnaast de verbogen vormen op *-e* en *-en* voorkomen, zie F. 208.1, 222); en ten derde kon *minen* enz. worden *gesyncopeerd* tot *mijn*, welke vorm dan weder in de andere casus overgebracht kon worden. Men *behoeft* dus noch wanneer het pron. *voor*, noch wanneer het *na* het subst. staat, bij *mijn* en dgl. aan jongere apocope te denken; evenwel zal zeker de geringe klemtoon, dien dergelijke pron. poss., *voor* het subst. staande, hadden, en hun veelvuldig gebruik grooten invloed hebben gehad op het in gebruik blijven dezer kortere, onverbogen (schijnbaar geapocopeerde) vormen: de verbogen vormen zijn door dit alles hier vroeger dan in andere gevallen verdrongen, en later alleen kunstmatig in de schrijftaal weder ingevoerd. Schijnbaar heeft men hier dus eene apocope, die in I reeds in begin aanwezig, in II veel meer veld gewonnen heeft, terwijl men werkelijk met oude onverbogen en met gesyncopeerde vormen te doen heeft, die gesteund en algemeen geworden zijn ten gevolge van eene jongere apocope, ontstaan onder invloed der toonloosheid [2]). Zooveel is zeker, dat de onverbogen vormen in het latere Mnl. hoe langer hoe meer indringen en de volle verbogen vormen verdringen: men heeft dus in dit geval stellig geen recht, overal de volle verbogen vormen critisch naar de grammatica te herstellen.

De verdere verbuiging der pronomina is in a vrij correct, in b deerlijk in de war: allerlei oudere en jongere vormen staan er naast elkander; welke vormen de dichter gebruikt heeft, is hier uit de rijmen niet te beslissen, daar er meestal slechts van

1) Vgl. Braune, Ahd. gramm. § 284—5.

2) Vgl. over dezelfde reeds vroeg zich vertoonende onverbogen vormen der pron. poss. in het Mhd.: Paul, Mhd. gr. § 143, Bartsch, Beitr. z. kritik der Kudrun (Germ. 10.60).

het al of niet aanvoegen eener *n* sprake is; slechts enkele opmerkingen dus. *U* voor alle nv. ook reeds in a 949/, 1839/, 2918/. — Zeer gewoon is, ook in a, de vorm *minen*, *desen* enz. in den nom., volstrekt niet alleen voor vocalen (F. 223, Anm.); omgekeerd heeft b onophoudelijk *die* enz. in alle nv., zelfs in den dat. plur. — Gewoonlijk *miere*, *gheere*, *eere* × *mijnre* enz. (*dijnre* ook 2623/); de laatste vormen houden in b veel beter stand dan *minen*, enz.; de uitgang *-re* was natuurlijk karakteristieker en dus taaier dan *-e*, *-en*. — *Das* gen. sg. neutr. alleen 3115/3107 (:) (3023/: *es* is het van den afschr.). — *De* alleen in a, niet in b. — In b vele apocope's als *dees*, *geen* enz., nooit bewezen. — Dikwijls heeft het, anders zoo conservatieve, hs. a den acc. *die*, *dese*, *ene*, waar b nog den door het voorz. of het ww. geregeerden dat. *dier*, *deser*, *eenre* heeft. — (*Die*) *gone* alleen 5604 (:), zie bov., blz. 38. — *Wie* als nom. (= hij, die; alwie) 4129, 5884, 7760, 7789, 7791. — Naast *some* in I, en ook in II 3740 (:), ook *som* 2191/, /3051, 5118 (*: om*), ook in sg. 7779; evenzoo *somich* en *sommich* in II. — *Selve* nom. sg. masc. 3615, 4973, dat. /252, /967; *self* nom. sg. m. /3308; *selver* nom. sg. m. 5866, 6115, acc. 5684, dat. /194, /1086; (*sijns*) *selfs* (in I nog vaak *-ves*) passim. — *Niemene* nom. 1349/, 1754/, acc. 130/, 2222/, 2387/, 2600/, alle in I; in b in alle nv. passim *niement*, doch nooit bewezen; evenzoo is het met *alleen* (*-e* bijv. nog 6436 *: henen*) en *veel* [1]). — *Beede* (× *ei*) dat. zonder *-n* 875/, 2890/, 2903/; /2720, /2912, 7337, steeds voor of achter een pron., evenals *alle* in hetzelfde geval (zie Verd. 1.765). — *Ander* gen. sg. masc. in I 1165/1189, 2934/2920, in b *-en* of *-s*; *ander* onverbogen in b in alle nv.

Hierbij sluit zich geleidelijk aan, wat er valt op te merken omtrent de apocope der *-e* bij de **adverbia** en **partikels** (alle plaatsen staan hier weder in het rijm, tenzij het tegendeel vermeld is). Adverbia van adj. afgeleid komen niet alleen in II, maar ook in I zonder *-e* voor, ook in het rijm: in I *hooch* 1546/, *snel*

1) 6074 is een modern fabrikaat van W., evenals bijv. 6448.

3422/ (en buiten het rijm *licht* 3035/, *recht* 282/, 3410/ en dgl.); in II *bloot* 4969, 5980, *claer* 4151 (?), 4680 (?), 5827, 6465 (?), 6708 (?), *licht* 4601, 5477, 6447, *sacht* 5152, *slecht* /2955, *snel* 7028, *soet* 3831, 5463 (?), *vast* /1221, enz.; volgens Fr., t. a. p. 342, bewijst dit echter niets, daar de acc. neutr. en in het algemeen de vorm van het adj. vaak als adv. gebruikt wordt; van apocope is in dat geval geen sprake. Dat woorden als *ghemeene*, *openbare*, welke als adj. in II geene apocope toelaten, dit als adv. evenmin doen, spreekt vanzelf: de apoc. wordt althans nergens bewezen, zie bijv. *gh.* /1433, /1607, /2762, 4916; *o.* /1888, /2245, /2657, 4313, 5409.

Adv. op *-like* komen in II buiten het rijm reeds zeer vaak in den vorm *-lijc*, *-lic* voor, in 't rijm zelden: *ghierichlijc* 6347 (*: int slijc*).

mere, *meer* (en *emmer-*, *nemmer-*) stonden vanouds naast elkaar (F., t. a. p. 347), en komen ook beide in I voor; *mere* schijnbaar alleen in I (102/, 3193/), maar op vele plaatsen in II schijnt *mere* door den afschr. geapocopeerd te zijn, en dus hersteld te moeten worden /1312, /3169, /3463, 3652, 4941, 5198, 6017, 6067, 7592 (evenzoo wordt *mee*, dat in b dikwijls in *meer* veranderd is, door talrijke rijmen voor II bewezen).

Evenzoo stonden *ere* en *eer* vanouds naast elkander; I kent dan ook beide, II schijnbaar alleen *eer*: *ere* 101/, 3194/, *eer* 3046/; /111, /3038, maar deze laatste twee plaatsen *kunnen* althans ook met *ere* gelezen worden.

ane, *an*, *aen*. *ane* in I 814/ (en 442/, 3336/ en dgl., niet:), wellicht ook in II 5644, 6525, waar apocope niet bewezen is; *an* in I en II passim, *aen* alleen in II, nooit in I (alle ook:).

ave, *af*, *of*. *ave* in II nog 5305 (b *aeff*: *gaeff* acc. sg.), over *af* (in I en II) en *of* (alleen in II) zie bov., blz. 7. I wijkt hierin dus af van Maerlant, die wel evenzoo *aen* noch in noch buiten het rijm kent, doch *of* reeds bezigt, ook in 't rijm (t. a. p. 334 en 335). De opgaven van het Mnl. Wdb., dat *ane*, *an*, *aen* en *ave*, *af*, *of* onverschillig bij dezelfde dichters

door elkander gebezigd worden, en dat *ane* meest bij oudere, *an* en *aen* meest bij latere schrijvers gevonden worden, zijn dus niet geheel juist: het oudste zuivere Vlaamsch, waarin I geschreven is, kende noch *aen* noch *of* (ook niet buiten het rijm), daarentegen wel *an* (naast *ane*, en *af* naast *ave*); door elkander worden de 3 vormen der beide woorden dus alleen in werken van jongeren datum gebruikt. De verklaring van dit verschijnsel is bekend: *an* is ontstaan door oudere, *aen* door jongere apocope (na de rekking der *ă* tot *ā*); *af* was de beklemtoonde, *of* de toonlooze vorm [1]), welke daarom noch in samenstellingen, noch in het rijm thuis hoorde, maar later daar is ingedrongen (F. 13. Anm. 1, en 67).

dore, *dor*, *door*. Als adv. *dore* nog in II 3833, en waarschijnlijk 6150, 7045, waar apocope niet bewezen is; *door* in 't vers ook 4365, 6227, enz., doch in 't rijm niet bewezen; als praep. in I *dor*, in II *door*, natuurlijk evenals alle praep. onbewezen.

vore, *vor*, *voor*. Als adv. in I *vore* 1618/1632 (en buiten het rijm, zie gloss.); in II *voor* 4508 (*: provisoor* nom. sg.), 7046 (*: door*), waarschijnlijk moet men op beide plaatsen de *-e* aanvullen, of *voren* (*: -ore*, zie bov., blz. 57) lezen, dat als adv. in I en II zeer gebruikelijk is, hoewel niet uitsluitend. Als praep. schijnen I en II alleen *voor* te kennen, niet *vor*. Maerlant gebruikt *dore*, *dor* *door* en *vore*, *vor*, *voor*, doch in het rijm alleen *dore* en *vore*, en als adv. alleen *dore* (?) en *voren* (F., ZfdA. 26.335, 24.356).

mede, *met*. *mede* in I en vooral in II passim; *met* (adv.) 594/, 1228/, 2113/ (alle drie niet:); /3452 (b ook eenige malen *meed*, dat toch wel nooit bestaan heeft).

ute, *uut*. *ute* nooit in 't rijm (zeker toevallig, of omdat er weinig rijmwoorden waren), maar in I buiten 't rijm zeer gewoon, bijv. 521/, 1826/, 2379/, in II niet meer; *uut* in I en II beide herhaaldelijk in 't rijm, doch hier is geen sprake van apocope: van oudsher stonden, o. a. in het Got., Osa. en Ohd.

1) Vgl. Ags. *ǽf-* en *ðf-*.

de adv. *ût* »foras" en *ûta* »foris" naast elkaar, welke al spoedig verward, en als praep. gebezigd, ook in 't Ohd. naast elkander *ûz* en *ûze* opleverden.

tote × *tot* doorgaans, doch natuurlijk onbewezen.

omme, *om*. *omme* in I en II: 2443/2461, 7726 (en 6168 en dgl., niet:); *om* in II 5117; buiten het rijm in II, en ook in I passim. (Maerl. vermijdt *om* in het rijm.)

inne nog in II 3663.

hare, *haer* (huc). *hare* in I 2646/ (3244/ niet:), en wellicht in II /2658, 4293; *haer* alleen in II 4020, 4447, 4611 (Maerl. in 't rijm alleen *hare* (zoowel het pron. als het adv., zie bov., blz. 79).

harentare in I 1622/, 1705/, 2061/, en waarschijnlijk in II /1636, /1725, 4406, 7096.

dare, *daer*. *dare* nergens bewezen, doch mogelijk /2606, 6200, 7138, 7181, *daer* in I en II passim; ook hier berust de vorm zonder *-e* niet op apocope: uit vermenging van *dara* en *dâr* zijn beide vormen geboren, zie Franck, Etym. Wdb. i. v., en t. a. p. 335.

nare, *naer*. *nare* 2373/ en wellicht /2226, 3842, 4152, 5556, 6199, 6466, 7182, waar *naer*, hoewel soms zeer waarschijnlijk, toch niet bewezen is; *naer* (en *na*) in I en II passim (hier is de vorm zonder *-e* toch wel de oude oorspronkelijke, die soms (naar analogie van *dare*) eene *-e* heeft aangenomen?)

danen, *dane*, *dan*, *daen*. I uitsluitend *danen* (ook 2799/, waar M. *van dane* drukt, heeft a *danen*); II soms *van danen* o. a. 6611 (*: wanen* infin.), maar meestal *van dan* /2603, 3952, 6580, of *van daen* /523, 6439, 6526 (en /2738, /3141 niet:); 6439, 6526 moet *daen* wellicht in *dane* veranderd worden. *Danen* en *dane* zijn twee woorden, met verschillend suffix gevormd (Ogerm. *thanan*(*a*) en *thana*), *dan* is oude apocope uit *dane*, maar *daen* kan òf jongere apocope uit *dane*, òf syncope van *danen* zijn, en is dus geen zeker bewijs van apocope.

wanen, *wane*, *wan*, *waen*. I uitsluitend *wanen*, II *wan* 6595 en *waen* /1217, /2160, /3345, 6021 (alle niet:); zoowel *wanen* als *wane* is dus voor II mogelijk.

henen, *hene*, *hen*, *heen*. I uitsluitend *henen*, II *henen* /1594, /3351, 3758, 5042, 5600, 6252, 6435 (: *allene(n)*, al de overige niet:), *hene* /1573 (d), *hen* komt niet voor, *heen* /1573 (b), 3599, 4050; het laatste kan, evenals *waen*, weder door apocope der *-e*, of door syncope van *-nen* tot *-n* ontstaan zijn (zie Franck, Etym. Wdb. i. v. *dan* en *heen*). Waarom *henen* zooveel meer gespaard blijft, dan *danen* en *wanen*, is mij onbekend.

danne, *dan*. I *danne* o. a. 2143/, II schijnt het niet te hebben. Onbewezen zijn ten slotte de passim voorkomende geapocopeerde vormen *seer*, *wael* (5208: *dat watermael* bewijst niets, daar dit woord oorspronkelijk *fem.* (*die male*) was, zie TLB. 1.51,53, Kern, Lex. Sal.[1] 50) en *dic* (7253: *so wat stic* alleen in c; b: *dicke: sticke*, wat ook veel waarschijnlijker is, ofschoon een acc. sg. of zelfs gen. pl. *stic* hier wellicht niet onmogelijk ware (F. 185)).

Haarlem, October 1886. J. W. MULLER.

VAN SINTE BRANDANE,

vs. 137—260.

In de Middelnederlandsche redactie der Brandaan-legende komt eene episode voor die aanleiding heeft gegeven tot tegenstrijdige meeningen aangaande haar oorsprong en beteekenis, namelijk de verzen 137—260.

Men kan het daar verhaalde aldus samenvatten: op het oogenblik dat Brandaan scheep zou gaan, vond hij een doodshoofd van reusachtige afmetingen. Brandaan bezweert het, zijn vroeger leven te verhalen. Ik was, zegt het hoofd, een heiden en een zeeroover:

»Ic was groet ende stranc,
Ende ic was wel C voete lanc,
Dus woedic in die diepe zee,
Ende dede den ghenen wee,
Die hier up die zee baren
Met scepen wilden varen." (vs. 157—162).

Ten slotte kwam hij in een storm om, en voer ter helle. Brandaan vraagt hem, of hij zich niet wil laten doopen, ten einde uit de hel verlost en het Paradijs deelachtig te worden. De doode weigert evenwel, en betoogt met klem van redenen dat hij bij eene verandering van zijn toestand niets te winnen heeft: werd hij gedoopt en zondigde hij opnieuw, dan zou hij in het hellevuur veel gestrenger gefolterd worden, dan nu het geval was; en nog meer vreest hij, opnieuw de angsten des doods te moeten doorstaan:

»Al ware al de werelt dijn,
Ende soe oec ware roet ghuldijn,
Ende ghi se mi mocht gheven,
Ende daer toe met blischepen soude leven,
Noch II^m. der jaren,
Ic en naemse niet te waren,
Dies gheloeft, dor den noet,
So sterc is die pine der doet.
Dies willic weder varen
Te mijnre harmscaren [1])
In die deemsternesse." (vs. 241, 251)

Brandaan geeft hierop aan de ziel vrijheid te gaan waar zij wil:

»Dus voer die heydin man,
Aldaer hem God ghejan,
Ter stede daer God woude," (vs. 255—257)

en Brandaan begaf zich naar zijn schip.

Deze episode vindt men niet terug in de, trouwens verkorte, Hoog- of Nederduitsche redacties van het verloren Duitsch gedicht, waarnaar de mnl. auteur werkte. Verwijs was van oordeel, dat ook deze episode naar een Duitsch origineel vertaald werd, zich beroepend op het woord *harmschaer* dat tweemaal in onze episode, en evenzoo later in het gedicht voorkomt (vs. 240, 250 en later 1143, 1599); volgens hem was dit woord niet van Nederlandschen oorsprong. Deze meening is inder-

1) Verbetering van Dr. De Vries; zie Verwijs, in *Verslagen en Meded. der Koninkl. Akad. Letterk.* 2e reeks, II, 238.

tijd door Dr. Kern bestreden (*Versl. en Meded.* 2e reeks, II, 229). Een ander onderzoeker, Suchier, die in Boehmer's *Romanische Studien* de Brandaan-legenden behandelde, vond de meening van Verwijs onaannemelijk, om litterarische redenen: hij noemt de geheele episode »eine Betrachtung, deren Zusammenhang mit Brandans Schicksalen zu locker ist, als dass der Dichter selbst ihn hätte herstellen können". (*Rom. Stud.* I, 562). Zoolang de germanisten het niet eens zijn over de herkomst van het woord *harmschaer*, is de vraag moeilijk uit te maken. Twee opmerkingen slechts: vooreerst is het onmogelijk, juist om dat woord, dat ook elders in het gedicht voorkomt, en bovendien in de handschriftelijke overlevering verknoeid is, aan te nemen, dat onze episode het werk zöu zijn van een interpolator van den mnl. tekst, en wel van den kopist van het eenige handschrift dat ons verhaal bevat (in het andere handschrift ontbreken de 300 eerste verzen). Ten tweede: het verhaal kan uit het Duitsch vertaald zijn, zonder daarom in het origineel gestaan te hebben, waarnaar de schrijvers van de door Schröder uitgegeven redacties werkten; het kan door een Duitscher geïnterpoleerd zijn in het handschrift dat onze mnl. dichter volgde [1]).

Eenig licht zal intusschen ontstoken zijn, wanneer wij weten uit welke bron de auteur van onze episode geput heeft. Ik geloof dat ik die bron kan aanwijzen.

Bij een onderzoek over de Brandaan-legende in het algemeen raadpleegde ik Maerlant's *Spieghel*, ten einde mij te vergewissen dat Maerlant op dit punt van Vincent van Beauvais onafhankelijke bronnen gekend zou hebben. Ik bespeurde weldra dat dit niet het geval was, maar mijn aandacht viel daarbij op een verhaal dat bij Vincent voorkomt, maar mij daarom niet minder interesseerde. Maerlant, zooals men weet, even-

1) Dat ons verhaal in het origineel waarnaar het Middelduitsche gedicht (de door Schröder uitgegeven Nederduitsche tekst is hiervan een uittreksel) en de Hoogd. prozatekst bewerkt werden voorkwam, is onwaarschijnlijk, daar deze twee teksten onafhankelijk van elkander zijn (Suchier, p. 561).

als zijn voorbeeld Vincent, verwerpt de eigenlijke Brandaan-legende; maar maakt van onzen heilige toch gewag bij het verhalen der lotgevallen en reistochten van den H. Malo (lat. Machutes, Maclovius), wiens reisgenoot Brandaan geweest zou zijn. Hoe Vincent en Maerlant het met hun beginselen van critiek overeenbrachten, de eene legende te verwerpen, terwijl zij de andere, niet minder avontuurlijke, opnamen, gaat ons hier niet aan. Malo onderneemt met Brandaan een zeetocht tot ontdekking van een geheimzinnig eiland, door de engelen bewoond, en Ima geheeten. Na jaren lang rondgezwalkt te hebben, ontdekken zij een eiland waar zij een reusachtig graf vinden; op raad van Brandaan en zijn overige reisgenooten, bidt Malo God dat hij den doode verwekke: zijn gebed wordt verhoord:

»Ende alse hi endde sine ghebede,
Stont die ruese op van der stede,
So groot, so lanc, dat elken dochte,
Dats niemene geloven en mochte". (III[6], 56, vs. 85 vgg.)

Hij verhaalt dat hij op aarde een reus en een heiden geweest, en na zijn dood ter helle was gevaren; thans door Malo's voorbede verlost, wil hij zich laten doopen. Dit gebeurt, en nu vragen Malo en de zijnen den reus inlichtingen omtrent Ima. De reus wist hen aanstonds te helpen:

»Wilen, seiti, hier te voren,
Doe ic die see hadde vercoren,
Ende ic wandelde dor die vloede,
Doe saghic Ima dat goede." (Ibid. 57, vs. 9 vgg.)

maar hij had, als heiden, het nimmer mogen bereiken.

»Die bisscop Machuut hem bat,
Dat hi name daer ter stat
Haren cabel ende trocse dare
Daer hi waende dat eylant ware.
Doe ginc hi henen dor die vloet,
Ende tooch tscip also te voet
Oft hise gebringen mochte
Toten eylande, datmen sochte". (Ibid. vs. 19 vgg.)

De reizigers werden evenwel, voor zij Ima bereikt hadden, door een storm teruggeslagen; zij keerden naar het eiland terug waar Malo het graf had aangetroffen; dáár stierf de reus, en werd ten tweeden male begraven.

Er bestaat een zeker verschil tusschen dit verhaal en dat van den *Brandaen:* Brandaan vindt een doodshoofd, Malo een geheel lichaam; de reus in de laatste legende stemt er in toe, zich te laten doopen, die in den *Brandaen* weigert. Over het laatste verhaal is eene zonderlinge, pessimistische tint gespreid, die in de S. Malo-legende geheel ontbreekt. Maar in beide verhalen is de uit de dooden opgestane persoon een reus, een heiden; in beide wordt hij als bijzonder vertrouwd met de zee voorgesteld; in beide verhalen vindt men de karakteristieke trek van het waden door de zee. In beide verhalen doet de afgestorvene mededeelingen aangaande de folteringen die hij in de hel had te doorstaan. Dit alles maakt waarschijnlijk dat er verband bestaat tusschen de beide legenden. Blijkbaar heeft de vinder van onze episode het avontuur van S. Malo gekend, eenige omstandigheden, misschien onder invloed van andere verhalen, gewijzigd (wij komen op dit punt zoo straks terug), en, naar eigen opvatting, een geheel ander slot bedacht.

Uit welk werk putte hij? Niet uit Maerlant; de *S. Brandaen* is veel ouder, en wij zagen dat onze episode het werk niet kan zijn van een Nederlandschen interpolator. Maerlant vertaalde in deze hoofdstukken Vincent van Beauvais woordelijk, en volgde zijn zegsman zoo getrouw, dat de uitgevers den tekst met behulp van het Latijn van Vincent konden verbeteren [1]). Maar de mnl. *S. Brandaen* is ouder dan Vincent; de dichter heeft dus uit dezelfde bron geput als de Fransche encyclopedist. Naar die bron verwijst Vincent zelf door de woorden *e gestis S. Machuti,*

1) Ik merk dit op, omdat Suchier (blz. 561) zegt: „Verwijs, S. 241—2, ist also berechtigt, das ndl. Gedicht und nicht die *Navigatio* als Maerlants Quelle anzusehen". Verwijs zeide dit niet en hij had gelijk. Maerlant schijnt het gedicht en de *Navigatio* niet gekend te hebben en vertaalde Vincent woordelijk.

door hem aan het hoofd van de paragraaf geplaatst die handelt over Malo. Er bestaan verschillende levensbeschrijvingen van dien heilige: die, waaruit Vincent putte, is in 1613 door Jean du Bois (Johannes a Bosco) in zijne *Bibliotheca Floriacensis* uitgegeven (p. 485 vgg.). Het is niet noodig dat verhaal afzonderlijk te behandelen; evenals Maerlant Vincent vertaalde, kopieerde Vincent de Latijnsche biografie, hier en daar eenige zinsneden verkortende.

Er zouden hier, wilde men de Malo-legende opzettelijk behandelen, verschillende opmerkingen te maken zijn. In welk verband staat de Malo-legende tot die van Brandaan? Vanwaar die merkwaardige inwerking van de eene Keltische legende op de andere? Doch deze punten kunnen alleen uitgemaakt worden na eene chronologische studie van de levens van S. Malo. Wij merken alleen op, dat onze episode niet voorkomt in de oudste, door Mabillon uitgegeven biografie (vgl. J. Loth, *l'Emigration bretonne en Armorique*, Rennes, 1883, p. 44).

Wij kunnen des te gemakkelijker hier dit punt voorbijgaan, daar de Latijnsche Brandaan-legende niets bevat wat ook maar in de verte aan ons verhaal herinnert. Maar de middeleeuwsche legenden-litteratuur bevat andere verhalen die overeenkomst toonen met onze episode. In de hoofdzaak wijken zij soms zeer af van den mnl. *Brandaen* evenals van de Malo-legende; maar eenige trekken, die men niet terugvindt in de Malo-legende, heeft de *Brandaen* met deze verhalen gemeen; de onderstelling is geoorloofd, dat de dichter, behalve de Malo-legende, andere overeenkomstige kende, en daaruit putte.

Prof. G. Paris alhier vestigde mijn aandacht op de legenden betreffende Trajanus. Men weet dat in de middeleeuwen het verhaal gangbaar was, dat de als een voorbeeldig vorst beroemde Keizer, op voorbede van Paus Gregorius den Groote, in het Paradijs was opgenomen. Men stelde zich dit wonder op verschillende wijzen voor: volgens sommigen zou bij het opdelven van een naamloos graf de schedel van Trajanus gevonden zijn, en deze, weder levend geworden, daarop de voorbede van den

Paus hebben aangeroepen. Volgens den theoloog Willem van Auxerre (gest. 1230) zou daarentegen de Paus, getroffen door het verhaal van eene daad van rechtvaardigheid van Trajanus, den Keizer uit eigen beweging uit de dooden opgewekt, gedoopt en alzoo voor hem de poorten van het Paradijs geopend hebben [1]). Wij hebben hier hetzelfde thema als in de Malo-legende; beide verhalen wijken te veel af van de legende uit den *Brandaen* dan dat wij een direct verband kunnen aannemen; maar zij behooren blijkbaar tot dezelfde groep van godsdienstige voorstellingen.

Een ander verhaal, dat vooral overeenkomst heeft met de eerste legende aangaande Trajanus, vindt men in de *Vitæ Patrum* (uitgaaf Rosweyde, Antwerpen 1615, p. 526). Wandelende in de woestijn, wordt daar verhaald, stootte de kluizenaar Macarius bij toeval met zijn stok een doodshoofd aan, dat slechts even onder het zand begraven was. Aanstonds begon het hoofd te spreken; de doode bleek in zijn leven een heiden geweest te zijn, verhaalde van de pijnen der hel, en van de verlichting die de gebeden van Macarius in het lijden der verdoemden aanbrachten; de Christenen, werd er bijgevoegd, die gezondigd hadden, werden strenger gestraft dan de heidenen. Toen het verhaal geëindigd was, begroef Macarius het hoofd dieper en ging zijns weegs.

Men weet dat in sommige gevallen de verhalen der *Vitæ Patrum* zeer hoog opklimmen. Het is niet onmogelijk dat deze legende de bron is geweest van alle andere dergelijke. In ieder geval komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat de dichter van onze redactie, behalve het Leven van S. Malo, ook het verhaal aangaande Macarius gekend heeft. De vermelding van het doodshoofd (niet van een graf, zooals in de *Vita S. Machuti*), en de bijzonderheid dat de heiden niet gedoopt wordt, maar alles zich tot een gesprek bepaalt, zouden dit doen gelooven.

---

1) G. Paris, in de *Mélanges de l'Ecole des Hautes Études*, Paris 1878, p. 283, 285.

In ieder geval is het niet waarschijnlijker geworden dat de interpolator een Duitscher is geweest. Suchier (o. c. p. 563), heeft vermoed, dat de dichter van het Duitsche origineel den Latijnschen tekst van de *Navigatio S. Brandani* niet kende, maar alleen mondelinge berichten dienaangaande. Blijkbaar was deze Iersche legende in Duitschland weinig verspreid. Het is niet zeer waarschijnlijk dat Bretonsche verhalen van dien aard meerdere bekendheid verkregen; en het feit is bij de levendige litterarische gemeenschap tusschen Frankrijk en Nederland voor dit laatste land gemakkelijker aan te nemen dan voor Duitschland. Het is dus mogelijk dat de auteur van onze episode een Duitscher was, maar, als men enkel rekening houdt met litterarische argumenten, is het niet zeer waarschijnlijk.

Parijs, Mei 1887. G. B. HUET.

APOLLO'S HARP (1658).

Een paar schriftelijke aanteekeningen, op het schutblad van mijn exemplaar dezer bekende bloemlezing gemaakt, geven mij aanleiding om over den verzamelaar van dit bundeltje eene gissing te berde te brengen. Die aanteekeningen bestaan uit de aanwijzing, dat eenige verzen, die niet of met eene enkele letter zijn onderteekend, van Brandt's hand zijn. Een nader onderzoek van de zaak leerde mij het volgende.

De volledige titel der bloemlezing is: *Apollos Harp, Bestaande in Nederduytsche Mengelrymen Van byzondere stoffen, van C. Huygens, J. v. Vondel, J. Westerbaen, J. vander Burgh, R. Anslo, J. Decker, J. Vos, etc. By een verzamelt door N. H. A. I. M.* (Vignet) *t' Amsterdam, By Jan Hendriksz. en Jan Rieuwertsz. Boekverkoopers. Anno* 1658. Allereerst zij opgemerkt, dat Brandt, die toen predikant te Nieuwkoop was, in dezen tijd verscheidene werkjes bij Jan Rieuwertsz heeft uitgegeven [1]), en dat hij met Jan Hendriksz in betrekking stond [2]). In de opdracht van »D'uytgever Aan Juffr. G. v. L." leest men o. a.: »Onder veele Gedichten heeft men dit inzonderheydt gezien in die twee Deelen der

---

1) In 1655 *Vyftien predicatien* van Joannes Loedingius (vgl. Penon, *Bijdragen*, II, blz. 67), in 1657 *Verlaet uw eigen Vergaederinge niet* (t. a. p., III, blz. 130), in 1658 den 4den druk van het *Kronijkje* (t. a p., blz. 93), en in 1665 zijne *Stichtelyke Gedichten* (t. a. p., II, blz. 172).

2) Vgl. Penon, t. a. p., II, blz. 155 — Brandt noemt hem in 1660 „onze boekverkooper" — III, blz. 58, 118, 130.

Mengel-rijmen, die voor dezen, niet zonder oordeel verzamelt, met zulken graagheydt ontfangen zijn, dat zy den Drucker alles afgekocht, en ons bewogen hebben om een derde stuk, en dat weder meest van die zelfde Poëten, op nieuws daar by te voegen." Hier wordt blijkbaar gedoeld op de beide deelen der *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, die in 1651 en 1653 waren uitgekomen, en van welke Brandt de voornaamste verzamelaar is geweest [1]). Misschien is het eene herinnering aan dien titel, dat boven de bladzijden niet de woorden *Nederduytsche Mengelrymen*, die het titelblad van ons bundeltje te lezen geeft, maar *Verscheide Dichten* zijn geplaatst.

Het register, dat verder voorafgaat, is onvolledig en op dezelfde slordige wijze bewerkt, als in de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* [2]); er komen in het boekje verscheidene verzen voor, die in het register niet worden vermeld. Wij tellen in het register 16 gedichten van Brandt. De verzen *Op het overlijden van de deuchtzame weduwe Meinsje Jans Pessers* (blz. 21 = *G: Brandts Poëzy*, 1688, blz. 381), *Op de doodt van Joannes Loedingius, Remonstrants Predicant tot Amsterdam* (blz. 26 = P., 382), *Antwoordt op d'antwoordt van de Heere van Brandwyk* (blz. 76 = P., 553), *Aan den Heere Jacob Westerbaen, Ridder, Heere van Brandwijk* (blz. 84 = P., 550), *Bruylofts-zang voor den Bruidegom Michiel van Eden, en de Bruidt Margareta Geesteranus. Getrouwt te Loosduinen den* 12. *Novemb.* 1656 (blz. 136 = P., 277), *Op het overlyden van den godvruchtigen en geleerden Arnoldus Geesteranus, in zijn leven Predikant van de Remonstrantsche Gemeente, in 's Gravenhage* (blz. 300 = P., 383) en *Op de Bruyloft van D°. Jacobus Cuyleman, Predikant in de Gemeente der Remonstranten tot Waddinxveen, en Joffrouw Maria Wybouts* 8 *Sept.* 1658 (blz. 396 = P., 279) zijn alle onderteekend: G. Brandt. Verder hebben de gedichten *Op de Print van Mr. Lieven van Coppenol* (blz. 22 = P., 463), *Aan den Heere van Brandtwyck* (blz. 70 = P., 551), *Op het Huwelijk van Dn. Albertus Holthenus en Juffr. Geertruyd Stedums* (blz. 108 = P., 274), *Geluk-wensching aan Dn. Christiaan Hartsoeker, Over zijn Huwelijk met Juffr. Anna van der My* (blz. 111 = P., 275), *Graf-schrift van D. Joannes Andreas Konerding, Overleden den* 14. *Iuny* 1657 (blz. 145 = P., 426) de onderteekening: G. B., terwijl *Aan den Heere Jacob van der Burgh, Over 't zenden van zeeker Gedicht op Okkenburgh* (blz. 82 = P., 549), *Aan I. I. van Leeuwen* (blz. 107 = P., 239), *Op d'afbeeldinge van den Heere Cornelis Pietersz. Hooft, In zijn leven Burgermeester en Raadt van Amsterdam* (blz. 109 = P., 444), *Vaerzen, Geschreven in het stam-boek van den Heere Faustus Morstinius, Poolsch Ridder* (blz. 112 = P., 474) slechts met eene B. zijn geteekend. Het gedicht *Op mijns Vaders Geboorte-dagh. Den* 3. *October, in 't Pest-jaar* 1655 (blz. 112 = P., 241) is niet in het register vermeld; het is onderteekend: G. B. Wij tellen dus reeds 17 gedichten van Brandt; een vrij groot getal.

In het register worden verder 8 verzen genoemd onder de letter D.; van deze zijn later 7 in Brandt's *Poëzy* opgenomen. Het zijn: *Aan N. H.* (blz. 25 = P., blz. 240: *Aan N. Hartzoeker*), *Brief aan J. C.* (blz. 92 =

1) Vgl. Penon, t. a. p., I. blz. 72, vlgg., II, blz. 70.
2) T. a. p., I, blz. 47, vlgg., II, blz. 64.

P., 556), *Op d'afbeelding van Karolus Niellius* (blz. 106 = P., 457), *Op eene bestraffing van zonde* (blz. 106 = P., 71), *Vaerzen uit het Boek van Mimus Celsus, tegen het Ketter-dooden. Dus vertaalt en nagevolgt* (blz. 110 = P., 607), *Op een qualijk vertaalt Boek* (blz. 118 = P., 472). Deze verzen zijn, in overeenstemming met de opgave in het register, onderteekend met de letter D. Maar een zevende gedicht, *Op d'afbeeldinge van Rosemond, Door den beroemden schilder G. Flink* (blz. 121 = P., 547), dat in het register onder D. staat, is onderteekend met de letters J. L. Het getal verzen van Brandt, dat in den bundel is opgenomen, is dus geklommen tot 24; wij vinden reeds twee valsche onderteekeningen.

Op blz. 14 treffen wij het volgende gedichtje aan:

Op de gift van een Schilder aan een Vryer.

„Dees schoonen omtrek heeft de Schilder my gegeven.
Dit 's meer als dootverf, en een weinig min dan 't leven.
Alwaar 't maar hout en verf het moet my meerder zijn.
Die 't ware goet ontbreekt vertroost zich met de schijn."

Het versje is onderteekend N. N. en wordt in het register niet vermeld. In Brandt's *Poëzy* lezen wij (blz. 460):

Op d'afbeelding van wylen myn ega Zuzanna Barlaeus.

„Deez' schoonen omtrek van den Schilder my gegeven,
Is meer dan doodtverf, maar veel min dan 't lieve leven.
Al is 't slechts doek en verf, het moet my dierbaar zyn.
Die 't ware goet ontbeert, vermaakt zich met de schyn."

Het gedichtje is van 1670. Toen werkte Brandt dus, na den dood van zijne vrouw, het versje om, dat hij vóór September 1652 op het portret van zijn meisje had gemaakt. In N. N. vinden wij de derde valsche onderteekening.

In *Apollos Harp* is verder een Latijnsch vers van Boyus opgenomen; de vertaling staat er naast (blz. 195): *Aan den vermaarden Rechtsgeleerden Mr. Quiryn van Stryen, Oudtste Advocaat voor de Hoven van Hollandt.* In het register staat het onder de verzen der Anonymi; het is van Brandt (P., blz. 608). Onder dezelfde rubriek in het register is gebracht *Op d'Oproerige, Op een Predicatie over Matth.* VI: 13. *Verlost ons van den bozen. Ten tijden van den Oorlog met Engelandt.* Het vers op Quiryn van Stryen is niet onderteekend, maar dit gedicht draagt de onderteekening P. V. Het is ook van Brandt (P., blz. 558). Dit is dus de vierde valsche onderteekening, terwijl nu het getal verzen van den Nieuwkoopschen predikant tot 27 is geklommen; een getal, dat in den bundel alleen door de verzen van Vondel wordt overtroffen.

Nog eene enkele opmerking. De opdracht van *Apollos Harp* is van 28 Augustus, en wij vinden in het boekje een lijkdicht op Geesteranus door Brandt geschreven; deze predikant was den 28sten Juni gestorven. De bruiloft van Jacobus Cuyleman, die 8 September 1658 plaats had, is door twee verzen in dezen bundel vereeuwigd; het ééne (blz. 382) is geschreven door C. Bremer, het andere door Brandt.

Na het boven aangevoerde is er alle reden om te gelooven, dat Brandt één der verzamelaars, of misschien de eenige verzamelaar van *Apollos Harp* is geweest. Hoe zou hij anders zoo vele gedichten met verschillende onderteekeningen in den bundel hebben kunnen doen opnemen?

De letters N. H. A. I. M. op den titel leveren geene zwarigheid op, nu gebleken is, hoe Brandt in het boek met de onderteekeningen van zijne verzen heeft geknoeid. Zoo heet ook het 2de deel van de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* verzameld te zijn door J. V. M. Evenmin doet de opdracht aan »Juffr. G. v. L." veel ter zake; de letters kunnen slaan op Geertruid van Limborg, wier huwelijk in 1669 door Brandt is bezongen (P., blz. 303), maar kunnen even goed uit de lucht zijn gegrepen.

Was Brandt de eenige verzamelaar, of werd hij door anderen bijgestaan? Het laatste zou men kunnen opmaken uit den volgenden zin van de opdracht: »Waerdig, zeide ik, dat u deze Gedichten waren; maar dan zonder ik eenige uyt, die ik uwe gunste niet wil vergen, gelijk ik ze mijne toestemminge geweygert hebbe, buyten mijn weeten, jae tegen mijn danck by de andere in-geflenst, daar by ze even als kooper by gout in aloy en luyster uytmunten, gelijk ik toonen zoude met de paginaas te teekenen, indien ik de Aucteuren met eenen niet teekende." Wij hebben hier echter te denken aan onwil van den uitgever om sommige verzen te weigeren, en niet aan oneenigheid met anderen, die, te zamen met Brandt, den bundel bijeenbrachten. Want de laatste zin der opdracht luidt: »Dit docht my nodig Me-juffrouw van deze Gedichten in 't kort te gemoet te voeren: gelieftze de eer te doen van te lezen, en gy zult my den arbeydt betalen van 't vergaderen," enz.

Het eenige, dat er tegen pleit om Brandt voor den verzamelaar te houden, is dat in den bundel het puntdichtje van Jan Vos is opgenomen (blz. 391):

Aan G. B.

„Het Duitsche dicht behoort aan 't endt gerijmt te wezen.
De vuurpijl die best staat wordt allerbest geprezen.
Wie visch wil eeten heeft het ook op saus gemunt.
Een rijmloos dicht is als een lemmer zonder punt."

Dit is blijkbaar tegen de beide rijmlooze gedichten gericht, die Brandt in 1648 had uitgegeven. Toch bewijst het opnemen in den bundel van dit versje niet veel tegen de gissing, dat Brandt *Apollos Harp* heeft uitgegeven. Als predikant wilde hij den naam niet hebben, dat hij zich met zulke dingen bezig hield; daarom verschuilde hij zich achter de letters N. H. A. I. M. Hij wilde gaarne een groot getal zijner verzen gedrukt zien; daar dat getal hem zou kunnen verraden, plaatste hij onder verscheidene gedichten andere voorletters dan zijne eigene.

Juist door dit knoeien met initialen kunnen wij aan Brandt nog een versje toeschrijven, dat in den bundel is opgenomen, maar in zijne *Poëzy* niet wordt aangetroffen. Westerbaen had korten tijd geleden Vondel aangegrepen, en eenige versjes, die hierop betrekking hebben, zijn in *Apollos Harp* te lezen. Maar Westerbaen had in 1657 ook met Brandt een poëtischen strijd gevoerd, toen deze hem verweet, dat hij niet ter kerk ging; ook deze verzen staan in den bundel. Nu zagen wij boven, dat 7 van de 8 verzen, die met D. zijn geteekend, van Brandt zijn. En het 8ste luidt aldus (blz. 54);

Vondel van Westerbaan.

„Wat zeit doch Westerbaan, zijn reed'nen en Godts Woordt
Het merk om na te zien, de bril die ons de poort

Der ware Kerk vertoont? Let hy wel op dat merk?
Die in geen kerk en komt die mist de heele Kerk."

Dit versje moet dus op naam van Brandt worden gesteld [1]). Erg mooi was het niet, om het, met eene andere onderteekening voorzien, hier te doen afdrukken. Brandt had in zijn strijd met Westerbaen het laatste woord gehad; het was dus niet hoffelijk nog eens op de zaak terug te komen. Bovendien had Westerbaen hem voor den bundel nog ongedrukte gedichten van zijne hand verschaft. Maar het letterkundig geweten van den Nieuwkoopschen predikant was ruim; men kan hem ergere dingen dan dit geknoei ten laste leggen.

In 1663 verscheen een 2de druk van de bloemlezing onder den titel: *Den herstelden Apollos Harp, Versien met verscheyde nieuwe snaren: Voor desen noyt soo gedruckt* [2]) Het is eene titeluitgave, waaraan een bijvoegsel van 83 bladzijden is toegevoegd. Gedichten van Brandt zijn daarin niet opgenomen, maar daarentegen enkele versjes, die nog al ruw zijn. Ook de »Ordonnantie" van Apollo, die als voorrede voorafgaat, doet volstrekt niet aan onzen predikant denken. Naar alle waarschijnlijkheid heeft dus Brandt in deze tweede uitgave de hand niet gehad.

Groningen, Dec. 1886. J. A. WORP.

---

1) Op de volgende bladzijde van *Apollos Harp* vinden wij de versjes:

Vondel aan Westerbaan.

„Heer gy zeilt de Kerk niet mis,
Want gy laat die daar zy is."

J. v. V.

I. Konerding voor Westerbaan.

„'t Is beter dus de Kerke mis,
Te leven Christlijk in zijn kluis,
Te bouwen Godt een Kerk in huis,
Als gaan daar 't afgodshuisje is."

Tegen I. Konerding en Westerbaan.

„Ik vraag of dus de Kerke mis
Wel Christlijk t'huys te leven is?
En of die zelfs een Kerke bout
Zich vry van 't afgods huisje houdt?"

Het laatste vers is niet onderteekend, maar staat in het register onder de gedichten van —— J. Conerding. Ik ben overtuigd, dat Brandt het geschreven heeft.

2) *Voor de liefhebbers van de kunst. Door Expresse last ende ordre van den breden raedt der vermaerde dichteren en scherp-sinnighe verstanden, eendrachtelijck vergadert op den bergh Helicon, onder de protectie van de Ed. Gr. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Gedruckt in 't Jaer onses Heeren* M. D. C. LXIII.

VAN DEN

BORCHGRAVE VAN COUCHI.

FRAGMENTEN,

MEDEGEDEELD DOOR

M. DE VRIES.

De fragmenten, die in de volgende bladzijden voor 't eerst in het licht worden gegeven, leveren eene bijdrage tot de geschiedenis der middeleeuwsche dichtkunst, die, naar ik vertrouw, door de beoefenaars der Fransche zoowel als der Nederlandsche letterkunde niet zonder belangstelling zal worden ontvangen. Zij bevatten de overblijfselen van een uitgebreid episch-romantisch gedicht uit den Karolingschen sagenkring, dat tot dusverre geheel onbekend was, en welks Fransche voorbeeld, waarnaar het blijkbaar vertaald of nagevolgd werd, spoorloos verloren is geraakt, althans — zoover ik weet — nergens vermeld wordt.

Door vriendelijke tusschenkomst van den heer J. W. Van Leeuwen, boekhandelaar alhier, ontving ik vóór eenige maanden een twaalftal perkamenten bladen ter inzage, hem medegedeeld door den Eerw. heer G. Van den Elsen, Professor in de kerkgeschiedenis in de Abdij van Berne te Heeswijk. Zij waren gevonden als schutbladen in een exemplaar der »*Concilia omnia generalia et particularia*", uitgegeven te Keulen bij Petrus Quentel in 1538, door Br. Petrus Crabbe van Mechelen. Het boek behoorde in de 16de eeuw aan Theodorus Gualterus a Veldinghen en werd omstreeks 1608 gekocht door Rodolphus

Zegers, destijds pastoor van Oudheusden en lid der Abdij van Berne. Het perkament is echter niet van de Abdij afkomstig, want de drie boekdeelen zijn reeds in de 16de eeuw ingebonden, vóórdat zij het eigendom der Abdij werden [1]).

Zoodra ik mij overtuigd had van het belang der nieuwgevonden fragmenten, verzocht ik den heer Van den Elsen, ze aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te willen afstaan, wier rijke boekverzameling de aangewezen bewaarplaats is voor al dergelijke handschriften en losse bladen, gedenkteekenen onzer middeleeuwsche literarische beschaving, die uit den storm der tijden gered zijn. Blijven die stukken hier en daar verstrooid, dan loopen ze altijd gevaar weder verloren te gaan; hier te Leiden in een middelpunt vereenigd, onder het liberaal beheer onzer boekerij, staan zij den beoefenaar der letterkunde altijd ten dienste. Met de meeste bereidvaardigheid, en met welwillende toestemming zijner overheid, voldeed de heer Van den Elsen aan mijn verzoek: een bewijs van onbekrompen liefde voor de wetenschap, dat de Maatschappij op hoogen prijs stelt, en waarvoor zij den edelmoedigen gever hier, bij monde van haren voorzitter, openlijk dank betuigt [2]).

---

1) Het is dan ook slechts eene toevallige omstandigheid — waarop de heer Van den Elsen mij opmerkzaam maakt —, dat onze fragmenten teruggevonden zijn in eene Abdij van de orde der Premonstratensen, terwijl het eerste klooster of de stamabdij dezer orde in 1120 gesticht is juist in de bosschen van *Coucy*, door de medehulp der heeren van Coucy, Thomas en zijn zoon Engelram. De Abdij van Berne te Heeswijk is de eenige, welke van die weleer zoo bloeiende orde, die vroeger in Nederland en België meer dan 40 kloosters telde, in ons land is overgebleven, ofschoon er ook nog een *vrouwelijk* klooster der orde te Oosterhout bestaat.

2) In het Supplement op den Catalogus van de Handschriften der Maatschappij, bewerkt door Dr. S. G. De Vries, vindt men onze fragmenten vermeld onder N°. 1024. Het is mij aangenaam bij deze gelegenheid te mogen mededeelen, dat ook andere letterkundigen meer en meer het wenschelijke beginnen in te zien, om de fragmenten, die van tijd tot tijd worden gevonden, aan de Maatschappij af te staan. Nog na de uitgave van bovengenoemd Supplement ontving zij van den heer R. J. Schierbeek RJz. te Arnhem, door tusschenkomst van Mr. W. B. S. Boeles te Leeuwarden, een blad uit Boendale's *Lekenspieghel*, en van den heer J. Broeckaert te Wetteren een blad uit Maerlant's *Rijmbijbel*. Mogen deze goede voorbeelden veel navolging vinden

De twaalf bladen, te Heeswijk gevonden, zijn 210 mm. hoog, 160 breed. Zij zijn aan den bovenrand genommerd. Vier dragen de cijfers van LXXXIII tot LXXXVI, de acht volgende van LXXXIX tot XCVI, van welke echter het eerste en laatste cijfer ontbreekt omdat daar de bovenrand is weggesneden. Het handschrift was afgedeeld in katernen van 8 bladen of 16 bladzijden. Onze fragmenten bevatten de middelste helft van de elfde katern en de geheele twaalfde, die dan ook op de eerste en laatste bladzijde onderaan met het nommer XII gemerkt is. De bladen LXXXVII en LXXXVIII, de twee laatste der elfde katern, ontbreken, waardoor eene gaping van 8 kolommen of ongeveer 408 verzen ontstaat. Elke bladzijde namelijk heeft twee kolommen, elke kolom 51 of 52 regels. Het schrift is rechtstandig, duidelijk, en over 't algemeen goed bewaard, ofschoon het op sommige plaatsen door kreukels en scheurtjes in het perkament of door de opgeplakte stijfsel wat heeft geleden, en hier en daar door het wegsnijden van randen enkele regels of beginletters ontbreken. Versierselen hebben de bladen niet, dan alleen de gewone roode streep door de eerste letters van elke kolom, en de roode hoofdletter ter aanwijzing van elke nieuwe alinea. Alle uiterlijke kenteekenen wijzen aan, dat het handschrift afkomstig is uit het laatst der 14de eeuw.

De inhoud onzer fragmenten betreft de lotgevallen van den burggraaf van Couchi en van zijne geliefde, de vrouwe van Famweel, in verband gebracht met tafereelen uit de geschiedenis van Frankrijk, ten tijde van Lodewijk den Vrome en Karel den Kale, in de jaren 840 en 841. Die inhoud deed mij aanstonds vermoeden, dat de fragmenten tot hetzelfde werk zouden behooren als de vier bladen, indertijd door Mone in de Stads-bibliotheek te Atrecht gevonden en in zijn *Uebersicht*, bl. 57, beschreven, waarin dezelfde stof in hetzelfde verband behandeld was. Onze altijd behulpzame Universiteits-Bibliothecaris, Dr. W. N. Du Rieu, schreef naar Atrecht, om mededeeling der genoemde perkamentbladen te verzoeken, doch ontving, helaas! van den beheerder der boekerij aldaar, den heer

Wicquot, het bericht, dat de fragmenten ondanks alle nasporingen niet te vinden waren. Sedert den tijd, dat Mone ze gezien en afgeschreven had, waren zij zoekgeraakt. Nu was alle hoop gevestigd op Mone's afschrift, indien dat nog te ontdekken mocht zijn. Met Dr. Du Rieu heb ik daar onderzoek naar gedaan, en het mocht ons gelukken, door een beleefd schrijven van Mone's zoon, Prof. Fredegar Mone te Karlsruhe, en vooral door de inlichtingen, ons op de meest verplichtende wijze verstrekt door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken in het Groothertogdom Baden, te weten te komen, dat de letterkundige nalatenschap van Mone thans in de »Kaiserliche Universitäts- und Landesbibliothek" te Straatsburg berust. Weldra vernam ik van mijn vriend Prof. E. Martin aldaar, dat het bewuste afschrift zich werkelijk onder die papieren bevond, en had ik aan de welwillendheid van den heer Bibliothecaris, Prof. Dr. K. A. Barack, de toezending van het gewenschte stuk te danken. Aan al de genoemde personen, wier hulpvaardigheid ik in dezen op zoo aangename wijze mocht ondervinden, breng ik mijn oprechten dank.

Het afschrift van Mone, nu reeds meer dan vijftig jaren oud, is, ondanks het sterk verbleeken van den inkt, nog volkomen duidelijk leesbaar en draagt alle blijken van de meest vertrouwbare nauwkeurigheid. De inhoud doet aanstonds zien, dat wij hier een gedeelte van hetzelfde werk, waartoe onze fragmenten behooren, hebben teruggevonden. Zelfs kan er nauwelijks twijfel bestaan, dat de bladen te Atrecht deel hebben uitgemaakt van hetzelfde handschrift als die te Heeswijk. Het zijn, zegt Mone: »vier Blätter einer Hs. des 14 Jahrh. in Quart, mit gesp. Col., auf jeder 51 Verse, zusammen 816 V. mit rothen Anfangsbuchstaben. Das erste und dritte Blatt haben durch Beschneiden etwas gelitten, so dass mehrere Anfangsbuchstaben fehlen." Alles dus juist als in de nieuwontdekte fragmenten, met welke dat van Mone dan ook in de eigenaardigheden van taal en spelling geheel overeenstemt [1]).

1) Het is jammer dat Mone niet vermeldt, in welk boek de fragmenten te Atrecht

Wij bezitten dus nu van het tot dusverre onbekende dichtwerk zestien bladen. Ongelukkig heeft Mone het getalmerk van de bladen te Atrecht niet opgeteekend, zoodat wij niet kunnen bepalen, welke plaats zij in het gedicht innamen. Uit den inhoud blijkt alleen, dat zij aan de andere fragmenten voorafgingen; want zij verhalen ons, hoe koning Lodewijk in vollen luister zijnen zoon tot ridder sloeg, terwijl in de Heeswijksche bladen 's konings plechtige uitvaart en de kroning van Karel den Kale beschreven wordt. Hoeveel ruimte er tusschen het een en het ander in heeft gelegen, is niet te ramen. Het fragment van Mone bevat 817 verzen [1]), de vier eerste bladen van Heeswijk hetzelfde getal, de acht laatste hebben er 1653 geteld. Door het wegsnijden van sommige randen echter zijn in 't geheel 63 regels verloren gegaan. Het gezamenlijk getal der werkelijk teruggevonden verzen bedraagt derhalve 3224. Weinig zeker in vergelijking met de uitgebreidheid, die het geheel moet gehad hebben [2]), maar genoeg toch om den inhoud en den aard van ons dichtwerk althans eenigermate te leeren kennen.

De naam van den »Burggraaf van Couchi" heeft ongetwijfeld den lezer reeds doen denken aan den bekenden, in 1829 door Crapelet uitgegeven, Oud-Franschen roman »*L'histoire du Châtelain de Coucy et de la Dame de Fayel*". In dit allerliefste gedicht worden de liefdesavonturen dezer beide personen verhaald, de listen die zij aanwendden om elkander te ontmoeten, hun

als schutbladen zijn gevonden. In eene aanteekening onder zijn afschrift zegt hij wel: „Vier Blätter *ens*. . . . ., die ich zu Arras in der Bibliothek vom folgenden Buche ablöste: . . . . ," doch de titel van het boek is in de pen gebleven. Wist men dien, dan ware het misschien nog mogelijk, de bladen terug te vinden.

1) Mone zegt 816, en dat is op zich zelf waar; doch daar er na vs. 785 blijkens het rijm een vers ontbreekt, komt men in de nommering tot 817.

2) Hoeveel bladen het geheel ingenomen heeft, laat zich niet bepalen. De cijfers LXXXIII—XCVI bewijzen daaromtrent niets, want wij weten niet, hoeveel bladen er nog volgden, en het is lang niet zeker, dat er juist LXXXII voorafgingen. Vóór ons gedicht kan het handschrift nog wel een of meer andere stukken hebben bevat.

genotrijk bijeenzijn, zoo dikwijls de heer van Fayel afwezig was, maar ook het leed dat hun wedervoer, toen hunne geheime betrekking aan den bedrogen echtgenoot was verraden. Vol spijt zint deze op wraak, en weldra vindt hij het middel om zijne vrouw op barbaarsche wijze te straffen. Coucy neemt deel aan een kruistocht in het Heilige Land, wordt zwaar gewond en sterft op den terugtocht. Vóór zijn dood gelast hij een dienaar, zijn hart met de haarlokken zijner geliefde, die zij hem tot aandenken had medegegeven, en met een brief van zijne hand, in een koffertje te sluiten, en dit aan de vrouwe van Fayel ter hand te stellen. Maar de dienaar, nabij het kasteel gekomen, om den last van zijn heer te volbrengen, wordt door Fayel overvallen en gedood, en de inhoud van het koffertje valt dezen in handen. Hij laat het hart als eene pastei toebereiden en aan zijne vrouw voordienen. Zij eet er met smaak van. Hij zegt haar wat zij gegeten heeft, en vertoont haar den brief van Coucy. De ongelukkige vrouw verklaart, dat zij na die edele spijs nooit meer iets anders gebruiken wil, valt in zwijm en sterft van bittere smart.

Dit aandoenlijk verhaal, door den dichter Jakemon Sakesep in bevallige verzen berijmd en liefelijk afgewisseld met een aantal zangerige liederen, aan den burggraaf van Coucy toegeschreven, heeft in Frankrijk eene groote populariteit verworven. De legende, in de bloedige ontknooping vervat, het voorzetten van het hart van een minnaar aan zijne beminde, die daarop alle verdere voedsel weigert, is al van overoude dagteekening. Gaston Paris heeft aangetoond, dat zij in kiem reeds wordt aangetroffen in Indische sagen [1]). In de Europeesche letterkunde is zij vóór en na door verschillende dichters met allerlei wijzigingen en verscheidenheden verhaald. Reeds een oud Provençaalsch troubadour, en later de beroemde Boccaccio hebben er hun talent aan gewijd; in jongeren tijd is de geschiedenis meermalen behandeld en zelfs op het tooneel ge-

1) Zie de *Revue Critique* van 14 Mei 1883, bl. 399.

bracht [1]). Doch de aantrekkelijkste voorstelling is altijd die in den ouden Franschen roman, het kunstwerk van Sakesep, waardoor het droevige verhaal bijna onafscheidelijk verbonden bleef met den naam van Renaut de Coucy.

Ik behoef over dit alles niet uit te weiden. Gaston Paris heeft er in een belangrijk artikel opzettelijk over gehandeld [2]), en talrijke letterkundige schrijvers hebben op velerlei bronnen gewezen, velerlei bijzonderheden medegedeeld. Voor ons is alleen de vraag: In welke betrekking stond het werk, waartoe onze fragmenten behooren, tot den roman van Sakesep? Was het daarvan eene navolging of andere bewerking? Of was het een ouder gedicht, waaraan misschien Sakesep zijne stof heeft ontleend? In één woord: welke plaats heeft het eenmaal in de geschiedenis der letterkunde ingenomen?

Om deze vraag te beantwoorden, zal het in de eerste plaats noodig zijn, een overzicht te geven van den inhoud der fragmenten. Ik stel daarbij vooral datgene op den voorgrond, dat ons kan inlichten omtrent de personen, die in het gedicht voorkomen, hunne onderlinge betrekking en het verband der geschiedenis, die de dichter heeft willen verhalen.

De inhoud van het eerste fragment komt op het volgende neder:

Sierlijk uitgedost, is de Fransche adel van heinde en verre naar Parijs gestroomd. Het is er overvol, er is bijna geen onderkomen te vinden. Het Pinksterfeest is ophanden: dan zal koning Lodewijk zijn zoon Karel tot ridder slaan.

---

1) Ook het oude Duitsche lied van den *Brennberger* en onze romance van *Brunenborch* of *Brandenborch* bevatten er een naklank van. Verg. Gaston Paris in de *Histoire Litt. de la France*, XXVIII, p. 379, en Dr. G. Kalff, *Het Lied in de Middeleeuwen*, bl. 203 vlgg.

2) *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 352—390, waar hij tevens den naam van den dichter vaststelt, dien deze slechts in een acrostichon te raden had gegeven. Dat de naam van den ridder niet *Raoûl* was, gelijk men hem veelal pleegt te noemen, maar *Renaut*, wordt daar aangetoond op bl. 367.

De burggraaf van Couchi [1]) (Dominicus geheeten), en met hem zijn neef en schildknaap Lucaen, nemen afscheid van den heremiet, bij wien zij drie jaren in het woud hebben vertoefd, en begeven zich op weg naar de hoofdstad. Als kooplieden vermomd, komen zij te Famweel [2]), en nemen in eene herberg hun intrek. Lucaen (hier en elders kortweg Luuc genoemd) vraagt, of er ook een zanger is, die hun het nieuwe lied kan zingen, van de roovers in het woud? Men antwoordt hem, dat hij daarvan maar zwijgen moest, want de edele vrouwe der stad, de nicht van den koning van Frankrijk, had dat lied op doodstraf verboden. Het was een spotdicht op den besten ridder die ooit de wapenen droeg, en die bij haar, bij haren gemaal en bij de burgers der stad algemeen geliefd was, zoodat niemand kwaad van hem wilde hooren. Lucaen verontschuldigt zich, omdat zij kooplieden waren die daar niets van wisten, en vraagt, of de graaf en gravin van Famweel niet naar Parijs zouden gaan om de feesten bij te wonen. »Ja," luidt het antwoord, »zij gaan beiden zeker derwaarts, want hun kamerheer is reeds vooruitgereisd." Couchi heeft moeite zijne vreugde te verbergen, nu hij bespeurde dat de edele vrouwe hem nog niet vergeten was en deelnam in zijn leed, en nu hij hopen mocht haar te Parijs te zien en haar alles te vertellen, hoe de verraders haar valschelijk hadden belogen, en van de ontrouw, die hij van zijn oom had ondervonden. Van ontroering kan hij aan tafel bijna niet eten, en begeeft zich vroegtijdig ter rust. Lucaen betaalt hunne rekening, verzorgt de paarden, en gaat mede naar bed. Couchi heeft een onrustigen nacht, droomt van de vrouwe van Famweel, en

1) Zoo schrijft onze dichter altijd. In 't Fransch is de naam *Coucy* of *Couci*. Doch ook de spelling *Couchi* komt reeds in 't Oud-Fransch voor. Men vindt ze o. a. bij Philippe Mouskes, vs. 27654 en 30481.

2) Hoe onze dichter aan dezen naam komt, in plaats van *Fayel*, is mij niet gebleken. Misschien is het eene verbastering van *Faillouel*, waarmede sommige schrijvers *Fayel* hebben verward. Zie *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 364. In een Engelsch gedicht uit de 15de eeuw luidt de naam *Faguell*. Zie het aang. werk, bl. 385.

roept 's morgens Lucaen op, om de paarden te zadelen. Deze ziet den heer en de vrouwe der stad met een schitterend gevolg uitrijden, waarschuwt zijn meester, en begeeft zich met hem op weg naar Parijs. Zij rijden den grafelijken stoet achterna, en bereiken dien, maar Couchi wil de hooge personen niet voorbijrijden. Lucaen begint lont te ruiken omtrent de gezindheid van zijnen heer. Daar komt een schildknaap uit Bretagne aangereden op een ridderpaard, dat hij zijn meester had ontstolen, vroolijk het lied zingende »van den borchgrave, hoe hij te Troies was opgehangen." De vrouwe van Famweel, verstoord om die overtreding van haar verbod, beveelt haren »meier" den knaap terstond aan den naasten boom op te knoopen, en de meier brengt dat bevel ten uitvoer. Couchi wisselt met dezen eenige woorden over de aanleiding tot zulk eene gestrenge straf, en komt opnieuw tot het besluit, dat de edele vrouwe bedroefd is over zijn gewaanden dood, den dood van »den borchgrave van Couchi", die buiten Châlons »in die traelge hanghet", zooals 't in het verboden lied heette. Lucaen, die meer en meer zijn meester begint te doorgronden, schertst wat met hem. Intusschen durft Dominicus den wagen der gravin niet naderen, maar rijdt haar aanhoudend achterna. Omtrent den middag laat zij stilhouden. Zij had daar een reiger gezien, en laat den witten valk uitvliegen, dien de burggraaf haar ten geschenke had gegeven, en dien hij gewonnen had in dat tornooi te Couchi, waaruit al zijne ellende was voortgesproten. De valk vervolgt den reiger, en doet hem voor den wagen nederstorten. Allen prijzen den edelen vogel, en Beatrijs (zoo heette de gravin) zeide: »God behoede de ziel van den heer, die mij dezen valk heeft gegeven!" De burggraaf, die juist voorbijrijdt, zegt er »Amen!" op, en groet de vrouwe, die hem echter in zijne vermomming niet herkent. Hij was dan ook onkenbaar geworden in de laatste drie of vier jaren, sedert hij van zijne geliefde had moeten scheiden. Vroeger een schoon baardeloos jongeling, had hij nu, na een driejarig verblijf in het woud, een langen baard gekregen.

Couchi spreekt met zijn dienaar over het gebeurde met den valk, en de herinneringen daardoor bij hem opgewekt, en Lucaen, die nu alles begrijpt, boezemt hem moed in. Onder dit gesprek rijden zij voort, nu eens vóór, dan achter, dan ter zijde van den wagen der gravin, totdat zij te Parijs komen, waar de vrouwe hare herberg betrekt. Voor Dominicus en Lucaen is in de stad geen onderkomen te krijgen. Zij begeven zich naar het klooster te St.-Denis, waar een broeder van Lucaen keldermeester was. Deze ontvangt hen gastvrij. De burggraaf, nog altijd voor een koopman doorgaande, vraagt naar het feest te Parijs en de heeren, die daarvoor over waren gekomen. Hij verneemt, dat zijn oom »drossate" aan het hof is, en verheugt zich hem daar te zullen vinden; want als de tijd dáár was, wilde hij hem ten strijde uitdagen. Des anderen morgens, op Pinksterdag, kleedt zich de burggraaf: op het lijf een drakenvel, daarboven zijn harnas, wapenrok en zwaard, en over alles een wijden tabbaard, tot op de voeten afhangende. Met Lucaen hoort hij de Mis in het klooster, en te voet gaan zij op weg naar Parijs, waar koning Lodewijk zijnen zoon den ridderslag zou geven. Alle genooten van Frankrijk zijn daar bijeen. Het is in de stad zoo vol, dat men zich op de straat nauwelijks bewegen kan. Aan het hof is alles in vollen luister: vrije toegang en open tafel voor iedereen. De groote heeren gaan uit en in. Couchi bespiedt hen, en Lucaen helpt hem hunne namen uit te vorschen. Naast den hertog van Bourgondië gaan Amelieur en Menifroot. Couchi herkent »die mordenaren" niet, maar Lucaen weet hem mede te deelen, wie zij zijn. Na den maaltijd aan het hof komen de groote heeren uit de kapel in de hooge zaal. Ook Karel de Kale treedt binnen, en met hem eene schaar van aanzienlijke edelknapen, die met Karel den ridderslag wenschen te ontvangen. Want, voegt de dichter er spottend bij, oudtijds kon niemand ridder worden zonder dat hij tot ridder geslagen was; maar nu is dat niet meer noodig, nu brengen zij bij hunne geboorte hun ridderschap al mede! Zoo veredeld is thans het volk!

Met alle plechtigheid geeft Lodewijk zijnen zoon den ridderslag, en bewijst vervolgens dezelfde eer aan een aantal jongelingen van hooge geboorte. Aan vele ridders worden hoogere orden verleend. De burggraaf is van dit alles getuige, maar wordt door niemand herkend.

Tot zooverre het eerste fragment. Het tweede verplaatst ons in een lateren tijd, weinige maanden na het boven verhaalde [1]). Het is van den volgenden inhoud:

Florant, heer van Famweel (en, als uit het vervolg blijkt, tevens van Champagne), is in gesprek met zijn neef Eduard, die verlof vraagt hem eene mededeeling te doen omtrent eene aangelegenheid van groot belang, die hij als bloedverwant zich verplicht acht niet te verzwijgen. »Laat hooren", zegt Florant, »wat is er, daar mij schade en schande van zou kunnen komen? Het zou goed zijn, het bijtijds te verhoeden." Nu geeft de sluwe Eduard zijne bekommering te kennen over de vertrouwelijkheid van den heer van Couchi met Beatrijs, Florant's echtgenoote. »Om harentwil", zegt hij, »is op het feest te Couchi de hertog door zijnen neef gewond, om harentwil heeft deze zijnen oom in het krijt gedaagd. Altijd is hij om en bij vrouwe Beatrijs, gelijk iedereen weet. Dat hebt gij al te lang gedoogd!" Op deze woorden van den nijdigen en valschen Eduard werd Florant diep beschaamd en bedroefd. Hij had zijne vrouw innig lief, en nooit had hij in haren omgang met Couchi iets onbehoorlijks opgemerkt. Nu was de booze nijd in zijn hart binnengeslopen. Hij dorst zijne vrouw niet in opspraak brengen, want koning Lodewijk was haar naaste bloed; en evenmin wilde hij Couchi verbitteren, want de edele graaf

1) Karel de Kale is in 823 geboren en moet dus in 839 of 840 den ridderslag hebben ontvangen. Lodewijk's dood, die in 840 voorviel, wordt in het volgende fragment verhaald. Er kunnen derhalve tusschen de gebeurtenissen van het eerste en die van het tweede fragment slechts weinige maanden verloopen zijn.

had hem zooveel goeds bewezen. Doch met zijne rust is het gedaan. Moest hij op zijn ouden dag zóó iets beleven! »Een worm had diep in zijn rozeblad gebeten", en die wond was ongeneeslijk. Zijne houding tegenover Couchi wordt geheel anders dan te voren. Door knagende achterdocht gekweld, ontwijkt en schuwt hij nu den vriend, wien hij vroeger altijd gezocht en geëerd had. Een afkeer had hij voor hem opgevat, voor hem, den besten ridder die op aarde leefde, die eerder voor hem dan voor zijn eigen vader zijn bloed zou hebben gestort, die hem nooit eenige ontrouw had gedaan en liever een wreeden dood zou hebben verkozen, dan zich te vergrijpen aan zijne wederhelft, aan de edele vrouw, in wier ziel nooit eenige booze gedachte was opgekomen. Maar de valsche inblazingen van Eduard hadden Florant geheel van den weg gebracht, en hem tegen Couchi eene veete doen opvatten, die niet te overwinnen was, vóórdat het tot een uiterste zou komen. Eduard, het »boosaardige serpent", liet niet na, hem telkens »in de ooren te vedelen", innig verheugd dat hij den graaf van zijne vriendschap voor Couchi had afgetrokken. Zoo groeide de nijd en haat voortdurend aan, al dorst Florant zijne veranderde gezindheid vooreerst nog niet laten blijken.

Nu zal de dichter ons verder verhalen van Adelaen, den hertog van Ardennen. Te Parijs door zijn neef, den heer van Couchi, wegens valschheid ten strijde gedaagd en in dien kamp overwonnen, had hij hem het land van Couchi geheel moeten afstaan. Te midden van zijne spijt over deze vernedering en over de teleurstelling zijner liefde, die hij te Couchi had ondervonden, overvalt hem eene doodelijke oogziekte. Vóór zijn sterven schenkt hij het land van Ardennen aan een bastaard, dien hij bij de vrouwe van Bouillon had gewonnen, en laat bij notarieele acte verklaren, dat zij zijne wettige vrouw geweest was. Op het bericht van zijn overlijden komt de graaf van Couchi terstond naar Ardennen, om zijnen oom eene eerlijke uitvaart te bezorgen. Talrijke vrienden en magen vergezellen hem in rouwgewaad; zelfs Karel, koning Lodewijk's

zoon. Maar Florant van Famweel, van nijd verteerd, veinst zich ziek en blijft weg.

De hooge heeren komen te Deuve, de hoofdplaats van Ardennenland, en vinden daar den bastaard, die intusschen zijnen vader reeds ter aarde had doen bestellen. Die bastaard heette Masebrouc, omdat de hertog Adelaen hem op een speelreisje aan de Maas bij zijne moeder verwekt had [1]). Zijnen vader had hij altijd gehaat, maar nu had deze hem zijn land opgedragen en hem als wettigen zoon erkend met behulp van zijn oom, bisschop Herman van Luik, die voor die erfstelling en die erkenning valsche charters had uitgegeven.

Couchi en de zijnen worden door Masebrouc verwelkomd, die echter zijnen neef op bitteren toon verwijt, dat hij den hertog, zijnen oom, weinig eer bewijst door te laat te komen, nu de uitvaart reeds was afgeloopen. In woede ontstoken, voegt Couchi hem toe: »Gij zijt een bastaard, want mijne moei Hildegaert heeft nooit bij den hertog een kind gehad. Hoe dorst gij u onderwinden, vóór mij, den wettigen erfgenaam des lands, de begrafenis te bezorgen?" »Van het hertogdom van Ardennen", roept Masebrouc uit, »komt u geen zandkorrel toe. Al hebt gij mijnen vader en mij het land van Couchi ontweldigd, hem te Parijs valschelijk beticht en in den tweekamp verwond, ik zeg u, dat ik wettige zoon ben, door mijn vader als erfgenaam erkend bij gezegelde brieven met al deze heeren als getuigen. Daarvoor moet alle tegenspraak verstommen." Aller oogen zijn op Masebrouc gericht. »Bij God en alle Heiligen!" roept Couchi: »durft men mij hoonen en mij mijn land ontzeggen? Het is de eerste keer niet, dat ik onrecht lijd, maar met Gods hulp ben ik het altijd te boven gekomen. Nu zal koning Lodewijk mijn recht erkennen, en met de wapenen zal ik het weten te handhaven." Met moeite

---

1) Hoe onze dichter door de vermelding van deze bijzonderheid den naam van *Masebrouc* wil verklaren, is niet recht duidelijk. Maar dat zal ook wel niet uit te maken zijn, zoolang wij niet weten hoe de naam in 't Fransch luidde.

gelukt het aan de heeren, die met Couchi gekomen waren, eene oogenblikkelijke uitbarsting te voorkomen. Aan 's konings hof, voor de genooten van den lande, moest de zaak naar recht en wet worden beslist.

Des anderen daags bewijst Couchi den overleden hertog de verschuldigde eer, begiftigt kloosters en armen, en vaardigt aan alle steden en ambtenaren het bevel uit, Masebrouc niet als heer te erkennen, op verbeurte van al hunne leenen. Daarop keert hij terug naar Parijs, waar intusschen koning Lodewijk door de ziekte was aangetast, die een einde aan zijn leven zou maken. Algemeen was de deelneming in het gevaar, dat den beminden vorst bedreigde.

Gedurende die ziekte van den koning bracht Couchi eenigen tijd bij zijne geliefde door. Masebrouc maakte van die tusschenruimte gebruik, om zijne macht in Ardennenland te vestigen. Hij was door zijne moeder heer van Huy en van Bouillon, en had van moederszijde veel machtige verwanten: zijnen grootvader, den graaf van Goten, zijnen broeder Triestram van Taras, en anderen. Deze allen waren in hun eigen belang volijverig hem te steunen. Vooral zijn oom, bisschop Herman van Luik, stond hem met raad en daad ter zijde. Zij trekken het land van Ardennen door, en doen Masebrouc als heer erkennen, die, om het verwijt van bastaardij te smoren, den naam aanneemt van Hertog Reinier. In de hoofdstad Deuve wordt hij als landsheer gehuldigd.

Het gerucht van dit alles verspreidt zich door het land. Eenige personen, indertijd door den graaf van Couchi verlost uit de gevangenis te Brunenstein, waar de »valsche moordenaars [1])" hen opgesloten hielden, zijn verontwaardigd over de verheffing van Masebrouc, den bastaard, wiens geschiedenis zij maar al te wel kenden. Zij besluiten den graaf van Couchi van het gebeurde kennis te geven. Twee hunner trekken naar

1) Denkelijk de boven (bl. 106) genoemde Amelieur en Menifroot, die daar ook „die mordenaren" heeten. Doch omtrent dit gedeelte van het verhaal geven onze fragmenten geen verder licht.

Famweel, en brengen hem de noodlottige tijding, dat geheel Ardennenland den hertog Reinier als heer erkend had. »Wat voor een Reinier is dat?" antwoordt Couchi. »Heer", zeggen zij, »het is Masebrouc de bastaard, die zich nu Reinier laat noemen." Couchi barst uit in eene klacht over de ontrouw en boosheid zijner magen. Zijn vader had hem zijn land doen verliezen, en nu had zijn oom hem beroofd van zijn wettig erfdeel, van het land van Ardennen, en dat aan een onbekenden bastaard gegeven! Maar die gift was nul en van geener waarde zonder zijne toestemming. En, bij God almachtig! hij zou de trouweloozen, die tegen zijn gebod den bastaard erkend hadden, wel weten te straffen!

Hier ontbreken twee bladen, te zamen 408 verzen, waarin, gelijk uit het vervolg blijkt (vs. 1792—1797 en 1820—1823), o. a. verhaald was, dat de valsche Eduard, de neef van Florant, door Couchi, tot straf van zijne lastertaal, in een tweekamp gedood werd. Waar het fragment weder aanvangt, vinden wij den graaf van Couchi te Brunenstein, waar hij zijn neef Lucaen komt bezoeken. Vandaar begeeft hij zich naar Couchi, en vervolgens naar Guise. Op beide plaatsen klaagt hij over het onrecht, hem door den bastaard aangedaan, en ontvangt de verzekering van trouw zijner onderdanen. Op weg naar Parijs verneemt hij het overlijden van koning Lodewijk, en stort tranen om den edelen vorst, wiens dood het geheele land met droefheid vervulde. Te Parijs aangekomen, begeeft hij zich aanstonds naar het hof, waar 's konings lijk op het praalbed lag, omringd van eene schaar van hooge ridders, die met den jongen koning Karel den Kale hunnen rouw bedreven. Couchi groet Karel en al de aanwezigen, trekt de kleederen van zwart fluweel aan, die hem worden aangeboden, en neemt deel aan het rouwbetoon.

Aan alle grooten des rijks had Karel zijne boden gezonden, om den dood zijns vaders bekend te maken. Ook de edele vrouwe van Famweel ontving die tijding met diepe smart.

Haar gemaal Florant maakt zich op om naar Parijs te vertrekken, maar wil niet dat zij medega, uit vrees dat zij daar Couchi mocht ontmoeten. Zij spreekt er hem over aan, beantwoordt zijne verwijten met de plechtige betuiging van hare ongekreukte huwelijkstrouw, herinnert hem aan het kwaad, haar door zijn neef (Eduard) gebrouwen, aan al het goede, hun door Couchi bewezen, en eindigt met de verklaring, dat zij vast besloten is, als naaste bloedverwante de uitvaart des konings te gaan bijwonen. Florant, bijna verteederd, geeft toe, ofschoon de wond in zijn hart nog verre van genezen was. Hij maakt zich gereed voor den tocht, en zijne echtgenoote laat een prachtigen wagen bouwen, geheel met zwart fluweel bekleed. Zij zelve, haar geheele gevolg, en de paarden, die voor den wagen gespannen waren, alles was in rouwgewaad gehuld. Daags na haren gemaal begeeft zij zich op weg naar Parijs. Couchi, vernemende dat Florant is aangekomen, maar Beatrijs niet, is eerst diep verslagen; maar weldra wijkt zijne droefheid op het bericht, dat ook de vrouwe van Famweel met haar luisterrijk gevolg te Parijs is verschenen, waar zij als eene gehoorzame echtgenoote haren intrek nam in de herberg van haren heer.

Nadat al de genoodigde heeren en vrouwen vergaderd waren, werd 's konings lijk van Parijs naar het klooster van St.-Denis vervoerd. Alles was in den diepsten rouw. Zulk eene plechtige uitvaart had nooit iemand gezien. Eene schaar van geestelijken, hooge en lage, zongen het Requiem: zulk een zang was nooit gehoord. Daarop volgde de offerande. In volle wapenrusting was het lijk des konings tentoongesteld, alsof hij in levenden lijve ware. Al de heeren en vrouwen kwamen offeren, de een na den ander. Beatrijs van Famweel deed hare offerande zóó dat iedereen zeide: al ware zij koningin van Frankrijk, of 's konings moeder of zuster geweest, zij had zich niet op edeler wijze van haar »devoor" kunnen kwijten. In het voorbijgaan groette zij Dominicus, die ter zijde van het praalbed stond, met een bevallig gebaar.

Na de offerande wordt de lijkdienst voortgezet, en vervolgens het licbaam des konings naar de prachtige graftombe gevoerd, waar het wordt bijgezet bij het lijk zijner gemalin. Daarop keert Karel met den ganschen stoet naar Parijs terug, betuigt na den maaltijd aan allen zijnen dank, en beraadt zich met de aanwezigen, op welken dag zijne kroning te Reims zal plaats hebben. Die plechtigheid wordt vastgesteld op het aanstaande Driekoningen-feest, en allen worden vermaand daarbij tegenwoordig te zijn.

Na afloop van dit alles vinden de heeren en vrouwen gelegenheid met elkander te spreken. Beatrijs van Famweel heeft een onderhoud met Couchi en deelt hem mede, hoe het met haar gesteld is. Op zijn raad begeeft zij zich tot den jongen koning Karel, en verzoekt hem zijnen invloed op haren man aan te wenden, opdat de rust in hun huis niet verstoord worde en hij haar behandele, gelijk hij onder koning Lodewijk gedaan had. Tevens verzoekt zij hem, met zijn koninklijk gezag de zaak te willen regelen van den dood van Eduard, wien de heer van Couchi had doorstoken, omdat hij hem gelasterd had. De koning staat hare bede toe, laat Florant bij zich komen, en beveelt hem, zijne vrouw en den heer van Couchi in eere te houden, en den zoen wegens den dood van Eduard aan hem, den koning, over te laten. Florant betuigt, dat hij niets wil doen tegen 's konings gebod, en de koning brengt de verzoening van Couchi en Beatrijs met haren echtgenoot tot stand. Florant hield dien vrede, en deed voortaan zijne vrouw geen verwijten; maar wat er in zijn hart omging, dat wist hij te verbergen, en dat is haar later gebleken na den dood van haren geliefde, toen zij hare min met den dood bekocht!

Hier vlecht de dichter eenige beschouwingen in omtrent den staat van zaken in het rijk, waardoor Karel de Kale de keizerskroon, die zijn vader en grootvader hadden gedragen, nog niet verwerven kon. Maar hij vond vooreerst genoeg te doen, om als koning van Frankrijk overal vrede en orde te handhaven.

Intusschen naderde het Kerstfeest, en begon men toebereid-

selen tot de kroning te måken. Alle hooge ridders en edelvrouwen stroomden naar Reims om dat feest bij te wonen, ook de vrouwe van Famweel. Toen de dag van Driekoningen was aangebroken, werd koning Karel plechtig naar de kerk van Notre-Dame geleid, waarheen hij zich, ondanks de felle koude, te voet begaf: een voorbeeld van christelijken ootmoed. De kerk was prachtig versierd en weergalmde van de tonen der schoonste muziek. De koning werd naar het hoofdaltaar geleid, om gewijd te worden. Alle aanwezigen baden voor hem, dat God hem uit den hemel het Heilige Sacrament mocht zenden: een mirakel, dat bij de wijding der koningen van Frankrijk placht te geschieden. De dienst nam een aanvang, de aartsbisschop van Reims droeg de H. Mis op, het volle koor der geestelijkheid hief den lofzang aan, en verscheidene hooge wereldlijke heeren namen daaraan deel. Boven allen muntte Dominicus, de edele graaf van Couchi, uit: er was geen voortreffelijker zanger dan hij. De vrouwe van Famweel herkende zijne stem, zij was er diep van getroffen, het was een medicijn voor haar hart. De bisschop zette den dienst voort, het afgebeden mirakel der nederdaling van het Heilige Sacrament op het altaar had plaats, de koning werd gewijd en gekroond, en de plechtigheid met een feestelijken maaltijd besloten, waarbij Karel vrouwe Beatrijs de eereplaats aan zijne zijde gaf. De heer van Couchi diende als oppertafelmeester. Het feest muntte uit door overvloed en pracht. De armen en kloosters werden niet vergeten, maar ruim bedeeld, zoodat aller gebeden ten hemel opstegen, dat de regeering van Karel gezegend mocht worden.

Veertig dagen lang duurde de hofhouding, door allerlei feestelijkheden, »bohorden, tafelronden, quinteynen, jachten enz.", opgeluisterd. Na afloop van alles geleidde men den koning terug naar Parijs, waar hij de hulde zijner leenmannen en de verzekering hunner trouw ontving, en alles verordende om den vrede en de rust in het koninkrijk te handhaven. Zoo liep de winter ten einde.

Zoodra de maand Maart verstreken is, neemt Couchi maatregelen om zijne rechten tegenover den bastaard, die hem het land van Ardennen ontroofd had, te doen gelden. Reinier, door Karel gedagvaard, weigert ten hove te verschijnen: niet den koning wilde hij als heer erkennen, maar den keizer. Nu brengt Couchi eene krijgsmacht bijeen. Met behulp van den koning, van zijne getrouwen te Couchi en te Guise, en van andere vrienden, verzamelt hij een leger van 14,000 man. Ook Florant had 2000 man geleverd, want hij dorst het niet laten; maar hij deed het met een kwaad hart. Zijne vrouw Beatrijs had er op aangedrongen, die zelve haren geliefde in 't geheim met groote geldsommen ondersteunde. Zóó toegerust, rukte Couchi naar Ardennenland op.

Van zijnen kant had Reinier niet stilgezeten. Een leger van 20,000 man stond hem ten dienste, door zijne vrienden en magen bijeengebracht. Vooral de bisschop van Luik en Reinier's grootvader, de heer van Goten, hadden zich volijverig betoond, en nevens hen de broeder van den bisschop en Reinier's eigen broeder, twee strijdlustige partijgangers. Al deze heeren hadden den keizer Otto hulde en manschap gedaan. Zij trekken met hunne troepen naar de grens van Ardennenland, om een inval van Couchi te voorkomen, en slaan daar hunne tenten op. Dominicus legert zich op eene mijl afstands. Hij vestigt zich in de sierlijke tent, die hij »in het wilde woud" had gewonnen: een koning van Alexandrië zou er met eere in gelegen hebben. Verkenners en spionnen gaan van weerskanten uit, om de macht en de stellingen des vijands te bespieden.

Couchi ontbiedt eenen heraut, Bien-Argent geheeten, een alom vermaard man, die in christen- en heidenwereld de wapens van alle ridders kende, en draagt hem op zich naar Reinier te begeven, en »strijd, veld en tijd", of een ridderlijken tweekamp te eischen: een van beide. Bien-Argent rijdt naar 's vijands legerplaats, wordt bij Reinier toegelaten, en volbrengt zijnen last. Reinier antwoordt op hooghartigen toon en beraadt

zich met zijne magen, die hem den tweekamp met Couchi ten stelligste ontraden. »Die strijd", zeggen zij, »ware al te gevaarlijk, want Couchi heeft in geheel Frankrijk zijns gelijke niet. Moesten wij u verliezen, het zou een al te groote ramp zijn. Liever willen wij met u de kans wagen: wij hebben drie man tegen twee." Het besluit van den raad wordt door den bisschop van Luik aan den heraut medegedeeld. »Het recht van Reinier", zoo spreekt hij hem toe, »door gezegelde brieven bevestigd, is ontwijfelbaar en moet onverkort blijven. Wil Couchi het bestrijden, welnu, op den derden dag na dezen zal hij ons hier gereed vinden, om het land van Ardennen voor onzen neef te behouden. Die gelofte zullen wij gestand doen." »Ja, dat zullen wij!" roepen al de aanwezigen. Bien-Argent neemt zijn afscheid, en brengt het antwoord aan zijnen heer over, die voor den aanstaanden strijd de hemelsche gerechtigheid inroept en van de zijnen opnieuw de verzekering ontvangt van hunne onwankelbare trouw.

Nu rust men zich van beide kanten ten strijde toe. Reinier schaart zijne benden in drie afdeelingen; hij zelf zou de voorhoede aanvoeren, zijn broeder den middeltocht; de bisschop met den heer van Goten de achterhoede. Couchi, in wiens leger een uitmuntende geest heerscht, stelt zijne troepen in twee hoopen op, elk van 7000 man, die elkander op den voet zouden volgen.

Op den bepaalden dag rukt Reinier aan met de ontplooide banier van het rijk der Ardennen. Dominicus, een ervaren krijgskundige, verzekert zich het voordeel van zon en wind, en trekt tegen hem op, insgelijks het wapen van Ardennen voerende, maar met dat van Couchi en Guise gekwarteleerd. Een oorverdoovend hoorn- en trompetgeschal weerklinkt over het veld, alsof de duivel uit de hel ware losgelaten. Men rijdt op elkander in. De bastaard daagt Couchi uit, die zijn paard de sporen geeft en met gevelde speer op zijn vijand aanrent. Van den schok dreunde de aarde. Beider speren waren in stukken gevlogen. Zij richten zich op in den zadel, en bren-

gen elkander met het eind houts, dat zij nog in de hand hielden, geduchte slagen toe. De bastaard is als bedwelmd: hooren en zien vergaat hem. Couchi spreekt hem dreigende toe; zij trekken hunne zwaarden en zullen juist er op inslaan, toen zij door het opdringen der troepen, die intusschen handgemeen waren geworden, van elkander worden gescheiden. Er volgt een algemeen gevecht met speren en zwaarden, waarbij menigeen in het stof bijt. Couchi, in zijne stijgbeugels staande, is altijd vooraan en spreekt den zijnen moed in. De gedachte, hoe de schoone Beatrijs zich verheugen zou, indien zij van zijne wapenfeiten hoorde, bezielt hem met onweerstaanbare kracht. Menig hoofd moet dat bekoopen. Alles wat hij met zijn zwaard raakt, is dood of verminkt: geen schild, noch helm, noch halsberg weerstaat zijne slagen. De zijnen volgen hem dapper. Maar ook de bastaard vecht met alle macht, en . . . . .

Doch hier breekt onze tekst af. Den uitslag van den strijd vernemen wij niet, al laat het zich voorzien, dat Couchi de welverdiende zege behaalde.

Uit dit overzicht van den inhoud onzer fragmenten is al aanstonds gebleken, dat het gedicht, waarvan zij deel hebben uitgemaakt, een geheel ander werk was dan de »*Histoire du Châtelain de Coucy*". Deze laatste behelst niets anders dan de lotgevallen der beide gelieven, zonder eenig verband met historische gebeurtenissen, behalve alleen de vermelding van koning Richard Leeuwenhart, die bij gelegenheid van een groot steekspel de aanwezigen opwekte tot deelneming aan den kruistocht, dien hij ging ondernemen, aan welke oproeping dan ook Coucy gehoor gaf. De handeling wordt dus gesteld in het jaar 1190. Maar ons gedicht verplaatst ons in 840, drie en eene halve eeuw vroeger, lang voordat er aan kruistochten gedacht werd. Het verhaal van den minnehandel tusschen Couchi en de vrouwe van Famweel is hier dooreengevlochten met de geschiedenis van Frankrijk: een schitterend hoffeest, den dood

en de uitvaart van Lodewijk den Vrome, de kroning van Karel den Kale, familieveeten van hooge ridderlijke geslachten, den strijd om de erfopvolging in het hertogdom van Ardennen. De liefde van Couchi is hier de draad, die door het geheele verhaal heen loopt en de verschillende deelen tot een samenhangend geheel verbindt. In het eerste fragment staat zij nog op den voorgrond, ofschoon toch reeds in verband met — ware of verdichte — historische feiten. Maar in het tweede heeft het geschiedverhaal het overwicht, zóó echter dat altijd Couchi de hoofdpersoon blijft en zijne genegenheid voor Beatrijs nooit uit het oog wordt verloren.

Men ziet, de beide gedichten wijken te ver van elkander af, om bij het eene aan navolging van het andere te denken. Ook in de bijzonderheden, voor zooverre den held des verhaals en zijne beminde betreft, is meer verschil dan gelijkheid. In den Franschen roman heet de kastelein Renaut [1]), de naam der edelvrouwe wordt niet genoemd: het is altijd *la dame de Fayel.* In onze fragmenten draagt de burggraaf (vreemd genoeg) den naam van Dominicus; de vrouwe van Fayel, hier Famweel genoemd, heet Beatrijs. Haar echtgenoot, wiens naam in het Fransche gedicht niet voorkomt, is bij ons de graaf Florant. Coucy zelf voert bij Sakesep altijd den titel van »châtelain", bij onzen dichter is hij in het eerste fragment evenzeer »borchgrave", maar in het tweede »grave", wettig heer van het land van Couchi. Van dit verschil geeft onze tekst de verklaring. In den tweekamp met zijn oom Adelaen, den hertog van Ardennen, had hij de overwinning behaald, en zijn oom had hem het geheele land van Couchi moeten afstaan: van toen af was de burggraaf zelf graaf geworden. Wat de overige personen betreft, die in de beide gedichten voorkomen, is er niet de minste overeenkomst. En wat omtrent de lotgevallen der beide gelieven verhaald wordt, loopt even verre uiteen. Van al hetgeen wij in den Franschen roman lezen, wordt zoogoed als

1) Verg. boven, de aant. 2) op bl. 103.

niets in onze fragmenten gevonden, en omgekeerd bevatten deze nagenoeg niets, wat wij daar terugvinden. Het eenige, waarin beide gedeeltelijk overeenstemmen, betreft het steekspel te Couchi. In ons eerste fragment wordt in 't voorbijgaan aangestipt, dat Beatrijs den witten valk, dien zij uit liet vliegen, ten geschenke had gekregen van haren ridder, die in dat tornooi den edelen vogel als prijs zijner wapenfeiten gewonnen had. Het tornooi zelf moet vroeger behandeld zijn geweest. In het Fransche gedicht wordt het breedvoerig beschreven. Ook daar is een valk het loon van den overwinnaar. Maar die valk wordt aan den heer van Chauvigny toegewezen: het is »*lepris de ceulz dehors*", de prijs voor de vreemde ridders bestemd. Coucy behaalt »*le pris de cheux dedens*", de belooning voor den besten ridder van het land zelf [1]).

Of ons gedicht met het Fransche dezelfde bloedige ontknooping gemeen heeft gehad, is niet uit te maken, daar wij den verderen loop en het slot des verhaals niet kennen. Ik acht het echter zeer waarschijnlijk, dat ook hier dat tragische uiteinde niet zal hebben ontbroken. De dichter schijnt er op te doelen, als hij, na de verzoening van Florant met zijne echtgenoote en den heer van Couchi, door koning Karel bewerkt, er bijvoegt, dat Florant wel dien vrede hield en zijne vrouw voortaan met alle betamelijkheid bejegende (II, 1855),

Maer wat hi int herte drouch,
Beide spade ende vrouch,
Dat so condi helen wale,
Ende dat was vernoy ende quale,
Dat hi zeder wel anschijn
Dede der vrouwen fijn
Naer die doot van haren lieve,
Daer die vrouwe bi in grieve
Quam vander bitter doot,
Dat scade was ende jammer groot,
Maer doch staerf zoe dor die minne.

1) Vs. 2007 en 2041.

Dit voorspelt een noodlottigen afloop, en die zal wel denkelijk geen andere geweest zijn dan in den Franschen roman.

Doch ondanks deze weinige punten van overeenstemming, onvermijdelijk bij den aard van het onderwerp, mogen wij na al het aangevoerde het besluit opmaken, dat het gedicht, waartoe onze fragmenten behoorden, en de roman van Sakesep twee geheel verschillende werken waren. De laatste is in den eigenlijken zin een *roman d'aventures*, het eerste sluit zich nader aan bij de zoogenaamde *chansons de geste* uit den Karolingschen sagenkring. Het is althans in dien geest bewerkt en doet zich voor als een episch gedicht.

Wat nu de historische stof betreft, die onze dichter behandelt en die hij met de lotgevallen van Couchi en zijne beminde in verband brengt, daarin is hij met de meest mogelijke vrijheid te werk gegaan. Door de vermelding van Lodewijk den Vrome en Karel den Kale geeft hij aan zijn werk den schijn van een ernstig geschiedverhaal. Doch het is niet meer dan schijn. Onder den dekmantel van die achtbare namen beweegt hij zich vrij in het rijk der verdichting en maakt onbeschroomd gebruik van het recht »*quidlibet audendi*", door Horatius aan de poëten toegekend.

Reeds in hetgeen hij vermeldt omtrent feiten, die met de werkelijke geschiedenis in betrekking staan, blijkt het, hoe hij een loopje neemt met historie en chronologie. Ik haal enkele staaltjes aan, om den lezer te overtuigen.

Onze dichter verhaalt ons, dat Lodewijk de Vrome te Parijs overleed, en te St.-Denis in de graftombe, waarin het lijk zijner gemalin rustte, begraven werd. Doch Lodewijk is niet te Parijs gestorven, maar op een eiland in den Rijn bij Ingelheim; niet in het klooster te St.-Denis ter aarde besteld, maar te Metz in de kerk van St. Arnulf; en niet bijgezet bij het lijk zijner vrouw, maar bij dat zijner moeder Hildegarde [1]).

---

1) Nithardi *Hist.*, p. 71, en *Vita Ludovici Pii*, p. 125, beide in het VIde Deel van Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. Opmerking

De bondgenooten van Reinier, den hertog van Ardennen, zegt hij, wilden het gezag van den koning van Frankrijk niet erkennen, maar deden hulde en manschap aan den Duitschen keizer Otto. Dat was in 840. Doch in dien tijd regeerde Lotharius, Lodewijk's oudste zoon, in het Duitsche rijk. Otto, de eerste van dien naam, is meer dan eene eeuw later, in 962, keizer geworden.

Onder de bondgenooten van Reinier, zegt hij verder, was niemand ijveriger dan zijn oom Herman, de bisschop van Luik. Doch van Maternus en Servatius af tot op heden toe is er nooit te Luik een bisschop geweest, die Herman heette. Van 836 tot 840 werd die zetel door Pirardus, van 840 tot 855 door Hircharius bekleed [1]). Bisschop Herman is louter een gewrocht der verbeelding.

Ook van den hoofdpersoon van ons gedicht moet hetzelfde worden getuigd. Van een graaf van Coucy, zelfs van een burggraaf, kon in 840 nog geene spraak zijn. Het land van Coucy behoorde sedert den tijd van Clovis aan de Kerk van Reims. Onder de regeering van Karel den Eenvoudige, in het begin der 10de eeuw, is daar door den aartsbisschop Heriveus een kasteel gebouwd, waarin later (omstreeks 925) Herbert, graaf van Vermandois, die voor zijn minderjarigen zoon Hugo het aartsbisdom bestuurde, eene bezetting liet leggen [2]). Eerst van dien tijd af heeft men dus een slotvoogd van Coucy gekend. Doch de naam van een burggraaf Dominicus staat nergens geboekt, en in de geschiedenis der achtereenvolgende heeren, die er het bewind voerden, is niets te vinden, dat over den held van ons verhaal eenig licht verspreidt.

---

verdient wellicht, dat de onjuiste meening, alsof Lodewijk de Vrome te St.-Denis begraven zou zijn, ook elders voorkomt. Bij Philippe Mouskes, vs. 12464, leest men van hem: „*A St.-Denis fu mis en tière*".

1) Zie de lijst in het *Supplem.* op Potthast, *Bibl. hist. medii aevi*, p. 347, en Gams, *Series Episcoporum Eccl. Cathol.*, p. 248 *b*.

2) Zie Du Chesne, *Histoire généalogique des Maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy* (Paris, 1631), p. 185 vlg., en *Preuves*, p. 311 vlg.

Niet beter is het gesteld met hetgeen de dichter weet te verhalen omtrent het hertogdom van Ardennen. Ik wil niet drukken op dien naam *hertogdom*: het is bekend, dat in dergelijke romantische gedichten de namen *duc* en *comte* wel eens dooreen worden gebezigd. Het kan ook zijn, dat men de Moezelgouw (*Pagus Mosellensis*) moet mederekenen, die werkelijk een hertogdom was, en in 687 met het graafschap van Ardennen vereenigd werd [1]). Maar noch van een Adelaen, hertog of graaf van Ardennen, noch van een bastaard Masebrouc of Reinier, vindt men ergens eenige melding. En evenmin is er eenig spoor te ontdekken van een oorlog, om de erfopvolging in dat graafschap met een heer van Coucy gevoerd. Trouwens, vóór 963, toen het graafschap ophield [2]), kan de slotvoogd van Coucy nog geene macht hebben gehad om zulk een strijd te ondernemen.

Ook de verdere namen, die wij in onze fragmenten aantreffen, Florant en Beatrijs van Famweel, Lucaen, Eduard, Amelieur, Menifroot, de graaf van Goten, Triestram van Taras enz., behooren blijkbaar tot het gebied der fabelen. Zelfs in geen der epische gedichten, aan de sagen van Karel den Groote en zijn geslacht gewijd, heb ik die namen kunnen opsporen. Zij zijn wel vermoedelijk door onzen dichter uitgedacht [3]).

---

1) Bertholet, *Hist. du Duché de Luxembourg*, II, 11 en 14.

2) Zie Bertholet, a. w. III, 5 vlg., Dewez, *Hist. part. des Prov. Belg.* I, 107. Na den dood van Rîcwîn, den laatsten graaf van Ardennen, werd zijn gebied in 963 verdeeld tusschen zijne vier zonen. Aan zijn derden zoon, Siegfried, viel het land van Luxemburg ten deel, waarvan hij nu als eerste graaf optrad. Den omvang van het graafschap van Ardennen geeft Bertholet (II, 13) aldus op: „Le Pays d'Ardenne, *Pagus Ardennensis*, comprenoit le Marquisat d'Arlon, la Prévôté de Luxembourg, et toutes les terres situées aux environs de l'Eltz, de la Wiltz, de l'Ouren, de l'Ourt, de l'Embleve, de la Semois, de la Lesse, et d'une partie de la Sure."

Wat den naam *Reinier* betreft, moet ik nog even opmerken, dat (volgens Bertholet, III, 4 vlg.) de voorlaatste graaf van Ardennen, de vader van Rîcwîn, werkelijk zoo heette. Doch deze was geen bastaard van Adelaen, maar de wettige zoon van „Sadiger le Juste", en geen tijdgenoot van Lodewijk den Vrome, maar met diens achterkleindochter gehuwd. Wat Bertholet van hem meldt, heeft met het verhaal in onze fragmenten niets gemeen.

3) Alleen de naam *Florant* komt voor in den roman *Florent et Octavian*, waar-

Op geographisch gebied schijnt hij zich gelijke vrijheid te hebben veroorloofd als op dat der historie. Zoolang hij spreekt van *Parijs*, *Reims*, *Troies* en *Châlons*, of van *Coucy*, van *Bouillon*, van *Ghuse* (dat zeker *Guise* zal zijn), gaat alles goed. Met het graafschap *Goten*, het gebied van Reinier's grootvader, moet het markgraafschap of hertogdom *Septimanië* bedoeld zijn, in het Zuiden van Frankrijk, tusschen den Rhône en de Pyreneën, dat naar de Westgothen, die er vroeger woonden, ook *Gothië* genoemd werd. Doch wat te maken van *Brunenstein*, van *Taras*, of van *Deuve*, de zoogenaamde hoofdstad van Ardennenland? Het kan zijn, dat een enkele naam, die van *Deuve* b.v., door den vertaler verknoeid is, en dat in het oorspronkelijke iets anders te lezen stond [1]). Doch dit is eene bloote gissing. Onwillekeurig komen mij bij dit alles de woorden voor den geest, die Albericus, de bekende monnik en kronijkschrijver in de Abdij der »Trois Fontaines", reeds in de 13de eeuw schreef bij de vermelding van de verhalen omtrent Aymerijn van Narbonne, die den Paus tegen de Sarracenen te hulp kwam. »De nomine Papae", zegt hij, »qui a *cantoribus* dicitur Milo, non est curandum, quia ita solent nomina mutare vel per ignorantiam vel curiose [2])". Indien reeds ten tijde van Albericus de *cantores* in het veranderen der namen zoo willekeurig te werk gingen, wat mag men dan wel van hunne opvolgers, de latere romantische dichters, verwachten [3])?

---

over zie Paulin Paris in *Hist. Litt. de la France*, XXVI, 303—335. Het boek *Florent et Lion*, door Mone (*Uebersicht*, bl. 77), vermeld als in 1621 door den bisschop van Antwerpen verboden, is hetzelfde werk, blijkens hetgeen Paris aldaar (bl. 335) mededeelt. Doch de hier genoemde *Florent* heeft met onzen *Florant*, heer van Famweel, niets te maken.

1) Aan *Douai* kan wel niet gedacht worden. Dat heette in 't Mnl. *Douway* of *Duway*.

2) *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*, uitgave van Leibnitz (Hannover, 1698), op het jaar 837, bl. 175.

3) Verg. A. Darmesteter, *De Floovante*, p. 100, waar hij van die latere gedichten zegt: „Haec enim poemata .... anteriorum poematum argumenta cum aliis fabulis, seu traditis, seu aliunde desumptis, seu inventis, miscent et confundunt."

Uit al het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat het verhaal van onzen dichter, voor zoover wij het kennen, eene schepping is van zijn vindingrijk brein. Of men wellicht bij dit alles nog mag denken aan een historischen achtergroud; of misschien gebeurtenissen, later en elders voorgevallen, of wel oude thans onbekende sagen, hem aanleiding gegeven hebben tot het plan van zijn werk, waarbij hij dan eigenmachtig tijden, plaatsen, personen en feiten veranderde, en zijne stof door eigen verdichtselen aanvulde tot een welsluitend geheel: daarover durf ik geene uitspraak doen. Om die vraag te beantwoorden zou een omslachtig onderzoek noodig zijn, en er is alle kans, dat de uitkomst niet bevredigend zou wezen. Doch in elk geval ligt zulk een onderzoek niet op mijnen weg. Het kan alleen ondernomen worden met behulp van Fransche boekerijen, waar men alles bijeenvindt wat de gewestelijke geschiedenis van Frankrijk in de middeleeuwen betreft, en het zou eene ruimte van tijd vereischen, waarover ik niet te beschikken heb. Ik mag niet te veel uren aan mijne levenstaak — het Nederlandsch Woordenboek — onttrekken.

Dat ons gedicht uit het Fransch vertaald is, behoeft nauwelijks aanwijzing. Bijna alle voortbrengselen onzer middeleeuwsche letterkunde van epischen of romantischen aard zijn aan die bron ontleend, en het geheele karakter van het dichtwerk, waarvan de fragmenten hier voor ons liggen, de plaatsen waar de handeling voorvalt, de personen die er in optreden, de tooneelen die er in worden geschetst, alles bewijst onmiskenbaar den Franschen oorsprong. De talrijke vreemde woorden, die wij in onzen tekst aantreffen, leiden tot hetzelfde besluit. Waar wij lezen van *adobeeren*. *affarant*, *bordoen*, *chyteit*, *deffiieren*, *devoor*, *fayerie*, *faitijs*, *finieren* , *fraude*, *goddeeren*, *gorelle*, *gratieus*, *grenjaert*, *jugement*, *compangie*, *consent*, *contreye*, *convenant*, *costumier*, *cronement*, *medecinael*, *menjoot*, *omnipotent*, *orghelieus*, *ortegraphie*, *ostelrie*, *penseus*, *portative*, *prayerie*, *princhier*, *principael*, *respons*, *royael*, *sacreeren*, *scavote*, *secreet*, *sepulture*, *soffisant*, *solacheeren*, *suptijlheit*, *verglorifieren*, *visen-*

teeren, *waenge* enz., om van andere meer gewone woorden niet te spreken, kunnen wij geen oogenblik in twijfel staan.

Zoover ik heb kunnen nagaan, is het oorspronkelijke werk, dat aan het onze tot voorbeeld verstrekte, thans geheel onbekend. Nergens vind ik er eenige melding van gemaakt, nergens eenige aanduiding van de verhalen, die wij in onze fragmenten lezen. Dat een geleerde als Gaston Paris in zijn doorwrocht artikel over den *Châtelain de Coucy* met geen enkel woord rept van eene andere bewerking dier legende, op de onze gelijkende, is wel een bewijs, dat de Fransche letterkundigen van zulk een gedicht geene kennis dragen. Of het misschien nog ergens in het duister verscholen ligt en wacht op eene toevallige ontdekking, wie zal het zeggen? Maar juist aan de omstandigheid, dat de oorspronkelijke tekst verloren schijnt, ontleenen de overblijfselen, die wij hier in vertaling terugvinden, eene dubbele waarde. Zij vullen eene leemte in de geschiedenis der Fransche letteren althans eenigermate aan, en zullen uit dien hoofde niet onwelkom zijn ook aan de beoefenaars der Romaansche philologie.

Welk van de beide werken was nu het oudste, datgene waaruit onze fragmenten vertaald zijn, of de roman van Jakemon Sakesep? Voor de beoordeeling der juiste verhouding tusschen beide is die vraag van belang. Volgens Tobler en Gaston Paris [1]) moet de Fransche roman geschreven zijn op het einde der 13de of in 't begin der 14de eeuw, onder de regeering van den Franschen koning Philips den Schoone (1285—1314). Ofschoon het moeilijk is, den ouderdom te bepalen van een gedicht, dat verloren is geraakt en waarvan wij dus de taal en den stijl niet kennen, komt het mij toch waarschijnlijk voor, dat het andere werk van ouder dagteekening geweest is. De roman, door Crapelet uitgegeven, is een eigenlijke *roman d'aventures*, in min of meer modernen trant. Ons gedicht daarentegen,

1) *Jahrbuch für roman. und engl. Sprache und Literatur*, XIII, 109 vlg., en *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 353.

hoewel niet volkomen met den naam van *chanson de geste* te bestempelen, sluit zich toch nader bij die *chansons* aan, brengt het verhaal in verband met andere — zij het dan ook verdichte — sagen uit den Karolingschen fabelkring, en ademt meer den geest der vroegere middeleeuwen. Dit schijnt op een hoogeren ouderdom te wijzen. Groot zal het verschil wel niet geweest zijn, want juist in de tweede helft der 13de eeuw waren dergelijke ridderlijke verhalen in zwang. Maar toch mag men, naar 't mij voorkomt, ons gedicht wel eenige jaren vroeger stellen dan de *Histoire du Châtelain de Coucy*. Is die meening juist — waarover ik gaarne het oordeel aan Fransche letterkundigen overlaat —, dan heeft Sakesep wel denkelijk het oudere gedicht gekend en ook daaraan voor een gedeelte de stof van zijn roman ontleend. Het gevoelen van Gaston Paris [1]), dat hij in de liederen van den heer van Coucy, door hem in oude handschriften aangetroffen, in verband met de populaire legende van het als spijs toebereide hart, de aanleiding tot zijn verhaal heeft gevonden, zal dan eene kleine wijziging of aanvulling behoeven. Ook het gedicht, waarvan onze fragmenten de vertaling behelzen, komt dan in aanmerking als eene der bronnen, waaruit hij vermoedelijk geput heeft.

Ik moet nog even wijzen op een merkwaardig verschil tusschen de beide gedichten. Het betreft de voorstelling der liefdesbetrekking van den burggraaf en zijne beminde. In den Franschen roman is het een minnehandel, die, hoe bevallig ook geteekend, toch kwalijk overeen te brengen is met de begrippen van ridderlijke eer en vrouwelijke deugd. Geheime ontmoetingen der gelieven, waarbij de heer van Fayel telkens behendig bedrogen wordt, gevolgd door misdadige schending der huwelijkstrouw. Al is de dichter ook nog zoo met beiden ingenomen, al schildert hij hun beeld met de liefelijkste kleuren, toch waagt hij geene poging om hunne schuld te loochenen of zelfs te verbloemen, en de wraak van den belee-

---

1) T. a pl., bl. 365 vlgg.

digden echtgenoot, hoe afschuwelijk ook in de uitvoering, is toch eenigermate gerechtvaardigd. Hoe geheel anders bij onzen dichter! De liefde tusschen Dominicus en Beatrijs is eene hartelijke en innige gehechtheid, eene teedere genegenheid zelfs, maar naar middeleeuwsche denkbeelden volkomen bestaanbaar met hetgeen de ridder aan zijn ouden vriend Florant, en de edelvrouwe aan haren gemaal verschuldigd was [1]). Overal wordt deze voorgesteld als »eene ongheblaemde vrouwe" (II, 1452), en haar minnaar als »de beste ridder", die »noynt ontrouwe dede" (II, 233—235). Zoo zuiver, zegt de dichter (II, 172):

so zuver was haer minne,
Dat ziere beide ne wouden inne
Gheene wankelinge laten comen
Van ghepeinse of daer in dromen,
Dat daer yemen quaet in helt,
Ende bleven altoes verzelt,
Beide vrouch ende spade,
In goeder minnen.

Om geen ding ter wereld zou Dominicus zich vergrepen hebben aan hare eer. Hij was aan Florant meer gehecht dan aan zijn eigen vader (II, 239),

1) Hoe men destijds over die galante zaken dacht, blijkt zeer karakteristiek uit de woorden, die Sakesep aan Isabel, de kamenier der „dame de Fayel", in den mond legt. Zij zegt tot hare meesteres (vs. 2361):

„moult m'esmerveill, par m'ame,
De vous, qui estes haute dame,
S'avés mari preu et vaillant,
Et sus ce faites un amant."

Maar laat er aanstonds op volgen:

„Si ne di pas pour ce qu'amer
Ne puist bien dame un baceler
En honnesté et avoir chier;
Et se li puet, s'il a mestier,
D'aucun bel jouel faire don:
Tout ce puet faire par raison;
Mais s'onnour doit si bien garder
C'o lui ne se puist aseuler
En lieu privé, car je vous di:
Li lieu en ont fait maint hardi."

Ende eer hem die goede man
Eeneghe ontrouwe hadde ghedaen,
Hi haddem eer laten vlaen,
Ja als an zijn goede wijf,
Die noynt adre an haer lijf
Hadde van ghepeinse quaet.

Met volkomen vrijmoedigheid beantwoordt Beatrijs dan ook de verwijten van haren echtgenoot, toen deze door den valschen Eduard achterdocht had opgevat, met eene hartstochtelijke betuiging van hare onschuld (II, 1406):

Bi den Heere die mi gewrachte
Met ziere heilegher moghenteden,
Ic hebbe toten daghe van heden
Ghedaen als eene goede vrouwe
Ende ghequijt die zelve trouwe,
Die ic u beloofde wilen eere,
Als ic u nam teenen heere,
Ende sal oec eewelike,
Tote ic sceede van erderike.
Ende noch en es hi niet gheboren,
Die mi anders leide te voren
Dan doghet ende reinicheit.

En zij schroomt niet, na de vermelding der weldaden, die zij aan den heer van Couchi te danken hadden, er bij te voegen (II, 1448):

Ende ewelijc sal hi van mien
Ghemint zijn zonder dorpernie.

Op hunne liefde kleeft dus niet de minste smet. Alleen de inblazingen van een laaghartigen lasteraar wekken in het hart van Florant wantrouwen en ijverzucht op, verkoelen zijne genegenheid voor Beatrijs en haren vriend, en bereiden de droevige ontknooping voor, het noodlottige uiteinde eener onschuldige vrouw.

Ik wil op dit kenmerkend verschil tusschen de beide gedichten niet bepaald drukken, om den hoogeren ouderdom van het onze waarschijnlijk te maken. Gaston Paris heeft opgemerkt,

dat ook in sommige veel jongere bewerkingen derzelfde stof de genegenheid der twee gelieven als rein en onschuldig wordt voorgesteld [1]). Op zich zelf bewijst dit verschil dus niets voor eene vroegere of latere dagteekening. Maar ik zou toch in bedenking willen geven, of het niet eenige waarde heeft, waar het de vergelijking geldt van twee verhalen, beide uit de 13de of 14de eeuw afkomstig; of niet ook deze voorstelling van onzen dichter een meer eigenaardig middeleeuwschen geest ademt dan die van Sakesep, en of zij dus niet allen schijn heeft tot het oorspronkelijke karakter der sage te behooren.

Wat den ouderdom van onze Nederlandsche vertaling betreft, ook deze laat zich niet met zekerheid, maar alleen bij benadering bepalen. Onze fragmenten bevatten geene enkele aanduiding, die tot eenige gevolgtrekking aanleiding geeft. Het handschrift is uit het laatst der 14de eeuw. Het is echter blijkbaar geen autograaf. Ofschoon de tekst over 't algemeen vrij zuiver is, komen er toch misstellingen en fouten in voor, die op een afschrijver uit de tweede of derde hand wijzen. Dit brengt ons eenige jaren achterwaarts, zeker althans tot het midden der eeuw. Veel vroeger evenwel zou ik den tijd niet durven stellen, want onze vertaler was blijkbaar een man, die onder den invloed stond van de nieuwere begrippen der didactische school. Dat getuigen de aanmerkingen, die hij hier en daar invlecht. Ik haalde reeds boven aan, hoe hij bij de vermelding van den ridderslag, dien vele aanzienlijke edelknapen te gelijk met Karel den Kale ontvingen, er spottend bijvoegt (I, 782—791), dat men die plechtige handeling nu niet meer noodig acht, want dat de »princhen kinder" nu bij hunne geboorte hun ridderschap al medebrengen:

Dus es tvolc veredelt zeere!

1) T. a. pl., bl. 379, 385 en 387, waar hij spreekt van den roman van Madlle. de Lussan (»*Anecdotes de la cour de Philippe-Auguste*", 1733), en o. a. getuigt: »En faisant de »Gabrielle" la victime innocente des fureurs jalouses de son mari, Madlle. de Lussan a rendu cette tragique histoire plus intéressante et plus tendre." Het is opmerkelijk, nu reeds bij een tijdgenoot van Sakesep dezelfde voorstelling te vinden.

Men ziet, de bloei van het ridderwezen was reeds voorbij, toen onze dichter zich die scherts kon veroorloven. Elders geeft hij ons gemoedelijke uitingen ten beste op zedelijk gebied. Als hij verhaald heeft, hoe de listige Eduard in den boezem van Florant de knagende achterdocht opwekte, neemt hij die gelegenheid waar om in een twintigtal verzen (II, 107—128) uit te varen tegen den boozen nijd,

Die welke die vermalendide
Viant eerst ter werelt brochte
Ende oec also vaste cnochte,
Dat men niet ontcnopen can.

En hij besluit met de vrome verzuchting:

Dies moete ontfaermen onsen Heere
Ende ziere liever moeder Marien!

Later, waar hij ons meldt dat Beatrijs, te Parijs aangekomen, haren intrek nam in de herberg van haren echtgenoot, roemt hij (II, 1559—1576) die handelwijze als een blijk van den ootmoed en de onderdanigheid, die eene vrouw, en vooral eene vrouw van hooge geboorte betamen, en hij dringt die opmerking aan met eene (trouwens niet zeer duidelijke) vergelijking, waarvan de zin schijnt, dat adel zonder ootmoed even verkeerd is als dat iemand zich »zonder scip of boot" te water wilde begeven. Eene poëtische ontboezeming, die vrij prozaïsch eindigt met de woorden:

Ter materien ic weder keere.

Dat de vertaler deze en dergelijke uitweidingen niet in zijn Fransche voorbeeld vond, maar uit eigen wijsheid inlaschte, mogen wij wel als zeker aannemen. Zij zijn in een episch-romantisch gedicht ten eenenmale misplaatst, maar geheel in den geest van Maerlant en Boendale, geheel in overeenstemming met de denkbeelden der Nederlandsche burgerij in de eerste helft der 14de eeuw, die prijs stelde op nuttige leering en stichtelijke vermaning.

Wanneer ik dit alles te zamen overweeg, dan geloof ik onze vertaling niet jonger te mogen stellen dan 1350, maar ook

niet ouder dan 1330, toen de begrippen der didactische school eerst recht waren doorgedrongen in den geest der natie, zoodat zij ook op de dichters van epos en roman invloed hadden bekomen. De taal en stijl onzer fragmenten stemmen met deze tijdsbepaling volkomen overeen. Het is dezelfde manier van zeggen — nog tamelijk zuiver Middelnederlandsch, maar toch reeds met eene overhelling tot meer moderne wendingen en uitdrukkingen — als die wij in andere gedichten uit hetzelfde tijdperk aantreffen, met name in de overblijfselen van den *Loyhier en Malaert*, met wier taaleigen dat van ons gedicht veel overeenkomst heeft.

Omtrent den persoon van den vertaler, zijn naam, zijne woonplaats enz., is ons volstrekt niets bekend. Alleen getuigt zijn werk, dat hij een niet onbekwaam dichter was. In hoeverre hij eene getrouwe overzetting of wel eene omwerking geleverd heeft, kunnen wij bij gemis van den oorspronkelijken tekst niet beoordeelen. Doch zijn verhaal is overal zoo natuurlijk en zoo duidelijk, dat wij in het eerste geval aan de nauwkeurigheid van zijne vertaling niet behoeven te twijfelen. Taal en stijl zijn niet zonder verdiensten. Er is gang en leven in; waar hij personen sprekende invoert, zelfs bezieling en gloed. De woordenwisseling b.v. tusschen Couchi en Masebrouc, de toespraak van den heraut Bien-Argent bij zijn bezoek in het legerkamp van Reinier, en het antwoord hem door den bisschop van Luik gegeven, zijn gesteld in krachtige, manlijke taal. Somtijds weet hij niet onaardig te schertsen, vooral waar hij den goedigen Lucaen laat spreken. Zeer zeker is het gedicht in zijn geheel, niet alleen door de afwisseling en verscheidenheid van tooneelen, maar ook door den lossen en sierlijken verhaaltrant, voor onze voorvaderen eene boeiende lectuur geweest.

Zijn derhalve onze fragmenten belangrijk uit een letterkundig oogpunt, zij zijn het niet minder voor de kennis onzer middeleeuwsche taal. Merkwaardig, hoe bijna iedere vondst van overblijfselen der oude poëzie onze taalkunde met nieuwe bijdragen

verrijkt. Ook hier vinden wij een aantal woorden, die tot dusverre nog niet, of slechts eene enkele maal waren voorgekomen. Uitdrukkingen als *dreve*, *sijn gebluuc vervaen*, *gerijet*, *int gruus steken*, *imbare*, *zimperlijc*, *verdarentheit*, *verslooft*, of vreemde woorden als *affarant*, *bordoen*, *goddeeren*, *gorelle*, *scavote*, *waenge*, zijn den taalbeoefenaar welkom. Wat de spraakkunst betreft, begroet hij met belangstelling den weinig bekenden vorm *drieu* voor *draaide* (II, 1695), en het opmerkelijk gebruik van onzen dichter, om aan de persoonlijke voornaamwoorden, als subject gebezigd, het aanwijzend voornaamwoord *die* toe te voegen. In onze gemeenzame volksspraak is die invoeging bij eigennamen en gemeene naamwoorden nog heden zeer gewoon, als men b.v. zegt: *Willem die heeft mij verteld*, *de lamp die wil niet branden*, enz. [1]). Maar datzelfde *die*, met de persoonlijke voornaamwoorden verbonden, is een zeldzaam verschijnsel. Verdam heeft er reeds op gewezen, dat het in de fragmenten van *Huge van Bordeaux* meermalen voorkomt, maar voegt er bij, dat hij zich niet herinnert, deze eigenaardigheid ooit bij andere schrijvers te hebben gevonden [2]). Het trekt daarom onze aandacht, wanneer wij hier telkens zegswijzen aantreffen als *ic die vruchte mi*, ik vrees (I, 296), *ic die zegghe u* (II, 453), *hi die zalre bi zijn leven setten* (II, 507), *hi die riep* (II, 2731), *soe die heeft* (I, 518), *wi die hebben tijt ghenouch* (I, 297), enz. Evenzoo, wat de spelling aangaat, treft ons het veelvuldig gebruik van *z*, in de plaats van *s*, voor vloeibare en andere medeklinkers: *zlaen*, *zlouch*, *gezlegen*, *zlach*, *zlavine*, *verzmaet*, *zniden*, *zcoenkine* enz. Of die schrijfwijze van den dichter zelven afkomstig is, of van den jongeren afschrijver, laat zich natuurlijk niet beslissen. Doch het blijkt in elk geval genoegzaam, dat de nieuwgevonden verzen, ook wat de taal betreft, vrij wat nuttige leering be-

1) Men denke slechts aan het bekende liedje: „*Jan die sloeg Lijsje*, *En Lijsje die sloeg Jan*.”

2) *Taalk. Bijdr.* I, 114 vlg. Verg. ook Dr. Kalff, *Mnl. Epische Fragm.*, bl. 229. *Elc die ghinc* vindt men in *Loyhier en Malaert*, ald. bl. 288, vs. 549.

vatten ter uitbreiding van onze, wel in de laatste jaren aanzienlijk vermeerderde en verbeterde, maar toch in menig opzicht nog zoo gebrekkige kennis.

Ik laat thans de fragmenten in nauwkeurigen afdruk volgen: het eerste naar het afschrift van Mone, de overige naar de oorspronkelijke perkamentbladen, die ik met alle zorgvuldigheid, hier en daar met aanwending van een *reagens* en niet zonder moeite, heb ontcijferd. Waar de lezing twijfelachtig is, heb ik dat door cursieve letters aangewezen. Enkele blijkbare fouten heb ik in den tekst verbeterd, doch altijd de lezing van het handschrift aan den voet der bladzijde vermeld. Van taalkundige aanteekeningen heb ik mij in den regel onthouden: mijne uitgave is voor lezers bestemd, die Mnl. verstaan. Alleen bij de meer belangrijke woorden, die tot nog toe niet verklaard waren, heb ik eene korte opheldering gegeven, en op enkele plaatsen, waar zelfs een ervaren kenner der oude taal een oogenblik in twijfel zou kunnen staan, door eene kleine vingerwijzing de juiste opvatting gemakkelijk gemaakt. Een drietal woorden, die eene meer uitgewerkte toelichting vereischten, te uitgebreid om onder den tekst te worden geplaatst, t. w. *scavote*, *imbare* en *zimperlijc*, heb ik in eene Bijlage behandeld.

En hiermede geef ik deze bijdrage tot onze middeleeuwsche letterkunde aan mijne landgenooten over. Ik doe het met den wensch, dat weldra nog andere overblijfselen van het gedicht voor den dag mogen komen. De verspreide bladen van het jammerlijk uiteengescheurde handschrift moeten toch voor een gedeelte nog hier of daar verscholen liggen, vermoedelijk in Noord-Brabant of aangrenzende streken. Mogen zij, die in de gelegenheid zijn tot nasporingen in oude boekverzamelingen en archieven, vooral niet verzuimen er naar te zoeken. Wij mogen niets onbeproefd laten, om van den zoo deerlijk gehavenden letterschat onzer vaderen te redden wat nog te redden valt.

I.

FRAGMENT UIT ATRECHT.

Fol. 1 *a*. Ende also wel gheadobeerde
Vant men kume upter eerde.
Also vul was die stede
Met volke van der edelhede,
Dat zi cume mochten binnen
Alle ostelrie ghewinnen,
Sine moesten buten weghe zijn [1]).
Nu willic der materien mijn
Volghen ende bliven bi
Den borchgraven van Couchi.
 Als die edel ridder goet
Den dach entie tijt verstoet,
Dat het naecte den termijn
Dat die feeste zoude sijn,
So ne woudi langher tijt
Beiden, maer an den ermijt
Nam hi orlof den vierden dach
Die vor den Tsinxen ghelach,
Dat crone soude draghen
Die coninc met zinen hoghen maghen,
Ende zinen zone ridder maken.
Hi haddem up alle zaken
Beraden metten neve zijn,
Die hem gaf een brievekijn
An den coninc Lodewijc,

1) Of het moesten herbergen (huisvestingen) zijn op afgelegen plaatsen.

Twelke den ridder rijc
Dede harde grote stade.
Die borchgrave bi vorzienen rade
Dede al zine wapine
Ane onder eene zlavine,
Die goet waren ende gave.
Gheene beter drouch hertoge no grave,
Noch daer toe also goet een zwert.
Hi was oec also wel ghepeert [1])
Als eenich heere diemen vant.
Lucaen zijn neve, die seriant,
Hadde zine male wel bewaert
Aldaer up zijn zomerpaert,
Daer hi selve up was gheseten.
Sijn derde paert woudi vergeten,
Want hi peinsde om tprofijt
Dat ostelrien quaden tijt
Soude [2]) wesen te Parijs;
Ende in den clooster te Sente [3]) Denijs
So hadde Lucaen eenen broeder,
Die van den wine was behoeder.
Mochti niet bet, hi dede verstaen
Doe zinen meester Lucaen,
Si zouden daer herbergen wale.
Doe namen zi met scoender tale
Orlof an den goeden ermijt,
Fol. 1 *b.* Diese heeft ghebenedijt
Metter hant alle bede
Ende Gode bevolen mede,
Ende daer met zijn si ghesceiden:
God die neemsi in ziere gheleiden!
Si zullens hebben wel te doene.

1) Van zulk een goed paard voorzien. Verg. II, 2406: *harde wel ghepaert.*
2) Bij Mone: *Souden.*
3) Het Hs. heeft, bij verkorting, *S.*

Het en was nye ridder also coene,
Haddi bestaen dat hi bestont,
Hi ne hadde in der herten gron
Sorghe gheadt ende vaer,
Hoe dat hi zoude van daer .
Hebben gheraect, daer hijs began,
Ende in der eren bleven dan,
Der ghelijc dat hi dede,
So ghi zult horen die waerhede.
  Beide reden zi te samen,
Na dien dat zi orlof namen,
Te Famweele [1]) in die stede;
Want cooplieden alle bede
Hieten zi waer zi quamen.
Si veranderden hare namen
Onder hem beiden in secreit
Bi groter behendicheit.
Hine leefde oec niet, gheloves mi,
Die den borchgraven van Couchi
Ghekent hadde int openbaer,
Diene over drie der jaer
Hadde ghekent of over viere,
So was hi an zine maniere
Verkeert ende an zine ghedane,
Hine hadder al zijn meerken [2]) ane
Gheleit an wezen ende an sprake
Met goeder moete ende met ghemake
Ende oec bi secreter dinc.
Hi scheen die scoenste jongelinc
Wesen van der werelt al,
Eer hi quam int ongheval
Dat hi van zinen lieve sciet

1) In Mone's afschrift staat hier en in 't vervolg altijd *Fauiweele*.

2) Bij Mone: *meerk ī ane*. Zeker is *meerken*, opletten, bedoeld: *al sijn meerken*, al zijne oplettendheid. Verg. vs. 303.

Ende dat hi int zwaer verdriet
In den woude lach drie jaer.
An zinen baert haddi noyt haer,
Die hem lanc was worden doe.
Te Famweele quamen si toe
Over cooplieden ghevaren,
Daer si wel ontfanghen waren
In eene scone ostelrie.
Des avonts so vraechden zie
Wie dat here was van der stede,
Dies men hem die wareit zede,
Ende dat die vrouwe was der ghelike
Des coninx nichte van Vrankerike,
Fol. 1 *c.* Die beste entie scoenste mede
Die men wiste in kerstinede.
Doe so vraechde Luuc aldaer,
Of daer eenich constenaer
Ware die conste nieuwen zanc,
Si zoudens hem weten danc
Ende ghevens hem oec miede.
Si hadden ghehoort nieuwe liede
Van rovers die lagen in den wouden,
Dat zi gheerne horen zouden.

Cume hadde Lucaen twoort
Van dien zange gebrocht vort,
Men hietene zwijghen daer,
Want niemen so coene ne waer
Dies vermaende in die stede,
Het ne soudem lijf of lede
Costen van der vrouwen goet,
Op dat soe worde der zaken vroet;
Want daer men dat liet van
Maecte was die beste man,
Die wile hi woende in die stede,
Die noyt wapine an dede,

Ende oec ghemint also zeere
Metter vrouwen ende metten heere
Ende metter ghemeender stat,
So dat niemen mochte om dat
Quaet van hem horen spreken,
Men zout an zijn leven wreken.
Lucaen zeide: »Belcht hu niet,
Wi ne weter [1]) of gheen bediet,
Want wi zijn vremde cooplieden,
Ende gheerne horen wi bedieden,
*D*at rovers ende mordenaren
*I*n haren tiden qualijc varen,
*D*or die vrese die si ons doen
*D*icken zonder occissoen".
  Daer met lieten si die tale.
Luuc die vraechde te dien male,
Als die behendich was ende wijs,
Of zi niet te Parijs,
*H*ere of vrouwe, zoude wesen.
Men andworde hem na dezen:
*J*a si zeker alle bede,
*W*ant hute camere huter stede
*V*oren ghevaren was [2]).
*D*ie borchgrave verblijdde om das
*S*o zeere dat hi verscoot,
*A*l hadt ghezijn van coude groot,

---

1) Bij Mone: *weten.*

2) De graaf en gravin van Famweel vertrokken eerst den volgenden morgen naar Parijs: zie vs. 229—235. Zij waren dus nu nog niet vertrokken. Dat zij *hute camere* waren gegaan, zegt in allen gevalle niets: *huter stede* ware genoeg. Doch het adv. *Voren* wijst er op, dat hier sprake is van een ander persoon, die de hooge personages vooruitreisde. Men zal moeten lezen:

Want *haer camerare* huter stede
Voren ghevaren was.

„Ja", zeide men, „zij gaan zeker naar het feest te Parijs, want *hun kamerheer* is reeds vooruitgereisd".

*E*nde vervinc al zijn ghebluuc[1]),
*E*nde metten worde zeidi tLu*uc*
*O*f der ghelijc of hijt der coude[2])
Fol. 1 *d.* Dede, dat niemen merken soude.
Daer so spraken zi menich woort
Binnen der maeltijt rechte voort,
Beede van desen ende van dien.
Blide was, gheloves mien,
Die borchgrave van Çouchi,
Dat die edele vrouwe vri
Sijns hadde vergheten niet,
Ende haer leet was zijn verdriet,
Ende dat die vrouwe faitijs
Soude wesen te Parijs.
Dies so verblijdde hi zere in dien.
Hi hoopte dat hise zien
Noch zoude vor zine doot,
Ende dat soe die wareit bloot
Noch weten zoude algader,
Hoe datse die verrader
Valschelike hadden beloghen,
Daer bi dat zi noch bedroghen
Wesen zouden, mochte hise scouwen,
Ende van der valscher ontrouwen,
Die hem zijn oem hadde ghedaen:

---

1) D. i. En herstelde — herstelde zich van — zijne verlegenheid. *Gebluuc*, hier voor het eerst aan 't licht komende, is zooveel als *verlegenheid*, *verwarring*. Verg. het adj. *geblu*, verlegen, in de war, ontsteld (Verdam II, 976); mhd. *blûc*, *bliuc*, *blûg* in denzelfden zin, *blûge*, verlegen zijn (Benecke I, 214 vlg.); Zweedsch *blyg*, schuchter, *blygas*, zich schamen, *blygd*, schaamte, *blyghet*, verlegenheid; Zwitsersch *blug*, vreesachtig, *blügen*, *plüken*, vreezen, schrikken, beven, *blugheit*, *blugsamkeit* (Stalder I, 187 vlg.). *Vervaen* is hier zooveel als *herstellen*, *zich hervatten van iets*, *er van bekomen*, hd. *sich erholen*. Als onz. ww., voor *zich herstellen*, *nieuwe kracht bekomen*, leest men het bij Ruusbroec II, 155, r. 12, en in de *Rumb. Avondst.* bl. 110, vs. 4.

2) Denkelijk te lezen: *Al der ghelijc of hijt dor coude.*

Daer of zoudi wrake ontfaen,
Want van al was hi tbeghin.
Vele peinsdi in zinen zin,
Daer hi over tafle sat,
Dies men hem vermaende dat,
Waer bi dat hi niet en ate [1]).
Hi zeide hi hads [2]) ter goeder mate,
Hi woude zijn ter rusten waert.
Doe so was hi ter vaert
In eene camer gheleet al daer,
Ende zijn cnape daer naer
Bekende [3]) ende betaelde mede
Met wel groter hovesschede,
So dat mens hem zeide danc.
Die nacht waren doe niet lanc:
Het was int uutgaen van Meye.
Luuc ghinc na zinen greye
Besien ten peerden, ende daer naer
So ghinc hi te rusten daer
Ment hem wijsde, daert was scone.
Tote die zonne an den trone
Lichte, zo sliep Lucaen.
Hine hadde niet bevaen
Sulc ghepeins int herte binnen
Ende zulken last van minnen
Als die borchgrave goet,
Die zulc ghepeins in den moet
Hadde dat hi lettel ruste.
Alst dach was een lettel luste
Fol. 2 *a.* Hem te lukene sijn oghen.
Doe zo quam hem een vertoghen
In vormen van vizioene,

1) Bij Mone: *at.*
2) Bij Mone: *hi hade.*
3) Denkelijk te lezen *Rekende*, maakte hunne rekening op, rekende af.

Dat hi riden sach int groene
Die vrouwe van Famweele,
Met vruechden ende met riveele,
Ter steden van Parijs waert.
Daer mede ontspranc hi ter vaert,
Ende hi riep lude: »Lucaen,
Hebdi noch niet ghedaen
Den peerden hare orboren?
Die vrouwe die es lange voren.
Vullijc, laet ons riden naer!"
Mettien quam hi them selven daer.
Sine oghen ontdedi ende zach
Dat het was scone dach.
Niemen ne was hem daer bi.
Die borchgrave van Couchi
Die zo ghinc hem zelven cleeden
Ende wapinen ende ghereeden:
Ghewone zo was hi der pine.
Ende Luuc, die cnape sine,
Hadde hem zelven up ghedaen.
Te zinen peerden es hi ghegaen.
Het was worden scone dach.
Die vrouwe dat [1]) hi porren zach
Doe ute dien casteele
Enten heere van Famweele
Met eenen ghezinde elc zonderlinc,
Al hadt eenen riken coninc
Ghevolgt, hine dors hem scamen niet.
Sonder te lettene yet
So es al doe Lucaen
Te zinen meester ghegaen,
Dien hi vant al bereit.
Al daer heeft hi hem ghezeit

---

1) Bij Mone: *dit*.

Of hi zoude willen riden,
Want hi hadde ghezien liden
Vrouwen ende heeren uter stat.
Als die borchgrave dat
Hoorde, zeidi: »Lucaen,
Het es harde quaet ghedaen,
Dat ghi hebt zo lange ghelegen.
Wi zouden sijn an die wegen
Emmertoe milen drie."
Lucaen zeide: »Meester, mie
Luste te slapene wel.
Onse peerden die zijn snel,
Si zullen corte milen maken."
Hi wiste lettel van der zaken,
Waer omme dat zijn meester zede.
Fol. 2 *b*. Met wel groter neerensthede
So ghinc wezen [1]) Lucaen,
Ende alsi al hadden ghedaen,
Saten si up beide te zamen.
An den weert si orlof namen
Al doe in hovesscher wijs.
Uter poorten van Parijs [2])
So zijn si ghereden daer.
Den zelven wech volchden zi naer,
Die de vrouwe was ghereden.
Omtrent twee milen buter steden
Mochten zi voren wesen.
Den borchgraven, so wi lesen,
Was te bet in allen zinne,
Dat hi die edele graefnedinne
Wiste voren in den pat.
In hem zelven dochtem dat

1) Denkelijk te lezen *torsen*, de paarden opladen.

2) T. w. uit de *Parijsche poort*, de poort van Famweel, waardoor men op den weg naar Parijs kwam.

Die roke quam van haer ghewayt,
Dies zijn herte was ghepayt.
Also vullijc hem die heere
Haeste ende reet so zeere,
Dat hi die moude metten winde
Van haer ende van haren gezinde
Stuven zach te hemele waert.
Bet an so nopedi zijn paert,
Dat hise achterhaelde naer.
Doe sone wildi daer
Niet vorder riden vortwaert,
Hine wederhilt zijn paert.
»Faelt hu yet?" sprac Lucaen.
»Waer omme doedi niet bet angaen
Hu paert, dat wi die vrouwe zien?
Maer ghi hebt een ontsien,
Dat men hu verkennen mach."
Die borchgrave upten cnapen zach
Ende hi zeide: »Lucaen,
Het ware onnedelheit ghedaen,
Souden wi als bouven riden
Ende heeren ende vrouwen liden
Vor bi binnen haren hande [1].
Ic die vruchte mi der scande,
Ende wi die hebben tijt ghenouch."
Lucaen om die tale louch,
Als die hem bemoede wel
Dat zoet was ende niemen el
Dien hi minde also zeere,
Want met menegen nauwen kere
Haddire meerc an gheleit,
Als yet van haer was ghezeit,
Dat hi veranderde al daer bi.
Maer van den here van Couchi

1) Denkelijk te lezen: *binnen haren lande*, in hun eigen land.

Fol. 2 *c.* Constijt anders niet gheweten,
Dan hire na mochte meten [1]).
Al zcoenkine na dien tiden
So began hi achter riden,
Altoes die ogen dare waert.
Doe quam ghereden up een paert
Een page ute Bartaengen lant,
Die welke den affarant [2])
Sinen meester hadde ontreden,
Ende van groter blijtheden
So zanc hi dat nieuwe liet,
Twelke van den borchgraven hiet,
Hoe hi ghehangen was te Troes,
Ende dat met zo luder voes,
Dat die edele vrouwe hoorde,
Die haer in den zin verstoorde
Ende zeide: »Groten ondanc
Moeti hebben die dat zanc
Boven den verbode mijn!"
Doe beval die vrouwe fijn,
Dat men al daer zoude vangen
Ende an eenen boem hangen.
Haer ghezinde was tien tiden
Daer ghereden an eere ziden.
Die meyere van Famweele der steden
Es daer an den cnecht ghereden,
Ende zeide: »Wie leerde hu dat liet?"
»Lieve heere, of ghijt ghebiet,"

---

1) Dan hij bij gissing kon opmaken, kon nagaan. Zie ook II, 2502, en verg. goth. *miton*, hd. *ermessen*.

2) *Affarant*, ridderpaard (verg. vs. 341); prov. *alferan*, oud-fr. *auferant*, *auferrant*. Ontleend aan Arab. *al faras*, strijdros, met weglating der *s* en toevoeging van den uitgang *an*, *ant*, gelijk meermalen bij Oostersche woorden. In de *Langue d'oïl* werd de *r* verdubbeld (*auferrant*), omdat men het woord in verband bracht met het adj. *ferrant*, ijzergrauw, grijs, en het opvatte als benaming der kleur van het paard. Zie Diez, *Etym. Wdb.* II, 292 vlg., en vooral Gachet, *Gloss.* 36 vlg.

Sprac die cnecht ende was vervaert:
»Sijns meesters zo es dit paert,
Maer ic die hebt hem ontreden,
Ende ic salt hem zonder beden
Weder ghehenden, laet mi gaen."
»Ja," sprac die meyere, »ghi hebt gedaen.
Om dat ghi hebt dit paert ghestolen,
So zuldi moeten gaen ter scolen,
Met eere leeder tuwen grave".
Doe zo dede hine beeten ave
Ende leedene onder eenen boom.
Van den paerde nam hi den toom,
Daer hine mede hangen dede.
Die borchgrave ende zijn cnape bede
Quamer ghereden toe.
Die borchgrave vraechde doe,
Wat die cnecht hadde mesdaen.
Die meyere andworde zaen:
»Hi heeft ghezongen twee liedekine,
Daer hi omme te quaden fine [1])
Comen es, also ghi ziet.
Deen dat es tverboden liet
Van den borchgraven van Couchi;
Fol. 2 *d.* Dat ander sanc hi jeghen mi,
Dat hi was een dief der paert.
Dies heeft hi zine uutvaert
Nu an desen boom ghedaen."
Die borchgrave andworde zaen,
Die den meyere kende wel:
»Het doet quaet singen ende maken spel,
Daer omme dat men hangen moet.
Het scijnt dat die vrouwe goet
Den borchgrave haette zeere,

1) Bij Mone: *sine.*

Dat niemen mach zingen van den here,
Hine moeter omme ghehangen zijn."
»Dat ne doet soe niet anschijn,
Dat hi was van haer ghehaet;
Haer es leet dat men verzmaet
Heeft met alsulker doot,
Want zijn vromicheit was groot
Entie doghet entie trouwe,
Die hi dede onzer vrouwe
Ende die haer ghingen an."
Die meyere reet doe van dan
Haestelike ziere veerde
Al doe henen metten peerde,
Daer die cnecht up quam ghereden.
Altemale die waerheden
Seidi der vrouwen doe.
Mettien quam ghereden toe
Die heere van Famweele
Met spele ende met riveele
Al daer an der vrouwen waghen,
Daer zijt beide anezaghen
Die borchgrave ende Lucaen,
Die te mallijc andren[1]) zeiden saen:
»Het es nu te ziene goet,
Dat die vrouwe in den moet
Drouve es, gheloves mi,
Om sborchgraven doot van Couchi,
Die buten Zalons in die traelge
Hanghet." »Ic prise die faelge,"
Seide die vrome Dominicus.
»Ic die hebt oec liever dus,"
Seide doe weder Lucaen:
»Wilt der vrouwen riden aen,

1) Bij Mone: *an dien.*

Daer so sit in haren wagen.
Si leven diese gheerne zagen,
Ende niet verre zijn van hier."
Doe zo zeide die ridder fier:
»Dat ne staet mi niet te doene.
Het es quaet wesen al te coene,
Daer men wesen heet mesdadich."
»Wat, heere! vrouwen zijn ghenadich,"
Fol. 3 *a*. Seide doe weder Lucaen:
»Al heeft zoe desen cnecht verdaen,
Soe ne zoude hu hangen niet,
Al wiste zoe hoe dat ghi hiet:
Ghi hebt doch dor haer ghedaen."
Dus goddeerde [1]) Lucaen
Jeghen den meester zijn,
So dat bemoedde die ridder fijn,
Dat die cnecht daer up beende [2]),
Datti die scone vrouwe meende
Ende minde, so hi dede.
Maer hi ghebaerde te diere stede,
Als oft hijt verstoede niet,
Maer emmer volchde tvrome diet
Also naer als hi mochte.
Dicken was hi int ghedochte
Dat hi aldaer zoude jagen
Metten peerde an den wagen
Ende groeten tscone wijf.
Doe quam hem een vaer int lijf,

1) *Goddeeren*, schertsen, boerten, zich verlustigen met aardigheden te zeggen. Oud-Fr. *gaudir* (La Curne de Ste Pal. VI, 379); eng. *to gaud*; van lat. *gaudere*. Het woord komt bij ons nog in de 16de en 17de eeuw voor, in de beide vormen *goddeeren* en *gaudeeren*. Zie Oudemans, *Wdb. op Bredero*, bl. 120.

2) *Daar spottend op doelde*. Over *benen*, eigenlijk op een *beentje* of vogelfluitje blazen, figuurlijk genomen voor *spotten*, *schimpen*, of als bedr. ww. voor *bespotten*, *verschalken* enz., zie Verdam, *Mnl. Wdb.* I, 885, en De Jager in *Taalgids*, III, 269—279.

Dat hi den breidel weder helt.
Seere so was hi outstelt
Al daer van gherechter minne.
Als een die es cranc van zinne
Baerdi jeghen hem zelven daer.
Luuc, die daer hoorde naer,
Hadder in ghenouchte groot,
Want die wareit vernam hi bloot,
Dat zoe die ghene ter waerhede
Was diene zuchten dede
Ende caermen nacht ende dach,
Ende daer al zijn troost an lach,
Sine doot ende sine ghesonde,
Die noyt niemen van zinen monde
Gheweten conde no verstaen.
Onsen Heere bat Lucaen,
Dat hijs loen moete ghewinnen,
Als diene [1]) hadde in groter minnen.
Ic weet, die heere van Couchi
Volchde naer die vrouwe vri
Al toter hogher noene.
Doe hilt die vrouwe stille int groene
Metten wagene daer soe in zat,
Entie redene was om dat
Si eenen heigher up eenen pit
Saghen, enten valke [2]) wit
Deder werpen na die vrouwe,
Die haer zende up rechte trouwe
Die borchgrave van Couchi,
Want hine wan, die ridder vri,
Te Couchi in den tornoy,
Fol. 3 *b*. Daer ute dat tgrote vernoy
Van den borchgrave sproot.

1) Bij Mone: *dine*.
2) Bij Mone: *walke*.

Die valke van duechden groot
Die so zach den heygher risen,
Dien hi na ziere natuere bewisen
Edelike boven clam,
Ende staken so dat hi quam
Ghevallen vor der vrouwen wagen.
Si prijsden alle diene zagen
Den werden goeden valke wit,
Ende die vrouwe zeide dit:
»God hoede die ziele van den heere
Van den viant Lucifeere,
Die mi gaf den valke goet!"
Die borchgrave dat woort verstoet,
Die doe biden wagen leet.
»Amen!" seide hi ghereet,
Ende groete die vrouwe mede,
Maer nalincs hi uten gherede
Viel van verdarentheit [1]),
Daer hi die vrouwe wael ghemeit
Metten groetene sprac an,
Die lettel upten goeden man
Achte te diere tijt,
Dor dat hi ztac [2]) in zelc abijt.
   Kennesse [3]) soe gheene drouch
An den ridder, die welke slouch
Sijn peert doe metten sporen

1) *Verdarentheit*, ontsteltenis, ontroering, bedwelming. Kiliaan: „*Verdaerentheyd*, stupor; *Verdaeren*, stupefacere, attonitum reddere, et Obstupere, stupefieri." Zoo in het *Leven v. Jez.* c. 30: „Dit seide hi in ere *verdarntheit* van herten"; c. 234: „Ende alse die vrowen dit hoerden ende vernamen, so worden si *verdarnt* ende versagt. Ende aldaer si stonden in dire *verdarntheit*," enz.; c. 240: „So sere wonderde hen, ende so sere worden si *verdarnt* van blischapen." Nog heden in Vlaanderen *verdaren* en *verdariën*, verbazen, verbouwereeren. Zie Schuermans 781, De Bo 1256, en verg. Dr. Franck, *Etym. Wdb.* op *Bedaren*.

2) Bij Mone: *zac*. Doch ongetwijfeld is *stac* bedoeld, dat, naar de eigenaardige spelling van onze fragmenten, ook *ztac* kon luiden.

3) Bij Mone: *Rennesse*.

Ende reet die vrouwe [1]) voren,
Die zijns zlouch cleine gade.
Maer hi die was tenden rade
Worden in dat claer anschijn,
Doch so was die herte zijn
Gherust in dat edel beelde,
Die welke uut ghenouchten speelde
Scaec in den zelven tiden.
Met zinen cnape reet hi beziden
Ende zeide: »Lucaen, saechdi dit,
Hoe varinc dat die valke wit
Den heygher hadde [2]) onder voet?"
»Het es zeker een voghel goet,"
Seide weder doe Lucaen,
»Ende die vrouwe wel ghedaen
Bat [3]) over die ziele van den heere,
Diene haer gaf te harer eere,
Ende ghi waert die coster doe.
Mi es te moede of zoe,
Die ziele, noch steect int gruus [4])."
Doe so zeide Dominicuus:
»Luuc, daer an zegdi waer.
Ic gaffen der vrouwen maer

1) Bij Mone: *vrouwen.*

2) Bij Mone: *hadder.*

3) Bij Mone: *Wat.*

4) *Of de ziel nog in haar stoffelijk omhulsel huist*, t. w. *of de persoon nog leeft*. *Gruis* is in Vlaanderen de benaming der *graanpellen*, die bij het malen als *zemelen* van het graan worden afgescheiden (Schuermans 168, De Bo 392). Het graan *steect noch int gruus*, is dus: het zit nog in zijn hulsel. Maar wanneer het door den zaaier in den schoot der aarde geworpen is, breekt het uit zijn hulsel, en komt dan eerst tot ontwikkeling en wasdom. Zoo ook de mensch, wiens ziel het stoffelijk omhulsel verlaat, wanneer hij sterft en begraven wordt. De vergelijking van den mensch met een graankorrel, in deze toepassing, is zeer eigenaardig. Het beeld was trouwens aan den Bijbel ontleend, t. w. aan *Joh.* 12, 24, en 1 *Cor.* 15, 36 vlg. Werd misschien eertijds een van deze teksten bij lijkdiensten gelezen of gezongen, dan zou het gezegde van den spotachtigen Lucaen werkelijk recht geestig zijn.

Fol. 3 c. In den tornoy van Couchi:
Aldaer so ghebuerdi mi
In den tornoy als een danc.
Het es zeder leden lanc,
Dat ic voghel nochte vrouwe
Niet en zach in goeder trouwe,
Dan nu upten dach van heden.
Soe die heeft in weerdicheden
Noch den voghel, dinke mi,"
Ende metten zelven so liet hi
Hem een zuchten daer ontgaen.
Daer up andworde Lucaen:
»Laet varen zuchten ende wenen
Ende caermen ende stenen.
Ghi hebbet lange ghenouch ghehayt [1])
Vor haer, here, nu zijts ghepayt.
Dat zo dinct mi wel ghedaen,
Want heden hebbic wel verstaen,
Dat soe hu mint die ghi niet haet.
Noyt ne wistic uwen staet
Dan nu upten dach van heden,
Dies ic ben bet te vreden
Dan ic tote noch hebbe ghezijn.
Ic hebbe oec dor hu carijn
Harde vele doghens leden.
Sijt te rusten ende te vreden.
Uwen noot suldi verwinnen
Ende oec hebben loen van minnen,
Ende dat wel in corter tijt,
Op dat ghi bout ende coene sijt."

1) *Hayen*, hier met *vor* verbonden, gewoonlijk met *naer* (*na*). *Hayen naer iet*, er naar haken, verlangen. Verg. *Oudvl. Lied en Ged.*, bl. 430, vs. 110: „Mijn hope *el nieuwer naer en hait*," verlangt nergens anders naar; en *Eerste bliscap v. M.* (bij Moltzer, *Mnl. Dram. P.*), bl. 843, vs. 343: „Wel hem diet volcht ende *na mi hayt*", naar mij verlangt. Twee latere voorbeelden (uit het *Constth. Juw.* van 1607, en uit den *Handel der Am.*) vindt men aangehaald bij Oudemans, III, 5.

Menich troestelijc scoene woort
Brochte Lucaen al daer voort
Om te payene zinen heere,
Die so vele trooste noyt eere
Van gheenen mensche ghecreech,
Sonder van hare. Stille hi zweech
Al daer hi reet in der prayerien.
Hine wilde loechenen nochte lyen:
Haddi gheloechent [1]), hi hadde ghelogen,
Ende dat lyen hadden so bedrogen,
Dat hiere niet woude comen aen.
Doch verstoet wel Lucaen
Wat dat van den dinghen was.
Aldus reden si dor tgras,
Sprekende in menegher wijs,
Tusschen daer ende Parijs,
Twelke was twee dachvaerde.
Als nu was hi metten paerde
Voren, bachten, nu besiden
Van der vrouwen tallen tiden;
Ende waer soe lette ofte bede
Fol. 3 *d.* Dede, daer toe lette hi mede,
Al haddi van haren meisnieden
Ghesijn; maer over cooplieden
Voeren si in diere wijs.
Dus volgheden si tote Parijs
Ende tote die edele graefnedinne
Was te harer herberghen inne.
Doe al te eerst [2]) hi van haer sciet,
Maer zi ne conden vinden niet
Herberghe binnen al Parijs,
Si ne moesten te Sente [3]) Denijs

1) Bij Mone: *gheloechet.*
2) Denkelijk te lezen: *Doe alreerst.*
3) Hs. *S.*, als boven.

Al doe in den cloester riden.
Daer vant Luuc ten zelven tiden
Binnen den broeder zijn,
Die achterwaerde daer den [1]) wijn.
Daer so was Lucaen
Van sinen broeder wel ontfaen,
Ende daer toe zijn meester mede.
Hi ne hadde gheene waerhede
Van hem ghehoort in vijf jaren,
Waer dat hi was bevaren,
Ende hiltene over doot.
Eere ende weerde groot
Hevet hi hem beiden daer
Ghedaen, ende eene camere vorbaer
So dedi hem hebben doe,
Ende al dat daer hoorde toe,
Ende oec stal te haren paerden.
Het was een coopman van waerden
Sijn meester, zeide Lucaen,
Die welke hem hadde ghedaen
Doghet ende eere groot
Ende ghelost van der doot,
Ende hi hadden [2]) langhe ghedient.
Die goede monec was doe zijn vrient
Ende dancte hem van sbroeders weghen.
Haddi wel ghekent den deghen,
Hi haddem eeren meer ghedaen,
Maer doch was hi wel ontfaen
Naer dat het gescepen stoet.
Blide was in zinen moet
Die edel borchgrave rike,
Dat hi daer was zo heimelike,
Want het hiesch zijn upzet.

1) Bij Mone: *de*.
2) Bij Mone: *hadde*.

Si ondervraechden al te met
Van der feesten van Parijs,
Ende van den heeren wijs
Die ter feesten waren comen,
Daer toe dat heeft ghenomen
Die borchgrave goeden goom.
Hi verstoet wel dat zijn oom
Fol. 4 *a.* Een drussate was te hove,
Ende van den meesten love.
Hi was een out costumier
Ende een edel princhier,
Die vele hadde metten brande
Ghedaen uptie Gods viande.
Al was hi licht van ziere spraken,
Niemen es in allen zaken
Vulmaect danne God alleene.
Die borchgrave, van herten reene,
Die was blide in zinen moet,
Als hi die waerheit verstoet,
Dat zijn oem was aldaer,
Want hi meende[1]) int openbaer
Te beroepene in een crijt,
Als het poynt ware ende tijt.
Niet woudi hem openbaren.
Wel te ghemake dat zi waren,
Beide meester ende cnape,
Al daer metten goeden pape.
Van gheere dinc waerzi vergeten,
Wat men drinken ofte eten
Mochte na goeder betamen,
Twelke zi in weerden namen.
Na maeltijt zi te rusten traken
Ende ordineerden hare zaken

1) Lees *meenden*, meende hem.

Heimelijc naer haer ghevouch [1]),
Ende des morghens vrouch
Sijn zi beide upghestaen.
Die borchgrave heeft anghedaen
Naest zinen live eens draken vel,
Gherijet [2]), dat hem harde wel
Stoet, het hadde groot virtuut.
Qualijc mochte men hem die huut
Quetsen, diet anedrouch;
Venijn ende hitte het oec verzlouch
Ende moetheit ende zweet.
Het plach te draghene als hi street
Die eerste tover der wostine,
Die die tente zidine
Maecte met ziere fayerien [3]).
Nu zo hadt in ziere baelgien
Die borchgrave van Couchi,
Diet minde, gheloves mi,
Vor gout ende vor groten scat.
Hi hads menichwaerf te bat
Ghehadt binnen den fellen woude.
Daer over dat die ridder boude
Dede sinen halsberch goet,
Daer dore dat hi noyt zijn bloet
Sach, als hine anedrouch,
Fol. 4 *b.* Wat men up hem stac ende slouch:

1) Bij Mone: *ghenouch.*

2) *Gherijet* zou kunnen beteekenen *gestreept*, fr. *rayé.* In dat geval zou achter *vel* geen komma moeten staan. Doch in dien zin is het woord niet gewoon. Ik vat het dus liever op als het zwakke verl. deelw. van *rijen*, *rien*, rijgen (hd. *reihen*), en dus in de beteekenis van *geregen.* Als zoodanig leest men *gheriede scoen*, geregen schoenen, in de var. op *Rose*, vs. 12437, waar het tekst-hs. *gere(ge)ne* heeft, en *an die glavye gerijt*, aan de speer geregen, in het fragm. van *Doon de Mayence*, bij Dr. Kalff, *Mnl. Epische Fragm.*, bl. 178, vs. 322. De bedoeling is dan, dat hij op 't bloote lijf een drakenvel aandeed, dat hij met een rijgsnoer bevestigde.

3) *Toovenarij*, *tooverkunst*, fr. *féerie*, ofr. *faerie* en *faierie.* Verg. *feye*, fee, toovenares, bij Verdam, *Mnl. Wdb.* II, 788.

Omme dat minde hine zeere.
Boven den halsberghe dede die heere
Een tornikeel [1]) van kele stijf,
Wel ghebonden in zijn lijf,
Met eenen cruce zelverijn,
Daer in drie scavoten [2]) fijn
Van goude, daer hise mede brac.
Die edel ridder sonder lac,
Die noyt in stride was vervaert,
Gorde an ziere siden een zwaert,
Twelke was ghetempert wale
Ende fijn van goeden stale.
Eenen widen tabbaert [3])
Toten voeten nederwaert
Heefti boven anghedaen.
Der ghelike dede Lucaen,
Maer hi ne was ghewapent niet.
Messe hoorde tvrome diet
In den clooster te Sente [4]) Denijs.
Doe so woudi tote Parijs
Gaen over zine voet,
Dat niet verre van dannen stoet.
Dit was upten Tsinxendach,
Dat men den edelen coninc sach
Crone draghen ende houden hof,
Om te meersene zinen lof,
Ende om datti den zone zijn
Woude ridders ordijn
Uptien dach doen nemen an.
Ic wane so menich edel man
In menegen jaren was int stede,

1) Bij Mone: *tormkeel.*
2) Zie de Bijlage, n°. I.
3) Bij Mone: *rabbaert.*
4) Hs. *S.*, als boven.

Noch so meneghe vrouwe mede.
Die coninc was wel ghemint
Ende Karel, zijn scone kint,
Beide met cleinen ende met groten.
Daer waren alle zine ghénoten
Van Vrankerike binnen der stede
Ende van den keyserike mede,
Dat scone was te ziene an.
Ghelijc eenen coopman
So quam die borchgrave int stede
Ende daer toe zijn cnape mede,
Omme dat zi te bet mids dien
Die feeste zouden wel bezien
Ende die vrouwen entie heeren.
Cume consten zi hem bekeeren
Uptie straten, daer zi ghingen,
Sine moesten dore dringen:
So vele volcs was al daer.
Te hove ghingen si daer naer.
Fol. 4 c. Open so stoeden al die doren:
Na des hoves toe behoren
Ende na des daghes hoecheit
Was thof niemen wederzeit,
Was hi cleene ofte groot.
So ne was spise, wijn no broot,
Hoy nochte voeder coren:
Die coninc die gaft al te voren
Also langhe als duurde thof,
Dies men hem eere sprac ende lof
Verre ende wide in menich lant.
Alse die heeren soffisant
Ghingen te hove uut ende in,
Daer toe gaf hi zinen zin
Die borchgrave, wie zi waren;
Ende als hi die hoghe baren

Niet ne kende, zo heeft Lucaen
Also vele daer toe ghedaen,
Dat hi wiste wie zi waren.
Wel onthilti [1]) die edele baren,
Want het stoet hem wel te doene.
Den hertoge ter Borgenjoene
Sach men daer van stat [2]) groot.
Amelieur ende Menifroot
Ghingen beide bi hem daer,
Als twee heeren vorbaer,
Moy ende stout in haer ghebaren;
Maer hine kende die mordenaren
Al daer niet in haer abijt,
Maer hi ondervant te diere tijt,
Lucaen, wie zi beide waren,
Want hi kende an zijn gebaren
Amelieure harde wale:
Hi hadden te meneghen male
Beide ghesproken ende ghesien,
Ende volghedem so verre na dien
Bi suptijlheden groot,
Dat hi hoorde Menifroot
Heeten die bi hem ghinc,
Entie waerhede van der dinc
Heefti den borchgrave geseit.
Al die heeren wael ghemeit
Hebben si meest oversien.
Men ghinc reeden cort na dien
Seere ten etene waert,
Want die coninc wide vermaert
Ende zine heeren al te male
Vonden in die hoghe zale
Eten int openbaer.

1) Bij Mone: *onthilte.*
2) Voor *stat* denkelijk te lezen *stal,* gestalte.

Dies waren die stagen daer
Ghemaect an die taflen diere,
Fol. 4 *d.* Daer binnen [1]) dat die princhiere
Entie vrouwen zitten souden,
Na dat zi waren ghehouden
Van hoecheden ende van eeren.
Doe zach men die grote heeren
Uter capellen al te male
Comen in die hoghe zale
Bi den coninc Lodewijc,
Ende tusschen tween [2]) coninghen rijc
Quam die jonchere wel ghedaen,
Karel die Caluwe, ghegaen,
Die also lanc was als die vader.
Der princhen kinder al te gader
Quamen daer met hopen bi,
Want alle gader wouden zi
Ridders met Kaerle wesen.
In ouden jeesten dat wi lesen,
Dat niemen ridder wesen mochte,
Vor dat hi ter wapinen dochte,
Ende hi hadde des ridders slach,
. . . . [3])

---

1) Bij Mone: *binne.*
2) Het Hs. heeft: *II.*
3) Blijkens het rijm ontbreekt hier een vers. Ik kan daarbij eene gissing niet onderdrukken. Het is opmerkelijk, dat het laatste vers van deze kolom (vs. 817) op vs. 785 rijmt en uitnemend in den zin zou passen. Niemand kon ridder zijn voordat hij den ridderslag had ontvangen, hoeveel er ook aan gelegen mocht zijn, d. i. hoeveel belang hij er ook bij hebben mocht. Wat de zin van vs. 817 dáár ter plaatse zou zijn, laat zich niet bepalen, omdat het vervolg ontbreekt; maar het is niet te ontkennen, dat het er na vs. 816 wel wat verdacht uitziet. Men zou niet licht kunnen zeggen, wat er volgen moest. Heeft misschien de afschrijver, bemerkende dat hij vs. 786 had overgeslagen, dat vers (zooals men wel meer deed) onder aan de kolom geschreven met een verwijzingsteeken naar de plaats, waar het behoorde te staan? En heeft misschien Mone dat verwijzingsteeken niet opgemerkt, zoodat in zijn afschrift het vers bleef staan, waar het zich in 't Hs. bevond? Alleen de vergelijking van het oorspronkelijke perkamentblad zou dit kunnen uitmaken. Doch dat is, helaas! zoekgeraakt.

Nu zijn zi ridders zonder zlaen,
Princhen kinder, also zaen
Alsi ter werelt zijn gheboren:
Die ordinen bringen zi met hem voren!
Dus es tvolc veredelt zeere!
Lodewijc, die grote heere,
Dede eenen pellel spreiden daer,
Die van goude blicte claer,
Ende daer up wapenen zinen sone,
Dien hi in den hals na tgone
Slouch, als hi was bereit,
Ende hevet hem gheseit
Die poynte die daer hoorden an,
Ende hieten wezen goet man.
Preus was die jonghe heere,
Die den vader dancte zeere
Ende daer toe den andren heeren,
Diene holpen adobeeren.
Cortelike waren ghinder
Vele der groter heeren kinder
Na Kaerle ridder ghedaen.
Hogher ordine men daer ontfaen
Meneghen zimplen ridder zach.
Also menich ridders slach
Was daer ghegeven in vele jaren,
Dies men vroylijc daer ghebaren
Sach in die hoghe zale.
Die borchgrave zaecht al te male
Van beghinne toten endt,
Dat hi van niemen was bekendt.
Hoe vele datter ane ghelach

II.

FRAGMENTEN UIT HEESWIJK.

EERSTE FRAGMENT.

Fol. LXXXIII *a*. Woudi niet gram daer omme zijn,
Dat ic gheerne zoude claghen
Ende in biechten u ghewaghen,
Als die bem u vleesch ende u bloet.
Ende wistic *ene*ghe dinc dan goet,
Die u te nosen mochte comen,
Te scanden of te onvromen,
Heeldic die, so waric quaet."
Florant sprac: »Eduwaert, nu so laet
Horen, wat hebdi vor hande,
Daer mi scade ende scande
Of comen mochte? Het ware goet
Dat te tiden ware verhoet;
Ende dat ics hem nu ende echt
Danc wiste ware recht,
Die mi dat te voren brochte
Dat ic dat beletten mochte,
Sout ghevallen of ghescien.
Ic bidde u, berechtes mien."
»Nemet dan wel, lieve heere:
Het deert miere herten zeere,
Dat ic metten oghen zie,
Dat so grote compangie
Hevet die heere van Couchi
Met miere vrouwen, want also vri
Ne zach ic nye wijf no man.

Na dat ic ghemerken can
Ende ic menichwaerven zie,
So es het amijs ende amye,
Of mi ne bedriecht mijn waen.
Ic zie uwes cleine gade slaen
Miere vrouwen Beatrijs,
Ende ic ben te voren wijs
Dat ter feesten van Couchi
Was ghequetst dhertoge vri
Van zinen neve om haren wille;
Ende dat zi in ghescille
Eerst quamen om een verwijt,
Ende dat hi in een crijt
Den oem beriep, dat was om hare.
Ende daer so hadde ander mare
Of ghecomen cortelijc,
Ne waer die coninc Lodewijc,
Dat mi te zegghen es te groot.
Maer al soudic bliven doot,
Ic moet quiten mine trouwe.
Men soude den grave entie vrouwe
Eene ure niet versceden zien
Bin alden daghe, gheloves mien;
Ende als hi es uter steden,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIII *b*. Vor hire weder binnen h . . .
Si connent wel zegghen daer [1])
Sijn die lieden al ghemeene.
Heere mijn, hets u te cleene
Dat ghijt hebt ghedoocht so lange.
Het schijnt dat hi bi bedwange
U die vrouwe ontfortsen zal,
So die lieden over al

1) Dit vers was moeilijk te ontcijferen. De lezing is niet zeker

Wel connen zegghen ende borderen
Ende daer mede maken sceren."
Om die redene entie woort,
Die de nideghe brochte voort,
Wart Florant, die oude heere,
Bescaemt boven maten zere,
Ende slouch zijn hovet neder,
Peinsende voort ende weder.
Al die tale hi wel verstoet,
Die hi vaste int herte loet.
Het was hem te hoorne zware,
Dat hi in zine oude jare
Van haer zoude moeten hebben blame,
Dien hi minde als zijn lichame,
Als zine ziele, als zijn lijf.
Waert also dat men zijn wijf
Ontminde, hi ware hem liever doot,
Ende men soude hem tyen bloot
Dat het zine outheit dade,
Joide die vrouwe buten pade,
Of dat daer of liepe mare;
Want hi kende wel dat ware,
Dat zi met andren waren vry
Ende met elc andren gheerne bi
Waren vrouch ende spade,
Maer hi ne deder zine scade
Noynt te eenighen tiden inne,
Dat daer eeneghe lose minne
Ofte fraude in mochte wesen.
Si waren beide so ghepresen
In allen duechdeliken love,
Ende daer toe in elken hove,
Dat zi niet zouden in enegher blamen
Willen hare goede namen
V . . . . . en ofte bringhen.

Nemmermeer haddi in dien dinghen
Eenich men . . . . . ghemaect,
Of hem beiden *oynt* ghelaect,
Ne hadde ghedaen . . . .
Die . . . . . . valsche Eduwaert
Ute nid*e* *ende* ute . . . . . .
Dat zine . . . .
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIII *c.* Dat hi emmer woude wreken.
Penseus wart die grave Florant
Om die worde vanden tyrant.
Liever haddi hem ghezweghen;
Want als een man heeft ghecreghen
Druc inder herten binnen,
Qualic can hine uut ghewinnen,
Want altoos leit hi ende cnaghet,
Ende als daer nijt toe draghet
Bi rade vanden viant,
So wast der herten eenen bant,
Die men qualijc can ontcnopen,
Als tstrec so vaste wert toe ghelopen
Metten over fellen nide,
Die welke die vermalendide
Viant eerst ter werelt brochte
Ende oec also vaste cnochte,
Dat men niet ontcnopen can.
Florant, die over rike man,
Die liet in zijn herte groyen
Dat rijs van twifele ende bloyen
Van een crudekijn, heet nijt,
Daer mede dat die weerelt wijt
Es ghevoet harde zeere:
Dies moete ontfaermen onsen Heere
Ende ziere liever moeder Marien!
Die heere dorste niet antyen

Ziere vrouwen eeneghe dinc,
Want Lodewijc, die coninc,
Die so was haer naeste bloet,
Ende die edele grave goet
Hadde so vele dor hem ghedaen,
Ghelijc dat ghi hebt verstaen,
Dat hijt hem niet dorste openbaren.
Ende brochti die vrouwe in maren
Met fellen worden enegherande,
Dat ware hem ewelike scande;
Of dat hi den evelen moet
Ghewonne vanden grave goet,
Dat zo ware hem alte zwaer,
So dat hi hilt zijn ghebaer
Simpelre dan hi te voren dede
Jeghen hem beiden telker stede.
Quaet so hadde Eduwaert
Ghedaen an die dachvaert
*V*ander valscher lozer sprake.
*A*ltoes gheloefdi up die sake
*V*an hem beiden grave Florant,
*E*nde hi mercte tconvenant
*D*icken van hem beiden daer,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIII *d.* Dat zi so dicken waren tsamen.
Alsi hem te ghemoete quamen,
So scuwedi hem beiden den pat
Onweerdeliken, ende dat
En haddi noyt ghedaen te voren.
Ende den ridder wel gheboren
Plach hi spade ende tylike
Te groetene wel hovesschelike
Met eenen lachenden anschine:
Nu groetine met eenre grine
Ende die treckende ende zaen

Was hi verkeert ende tegaen.
Ende ziere vrouwen mede
Hi een ander wesen dede
Dan hi plach daer te voren,
Dat die vrouwe wel gheboren
Meercte entie grave gheeert,
Dat zijn wesen was verkeert;
Maer so zuver was haer minne,
Dat ziere beide ne wouden inne
Gheene wankelinge laten comen
Van ghepeinse of daer in dromen,
Dat daer yemen quaet in helt,
Ende bleven altoes verzelt,
Beide vrouch ende spade,
In goeder minnen; maer zine scade
Deder inne die grave Florant
Bi rade vanden viant
Ende vanden valschen Eduwaert,
Dat hi emmer altoes grenjaert
Gremmende bleef als een hont.
Hi hadt hem laten M. pont
Costen van roden goude,
Ende hi hadde onder moude
Ghezijn die heere van Couchi,
Dien hi also gheerne bi
Plach te zine daer te voren.
Die minne die was al verloren,
Die hi an hem hadde gheleit.
Die doghet entie hovescheit,
Die hi hem dede, wart vergheten.
Daer so hadde een worm ghebeten
Diepe in ziere rosen blat,
So dat nemmermeer dat gat
Conde heelen noch ghenezen.
Ende als hi in eenegher rezen

Ghevaren was die heere van Couchi,
Weder het verre was of bi,
So was blider zijn ghebaren
Vele om zijn wech varen
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIIII *a.* Haddi gheenen orlof ghenomen,
Die grave, an hem daer te voren,
Hi hads rouwe ende toren
Ghehadt in zijn herte groot:
Nu en was dies gheenen noot.
Hi dede hem an eenre ziden,
Wanneer dat hi zoude riden,
Sijns orlofs en gheerdi niet.
Ende als hi comen hiet [1])
Weder die heere van Couchi,
Ende hi was der steden bi,
Dede hi hem buten weghen,
So dat hi vanden vromen deghen
Vervremde boven maten zeere.
Ende alsmen hem vanden heere
Plach te bringhene goede mare,
So was hi in blider ghebare
Ende dedem eere diese brochte:
Nu was hi diet lettel rochte,
Ende hadt zelve telker stonde
Liever ghesleghen van monde,
Dan hijt hadde vort ghezet.
Ende te voren so haddi met
Hem altoes ghewillen riden,
Beide vechten ende striden,
Jaghen, vlieghen [2]), zolacheren:
Nu en haddijs gheen begheeren.

1) *Heeten*, hier in den zin van *gezegd worden*, als b. v. in: *hij heet dat gedaan te hebben*, men zegt dat hij het gedaan heeft. De zin is: *"als men zeide dat hij wederkwam."*

2) *Met valken jagen.* Zie de voorbeelden bij Oudemans, VII, 656.

Recht so haddi in onweerden
Den besten ridder die boven der erden,
Den scamelsten ende den boutsten mede,
Die hem noynt ontrouwe dede;
Ende hi hadde hem eer te goede
Gheworden met zinen bloede,
Dan den vader diene wan;
Ende eer hem die goede man
Eeneghe ontrouwe hadde ghedaen,
Hi haddem eer laten vlaen,
Ja als an zijn goede wijf,
Die noynt adre an haer lijf
Hadde van ghepeinse quaet,
Al waest dat die valsche raet
Ont*ste*lt hadde den grave Florant,
Ende hi jeghen den wigant
Grote veede drouch van binnen,
Daer nemmermeer an quam verwinnen,
Vor die puust wart vulzworen,
So men wel hier na zal horen [1]).
Ende als die heere van love
Ontboden was sconinx hove,
Of dat hi daer wesen woude,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIIII *b*. Al hadder feeste oec ghesijn.
Ghelijc triacle scuwet venijn,
Scuwedi al daer hi mochte,
Dat den grave wonder dochte.
Ende die oude grave Florant
Voer dicken in Zampaengenlant,
Dies hi niet ne plach te voren,
Ende altoes was hi in die oren
Ghevedelt van Eduwaerde,

1) Ook deze verzen voorspellen den bloedigen afloop van het verhaal. Verg. boven, bl. 119.

Den serpente van fellen aerde,
Die blide was dat hi den grave
Florante hadde ghetrocken ave
Als van minnen die hi
Drouch den heere van Couchi.
  Seere liet die oude man
Vanden heere dat ghespan,
Ghelijc als ghi hebt ghehoort,
Ende van daghe te daghe voort
Wies die nijt ende die omminne
Altoes an die gheveinsde zinne;
Want als hi onverhoet
Quam biden heere goet,
Ofte met hem dranc of at,
Cleine goet dede hem dat,
Al dorste hijt openbaren niet,
Omme dat tedele diet
So vele dor hem hadde ghedaen,
Dat hijs hem niet conste ontgaen,
Of en hadde anders toe ghecomen.
Nu so willic u nomen
Een [1]) ghedeel ende doen verstaen
Vanden hertoghe Adelaen.
  Ter tijt, dats mijn verstaen,
Dat die hertoge van Ardaen
Jeghen zinen neve vrede
Maecte te Parijs in die stede,
Twelke hem tlant van Couchi
Coste gheheel, al daer hi
Heymeliken omme rouwe
Dreef, so dedi om die vrouwe,
Die hem hare minne ontsede
Te Couchi binnen der stede,

---

1) Hs. *Eeen*.

Also ic u maecte cont,
Ende dat *hier omme* wert ghewont
Ende te Parijs binder steden
Daer toe beroupen van valscheden,
Daer hi pays of moeste maken,
Ende int vuulste vander zaken
Bleef vor meneghen wigant,
Ende hem daer toe zijn lant
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXIIII *c.* Also *diepe* nam hi dat inne,
Dat hi voer in Ardane,
Daer hem eene ziecheit ane
Quam vanden rouwe groot,
Daer hi omme moeste doot
Bliven, in beide die oghen,
Dat hem dede tgrote doghen.
Ende eer hem wert die doot bekent
Ende het naecte zinen ent,
So gaf hi tlant van Ardane
Eenen bastaert, die hi ane
Der vrouwen wan van Bulioen,
Ende lyede vor tabelioen,
Dat het was zijn ghetroude wijf,
Soet hem riet die keytijf,
Ende het was loghene groot:
Ende daer in so bleef hi doot
Die hertoge Adelaen.
Als die waerheit hadde verstaen
Die edele grave van Couchi,
Vriende, mage verzaemde hi,
Ende voer te Ardane waert,
Om eene eerlike uutvaert
Te doene van zinen oem,
Ende ten rouwe woudi goem
Nemen ende draghen zwart.

Menich goet man so wart
Den heere te goede daer.
Selve Karel, dat es waer,
Die Caluwe van Vrankerike,
Die zone van Lodewike,
Ende menich vrome wigant.
Maer van Famwele Florant
Ghinc hem af te diere noot,
Daer ne was die trouwe niet groot,
Ende die veysde hem onghesont;
Maer die nijt, die inden gront
Hem stac, was tocusoen.
Maer met menegen hoghen baroen
Es hi comen te Ardane,
Die raucleder hadden ane
(Dat waren die vrienden zine)
Ende daer onder wapine.
  Wel hoghelike dat zi quamen
Binnen Deuve, daer zi vernamen
Den steerken bastaert van Ardane,
Die hem noynt die vader ane
Drouch dan hi [1]) zine doot,
Dat hem quam uut nide groot.
Van Ludeke bisscop Herman
Was zijn oem, d . . . . [2])
Fol. LXXXIIII *d.* Trac boven maten seere,
Om dat hem die vader eere
Dede in zine doot.
Harde meneghen heere groot
Hadde bi hem die bastaert,

---

1) Hs. *hi*, doch de zin eischt *bi*. De bedoeling is: wien de vader zich nooit had aangetrokken dan nu *bij* zijn dood.

2) Van dezen halfweggesneden regel is de eerste helft nog te lezen. De tweede helft zal wel geluid hebben: *diene hem an*.

Die den vader hadde ghehaert [1])
Ghelijc zinen sone ghetrout [2]).
Hine spaerde zelver nochte gout
Jeghen eere, iheghen cost [3]).
Hi peinsde dat wel ghelost
Soude wesen metten lande
Ende metten goede menegherande,
Dat die vader achter hem liet.
Masebrouc waest dat hi hiet,
Om datten dhertoge Adelaen
An ziere moeder wel ghedaen
Wan upter Masen riviere,
Daer hi metter vrouwen fiere
Hem heymelike voer vermeyen
Inder scoender contreyen,
So ghelieve gheerne plien:
Mazebrouc hiet hi uut dien,
Als hi kerstin was ghedaen.
Maer den vader Adelaen
Dien so haette hi toter doot,
Als die was van moede groot,
Tote hi hem zijn lant updrouch
Ende eeren meer dan ghenouch
Dede, dat hine hem trac an
Over ghetrout, dat Herman
Die bisscop, zijn oem, bedreef,
Diere zaerters ave screef
Vor notarise, vor tabelioene,
So hijt wiste wel te doene.
Al waest loghene ende ghedwas,
Dat hi niet ghetrout en was,

1) Versta *gheaert*, ter aarde besteld. Verg. vs. 418.

2) Men bedenke, dat *ghetrout* hier en elders beteekent: *in wettig huwelijk verwekt*. Zie de aant. op Maerlant's *Sp. Hist.* III°, 48, 93.

8) De zin is: hij spaarde geen geld, om eene luisterrijke en kostbare vertooning (bij de begrafenis) te maken.

Was hi heere, wat lacher an?
Van Couchi die vrome man
Die es comen binnen der stede
Met wel groter moghentede,
Maer niet ne quam hi so zaen,
Die uutvaert [1]) was eerst ghedaen.
Her Mazebrouc entie zine mede
Die zo waren noch in die stede.
Den vromen heere van Couchi
Dien so wellecomden si
Ende alle die met hem quamen,
Dat zi alle in danke namen.
Mazebrouc die zeide: »Neve,
Dats u God vele eeren gheve,
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXV *a.* Ende waer omme so hebdi
Aldus langhe ghebeit?
Ghi hadt cleine weerdicheit
Toten hertoghe minen vader,
Dat dinke mi, want al te gader
Mine vrienden, mine maghen,
Die hebbic over vele daghen
Hier binnen deser stat verzaemt;
Ende als ghi niet ne quaemt,
Hebbicken eerlike gheaert
Ende ghedaen die uutvaert
Als eenen edelen princhier.
Over niet so comdi hier,
Ende moghet wel weder keeren.
Maer emmer hebdi lettel eeren
Ghedaen den hertoge uwen oem!"

---

1) De ontkenning *ne*, die men achter dit woord verwachten zou, is òf den afschrijver in de pen gebleven, òf door den dichter zelven reeds onnoodig geoordeeld. Het weglaten der ontkennende partikel, ook waar zij onmisbaar mag heeten, is trouwens eene eigenaardigheid van onzen dichter. Verg o. a. I, 810 vlg.

Die heere nam der talen goem,
Die men hiet van Couchi,
Ende aldus andworde hi:
»Cristus Heere! wat horic nu!
Moetic versproken zijn van u
Vor dese heeren! dats mesdaen!
Hadde die hertoge Adelaen
Dusdaneghen zone als ghi zijt,
Ende hijs niet ne heeft ghelijt,
So moeste hi hem emmer scamen.
Hoe eist dat ghi heet bi namen?
Ic peinse dat ghi zijt bastaert,
Want mijn moye Hildegaert
En hadde bi hem noynt kint.
Orghelieus sidi ghesint,
Wel so moghedi bastaert wesen!
Wat onderwindi u van desen,
Minen oem teenegher ure
Vor mi te gheven sepulture,
Die oir bem van zinen lande?"
»Die werde van eenen cleinen zande,"
Sprac Masebrouc, »sone hebdi ane
Den hertochdomme [1]) van Ardane.
Al hebdi minen vader ende mi
Tlant ontfortst van Couchi,
Boven dat ghine in die lede
Wondet ende daer boven valschede
Ane leit te Parijs,
Ic die zegghe u wel dat ghijs
Ander mare noch sult horen!
Ghetrout kint ende bet gheboren
Bem ic zeker dan ghi zijt,
Al eist dat ghi mi despijt

1) Hs. *hertodomme*.

Hebt gheseit dat ic bem bastaert.
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXV *b*. Nu ter tijt in sine doot,
Vor al dese heeren groot,
Vor bisscoppe, vor tabelione,
Dat ic zijn ghetroude zone
Bem ende oor van zinen lande,
Dies hi mi vor dese wigande
Seghel ende brieve gaf,
Die icker mach toghen af,
Ende dese heeren ter orconde,
Waert so dat ic yemen vonde
Diere woude zegghen jeghen.
Hem so volghes menich deghen,
Diet hem aldaer holpen steerken,
Beide leeke ende cleerken."
Elkerlijc in zinen houc
Sach upten fellen Mazebrouc
Dor die tale, gheloves mi.
Doe sprac die heere van Couchi:
»Ghenaden, God ende alle zant!
Mi es hier ontseit mijn lant,
Ende men versprect mi toe
Onwerdelike, ende ic ne weet hoe
Dat ic come an desen rey.
Biden goeden sente Mey!
Dit en es eerstwaerven niet,
Dat mi evele es ghesciet
Ende onrecht ghedaen ende dogen,
Ende jammerlijc belogen,
Dat ic met redenen al verwan.
God die zi ghelooft der van
Ende zijn lieve moeder Marie,
Also ic hope dat si mie
Noch in rechte zullen steerken!

Al haddi papen ende cleerken
Tuwer hulpen vele meere,
Die coninc Lodewijc mijn heere,
Die keyser ende coninc zi,
Sal te rechte houden mi
Naest Gode onsen lieven Heere,
Ende mijn scilt ende minen speere,
Daer toe dat ic mi verlate.
Ghine hadt heden dese ommate,
Wane ic wel, gheseit te mi
Onvergouden, haddic ende ghi
Hier ghesijn onder ons tween.
Ende die mijn eerve ende mijn leen
Mi sal ontsegghen ende ontgheven,
Hi die zalre bi zijn leven
Setten ende avontueren!
(twee verzen weggesneden) [1]).
Fol. LXXXV *c.* *Ne hadd*ic te deser uutvaert
*N*iet brocht minen jonghen heere,
Ende dese princhen vul der eere,
Die ic niet ne wille beroeren,
Ic soudu van uwer quader voeren
Castien, die ghi ane mi toocht."
Die heeren zeiden: »U ghedoocht,
Ende en maect ons gheen ghevecht.
Die ghene die tmeeste recht
Hevet, het zal hem bliven.
Wine zijn hier comen om gheen kiven,
Maer om der zielen te bidden goet,
Diere God ontfaermen moet,
Ende allen zielen mede!"
Maer die orghelieushede,

1) Met het eerste der hier ontbrekende twee verzen begon eene alinea, zooals men in 't HS. nog duidelijk zien kan uit de sporen der roode beginletter.

Dat ghelaet ende dat ghebaer,
Dat die bastaert toochde daer,
Dat was groot boven maten,
Ende dat wonderlijc ghelaten.
Hi en hadde, gheloves mi,
Om den heere van Couchi
Niet ghegheven eene peere,
Dor al dat zijn rechtzweere
Was, ende van bastardien
Van zinen weghe, al wildijs niet lyen,
Het moeste nochtan also wezen.
Die menege was vroet van dezen
Binden lande van Ardane.
Die heeren, daer vele lach ane,
Spraken daer ten besten toe,
So dat zi alle schieden doe
Ende meenden dat ziere of
Spreken souden in sconinx hof
Vor die ghenoten vanden lande.
Des anders daghes eene offrande
Dede die heere van Couchi
Ende eene scone uutvaert, dies hi
Hadde lof ende eere,
Ende gaf om onsen Heere
Cloosters ende den armen lieden
Vele *goeds*. Hi dede ghebieden
Steden ende officyeren
Ende . . . . . . in allen manieren,
D*at si* den fellen bastaert
M*asebrouc* een penewaert
G*oeds* noch heerscepien
Comen lieten in ziere voechdien,
Up al dat zi van hem hilden,
Ende vraechdem of si wilden
(twee verzen weggesneden).

Fol. LXXXV *d.* Vor dien tijt was ghesien.
Maer den heere was van dien
Sticke niet gheandwoort,
Die weder keerde rechtevoort
Tote Parijs in die stede,
Daer eene grote ziechede
Lodewike was comen an,
Daer of dat die goede man
Moeste sterven inden hendt.
XVI [1]) jaer haddi tregement
Ghehadt gheweldichlike
Na zinen vader, den coninc rike,
Ende in dat jaer dat hi staerf.
Sine lieden waren te diere waerf
Seere drouve boven maten,
Heeren, vrouwen van allen staten,
Omme des conincs ziechede;
Want zine goedertierhede
Ende zine grote gherechticheit,
Sine doghet, zine edelheit,
Die was boven maten groot.
Hi hadde na zijns vader doot
Tlant in vreden wel ghehouden
Enten jonghen enten ouden
Recht ende wet ghedaen,
Dies hi hadde lof ende eere ontfaen.
Ende die wile zekerlijc
Dat die coninc Lodewijc
Siec was ende onghesont,
Was die grave namecont,
Die vrome heere van Couchi,
Sinen soeten lieve bi,

1) Aldus het Hs., doch men leze XXVI. Lodewijk de Vrome regeerde van 814 tot 840.

Die welke hadde al zine memorie.
Maer ons bewijst die istorie,
Dat Masebrouc, die felle bastaert,
Bin diere tijt dede zinen aert
Met die hem ghinghen ane
In dat lant van Ardane.
Van Hoy was hi behoeder
Ende heere bleven na ziere moeder
Ende vanden lande van Bulioen.
Harde menich vrome baroen
Bestoet hem vander moeder ziden,
Maer onder den keyser te dien tiden
Woenden zine maghen meest.
Al dat lant van . . . . [1])
Dat so haddi verwoorven:
Van zinen oom waest hem verstorven,
Die ziere moeder broeder was.
Van Goten die grave ras [2])
Dat so was zijn oudervader.
Het bestoet hem meest algader
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXVI *a*. Ende het was die broeder sijn,
Van Tarase Triestram.
Dese waren alle gram,
Dat die heere van Couchie
Soude willen die heerscapie
Hebben te male van Ardane,
Ende haren broeder uter bane
Steken ende bastaert maken.

---

1) De naam van het land is onleesbaar. Er schijnt *toreest* of *foreest* te staan, maar de eerste letters zijn niet te onderkennen.

2) Het is niet met zekerheid te beslissen, of hier het bnw. *ras*, rasch, bedoeld is, of de Fransche eigennaam *Rasse*. Daar echter in vs. 2247 ook Couchi „die edel ridder *ras*” genoemd wordt, heb ik aan het eerste de voorkeur gegeven en *ras*, niet *Ras*, geschreven.

Nochtan wisten si die zaken
Wel dat hi was bastaert,
Maer ten hoochsten weghe waert
Wouden zine helpen bringen,
Want scone waren hare dingen,
Dat ziere ave zaerters groot
Hadden ende in die doot
Die ghifte vanden vader zijn,
Ende hiere in dede zinen fijn,
Bi scalken ende bi lozen rade,
Als die hadde cleine scade
Yet te doene cleine of groot,
Want die over felle doot
Hem te stuer was ende te wreet.
Ende te male zijn secreet
Was die bisscop Herman,
Daer zijn uterste wille ghinc an,
Omme dies hijs hadde te bat,
Ende hi mede anden scat
Deelde ende an die tresorie.
Die bastaerd zijn neve ende hie
Warens eens harde wel.
Si waren beide scalc ende fel,
Ende Masebrouc die steercste was
Van al dien lande, ghelovet das,
Out van XXIIII jaren.
Hine haddem niet willen vervaren
Van sterken lieden zevene,
Om te rovene vanden levene,
Haddi hem ghedreghen nijt
Ende ghehadt hadde in een crijt.
  Ghemeenlike zine maghen
Woudene helpen ende draghen,
So si daden wel anschijn,
Want met hem zi ghevaren zijn

Dor dat lantscap van Ardane,
Om haren neve te helpen der ane
Ende machtich te maken vanden rike.
Si quamen also moghendelike
Dor dat lant ende in die steden,
Ende met so sconen reden
Van brieven ende van zeghels met,
Dat si [1]).................
Fol. LXXXVI *b.* Ende daer toe alle officyere
Ende clergie alretiere,
So dat zi sonder letten meere
Al daer ontfinghen over heere
Masebrouke van Bulioen,
Die hem dede vernamen doen
Met ziere niewer heerscapien
Bi rade vander baronien.
Om dat te zeere darewaert
Dat luut drouch van eenen bastaert,
So wart hi ghenaemt Reinier
Onder alle die princhier
Ende voort onder die clergie;
Ende ware oec yemen die
Hem die eerste name gave,
Hem zouder toren comen ave,
Up dat hijt gheweten conde,
Ende waer men oec dien name vermonde,
Dies ne droughi hem niet ane.
Binden lande van Ardane
Was hi over heere ontfaen;
Si worden hem alle onderdaen
Van eerven ende van leene [2]).

---

1) Deze regel is weggesneden, doch de twee eerste woorden *Dat si* zijn nog te lezen.

2) Het Hs. had eerst *van leene mede*, doch *mede* is later doorgeschrapt.

Beide groot ende cleene
Si hem alle manscap deden
Te Deuve binnen der goeder steden,
Twelke was die hooft stat.
Harde blide was omme dat
Die hertoghe Reinier,
Die fel was ende putertier
Ende oec hovermoedich zeere.
Hine kende gheenen heere
Up wiens moghenteit hi hachte,
Mids zinen hoghen gheslachte,
Dat hem wel woude mede.
Over mids der moghentede
Van zinen lande, van ziere namen,
So hoofden zi an hem te zamen,
Want hi was een heere groot.
Hem dochte oec dat zijn ghenoot
Niet ne leefde verre no bi,
So hovermoedich so was hi.
  Als hertoge was die putertier
Ende hi was ghenaemt Reinier,
Ghelike ghi horet bedieden,
So waren daer eneghe lieden,
Die de vrome grave reine
Hadde verlost te Brunensteine,
Daerse die mordenaers felloen
Hadden ligghende int prisoen.
  (een vers weggesneden).
Fol. LXXXVI *c.* *Van den heere van Couchi* [1])
Hadden ontfanghen daer,
Dreven zi een drouve ghebaer,
Dat zi hadden andren heere.
Si wisten wel die loze keere,

---

1) Dit vers is bijna uitgewischt, doch ik meen het toch ontcijferd te hebben.

Die mer onder dume dede,
Ende datmer vortijts zede
Van Masebrouke van Bulioen;
Maer Adelaen die baroen
Die wou*de hem niet* trecken an,
Om dat zijn moeder eenen man
Hadde als hi was gheboren.
Maer als der vrouwen quam te voren
Die doot ende soe sterven zoude,
Ende hi was van cleinder houde [1]),
Gaf zoene al doe Adelane,
Dies zi andren te verstane
Harde wel conden doen,
Al was hi [2]) die felloen
Al doe worden ghetrout kint:
Dies si waren gram ghesint
Al die ghene, gheloves mi,
Die vanden heere van Couchi
Verlost waren, als ic zede,
Ende meenden dat si die waerhede
Den grave zouden overdragen.
Twee ghesellen, twee ghemagen,
Streken henen so verre dat zi
Comen sijn te Couchi,
Maer zi en vonder niet den heere.
Sonder yet te letten meere
Trocsi te Famweele waert,
Want hem lieden was verclaert,
Dat zi al daer vinden zouden
Haren heere, den vromen bouden.
  Beide traken zi te zamen
Also langhe dat zi quamen
Binnen der stat van Famweel.

---

1) *Van cleinder houde* (d. i. *oude*, leeftijd), nog jong.
2) T. w. *alsof hij ware*.

Si trocken binnen den casteel
Beide te gader, al daer si
Vonden den heere van Couchi.
Si cnielden vorden vromen man
Ende spraken *hem met* groeten an.
Hi was diese wel ontfinc
Ende vraechdem of si eenege dinc
Al daer an hem begheerden.
Si zeden: »Heere, van groter weerden,
Ende dor bringhen eenen mare,
Daer wi omme drouve ghebare
Hebben dat het es ghesciet
(een vers weggesneden).
Fol. LXXXVI *d.* . . . . [1])
Willen wijs u te kennen doen.
Alle die ghene van Ardaen
Hebben over heere ontfaen
Den hertoghe Reiniere."
Die grave andworde sciere:
»Wat Reiniere es dat?"
»Heere, men mach die waerheit plat
Niet segghen: hets die bastaert,
Die Mazebrouc was vermaert,
Maer Reinier es hi nu ghenant.
Als hi heere wart int lant,
Was deerste name of ghedaen."
Als die grave dat hadde verstaen,
So zlouch hi zijn hovet neder
Ende over een stic hief hijt up weder.
Claghelike hi doe zede:
»Ende moetic emmer boeshede
Vinden an mine naeste magen!
Dies so moetic Gode clagen,
Want ics niet ne hebbe verdient.

1) Dit vers is volkomen uitgewischt en niet meer te ontcijferen.

Alle die vremde zijn mi vrient,
Mine maghe zijn mi viant.
Mijn vader ontgaf mi mijn lant,
Mijn oem hevet mi oec ontgheven
Dat mi van rechten ore es bleven,
Tgoede lant van Ardane,
Dat hem heeft ghetrocken ane
Een bastaert, daer ic niet af ne weet
Die waerheit of hi mi besteet.
Al ware hi bastaert van Adelane
Ende hijt hem ghedreghen ane
Hadde in zine doot
Met valscheden die es groot,
En mochte van gheenre weerden zijn,
Het en ware biden wille mijn,
Diere noynt toe dede consent.
Bi Gode den Heere omnipotent!
Ic hiet .... *stichten brant*
Met .... *in Ardanenlant*
.... *na dede*,
So men wel wet die waerhede.
Maer ic sal ....
Verherghen doen *alle* Ardane [1])!
So gruwelijc was nie ghesien,
Dat zi hebben ontherv6t *mien*
Boven dat ic hem verboot,
Dat si cleine nochte groot
Niet ne ghaven den bastaert [2])."
Also gram dat hi waert

1) Deze geheele plaats (vs. 803—811) is door verkreukeling van het perkament zoogoed als onleesbaar. Met groote moeite heb ik er nog zooveel van ontcijferd, dat althans de loop der redeneering duidelijk blijkt.

2) Verg. boven, vs. 551—558.

TWEEDE FRAGMENT [1]).

Fol. LXXXIX *a.* (*de bovenrand der kolom, zes verzen, weggesneden*).
Die voer eerst te Brunesteine,
Te besiene hoet ghestaen
Was metten goeden ridder Lucaen,
Die in goeden poynte was.
Ende van danen voer hi ras
Om te zine te Couchi.
Sinen lieden claechde hi,
Hoe dat menne woude ontheerven;
Daer si wouden voren steerven
Sine goede lieden eere.
Dies hem zeide danc die heere.
Te Ghuse so voer hi daer naer,
Daer hi claghe int openbaer
Dade over den bastaert.
Sine lieden onvervaert
Seiden »Heere, als ghi wilt
Ontdecken uwen edelen scilt
Ende ontwinden uwen vane,
Om te vaerne up Ardane,
So willen wi alle zijn bereet."
Die heere heeft hem danc gheseit
In wel vriendeliker wijs.
Van danen voer hi te Parijs,
Ende eer hi te Parijs toe quam,
Onder weghen hi vernam,
Dat die coninc Lodewijc
Versceden was van erderijc

1) Tusschen dit fragment en het vorige ontbreken twee bladen (LXXXVII en LXXXVIII), te zamen 8 kolommen of 408 verzen. Daar het vorige fragment 817 verzen bevatte, en aan het hoofd dezer eerste kolom zes verzen zijn weggesneden, kunnen wij de nummering der verzen met het cijfer 1232 hervatten.

Ende te Gode waert ghevaren.
Dat waren hem die droufste maren,
Die hi nye hoorde in al zijn leven.
Ay God! wat rouwen was ghedreven
Al doe vanden goeden man!
Te weenen dat hi began
Also bitterliken zeere.
Hi claechde den goeden heere,
So hi wel te rechte mochte.
Hi zeide: die de weerelt zochte
Dore, hine hadde vonden
So goeden man in zinen stonden.
Daer an dat hi seide waer.
Groten rouwe, groot mesbaer
Mochten zi driven wale,
Sine lieden alle te male,
Om den goeden Lodewijc.
Van Couchi die grave rijc
Fol. LXXXIX *b.* *(zes verzen weggesneden).*
So ghebaerden zi ghemeene,
Beede groot ende cleene,
Jonghe, oude, leeke, cleerken.
Niewer so ne mochtemen merken
Anders dan rouwe ende verdriet.
Van Couchi dat vrome diet
Quam versplooft [1]) in ghereden.
In zine herberghe binder steden
Es hi haestelijc ghevaren.
Hi beete zonder eenich sparen
Ende es te hove ghegaen,

1) *Versloofd*, afgesloofd, zwaar vermoeid. Het woord is mij elders in dien zin niet voorgekomen, doch *zich versloven* voor *zich afsloven* wordt thans nog wel gehoord. *Verslooven*, bij Kiliaan door *velare*, *operire* vertaald, en waarvan Oudemans, VII, 490, een voorbeeld aanhaalt uit de *Exc. Chron.*, is een geheel ander woord. Verg. *Ned. Wdb.* op *Afsloven* en *Afslooven*.

Daer die coninc was ghestaen
In eenre riker ymbaren [1]).
Sine conduten alle waren
Vul specien van zoeter guere,
Ende ghezuvert sine ymmuere [2]).
Die balsemen ghaven zoete lucht.
Die vrome recken van hogher tucht
Stonden daer in eenen rinc
Bi Kaerle, den jonghen coninc,
Die men den Caluwen hiet,
Die welke ne finierde niet
Van groten rouwe dien hadde hi.
Die edele heere van Couchi
Die so heeften al daer ghegroet
Ende die ander heeren goet,
Die daer bi hem waren ghestaen,
Van wien dat hi wel was ontfaen
Ende vanden jonghen coninc mede,
Diene bi hem al daer dede
Staen, want hi was een ghenoot.
Mantel ende sorcoet,
Cousen ende oec caproen
Was schiere brocht den ridder coen,
Ende al van fluweele zwart,
Dat hem daer ghegheven wart,
Dat hi haestelike dede an
Al weenende, die goede man,
Dat zi wel mochten cleine ende groot
Merken dat hem sconincx doot
Harde zeere ter herten ghinc.
Karel, die jonghe coninc,
Hadde zine messagiere

1) Over *ymbare* en wat daarmede in betrekking staat, zie de Bijlage, n°. II.
2) Fr. *humeurs*, lat. *humores*, vochten.

Ghesent an alle zine princhiere,
Ghenoten, ondersaten, mannen,
Fol. LXXXIX c. *(zes verzen weggesneden).*
An prelaten hoghe vermert
Was ghesent over al.
Die boden waren sonder ghetal,
Die men sende verre ende bi.
Te Famweele waren si
Ghesent an die edele vrouwe,
Die welke hadde groten rouwe
Om den heere haers neven doot.
Nu hoort onhovesschede groot
Van Florante haren man.
Alsmen hem die mare an
Vanden doden coninc brochte,
So peinsdi ende dochte
Datter zijn vrouwe niet soude varen,
Omme dat zoe den vromen baren
Daer soude vinden van Couchi,
Daer soe tonghemake bi
Soude wesen harde zeere.
Maer selve so bereide hem die heere
Om te vaerne te Parijs.
Ende als die vrouwe was wijs
Dat hi varen soude alleene,
Ende hi groot nochte cleene
Haer ne zeide vander vaert,
Was in doghene die vrouwe waert.
  Peinsende boven maten zeere,
Sprac aldus die vrouwe: »God Heere!
Ghevroeden mach ic ende weten,
Dat ic bem wel zaen vergheten,
Coninc heere, om uwe doot.
God bringhe uwe ziele uut alre noot
Ende verdse vander hellen gracht!

Ic bem al nu te min ghehacht
Met minen heere den grave Florant,
Om dat ghi doot zijt, vrome wigant.
Mi dinke dat hi heeft onwaert,
Dat ic zoude varen ter uutvaert,
Daer toe dat ic bem ghebeden.
Dat bediet vander reden
Dat zo mach ic weten wale."
Doe zende soe ten zelven male
Om haren heere dat hi quame,
Maer het was hem onghename,
Hine wouder comen niet.
Doe ghinc twivelike diet
Fol. LXXXIX *d.* *(zes verzen weggesneden).*
Eeneghe lieden die daer zijn [1]),
Van [2]) wien ic den neve mijn
Hebbe verloren [3]), om dat hi sede
Van uwer onghestadichede,
Daer an dat hi niet ne looch."
Die vrouwe was van moede hooch.
»Quaet gheseit mach lettel baten,"
Sprac die vrouwe: »wilt u ghematen,
Heere, te sprekene zulke woort;
Want, heere, brochte een ander voort
Die tale, ghi zouter wrake of nemen,
Ende hoe moechdi dan ghetemen
Te peinsene in uwer herten gront
Of te sprekene metter mont
Vanden ghenen in eneghen keere
Quaet, die noyt na uwe onneere
Stoeden noch na uwe blame?

1) Dit zijn woorden, door Florant tot zijne vrouw gesproken.
2) Hs. *Wan.*
3) Zie de volgende aant.

Ghi mocht den zulken inder fame
Bringhen, het ware beter ghelaten.
Heere, dies wilt u ghezaten
In eenen edelen reynen ghedachte.
Biden Heere die [mi] ghewrachte
Met ziere heilegher moghenteden,
Ic hebbe toten daghe van heden
Ghedaen als eene goede vrouwe
Ende ghequijt die zelve trouwe,
Die ic u beloofde [wilen eere,
Als ic u nam teenen] heere,
Ende sal oec eewelike,
Tote ic sceede van erderike.
Ende noch en es hi niet gheboren,
Die mi anders leide te voren
Dan doghet ende reinicheit.
Het soude mi oec wesen leit,
Haddic an yemen anders vonden.
God late mi leven mine stonden
Ghelijc dat ic hebbe ghedaen,
Sone sal ic gheene blaemte ontfaen
Met verdiender waerheit.
Ende heeft yemen yet gheseit
Anders, dat heefti becocht [1]).
Ende, heere, waerdi wel bedocht,
Ghine zout dies vermanen niet.
U neve was een evel diet
Ende stoet altoes na mine blame.
Fol. XC *a*. Ghi peinst lettel om die vrame,
Die wi hebben, ic ende ghi,
Vanden heere van Couchi
Ontfangen inder tijt verleden.

---

1) Verg. vs. 1792—1797 en 1820—1823, waaruit blijkt, dat Florant's neef Eduard door Couchi, tot straf van zijne lastertaal, in een tweekamp gedood was.

Al ware een feyt uut haesticheden
Ghevallen, dat wel ware verdient,
Soudi daer omme zulken vrient,
Willen [1]) verweerken, segt mi,
Als die heere es van Couchi?
Redene [2]) kent, ic bids u zeere.
Heeft hi doot den valschen heere,
So heeft hi u dat lijf behouden:
Es dan die zoene niet wel vergouden?
Ende miere zuster behilt hi tleven
Ende Zampaengen, dat ons es bleven,
Daeromme dat icken minnen moet.
Ende die hem anders jan dan goet,
Evel so moet hem ghescien!
Ende ewelijc sal hi van mien
Ghemint zijn zonder dorpernie.
Ende, bider maghet sente Marie!
Ic zal varen inden rouwe,
Als eene ongheblaemde vrouwe,
Ende die hem vanden naesten bloede,
Dies mi wee mach zijn te moede,
So watter yemen omme doet!"
Doe keerde haer die vrouwe goet,
Die der tranen vele ontsprongen,
Dat den ouden enten jongen
Deerde diet zaghen an;
Ende Florant, die hoghe man,
Die veranderde in die tale.
Hi keerdem omme te dien male.
Hem ne stoet den evelen moet
Niet an vander vrouwen goet,
Noch vanden heere van Couchi,

1) Hs. *Wille*.
2) In het Hs. staat hier eene alinea aangewezen. Ik heb die weggelaten, want de rede van Beatrijs loopt onafgebroken door.

Maer in die herte so ne was hi
Niet ghepayt als te gronde.
Onna [1]) was die felle wonde
Ghenesen die hi hadde ontfaen.
Sine vaert bereeddi saen
Om te vaerne te Parijs;
Ende die edele vrouwe jolijs
Van minnen ende daer toe vul rouwen
Si dede eenen waghen bouwen.
Ic wane men so rikelike
Vonden hadde in Vrankerike,
Noch daer toe scauwen moghen,
Met zwarten fluwele overtoghen.
Al des ghelike so was zi,
Ende alle die haer waren bi
Fol. XC *b*. Waren alle zwart flueelijn.
Die cussine waren pellerijn
Swart, die daer binnen laghen.
So wat dat was anden waghen,
Was van dierbaren ghetauwe
Ende al ghedaen na den rauwe.
Die perde, die ghingen int lymoen,
Adde die werde vrouwe doen
Alle over cleeden met morede [2]),
Ende die vrome ridderen mede
Entie andre meysnieden
Waren alle zwarte lieden,
Die den waghen volchden naer.
Het was een drouvelijc ghebaer,
Met oghen te scouwene an

1) *Onna — ghenesen*, verre van genezen. Verg. *Taalk. Bijdr.* II, 51.

2) *Moreit*, zwarte of donkerbruine stof; mlat. *pannus moratus* (Du Cange IV, 544 *c*); ofr. *morée* (La Curne de Ste Pal. VII, 422); verg. ital. *morato*. Bij Mertens en Torfs, *Gesch. v. Antw.* II, 611: "Item, vier lakene ter scutters ende caproene behouf *moreyt* te verwene."

Den waghen ende zijn ghespan
Ende diere hoorden toe.
Die vrouwe es up gheseten doe,
Den andren dach, zi u bekant,
Naer dien dat die grave Florant
Was ghesceeden uter steden,
Die welke so langhe es ghereden,
Dat hi es comen te Parijs,
Als hem toe horde in diere wijs,
Want hi was een machtich heere.
Meneghe vrouwe ende menich heere
Sachmen comen binder steden.
Die heere van Couchi hi dede
Nauwe wachten ende spien
Om dat wivelijc engien
Ende om den grave, haren man,
Of zi alle beide dan
Ten groten rouwe souden comen.
Die heere die was doe vernomen
Comende, maer die vrouwe niet,
Twelke den heere was bediet.
Qualike, dies ghelovet mi,
Mochte doe die heere van Couchi
Drouver wesen dan hi was,
Bi dies hi beduchte hem das
Dat der vrouwen yet mesquam,
Ende dat up haer gram
Om zinen wille was Florant,
Dies men an den wigant
Werden mochte wel gheware.
Drouver was zijn ghebare
Om die weerde vrouwe menjoot,
Dan soe was om die doot
Vanden coninc Lodewike.
Nochtan was die ridder rike

Om die doot drouve zeere
Fol. XC c. Vanden coninc, sinen heere.
Doe dien rouwe te gader quam,
So waest dat men an hem vernam
Dalre rouwelijcste ghebaren
Van hem allen diere waren,
Beide van leeken ende van cleerken,
Dat die meneghe began merken.
Het zeiden oec lieden ghenouch,
Dat hi meeren rouwe drouch
Dan Karel die Caluwe dede,
Maer zine wisten die waerhede
Van al niet ende den gront.
Maer in wel corter stont
Slakede een deel den rouwe.
Die mare quam dat die vrouwe
Comen was binnen der stat,
So zimperlijc [1]) dat vor dat
Noynt ne was sghelijcs ghesien.
Seere so verblijdde doe van dien
Die vrome heere van Couchi,
Want den staet der vrouwen vry
Die was harde zeere gheprijst
Ende met vinghers na ghewijst
Boven hem allen die daer quamen.
Die vrouwe van hogher namen
Die voer sonder letten meere
Ter herberghen van haren heere.
Redene waest ende bediet,
Dat zoene woude scuwen niet:
Der vrouwen hoort omoedicheit
Ende daer toe onderdanicheit,
Ende so zoe meerre zi,

1) Zie de Bijlage, n°. III.

So het haer bet, gheloves mi,
Toehoort omoedicheit,
Na de materie der edelheit.
Teen en dochte nichte mee [1])
Sonder tander dan in die zee
Een dochte zonder scip of boot,
Of in een ander water groot,
Daer hi dore woude varen
Sonder quetsen vanden baren.
Hoe dat zijs eens ghedrougen,
Dat en can ic niet ghevougen,
Weder vrouwe nochte heere.
Ter materien ic weder keere.
Als die vry edele baren,
Diere toe ghebeden waren,
Comen waren entie vrouwen,
Doe so mochtemen anescouwen
Den doden coninc van Parijs
Ten clooster waert van Sente [2]) Denijs
Fol. XC *d.* Met siere dierre sepulturen
Voeren te diere uren.
Daer was menich edel man,
Die zine wapine hadden an,
Ghelijc of zi waren doot.
Wel C orsse van prise groot
Waren daer teenre scaren,
Die metter wapine verdect waren,
Verkeert staende ende averecht,
Of zi hadden in een ghevecht
Verwonnen ghesijn ghemeenlijc,
So die coninc van Vrankerijc

1) *Nichte mee*, samentr. van *nicht de mee*, lat. *nihilo magis*. *Nichte mee — dan*, niet meer — dan, d. i. evenmin — als. Verg. *Rijmb.* 441 var., *Rijmkr. v. Vlaand.* 4150, enz.

2) Hs. *S.*, als boven. Zoo ook vs. 1614.

Verwonnen was vander doot.
Ende [1]) die orsse van leden groot
Also drouvelike ghinghen,
Dat hem die hoofde neder hingen
Schinende toter eerden toe.
Die heeren ende die vrouwen doe
Also drouveliken naer
Quamen in haer ghebaer,
Dat het ne was wijf no man,
Diese zach met oghen an,
Hine moeste weenen daer.
Die tordsen maectent also claer,
Die mer voren voerde ende drouch,
Dat het wonders ware ghenouch
Te zegghene na der waerhede.
Al hadde eene grote stede
Met alle ghesijn in viere,
Was te ziene die maniere.
Aldus ende in deser wijs
Sijn si comen te Sente Denijs,
Daer die kerke jeghen berecht
Was ende altemale ontdect [2]),
Dor die vlammen vanden viere,
Daer die kerke mede schiere
Hadde verbrant ende ontsteken.
Ic wane men noyt horde spreken
Van so rikeliker uutvaert.
Die clerke van constegher aert
Songhen al daer Requiem.
Die abdt dede, also hem
Toe hoorde, den dienst ons Heeren.

1) Hs. *En*.

2) De bedoeling is, dat de kerk daarvoor opzettelijk was ingericht door het wegnemen van alle dekkleeden, gordijnen enz., t. w. om bij die tallooze toortsen het gevaar van brand te voorkomen.

Men ne dorste hem niet leeren
Wat hi doen zoude ende laten.
Die hoghe bisscoppe, die prelaten,
Die rike abten entie monken,
Die dekene entie canonken,
Die Caermers, die Jacopine,
Die Minderbroeders, die Augustine,
Die Wilgemine, die Zartroes,
Fol. XCI *a.* Slichte papen na haerre voes,
Dyaken ende sub*dya*ken,
Costers, clerken, wat gheraken
Ten chore conde of daer bi,
Of ten stagen al daer zi
Boven den chore mochten staen,
Hebben haer beste daer ghedaen
Over die ziele vanden heere
Ende tsiere conincliker eere.
Sulc zanc boven [1]), zulc tenoor,
Was nie ghehort in eenen choor,
Sulc cant ende zulc discant.
So goet musiker ne was int lant,
Die te rechte hadde verstaen
Die conste diere was ghedaen:
Soe was so menichfout.
Daer zonghen jonghe, daer zongen out,
Daer zonghen claer, daer zongen rude,

1) *Zanc boven*, de hoogere stem, later *bovenzang* geheeten, als bij Vondel, X, 582:

Meerminnen, meermans, Tritons hooren
Den bas en *bovenzang* der kooren,

en bij De Brune, *Banketw.* II, 411: „Leert den bas en den *boven-zangh*, en wat de tijd speelt, danst dat.” Verg. het *Cort beduydsel van 't zingen*, van J. A. Ban, uitg. door Van Vloten in Hooft's *Brieven*, D IV, bl. 271. Vandaar de latere figuurlijke zegswijze *den bovenzang zingen*, den boventoon, den hoogsten toon voeren.

Den muziekkenner zal het zeker niet onwelkom zijn, hier in een gedicht uit de 14de eeuw de kunsttermen *tenor*, *cant* en *discant* aan te treffen.

Daer zonghen stille, daer zongen lude.
Al die menegherande zoen
Was te hoorne groot bordoen [1]),
Der ghelijc men noynt becande.
Maer alst quam ter offrande,
So ghinct eerst ten ziene waert [2])
Die offer, die uut hogher aert
Was ghestelt na den tijt.
In een coninclijc abijt
Was die scilt van Vrankerike
Gheoffert ende der ghelike,
Dat der wapinen hoorde toe.
Want den coninc mochtemen doe
Sien in der ymbare [3]),
Of hi in levenden live ware,
Ende in ziere vulre wapine,
Of een in die stede zine
So hadden gheset die wigande,
Ghelijc dede hi zine offrande [4]).
Ende alle gader zine ghenoot
Toomden [5]) met rouwen groot,
Of hi hadde ghezijn in live.
Die heeren ende die edele wive
Offerden al daer deen na dander.
Vanden coninc Alexander

---

1) *Bordoen*, fr. *bourdon*, ital. *lordone*, de benaming van de baspijp in het orgel, en bij uitbreiding ook voor *bas* in 't algemeen. Zie Littré, I, 392, en het *Vocabolario della Crusca*, I, 833. Het mnl. woord komt ook voor in *Rose* 702, aangehaald bij Verdam I, 1376. In onze plaats schijnt *bordoen* in ruimeren zin genomen te zijn voor de harmonie der verschillende tonen (*menegherande zoen*), waardoor al die stemmen te zamen een schoon geheel vormden.

2) *Zoo werd het eerst ten toon gesteld, vertoond.*

3) Zie de Bijlage, n°. II.

4) Versta: *alsof hij zijne offerande deed.*

5) *Toomen*, eigenlijk: iemand bij den toom van zijn paard eershalve opleiden of begeleiden (*Wal.* 3066), bij uitbreiding in 't algemeen voor: eershalve begeleiden, vergezellen, omgeven.

No vanden coninc Darijs
Sone was in gheenre wijs
So scone uutvaert ghedaen.
Die materie doet verstaen,
Dat die vrouwe Beatrijs
Van Famwele in zulker wijs
Al daer hare offrande dede,
Datmen ghemeenlijc zede:
Al hadde zoe zekerlike
Fol. XCI *b.* Coninghinne van Vrankerike,
Of des conincx moeder ghezijn
Ofte zuster na den schijn,
So ne mochte vrouwe Beatrijs
Haer devoor in gheere wijs
Edeliker hebben ghedaen.
Dominicus die was ghestaen
Der ymbaren ander ziden,
Ende zach die vrouwe liden,
Die up hem drieu [1]) haer ogen daer
In een zimperlijc [2]) ghebaer,
Dat den heere was bequame.
Die vrouwe van hogher name
Was van tween [3]) priesters daer gheleet,
Die met rouwen was ghecleet
Elc toter erden in zijn abijt.
Die vrouwe was te diere tijt
Vanden heeren meer gheprijst

---

1) Van dit ***drieu***, verl. tijd van ***draien***, was tot nog toe slechts één voorbeeld bekend, t. w. *ZVl. Bijdr.* 6, 228, waar het als onz. ww. voorkomt: „tschijnt of de weerelt ***drieuwe*** up zijn dume", aangehaald bij Verdam op ***Draeyen*** (II, 372). Over de analoge vormen ***crieu***, ***sieu*** en ***wieu***, van ***craien***, ***saien*** en ***waien***, zie Verdam in *Taalk. Bijdr.* I, 141, Van Helten in dit *Tijdschrift*, III, 97, en Franck, ***Mnl. Gramm.*** § 154.

2) Zie de Bijlage, n°. III.

3) Het Hs. heeft: *II.*

Ende met vingheren ghewijst
Dan alle dandre die daer quamen.
Die jonghe coninc, hoghe van namen,
Wiste haer des groten danc.
Die offrande gheduurde lanc,
Ende also was ghedaen,
So es men daer vort ghegaen
Inden dienst lofsam,
Ende als hi ten hende quam,
So ghinc hi ter tommen waert.
Ic wane dat van zulker aert
Noch van zulker maniere
Nie tomme was ghewrocht so diere.
Dat ghesteente ende dat gout,
Dat daer ane was ghebout
Ende van meesters hant ghewrocht,
Dat en haddemen niet ghecocht,
Dat wanic wel, om eene chyteit.
Daer was onder eerst gheleit
Sijn wijf, die edele coninghinne,
Karels moeder, ende uter minne
Wilde hire onder ligghen daer.
Daer was harde menich jaer
Ghewrocht over die tomme diere
Van hoghen meesters meneghertiere.
Ystorien waren daer an ghewrocht:
Hi moeste wezen wel bedocht,
Diese te rechte zoude nomen.
Hine hads oec niet te hoofde ghecomen
Die ghene dies pine hadde bestaen,
Ende ic wilt oec overzlaen
Vander tommen dat jugement,
Omme dat mi niet bekent
Daer of es dat ondersceit.
Fol. XCI c. Onder die tomme was gheleit

Die coninclike dode lichame,
So der eeren was betame.
Tgout, die orssen ende twas,
Ende die wapine diere was
Gheoffert, was eens heeren goe
Weert, also ic verstoet,
Ja eens groots heeren rike.
Die clooster was eewelike
Te beter vander offrande.
Doe zo keerden die wigande
Met Kaerle weder te Parijs,
Ende die vrouwen. In hogher wijs
Ghinghen zi te zamen eten.
Die jonghe coninc, vul der weten,
Die zo dancte elken heere
Ende elker vrouwen vul der eere,
Die zi hem daer hadden ghedaen.
Na maeltijt zijn si ghegaen
Te rade up alle dinc,
Ende wanneer men den coninc
Binnen Riemen cronen woude.
Daer so drougen die heeren boude
Eens, so ic u zegghen mach,
Upten heilegen Dertiendach [1]
Naest comende, dat die offrande
Die coninghen uut vremden lande
Daden onzen lieven Heere:
Dat was een dach van groter eere.
Daertoe waren zi ghemeene
Vermaent, groot ende cleene,
Die der cronen hoorden toe,
Dat zi wel onthilden doe.
Ende als ghesceeden was den raet,

1) Het Hs. heeft: *XIII dach*.

Die vrome heeren haer ghelaet
Hilden met elc andren daer
Ende metten vrouwen vorbaer.
Van Famwele die vrouwe vri
Sprac metten heere van Couchi
Ende zeide hem haren staet,
Ende hi haer weder zinen raet
Ende altemale zijn belanc,
So dat die vrouwe haren ganc
Vor den jonghen coninc dede,
Ende bat hem met haerre bede,
Dat hi haren man in dien
Wilde hebben, dat haer mochte ghescien
Ruste ende pays na haer verdienen,
Ende hise niet woude ontzienen
In rusten, in payse noch in eeren,
Noch oec haren staet ontkeeren,
Fol. XCI *d.* Ende hi haer dade der ghelijc
So hi bi den coninc Lodewijc,
Sinen lieven vader, dede.
Ende voort bat zoe hem mede,
Dat hi name te hem waert
Vander doot van Eduwaert,
Dien die heere van Couchi
Stac om die redene dat hi
Hem scande zeide ende blame.
Den coninc was wel bequame
Die bede die de vrouwe bat,
Ende harde cortelijc na dat
Hi den grave Florant ontboot.
Doe zeide hem die heere groot:
„Weet, van Famwele Florant,
Dat mi wel es becant,
Dat ghi hebdt eene vrouwe fijn,
Die alre liefste nichte mijn,

Die mi van zibben mach bestaen
Ende mi vele eeren heeft ghedaen.
Dies biddic u dat ghise eert
Ende niet vermindert maer vermeert.
Dadi anders het ware quaet,
Ende, biden Heere daert al an staet!
Het ware mi van herten leet,
Want ic gheen liever nichte weet.
Mijn vader mindese, so doe ic mede.
Ende voort weet die waerhede,
Dat die heere van Couchi
Seere es ghemint met mi,
Ende hi es oec te minen live;
So dat ic van eenen ghekive
Hebbe ghehoort in u hof,
Daer manslacht es comen of,
Dat mijn vrient zoude hebben gedaen.
Die waerheit hebbic wel verstaen,
Dat hi minders niet ne mochte.
Harde goet dat mi dochte
Dat ghi peinset om oude daden,
Daer u die ridder wel in staden
In uwer noot heeft ghestaen,
Ende wies hier es mesdaen
Dat ghi dat te mi waert keert,
Ende ghi elc andren eert,
So ghi vortijts hebdt ghedaen;
Want vanden heere, wilt verstaen,
Mach u comen gheen achterdeel."
Doe cnielde die heere van Famweel
Ende zeide: »Heere, wies ghi ghebiet,
Willic doen ende anders niet,
Ende en staet mi oec te doene."
Fol. XCII *a*. Dus maecte die jonghe coninc zoene
Vanden heere van Couchi

Ende vander vrouwen vri
Ende vanden heere Florant,
Daer niemen of was becant
Dan hem vieren [1]) namelijc,
Daer die coninc van Vrankerijc
Harde wel ane dede.
Ende Florant hilt zinen vrede
Ende dede ziere vrouwen eere,
Ende tyede hem beiden niet meere,
Weder stille noch openbare,
Ende hine wouder gheene mare
Van niemen of horen meere,
Anders dan doghet ende eere.
Maer wat hi int herte drouch,
Beide spade ende vrouch,
Dat so condi helen [2]) wale,
Ende dat was vernoy ende quale,
Dat hi zeder wel anschijn
Dede der vrouwen fijn
Naer die doot van haren lieve,
Daer die vrouwe bi in grieve
Quam vander bitter doot,
Dat scade was ende jammer groot,
Maer doch staerf zoe dor die minne.
Die heeren die te Parijs inne
Ter uutvaert doe waren comen,
Hebben alle orlof ghenomen.
Kerstinheit ghemeenlike
Wart naer die doot van Lodewike
Harde zeere te onvreden.
Beide lant ende steden
Die so worden in ghescille,

1) Hs. *IIII.*
2) Hs. *heilen.*

Ende die van Rome hadden wille
Dat zi eenen [1]) keyser wouden
Maken, ende dien zelve houden
Machtich binnen harer steden.
Mids harer groter moghenteden
Maecten zi eenen keyser doe,
Welken keyser dat viel toe
Altemale Lombardien,
Toscane, Romenien,
Almaengen ende Oostrike,
Ende hi wan moghendelike
Die steden diere hoorden toe,
Dat Karel die Calewe doe
Conde beletten niet,
Die dat keyserike [2]) liet
Varen an zinen danc.
Sine moghenteit was te cranc,
Hine hadde noch gheen crone ontfaen
Fol. XCII *b.* Ende het was hem ondergaen
Met moghenteden, eer hijt wiste
Of zijn raet al daer na ghiste;
Want tkeyserike van groter werde
Dat so moeste metten zwerde
Sijn ghewonnen ende ghehouden:
Noch van rechte no van scouden
Hadder niemen anders an,
Was hi coninc of ander man.
Karel ende Lodewijc,
Sijn zone, hildent vromelijc.
Si waren machtich ende ontsien
Ende zeere ghemint te dien,
So was Karels zone Loyhier,

1) Hs. *eene*.
2) Hs. *keyserlike*.

Onder meneghen princhier.
Dus waren zi keysers allegader,
Oem, vader ende oudervader
Karel des Calewen vorseit,
Al was hem die moghenteit
Onthouden ende ondergaen,
Eer hi hadde crone ontfaen,
Daer die vrome jonghe baroen
An hadde ghenouch te doen,
Om te houdene in vreden
Sijn lant ende zine steden,
Want dat edele conincrike
Was tupperste van erderike,
Alse vander kerstine wet.
Die jonghe coninc heeft hem ghezet
Te vaerne van steden te steden
Vizenteren ende in vreden
Te houdene groot ende cleene,
Tote dat die coninc reene
Sine crone soude ontfaen.
Nu was die tijt so ghegaen
Dat Kersdach beghonde naken,
Ende te Riemen zachmen maken
Grote ghereedscap al omtrent
Jeghen dat hoghe cronement.
  Elc prinche, zi u verclaert,
Dede hem te Parijs waert,
Als die daghe waren leden,
Van diere toe waren ghebeden
Ende vermaent van rechter scout.
Metten jonghen coninc stout
Voeren die heeren wide vermaert
Ter stede van Riemen waert,
Ende die vrouwe van Famwele
Ende meneghe damoyzele

Volchden den coninc na tien tiden,
Dor dat zi souden verbliden
Dat hof ende in eeren risen
Fol. XCII *c.* Na des edels staet bewisen.
Binnen Riemen der goeder stede
So quam grote moghentede
Beide van vrouwen ende van heeren,
Die den coninc wouden eeren,
So betaemde der hoocheit.
Het was altemale bereit,
Dat der feesten hoorde toe.
Si waren oec alle doe
Toecomen die dienst heeren,
Die den coninc adoberen
Souden helpen ende verchieren
Na costume ende na manieren.
Si ontbeden den hoghen dach
Daer die offrande up ghelach,
Ende als die feeste was comen
Die wi Dertiendach nomen,
Leedden die heeren wide vermaert
Den coninc ter kerken waert,
Die men noemt Onser Vrouwen,
Daer men binnen mochte scouwen
Harde meneghe chierheit,
Die daer jeghen was bereit.
Al die menistraudie vander stede
Men al daer te weerke dede,
Orghelen ende portativen [1]),

---

1) *Portative*, draagbaar orgel, in den trant van onze *seraphine-* of kamerorgels. In eene oude lijst van muziekinstrumenten leest men evenzoo: „*Orgues seans et portatives*". Zie de aanhaling bij E. Renan in *Hist. Litt. de la France*, XXIV, 752. Op bl. 753 zegt Renan: „Dans une jolie miniature du temps, les anges jouent autour de la Vierge de la harpe, de la trompette, du tambourin, de *l'orgue portatif*, de la mandoline".

Ende al die conste diemen driven
Met enegher menistraudien mochte,
Men al daer te weerke brochte,
So die coninc ter kerken ghinc.
Het was een gratieuse dinc
Te ansiene ende een groot omoet,
Dat die coninc ghinc te voet.
Het was oec ghevrosen zeere,
Ende men hadde in langhen eere
So couden winter ghezien.
Ter kerken quamen zi na dien,
Daer binnen was groot bedranc,
Groot gheluut, groot gheclanc.
  Die edele coninc die was daer
Gheleit upten hooft outaer,
Al daer men zacreren soude.
Alle die liede, jonc ende oude,
Baden onsen Heere al daer
Over den coninc openbaer
Ende oec mede stillekine,
*D*at God die gratie zine
*A*nden coninc woude zenden,
*E*nde vanden hemele ghehenden
*D*at wel weerde sacrament,
*D*at wi moeten inden ent
*O*rboren als ons naect die doot:
Fol. XCII *d*. Dats olye ende kersme groot,
Daer kerstinede bi verclaert,
Dat die inghel nederwaert
Selve bringhet uten trone
(Dat es eene miracle scone),
Ja daer men gherechtelike
Eenen coninc van Vrankerike
Te Riemen sacreren zal.
Haer ghereedscap hadsi al

Te Riemen bin Onzer [1] Vrouwen kerke.
Bisscoppe, meesters, hoghe clerke
Beghonden den dienst al daer.
Die erdsche bisscop, dat es waer,
Van Riemen der goeder stede
Was die daer die messe dede:
Het hoorde toe zinen leene.
Die choor beghan al ghemeene
Up te heffene vullen zanc:
Het scheen dat inden hemel clanc.
Ghemeenlike dat clergiet
Dat ne wilde sparen niet
Sinen zanc te diere tijt.
Het was te hoorne groot delijt
Ende te ziene meloudie
Vander edelre clergie
Ende vanden princhen met,
Die hem ten dienste hebben [2] gheset
Ende goede clerke waren.
Dominicus, die vrome baren,
Die edele grave van Couchi,
Boven hem allen zo sanc hi,
Want van hem allen was niemen
Al doe binnen der kerken van Riemen,
Die beter cleerc was
Noch die bet zanc of las
Na musike, na ortegraphie.
So edelike zanc hie,
Dat hi alden choor verlichte.
Sijn zoete lief, des conincx nichte,
Die weerde vrouwe van Famwele,
Die bekende wel die kele.

1) Hs. *onze*.
2) Hs. *hebbe*.

Haer herte verglorifyerder in
In altemale haren zin,
Daer die lievelike zanc
Der vrouwen dor die oren clanc:
Het was haerre herten medecinael.
Die andre prijsden oec altemael,
Diere hem verstoeden an,
Ende ghaven lof den goeden man.
Ende die bisscop die ghinc voort [1])
Fol. XCIII *a.* Den dienst doen so daer toe hoort.
Ende als die weerde man
Die prefatie began
Ende hise heeft ghehent,
So wart al daer bekent
Olie ende kersme mede
Comen met eere claerhede
Vorden priester upten outaer;
Ende alsmens wart ghewaer,
Begonsten zi alle singhen dus
Met luder stemmen: »Sanctus
Dominus Deus Sabaoth!
Benedictus, Heere God!
So sidi in alre tijt!"
Seere waren zi verblijt,
Beide leeke ende cleerke,
Ende al dat was in die keerke,
Als die miracle was ghesciet,
Ende die bisscop ne lette niet
Hine dede zine officie voort,
Ende hi sprac die heileghe woort,
Daer hi met maecte tsacrament:
»Almachtich God omnipotent,

1) De twee laatste regels van deze kolom zijn onbeschreven gelaten. Er ontbreekt echter niets.

Dalende ute des Vader scoot
In dat cleine zuver broot,"
Twelke hi hief weerdelike,
Al daert arem ende rike
Saghen metten oghen an,
Ende daer na die goede man
Dede dat ambocht voort,
Dat ter messen toe behoort.
   Als den dienst ten hende quam,
Men den edelen coninc nam
Ende hiefene vanden outare.
Met eere crone van goude clare
So was hi hoghelijc verchiert.
Wel so was hi ghemaniert
Die edele coninc wel ghedaen,
Wien dat men brochte zaen
Eenen witten muul amblant,
Daer men up hief al te hant,
Omme dat hi was ghewijt
Coninc ende ghebenedijt
Bi der gratie van onsen Heere.
Al die weerde ende al die eere,
Die men eeneghen coninc royael
Doen mochte teenen mael,
Die so was hem over recht
Ghedaen van ridders ende van cnecht.
Ghenoten ende leenheeren
Brochten met groter eeren
Te Riemen in die hoghe zale.
Fol. XCIII *b*. Die ministraudie al teenen male
Vander Vranxscher crone was daer,
Die menich blidelijc ghebaer
Maecten vor den coninc.
Heeren, vrouwen wel varinc
Ghinghen hem te male vercleeden

Ende ter etentijt bereeden.
Te Riemen in die hoghe zale
Daer verzaemden al te male
Heeren, vrouwen, riddren, cnecht,
So het behoorde over recht,
Daer men in allen uren
Hof hout met openen duren,
Daer een coninc wert ghecroont.
Dat hof was zeere verscoont
Van alrande chierhede.
Met wel groter weerdichede
Leeddemen den coninc dwaen
Metten bisscop, die ghedaen
Den hoghen dienst hadde daer.
Si dwoughen ende daer naer
Heeren, vrouwen, na haer betamen.
Die coninc van hogher namen,
Die men in eeren mochte loven,
Dede den bisscop [1]) sitten boven,
Ende daer naer so zat hi,
Ende daer naer die landsvorsten vri
Ende die vrouwen wel gheboren
Saten elc na zijn behoren.
   Beatrijs, die vrouwe rike,
Plach biden coninc Lodewike
Te zittene in elken hove:
Dies woudse buten love
Karel die Calewe steken niet,
Die dat wivelike diet
Ter tafelen zitten dede daer hi
Sat [2]). Die heere van Couchi

1) Er staat *Bisscop*, met hoofdletter, of eigenlijk (bij schrijffout) *Bissop*, ofschoon de kopiïst overal elders *bisscop* schrijft. Bedoeld is natuurlijk de Aartsbisschop van Reims (verg. vs. 2008), die echter in 't voorgaande meermalen alleen *bisscop* genoemd is.

2) Deze interpunctie *Sat. Die* is in het Hs. aangegeven.

Die was een upper bottelgier.
Ic wane hi vor die vrouwe fier
Blidelike diende al daer.
Een edel vriendelijc ghebaer
Dat so mochtemen daer zien togen.
Wies men hadde peinsen moghen
Beide van dranke ende van ate,
Dat behoren mochte den state,
Dies so was al daer plenteit.
Also varinc als gheseit
Of gheweinscht was om die dinc,
Het was daer also varinc:
So wel was ghedient al dare
Ende ten hove ghenomen ware,
Beide van ate ende van spisen.
Fol. XCIII *c.* Men hadde connen niet vulprisen
Dat edel rikelike hof.
Ic ne weet of ic daer of
Soude hebben bate of prijs,
Dat ic u allen maecte wijs,
Wat mer dranc of wat mer at.
Ic wane neenic, ende om dat
Willict[1]) over laten liden.
Si waren alle metten bliden.

Coninghe, hertogen ende graven,
Croodsen ende cromme staven,
Ende al dat hem volchde naer,
Het was een edelijc ghebaer,
Dat daer toechden vrouwen, heeren
Ende menistrele. Een hof vul eeren
Waest te Riemen int palas.
Onse Heere niet vergheten was:
Dat waren die aerme die quamen

1) Hs. *Willic*.

Om hebben in ziere namen,
Ende die huusaerme te dien
Die so waren wel vorsien,
Ende die aerme cloosters mede,
So dat si daden haer ghebede
Boven maten harde zeere
Over Kaerle den jonghen heere,
Dat hem God woude gheven
Gratie ende langhe in zalich leven
Te vulstane in weldaden.
Ghemeenlijc zi dus baden
Over den coninc rike,
Dat hi moeste Vrankerike
Beleeden so zi beide gader
Daden vader ende oudervader,
Karel ende Lodewijc.
Die beste princhen van erderijc
Waren si in haren tijt,
Ende Karel, des zeker sijt,
Die so achtervolghet wale.
Daer was bliscap in die zale.
tGherende [1]) volc was wel ghegaeft,
Ende die aerme wel ghelaeft,
Ende die rike wel ghedient,
Daer die name zeere versient
Bi was vanden groten heere.
Aldus daden zi hem eere,
Sine dienst lieden daer.
Men hoofder toten avonde naer,
Dat mer weder decken ghinc,
Ende also dede die coninc
Hof houden XL daghen
Met mannen, met vrienden ende magen.

2) *Het gherende (begeerende) volc*, de behoeftigen, nooddruftigen.

Daer binnen hiltmen menich spel,
Fol. XCIII *d.* So men mach ghevroeden wel,
Van bohoerden ende van tafelronden
Ende van quinteynen, die stonden
Jeghen die grote staken,
Van jachten diemen daer zach maken
Achter straten vander steden,
Ende van alre spellijcheden.

Alse die feeste hende nam,
Brochten die heeren lofsam
Den coninc weder te Parijs.
Daer maecte hi bi rade wijs
Alrande officyeren,
Ende vrouwen ende princhieren
Ontfinghen hare leene daer,
Ende namen cort daer naer
Orlof anden groten heere,
Die hem dancte vander eere
Die si hem hadden ghedaen,
Ende bat dat zi hem wouden staen
In staden, als hijs hadde noot;
Want zine heerscapie groot
Die so was ghemindert zeere
Bi dat zijn vader, die heere,
Ende zijn oudervader helt:
Dat was die keyserlike ghewelt,
Die zi met eeren groot bezaten,
Dat hi claechde boven maten.
Die heeren wister wat toe doen,
Maer baden den hoghen baroen,
Dat hi hem pijnde wel na tgone
Te regierne die Vrancsche crone:
Hi hadde daer an lands ghenouch,
Ende zi wouden spade ende vrouch
Lijf ende goet daer voren zetten,

Woude hem yemen dies beletten.
Dies was ghepayt die coninc goet,
Ende zijn raet wijs ende vroet
Voeren van steden te steden,
Die zi in payse ende in vreden
Stelden ende in goeder hoede,
Daer si an daden als die vroede,
Daer die coninc wel ghezint
Boven maten bi wert ghemint.
Aldus brochten die heeren stout
Ten hende den winter cout.
  Ende als Maerte leden was,
Woude die edel ridder ras,
Die vrome grave van Couchi,
Versouken, gheloves mi,
Sinen neve den bastaert,
Die hem toechde fellen aert,
Dat hi tlant van Ardane
Fol. XCIIII *a.* Hem hadde ghetroc*ken* ane,
Dies hi hadde grote claghe
Vor den coninc alle daghe
Ghedaen, die heere groot,
Die den bastaert ontboot
Te hove, daer hi niet ne quam,
Dies die coninc was wel gram;
Want Reinier, bi gheenen keere,
Ne woude den coninc over heere
Houden, maer den keyser vri.
Die edel heere van Couchi
Swoer dat hi den tyrant
Soude zien in zijn lant.
Daer toe gaf hem die coninc fiere
V^{M}. der saudeniere,
Ende die heere van Couchi
Verzaemde zine lieden vri

Te Couchi, te Ghuse mede,
Ende mids vrienscap ende bede
Van dien hi lieve hadde ghedaen
So verzaemdi, na tverstaen
Der materien, VIII^{M}. man,
Want II^{M}. gaffer hem dan
Van Famweele grave Florant,
Uut Famweele, uut Zampaengelant.
Van scanden conde hijt laten niet,
Ende want hem die vrouwe riet,
So dat hijt laten niet ne dorste;
Maer eene quade imborste
So hadde in tmeenen vanden heere [1]).
Nochtan was hi blide zeere,

---

1) Men leze *in* met halven klemtoon, en verbinde het niet met *tmeenen*, maar met *hadde*, als verl. tijd van *inhebben*. En men vatte *imborste* niet op in den zin van ons *inborst*, maar in de oorspronkelijke beteekenis van *drift*, *hartstocht*. De bedoeling is: „*Maar de meening van den heer had een boozen hartstocht in*", of, in hedendaagsche taal: „*Maar in het gemoed van Florant woelde een booze hartstocht*, *t. w. de jaloezie.*" *Inborst* is door syncope der *n* ontstaan uit *inbornst*, hd. *inbrunst*, bij Kiliaan: „*Inbornst*, *inbrunst*, *animus fervens*, *studium flagrans*, *ardor*, *zelus*;" eene afleiding van *brinnan*, *birnan*, *bernen*, branden. Het geeft te kennen het inwendige vuur, dat in iemands boezem brandt, gloed, vurigen ijver, zoowel in goeden zin, voor *ijver*, *geestdrift*, als in kwade opvatting, voor *booze begeerte*, *drift*, *hartstocht*. De uitdrukking *quade inbusten* (waarin ook de *r* door syncope is weggevallen) voor *booze driften*, vindt men nog bij De Castelein, *Diversche Liedekens* (Rott. 1616), bl. 55. Van *inbornst*, *inborst* komt verder het adj. *inbornstig*, *inborstig*, hd. *inbrünstig*, hartstochtelijk, vurig, ijverig, bij Kiliaan *fervidus*, *acer* enz., dat o. a. voorkomt bij Ruusbroec V, 109, en nog in de 16de eeuw, bij Van Ghistele, De Castelein, Van Vaernewijck en anderen, veelvuldig wordt aangetroffen. Later, tegen het einde der 16de eeuw, is *inborst* van beteekenis veranderd, omdat men in Holland, toen het oorspronkelijk Vlaamsche en Brabantsche woord daar bekend werd, de afleiding niet meer begreep en onwillekeurig aan *borst* begon te denken, waarmede het woord etymologisch niets te maken had. Eene *quade inborst* gold voor een *boozen hartstocht*, eene *goede inborst* voor eene *edele aandrift*: geen wonder, dat *inborst* in 't algemeen voor *gemoedsaandoening* genomen en allengs, door de bijgedachte aan *borst*, voor het *gemoed* zelf, den *aard* of het *karakter* gebezigd werd. Een nieuw staaltje van volksetymologie!

Wat *inhebben* betreft, in den hier bedoelden zin, verg. *Heim. d. Heim.* 1541, *Melib.* 2183, 3738, Snellaert, *Nederl. Ged.* bl. 276, vs. 14, enz.

Dat hi daer vervremden zoude.
Ende den vromen grave boude
Sende die vrouwe groten scat
Heymeliken, omme dat
Hem vele scats zoude behouven.
Aldus machmen vriende prouven
In des weercs openbaren.
Ende die grave vanden Baren
Sende hem V^{c}. saudenieren [1])
Heymelijc, ende een bestieren
Daer of, een der neven zijn,
Omme dat die ridder fijn
Siere dochter loste vander doot
(Dat was eene trouwe groot,
Dat die heere daer omme dochte),
So dat die grave wel hebben mochte
Met die hem vielen an
Bet dan XIIII^{M}. man
Ter weere, of also vele,
Dies zijn herte was in spele,
Als hi zach die scone scaren,
Fol. XCIIII *b.* Die hem alle ghehu*lpich* waren.
Daer mede nam hi zine vaert
Ten lande van Ardane waert.
  Fel ende wreet so was Reinier
Ende zeere putertier,
Want harde wel so wiste hi,
Dat die grave van Couchi
Met crachte up hem zoude comen,
Daer hi raet up heeft ghenomen
Met zinen vrienden, met zinen maghen,
Ende versaemde in corten daghen
Wel XX^{M}. man,

1) Lees *saudeniere* (verg. vs. 2268) en in het rijmwoord *bestierre*, bestuurder, bevelhebber.

Want die bisscop viel hem an
Van Ludeke der goeder stede,
Ende zijn oudervader mede,
Die heere van Ghoten was.
sBisscops broeder, zijt vroet das,
Ende Reiniers broeder van T*araes*[1]
Dese hadden groot zolaes
Beide int vechten ende int striden:
Sine plaghen in haren tiden
Ne gheene ander dinc te doene.
Si hadden den keyser Ottoene
Alle manscap ghedaen.
Die Romeine hadden ontfaen
Ende die Ghermanne mede
Ende Almaengen, dats waerhede,
Lombardien ende Oostrike,
So dat Ottoen moghendelike
Sinen keyserliken stoel besat.
Maer niet sone pijndi hem dat
Te crankene die Vranxsche crone.
Maer dese vornoemde persone
Waren comen in Ardane
Met meneghen sconen vane,
Omme te helpene Reiniere
Jeghen den grave fiere,
Die men hiet van Couchi.
Ten cante so traken zi
Des lants met haerre cracht,
Omme des graven macht
Te wederstane ane den cant,
Dat hi niet ne brake int lant.
Si zlougen anden velde groene

1) Van den naam is niets meer te ontcijferen dan *t . . aes*. De bedoelde persoon moet *Triestram van Taraes* zijn, die II, 615 vlg, de broeder van Masebrouc (Reinier) genoemd wordt.

Tenten ende pawelioene,
Ende die heere van Couchi
Die es comen also bi,
Dat hi vernam niemaren,
Hoe dat daer die grote scaren
Ten cante laghen vanden lande,
Die hem waren viande
Fol. XCIIII c. *Ende die*ne wouden wederstaen.
D*oe* dedi zine ghetelde zlaen
Hem lieden up eene mile naer,
So dat zi met oghen claer
Tenten ende pauwelioene
Bliken zaghen in dat groene,
Ende zi ghingen haer ghetelde
Al daer rechten anden velde.
Die tente die dedele man
Bindien wilden woude wan [1]),
Also zaen also met staden
Was ontorst ende ontladen,
Was zoe also zaen gherecht,
Dies menegen ridder ende cnecht
Hadde wonder harde groot.
Dat pawelioen menjoot
Was an te ziene gracelijc.
Om te verstane claerlijc,
So was thooft een pawelioen
Up eenen mast van veerwen groen,
Ende die cameren daer an ghestaect
Waren tente wijs [2]) ghemaect,
Kuekenen, stallen, bottelrien.
Een coninc van Alexandrien
Hadder met eeren in ghelegen.
Menege woenste was ghezlegen

1) Verg. I, 650—653.
2) Versta, in één woord: *tentewijs*, tentsgewijze.

Omtrent die scone tente daer.
Die ondeckers openbaer
Reden hem al daer ontdecken
Tusschen beiden, om een mecken
Te nemen van anders macht,
Ende die spierers dach ende nacht
Slopen in die heeren daer,
Omme te wetene al twaer
Ende tmeenen der wigant,
So dat zi dat convenant
Van elc andren wisten wale,
*D*ie moghentede ende die ghetale
*D*er viande, ende wie zi waren.
*V*an Couchi die vrome baren
*D*ie so nam eenen yraut,
*E*nde dien beval die heere staut,
*D*at hi varen zoude ter vaert
*A*n zinen neve den bastaert,
*E*nde hem heesschen strijt
*E*nde velt ende tijt,
*O*fte camp, teen van beiden.
*D*ie yraut began hem bereiden
*H*aestelike te ziere vaert.
*H*arde wel was hi ghepaert [1]).
*H*i voerde voer hem eene scive
Van zelvere, daer tien waerf vive
Wapinen in stoeden der heeren rike,
Fol. XCIIII *d.* Maer *dat* hooft was Vrankerike.
Die yraut hiet Bien Argent,
Harde verre was hi bekent.
In heydinesse, in kerstinede
Kendi tlant ende oec die zede,
Ende die wapine der heeren,

1) Verg. de aant. op I, 34.

Daer ane dat hi vele eeren
In zinen levene hadde ghehad.
Harde zaen haddi den pad
Over ghemeten Bien Argent.
Int heere so ward hi bekent
Also zaen als menne zach.
Die yraut dede ghevrach
Omme thof van Reiniere,
Dat men hem wijsde sciere.
Daer es hi comen[1] harde zaen.
Vele heeren wel ghedaen
Hi daer biden bastaert vant.
Hi beette neder ende bant
Sijn pert vor die tente daer,
Ende ghinc ter zalen naer,
Daer hi vant die principale.
Hi groetese met zoeter tale,
Si hietene wellecome zijn.
Doe sprac hi dus: »Die heere mijn,
Die edel grave van Couchi,
Die ontbiet u ende bi mi,
Dat ghi wilt, heere Reinier,
Sijn lant, zijn eerve rumen hier.
In dat caes daer ghijt doet,
Doedi wel ende ghi ghevroet;
Ende ter redene daer ghijt laet,
Heescht u die heere van vromer daet
Dach, velt ende strijt,
Of dat ghi jeghen hem int crijt
Comt: van beiden hebdi cuere.
Beraet u in corter ure
Ende gheeft andworde mi.

1) Het Hs. heeft: *Daer hi es comen*, alsof deze regel nog bij het voorgaande behoorde. Daar echter bij dit vers eene alinea is aangewezen, begint hier een nieuwe zin en moet dus *es hi* gelezen worden

Voort die heere van Couchi
Die so doet u deffiieren.
Na viandeliker manieren,
Twelke hi u zal doen anschijn."
Daer met hi die sprake zijn
Liet, ende die bastaert Reinier
Die zeide: »Ghi zijt harde fier
In uwe tale, Bien Argent,
Ende die u hier ghesent
Heeft es harde orghelieus,
Hoverdich ende zeere preus.
Maer cleene so es hi van mien
Weder gheducht of ontsien.
Sine deffianche es mi welcomen.
Haddic minen raet ghenomen,
Fol. XCV *a.* Ic soudu andworden dan."
Doe so ghinc diè felle man
Te rade met zinen maghen,
Ende began hem lieden vraghen,
Wies hi wilde anegaen
Ende wat hem dochte best ghedaen.
»Ic zoude vechten, riedijt,
Alleene jeghen hem int crijt,
Omme dat die minste scade
Ware, waert bi uwen rade."
Doe zeiden die andre daer:
»Den eenwijch ware u te zwaer,
Want men zoude zijns ghelike
Niet vinden in Vrankerike.
Hi heeft die vroemste vanden lande
Verwonnen met zinen brande
In campe te meneghen stonden.
Van gheenen vromer men vermonden
In al erderike mach.
Het ware ons een evel zlach,

Verloren wi u, vrome wigant,
Ende Ardanen tgoede lant.
Wi hebben liever te deser uren,
Dat wijt met u avonturen:
Wi hebben drie man jeghen twee."
Sonder te lettene mee
Keerden zi metten rade.
Den last sprac met liever lade
Van Ludeke bisscop Herman.
Den yraut sprac hi dus an:
»Bien Argent, nu hoort na mi.
Segt den heere van Couchi,
Dat hi heeft groot onrecht
(Dat weten heeren ende cnecht),
Dat hi wille teser weerven
Sijn vleesch ende zijn bloet bedeerven [1]).
Harde fel es hi ghezint.
Emmer so es naerre tkint
Dan tsuster kint, machmen weten.
Wie datter na woude meten [2]),
Hi zoude bliven int onrecht.
Het weten ridder ende cnecht
Ende cleerke ende leeke
Ende rike ende weeke [3]),
Datter goede brieve of sijn,
Wel ghescreven ende in Latijn,
Ende daer ghesteken ane
Den groten zeghel van Ardane,
Van Ludeke ende van Bulioen,
Ende van meneghen tabelioen
Ende van notarise mede,

1) T. w. *sijnen bloedverwant (Reinier) in het verderf storten.*
2) *Indien men het wilde onderzoeken*, *nagaan*. Verg. de aant. op I, 308.
3) *Rike ende weeke*, rijken en armen. Zie de aant. op Maerlant's *Sp. Hist.* II[6], 40, 46.

Fol. XCV *b*. In kennessen d*er* waerhede,
Dat men emmer moet gheloven.
Men maecht middelen no cloven,
Het moet bliven al gheheel [1]).
Ende wille hi ons achterdeel
Doen an onsen maech vorseit,
Dat mach hem wel worden leit.
Te [2]) kenne doet hem, Bien Argent,
Eist dat hi hem niet omme went,
Ende hi striden wille met ons,
Wi die gheven u respons:
Van heden upten derden dach
Men ons al hier vinden mach.
Daer so willen wi uptie bane
Tlant behouden van Ardane
Onsen neve Reiniere,
Die daer sal zine baniere
Ontwinden wel vromelijc,
Ende wi alle ghemeenlijc.
Dies zo wilt hem maken vroet.
Daer sal menich omme zijn bloet
Sturten moeten up die bane,
Eer hi tlant van Ardane
Onsen neve afwinnen sal,
Ende hier met so weetijt al.
Nu keert weder als ghi beghaert:
Wi meenen onse dachvaert
Te houdene na miere tale."
»Dat zullen wi!" spraken zi te male,
Reinier, zijn broeder, beide gader

1) *Men kan de zaak niet schikken door een middelweg te kiezen, noch ze splitsen en gedeeltelijk inwilligen, maar het recht van den hertog moet geheel en onverminderd worden erkend.* Over *middelen*, zie *Nederl. Woordenb.* op *Gemiddeld.*

2) In het Hs. is hier eene alinea aangewezen, doch ten onrechte, want de rede van den bisschop loopt onafgebroken door.

Sijn oem ende zijn oudervader,
Ende die tharen rade waren.
»Nu adieu! so willic varen,"
Seide weder Bien Argent,
»Ende doen minen heere bekent,
Dat ghi hem zult leveren strijt
Ende velt te zulker tijt
So ghi mi hebt doen verstaen."
Mettien so es hi ghegaen
Te zinen paerde ende up gheseten,
Dat hi met sporen heeft ghesmeten,
Als hi orlof hadde ghenomen,
Ende reet so langhe dat hi es comen
In dat heere van Couchi.
Vor zinen heere so es hi
Ghegaen, die na hem beidde.
Sine redene dat hi zeide,
Ghelijc dat ghi hebt ghehoort,
Ende hoe hem was gheandwoort
Na den heesch die hi ane leide,
Dach, tijt, velt ende stede
Fol. XCV *c.* . . . . ocht van . . . .
Alse die heere van Couchi
*Bien Ar*gente hadde verstaen,
Heeft hine harde wel ontfaen.
»*Bo*de," zeidi, »wille God,
Die boven al doet zijn ghebod,
Het mach den bastaert wel berouwen
Ende den zinen die met ontrouwen
Mijn lant dus af willen winnen;
Want ic bens wel te binnen
Ende menich heere wide vermaert,
Dat hi emmer es een bastaert,
Ghewonnen binnen huwelike.
Maer zi hebbent valschelike

Bedreven, dese papelaren [1]).
Dies so sal haer openbaren,
Hopic, die gherechticheit."
Sine lieden hebben oec gheseit:
»Heere, dat zal wesen waer,
Dies ne hebbet gheenen vaer,
Ende wi zullen u, cleine ende groot,
Bi bliven al toter doot,
Al waren zi meerre dan zi sijn."
»Gode lone u, lieve vriende mijn!"
Sprac die heere van Couchi.
Al hare dinc so ghinghen zi
Bereeden met herten blide
Jeghen den dach vanden stride,
So dat zijt hadden al bereit.
Ende den tijt die niet ne beit,
Noch gheene wile stille en staet,
Maer emmer altoos vortwaert gaet,
Die es comen, want hi was cort.
Ende alsmens gheware wort
In die heeren alle beide,
Elkerlijc hem bereide
Tilijc metter dagheraet.
Si bekenden anders staet
Ende wisten anders wille,
Beide lude ende stille,
Ende zonder eenich sparen,
Na dien dat zi bereet waren,
Ghingen zi hem ordineren,
Scaren ende batelgeren.

---

1) *Papelare*, gewoonlijk *papelaert*, huichelaar, schijnheilige. Zie *Rose* 9100, *Rinclus* 1367, en verg. de aant. van Dr. Franck op *Alex.* bl. 401. Oud-Fr. *papelard* (Roquefort II, 298, La Curne de Ste Pal. VIII, 173), mlat. *papelardus* (Du Cange V, 67). Het afgeleide *papelardie* leest men in *Rose* 391. Het Ital. kent nog heden *pappalardo*.

Drie scone scaren maecten si.
Die alre eerste zoudi
Selve beleeden die bastaert,
Met . . . . wel verwaert,
Onder te perde ende te voet,
Ende zijn broeder zoude behoet
Vander ander scaren wesen
Fol. XCV *d.* Met VI^{M}. mannen, ende na desen
Soude die bisscop met ziere roten
Volghen ende die heere van Goten,
Die zouden doen die achterhoede.
Het waren twee suptile moede
Ende consten orloghen wel,
Want zi steerc waren ende fel.
Met ghemake ende met avise
Sach men den ridder goet van prise
Hem bereiden van Couchi.
Sine lieden verzaemde hi
Met eenen hueghcliken moede.
Alle die wise entie vroede
Hi te zinen rade nam,
Als een ridder wijs ende lofsam,
Hoe zijt ane wouden legghen.
Maer men horde hem allen zegghen:
»Ghi die zult ons, vrome baren,
Ordineren ende scaren.
Ende der ghelike ghi ons stelt,
Also zullen wi an tvelt
Ons tsamen houden up desen dach,
Ende doen tbeste dat elc mach
Of metten live ghedoen can,
Ende elc zal hem pinen man
Te wesene na zijn vermoghen,
Ende God zal ons verhoghen,
Dat hopen wi, eer comt die noene.

Pinen wi ons wel te doene!"
»Noch so hebbic mi bi,"
Sprac die heere van Couchi,
»Goede lieden ende wijs.
God onse Heere van paradijs
Late heden recht ghescien!
Daer in so ghetroostic mien."
Doe so ghinc die vrome baren
Die zine met vorhoeden scaren.
Twee bataelgen ende niet meere
So maecte die wise heere,
Elc van VII^{M}. man,
Ende die souden andren an
Volghen cort metter spoet.
Niemen hadden zi te voet
Dan cnechten, die anden velde
Verwaren zouden dat ghetelde;
Want mochten zi deerste waenge [1]
Hebben an die campaenge,
Dander zouden si daer mede
De bet tonder doen alle bede
Bi der eerster sconfelture,
Ende zi namen te diere ure
Fol. XCVI *a.* *(de bovenrand der kolom, zes verzen, weggesneden).*
Dat zijn neve die bastaert
Ontwonden brochte den standaert
Vanden rike van Ardane,
Ende dat hi onder dien vane
Hadde wel VI^{M}. lieden.
Ende als hi hoorde dat bedieden,

1) *Het eerste voordeel, de eerste winst of overwinning. Waenge*, een Fransch woord, ontleend aan Oud-Fr. *waaing*, later *gaaing*, thans *gain*, ital. *guadagno*; waarnevens het ww. *waaigner*, *waignier*, *gaaigner*, *gaigner*, thans *gagner*. Verg. La Curne de Ste. Pal. X, 197, waar hij een zeer sprekend voorbeeld aanhaalt:
„Ausi rit à la *perte*, comme fait au *waaing*."

Seide die heere van Couchi:
»Mine vriende volghen mi!
Ic hebbe verhoort goede maren."
Doe porredi metter eerster scaren,
Ende die andre volgheden an.
Niet verre reden si van dan,
Sine zaghen comen den bastaert
Metten [1]) zinen wel ghescaert.
  Om sonne ende wint so nam hi
Ware die heere van Couchi,
Als die de beste was van wapen,
Onder riddren ende cnapen
Vernaemt, die men al doe wiste.
In zijn herte hi al·vor ghiste,
Wies hem te baten mochte comen.
Sonne ende wint heefti ghenomen
Tsinen vordeele al daer.
Die dach was scone ende claer
Up comen ende der zonnen schijn,
Ende het coelde een lettelkijn.
Dat meercte wel die ridder boude,
Dat tghestof vander moude
Sinen vianden zoude deeren.
Als een ridder vul der eeren
Reet hi voren in die bane.
Hi hadde die wapine van Ardane
Boven staende, ende daer bi
Die vulle wapine van Couchi
Ende van Ghuse ghequarteleert,
Die alle wide waren vermeert.
  Preuschelike reet hi voren.
Daer so mochtemen eenen horen
Horen blasen den bastaert,

---

1) Hs. *Mette.*

Ende daer naer al onghespaert
Menegen horen, menege ghorelle [1]).
Of die viant uter helle
Hadde ghesijn uut ghelaten,
So quamen zi boven maten
Alle vreeselike ghebarende.
Banderside so quam varende
Fol. XCVI *b.* *(zes verzen weggesneden).*
Comen ende also naer,
Dat si hare speeren daer
Om josteren lieten zinken.
Die bastaert, wie na zijn dinken
Die alre vroomste was gheboren,
Hi es daer ghèreden voren
Wel een boghescote, ende hi
Die riep: »Heere van Couchi!
Rasch! gheringe! wel ane! wel ane!
Hier es tlant van Ardane
Te winne, up dat ghijs beghaert!"
Daer dat riep die bastaert,
So horet die heere van Çouchi.
Vele blider so was hi
Dan of men den ridder boude
Eene mine van finen goude
Hadde ghegheven al daer.
Metten sporen van goude claer
Noopte hi tors daer hi up zat,

1) *Ghorelle*, met ongewone inschuiving eener *o* gevormd van *grelle*, in 't Oud-Fransch de benaming van een krijgsklaroen of schelle trompet. Het woord komt voor in verschillende vormen: *grelle*, *gresle*, *greille*, *graisle*, *graile*, *graille*: zie Du Cange VII, 193 *c*, La Curne de Ste Pal. VI, 415, Gachet, *Gloss.*, 245, Raynouard III, 493. In 't Mlat. heette het instrument *gracilis*, als b.v: »ut universi, audito primo sonitu *gracilis*, festinent bellicis indui," en: »*gracilibus*, tibiis, tubis clangentibus", bij Du Cange III, 545 *a*. De naam is ontleend aan lat. *gracilis*, van geluiden gezegd in den zin van *fijn*, *scherp*, *schel*, vanwaar ook het fr. adj. *grêle*, in *voix grêle*, schelle stem. Verg. *klaroen*, fr. *clairon*, van *clair*.

Dat weder traghe was no lat,
Maer licht ghelijc eenre ree
Ende zwart, no min no mee,
Van hare ghelijc eenen raven.
Dat ors vergat al zijn draven,
Alst die sporen scerp besief.
Sijn hovet dat het up hief
Ende ran als een hasewint,
Ende die heere wel ghezint
Conster hem ghelaten mede.
Scilt ende glavie bede
Die so hilt hi te ziere weere,
Ende die bastaert die zeere
Verstoort quam up zinen neve.
Met eere vreseliker dreve [1])
Si al daer te gader quamen.
Men hadde selden zien verzamen
Hem tween also vreselijc.
Si daden verbeven dat erderijc
Die sterke perden in haer rennen.
Men so mochtse wel bekennen
Alle beide uut elken heere.
Haerlijc veste zinen speere
In des anders scilt al daer,
Na een vromelijc ghebaer,
Dat daer varinc wert anschijn,
Want tebroken dat zi sijn
Ende die trentsoene up waert vlogen
Fol. XCVI *c*. *(zes verzen weggesneden).*
Die bastaert hadde zijn gherede
Naer gheruumt, gheloves mi.
Uptie crupiere so lach hi

1) *Dreve*, vr. znw., drift, geweld, lat. *impetus*. Van *drijven*, als *bete*, *slede*, *snede*, *kneep*, *reet*, *schreef*, *spleet*, *steeg* enz., van *bijten* enz. Als vrouwelijk en in deze beteekenis was het woord in 't Mnl. tot dusverre niet voorgekomen.

Vander steke zwaer ende groot.
Ic weet oec den zwaren stoot
Van Couchi *besief* die heere.
Dat houds hende vanden speere
Haddi noch behouden daer,
Dat groot was ende zwaer.
So hadde oec mede die bastaert,
Die hem rechte up zijn paert.
  Qualijc so was hem te moede,
Dat hi so booch ghelijc der roede
Vor die steke van eenen spere,
Ende hi voer upten vromen here
Slaen metten zwaren trentsoene,
Als die steerc was ende coene.
Den zlach dat men verre hoorde,
Daer omme dat hem zeere stoorde
Die vrome heere van Couchi.
Sijn trenchoen dat hief hi
Ende zlouch om gheraken
Den bastaert, dien hi mesmaken
Gheerne zoude na datti conde,
Ende gheraecten te diere stonde
An die zide vanden helme,
Dat hi nalincx sat in dwelme.
So zeere wouch die grote zlach,
Dat hi en hoorde no en zach,
Ende trentchoen dat vlooch int zant,
Dats hem lettel bleef in dhant,
Ende hi zeide: »Fel bastaert,
Varen moeti inderwaert [1]),
Dat ghi mi dus wilt ontheerven!
Ghi die zulter omme steerven,
Ende oec uwe hulpers mede."
Doe so trac hi uter scede

1) Versta: *hinderwaert*.

Sijn wel over goede zwaert.
Tselve dede die bastaert.
  Recht waenden zi andren daer
Metten scaerpen zwerden claer
Slaen, maer zine haddens macht,
Also menegen scaerpen scacht
Sachmer comen uptie bane
Ende so meneghen sconen vane
Ende wimplen ende pingoene,
Dat beide die heeren coene
Fol. XCVI *d.* *(zes verzen weggesneden).*
Tonderdoen dat was die beste.
Elkerlijc den speere veste
So hi naest mochte te meskieve
Sinen viant ende te grieve.
So menegen spere men daer brac,
Dat men hoorde dat ghecrac
Over in die ander heeren.
Men zach vor die stide speeren
Menegen ter eerden vallen,
Ende meneghen zijn bloet uutwallen,
Ende menegen oec doreriden.
Die zwerden, die conden zniden,
Trocken zi verdeliken daer,
Ende voeren metten zwerden baer
Up elc andren houwen, keerven,
Dat die menege moeste besteerven
In dat vreselike toecomen.
Groten ware heeft ghenomen
Ten zinen die heere van Couchi.
Elken troostende so voer hi
Altoes in die bataelge voren,
Die men hem dor breken ende dor scoren
Sach met zinen scaerpen brande,
Staende in zine steghebande,

Recht als een ontsinnet man.
Ende te peinsene hi began
Om die scone Beatrijs:
Conste hi verdienen prijs,
Haer souds comen wel die mare.
Ic weet dat tghepeins van hare
Menich hovet daer becochte.
Watti met vullen zlaghe gherochte,
Was verminct ofte doot.
Sine vromichede groot
Verboudde alle die zine dare
Ende brochte zine viande in vare;
Want wie dat den vromen man
Sach metten oghen an,
Die so scuwede zijn ghemanc,
Want zijn zwert al dore dranc.
Scilden, helmen, halsbergen mede
Ne hadden jeghen des zwerts znede
Weder macht no gheduren,
Ende hem volgheden te diere uren
Die zine vromeliken an,
Dat bestaerf menich man.
  Seere dat die bastaert vacht.
Banderzide sine cracht [1])

---

1) Hier eindigt de katern en ons fragment. Onder dezen laatsten regel staat nog *Wrochte*, als aanwijzing van het woord, waarmede de volgende katern moest beginnen.

BIJLAGE.

I. SCAVOTE.

(I, 670). — De burggraaf van Couchi trekt boven zijn harnas een wapenrok *(tornikeel)* aan, dien hij stevig aan het lijf vastbindt. Die wapenrok is »van kele", beladen met een zilveren kruis, en daarin »drie *scavoten* van goude". De naam *scavote*, die hier voor 't eerst in het Mnl. wordt aangetroffen, is blijkbaar ontleend aan het Oud-Fransche *escafotte*, *eschafotte*, als heraldieke term vermeld door La Curne de Ste Pal. V, 458. Hij brengt twee voorbeelden bij uit den *Roman de Perceforest*, waar men leest: »l'escu taris d'argent, à trois *eschafottes* noires", en: »l'escu blanor de noir, à trois *eschaffottes* d'argent." Hetzelfde woord komt elders voor in den zin van »grande et longe coquille de moule de rivière, dont les femmes, en Picardie, se servent pour amasser la crême de dessus le lait, pour en faire du beurre", van welke beteekenis La Curne twee voorbeelden uit Froissart aanhaalt. Hij vermoedt, dat de heraldieke benaming daaraan ontleend zal zijn en dus moet opgevat worden in den zin van *schelp*.

Dat deze verklaring inderdaad juist is, blijkt genoegzaam, wanneer men het Oud-Fransche woord in zijnen oorsprong en zijne verwanten nagaat. Blijkbaar is *escafotte* eene afleiding van gr. *σκάφη*, lat. *scapha*. Het Grieksche woord, afkomstig van *σκάπτειν*, graven, uithollen, gaf in 't algemeen een uitgehold, hol voorwerp te kennen, en werd niet alleen voor *boot* of *schuit*, maar ook voor een *nap*, *schaal* of *schotel* gebezigd. In 't Latijn was *scapha* de gewone benaming van een *boot*, maar de deminutieven *scaphium* en *scaphiolum* werden in den ruimeren zin genomen van »*quodcumque vas concavum*", gelijk het bij Facciolati heet. Hetzelfde vinden wij in het Oud-Fransch terug.

Escafe staat bij Godefroy (III, 348 vlg.) aangeteekend als *chaloupe*, maar ook als *coquille*, *cosse*. Van *escafe* zijn afgeleid de verkleinwoorden *escafotte*, *escafette* en *escafelotte*, alle in den zin van *schelp* of *schaal*. *Escafelotte* komt voor als benaming van de schaal eener noot, een notedop, en *escafotte* wordt bij Godefroy niet bepaald als *mosselschelp*, maar in 't algemeen als *coquille*, *écaille* verklaard: hij haalt zelfs een voorbeeld aan van *escaffottes de eufz*, eierschalen.

Het lijdt dus, dunkt mij, geen twijfel, dat *scavote* werkelijk eene *schelp* moet hebben beteekend. Van welke soort de hier bedoelde schelpen waren, is niet te beslissen. Maar uit de woorden, bij Godefroy aangehaald: »*apointer le chapeau d'un pélerin d'escaffottes de bourdons*", meen ik te mogen opmaken, dat het zeer wel de zoogenaamde St.-Jacobsschelpen kunnen geweest zijn, want deze, het zinnebeeld van pelgrimstochten, werden door de pelgrims op den hoed gedragen.

De heer J. B. Rietstap, wien ik over ons woord raadpleegde, als den meest bevoegden beoordeelaar van alles wat de wapenkunde betreft, meldde mij, dat de naam *escafotte* niet alleen onbekend is in de tegenwoordige heraldieke taal, maar hem ook in gedenkstukken van ouderen tijd — Fransche, Engelsche, Duitsche — nooit was voorgekomen, ofschoon uit de beide boven aangehaalde plaatsen van den *Roman de Perceforest* blijkt, dat het werkelijk een heraldieke term geweest is. Het was dus zeker eene uitdrukking, die betrekkelijk zelden gebezigd werd. De verklaring van *scavote* door *schelp* achtte ook hij door het bovenstaande taalkundig bewezen. Als heraldieke term toch zal het woord wel denzelfden zin hebben gehad, waarin het gold in de gewone taal. Slechts één bezwaar, meende hij, deed zich voor, t. w. dat de belading van het kruis met *drie* van die figuren (die dan waarschijnlijk op den rechtopstaanden paal van dat kruis zouden geplaatst zijn) hem niet natuurlijk, althans in den tijd van goede heraldiek niet aannemelijk voorkwam. »De voorbeelden", voegde hij er bij, »van wapens met een kruis, dat met *vijf* St.-Jacobsschelpen beladen (of, zoo men

wil, gebroken) is — één in het hart, en één op elken arm — zijn vrij talrijk in Picardië, Artois en aangrenzende streken. Men zou dus ook in ons gedicht *vijf*, niet *drie* schelpen mogen verwachten."

Uit een heraldiek oogpunt is deze bedenking zeker van gewicht. Hadden wij te doen met eene beschrijving, door een ervaren wapenheraut gegeven, dan zou ongetwijfeld het bezwaar, in het getal der stukken gelegen, als overwegend moeten aangemerkt worden. Doch dien eeretitel van deskundige mogen wij zeker onzen dichter niet toekennen, en wij behoeven dus, op dezen technischen grond alleen, eene verklaring niet te verwerpen, die taalkundig zoo duidelijk is aangewezen.

Wat voor 't overige de beschrijving betreft, dien de dichter geeft van het wapen, door Couchi op zijn *tornikeel* gevoerd, moet ik nog opmerken, dat die ook in andere opzichten niet volkomen helder is. De wapenrok, zegt hij, was »van kele",

Met eenen cruce zelverijn,
Daer in drie scavoten fijn
Van goude, daer hise mede brac.

De zin der woorden *daer hise mede brac* is grammatisch niet wel te bepalen, omdat volstrekt niet blijkt waarop dat *se* slaat. Er gaat *cruce* vooraf, maar dat woord is onzijdig. Doch al moge het taalkundig onjuist zijn uitgedrukt, de heer Rietstap is van oordeel, dat *se* moeilijk op iets anders betrekking kan hebben dan op *cruce*, en wel wegens het werkwoord *brac*. »Het *breken* in de wapenkunde", schrijft hij, »is niets anders dan het wijzigen van een reeds bestaand wapen door de kleuren of het getal der figuren te veranderen of er nieuwe bij te voegen. Hier hebben wij dus te denken aan een zilveren kruis in een rood veld, gevoerd door eene familie, waarvan een jongere zoon, om zich van ouderen te onderscheiden, het wapen *brak* door het met drie gouden schelpen te vermeerderen."

De uitdrukking *daer in*, die min of meer twijfelachtig is, moet wellicht niet in den eigenlijken zin worden opgevat, alsof de *scavoten* geplaatst waren IN het kruis, want dan zou goud

op zilver staan, hetgeen in den ouden tijd der heraldiek niet lichtelijk voorkwam. »Misschien", schrijft mij de heer Rietstap, »was het een verkort kruis (dat los op den wapenrok stond en de randen daarvan niet raakte). Alsdan zou er gelegenheid zijn geweest, dat de drie gouden *scavoten* op het rood geplaatst waren, twee van boven en één van onderen."

Doch het zou, geloof ik, eene nuttelooze moeite zijn, de beschrijving, die wij in ons gedicht vinden, al te streng uit te leggen. Het is bekend, hoe de burgerlijke dichters van dien tijd, die zelden geoefende wapenkundigen waren, dikwijls met die figuren omsprongen, vooral waar het verdichte wapens gold. En hier hebben wij natuurlijk met een bloot verdichtsel te doen. Een wapen uit het jaar 840, terwijl de allervroegste familiewapens eerst van omstreeks het jaar 1000 dagteekenen! En een wapen van den burggraaf van Coucy uit een tijd, toen de burg te Coucy nog niet bestond! Een nieuw bewijs van de vrijheid, die onze dichter zich in historie en chronologie veroorloofde. In ieder geval gelijkt het wapen, dat hij beschrijft, niet in het allerminst op dat der latere heeren van Coucy, die een van zes stukken vair en rood gedwarsbalkt schild voerden. Zie Rietstap, *Armorial général* (2e éd.), I, 471.

Mijn oprechten dank aan den heer Rietstap voor de mij zoo welwillend verstrekte inlichtingen, waardoor het mij mogelijk geweest is een onderwerp, dat buiten mijne gewone studiën ligt, met eenig vertrouwen te behandelen.

II. IMBARE.

(II, 1295, 1665, 1693). — Een der merkwaardigste woorden, die in onze fragmenten voorkomen. In het Mnl. was er tot dusverre geen voorbeeld van gevonden. Het moet echter in Vlaanderen eene gewone uitdrukking geweest zijn, als blijkt uit een paar plaatsen van lateren tijd, waar het in dezelfde beteekenis wordt aangetroffen.

In de »*Vlaemsche Audt-vremdicheyt*, *inhoudende veel wonderlicke antiquiteyten*" enz., »*vergadert*, *ghecomponeert ende Rhetorijckelicken ghestelt by Ballaeden*", door Marcus van Vaernewijck (Gent, 1562 [1]), vindt men eene beschrijving van de uitvaart van Hendrik II, koning van Frankrijk, zooals die, op last van Filips II, d. 16 Juli 1559 te Gent in de kerk van St. Michiel gevierd was. In de inhoudsopgave van »*Tvierde tractaet*", die voorafgaat, leest men:

Van Henricus uutvaert, den tweeden van dien name,
Conijnc van Vranckerijc, te Ghent ghecelebreert;

en het opschrift van het gedicht zelf luidt (bl. 142): »*Van der doot ende uutvaert van den Franschen Conijnc*, *Henricus de tweetste.*" Het gedicht bestaat uit acht coupletten, elk van tien regels. Ik laat hier de vier laatste volgen, omdat het uiterst zeldzame werkje aan weinigen bekend is, en omdat de beschrijving, die hier van de uitvaart eens Franschen konings wordt gegeven, eene treffende overeenkomst heeft met hetgeen in onze fragmenten verhaald wordt. Die vier laatste coupletten luiden aldus:

5.

Dees uutvaert ghebuerde, so menich ansach,
Den sesthiensten dach van Hoymaent, met expresse,
XV.C. neghenenvijftich, met groot gheclach,
Op S. Annen dach, die men wel eeren mach,
Naer sconincs overlyden thien daghen en sesse.
Ons coninc was selve, met al zijn noblesse,
In dees uutvaert, hy wildet gherne beslaven,
Met veel bisschoppen en abten, hem doende adresse,
Die d'Exequien deden, om de ziele te laven,
Als soumen gaen begraven.

6.

Een swart huseken duerluchtich stont daer ten toghe
XLVIII voeten hoghe, voor den choor seer eerbaer.
Het hadde ghecost (my waer leet dat ic loghe)

1) Dit is de tweede druk, »*van nieus oversien ende vermeerdert.*" Uit de Opdracht en uit de kerkelijke approbatie, aan het slot van 't boekje geplaatst, blijkt dat de eerste uitgave in 1559 het licht had gezien. Het door mij gebruikte exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Ses hondert guldenen, by ons conincs ghedoghe,
Niet dan van thantghedaet [1]): daer op dat branden claer
Alsoo veel keersen alsser daghen zijn int iaer.
Den buec [2]) stont ooc vul keersen, die vierich laeyden,
En was met swart laken behanghen, alomme aldaer,
Met die Francsche wapenen, die zy daer an naeyden,
Die twerc verfraeyden.

7.

Boven op dit huseken stont een coninclicke croone
Met peerlen schoone, vul keersen en lichte.
Onder stont de *Inbare* seer ydoone
Schynende eenen autaer voor elcken persoone.
Daer over dat een cleet was, costelic van ghewichte,
Met een cussen, daer op lach voor elcx ghesichte
Een gauden crone, en scepter, die wat bedieden wilden.
Ende in elcken houc van desen ghestichte
Stonden Herauten, die in groote ghecroonde schilden
Die Francsche wapenen hilden.

8.

Voor dese monstrantie oft oratorie
Stonden teender memorie die Fransche standaerden.
Maer van alle die keersen, tot zijnder glorie
Weerdich te narreren in een historie,
Scheen de kercke vierich, vele hem vervaerden.
Wat natien van volcke daer in vergaerden,
Waer my oncont: dus cortic mijn sermoen.

. . . .

Met het *huseken*, hier vermeld, dat voor het koor was opgericht, bedoelt de dichter de katafalk, waaronder het lijk van den vorst werd tentoongesteld. Onder die katafalk, met talrijke waskaarsen schitterend verlicht, stond de *imbare*, de lijkbaar, met een kostbaar kleed omhangen. Een kussen met kroon en schepter, benevens de wapenschilden van Frankrijk, voltooiden het geheel.

Het blijkt dus, zoowel uit onze fragmenten als uit de verzen van Vaernewijck, dat *imbare* de benaming der *lijkbaar*

1) Wij zouden zeggen: *alleen aan arbeidsloon.*
2) De beuk, het ruim der kerk.

was. In die zelfde beteekenis komt het woord (volgens eene mededeeling van mijn vriend Stallaert) ook voor in eene oorkonde van 17 Nov. 1575, te vinden in het onlangs door den heer F. De Potter uitgegeven *Second Cartulaire de Gand* (Gent, 1886). Daar leest men (bl. 171): »So heeft hy beset ende gefundeert in der eeuwicheyt acht jaerghetijden, die men alle jaere doen zal up acht diverssche daghen in dezelve cappelle, met dyake ende zanckmeestere, met zijn choraelkens, daer men ten daghe van elcken jaerghetijde doen zal een ghesonghen messe van *Requiem*, ende naer de messe zal gaen ten *imbare*, die de costere zal stellen in midden van den choor, met twee bernende kerssen, tsijnen coste; aldaer de priestere, die de messe doen zal, metten dyake ghehauden zullen zijn te lesene eenen psalme van *De profundis*, eenen *Paternoster* ende *Ave Maria*, ende werpen wijwatere over alle geslooveghe." Het geldt hier geene koninklijke uitvaart, maar de beteekenis van *imbare* is dezelfde: de lijkbaar, hetzij die het lichaam van den overledene bevatte, of wel — als in dit geval — het lijk van den reeds begraven doode vertegenwoordigde (de *faux cercueil* of looze baar).

Hetgeen in onze fragmenten, in verband met de *imbare*, wordt medegedeeld omtrent de tentoonstelling van het lichaam van den overleden vorst, heeft mede eenige toelichting noodig.

In de eerste plaats, waar het woord voorkomt, is het lijk van den koning tentoongesteld in zijn paleis in de hoofdstad. Couchi, leest men daar (II, 1293):

es te hove ghegaen,
Daer die coninc was ghestaen
In eenre riker *ymbaren*.

En dan volgt er:

Sine conduten alle waren
Vul specien van zoeter guere,
Ende ghezuvert sine ymmuere.
Die balsemen ghaven zoete lucht.

Het manlijke voornaamwoord *sine*, dat niet bij het vrouwelijke *imbare* behooren kan, bewijst genoegzaam, dat men hier niet te denken heeft aan *buizen* of *pijpen*, tot de *imbare* be-

hoorende en bestemd om die met welriekende geuren te vervullen. Ook het woord *ymmuere*, vochten, kan geene betrekking hebben op de lijkbaar. Met *conduten* worden derhalve de *buizen* in het lichaam des konings bedoeld, met name de *slagaderen*, in welke bij het balsemen de bederfwerende aromatieke stoffen werden ingespoten [1]). Door die bewerking waren de vochten van het lichaam gezuiverd. De bedoeling dezer verzen is dus eenvoudig deze, dat het lijk des konings gebalsemd was.

Later vinden wij den overleden vorst tentoongesteld in de kerk van het klooster te St.-Denis, waar de plechtige uitvaart gevierd wordt. Daar zag men den koning *in der ymbare* (II, 1665), als ware hij »in levenden live'', en in volle wapenrusting, alsof zijne ridders iemand zoo in zijne plaats hadden gesteld, en in de houding alsof hij zijne offerande deed, terwijl al zijne genooten hem in diepen rouw omgaven. Uit deze beschrijving blijkt, dat het lichaam niet op de lijkbaar lag, maar in staande houding vóór de lijkbaar onder de katafalk geplaatst was, gelijk het dan ook vroeger uitdrukkelijk heette, dat de koning in de *imbare* was *ghestaen*. En werkelijk was het oudtijds de gewoonte, het gebalsemde lijk van een vorst in staande houding bij de uitvaart ten toon te stellen [2]). Later heeft men het lijk vervangen door een wassen beeld, dat on-

---

1) *Conduut*, fr. *conduit*, lat. *conductus*, in 't Mnl. zeer gewoon voor de *buizen* of *pijpen* van waterleidingen, fonteinen enz., komt ook elders voor in toepassing op de *buizen* in het menschelijk lichaam. Zoo leest men in de *Oud-Vl. Ged.* III, 122, vs. 246 vlgg., dat het aangezicht van den mensch *seven conduten* heeft: twee aan de ooren, twee aan de oogen, twee aan den neus en één aan den mond. En in het *Leven van Jezus*, c. 112: „al dat ten monde ingheet, dat comt in den buuc, ende van daer lidet dor de *condute* van den lichame."

2) Over de uitvaart en begrafenis der Fransche koningen en koninginnen is veel geschreven. De door mij geraadpleegde bronnen zijn inzonderheid: 1°. Joan. Tilius, *Commentariorum et disquisitionum de rebus Gallicis libri duo* (Frankfort, 1579), waarin (p. 132—141) een hoofdstuk „*De obitu, exsequiis sepulturaque regum et reginarum Galliae*"; 2°. Mabillon, *Discours sur les anciennes sépultures de nos rois*, in de *Mémoires de littérature de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, Tome II (Paris, 1736), p. 633—647; en 3°. Paul Lacroix, *Vie militaire et religieuse au moyen âge* (4e éd., Paris, 1877), p. 544—558.

der de katafalk vóór de lijkbaar gesteld werd. In het zoo even aangehaalde werk van Lacroix vindt men op bl. 553 eene afbeelding, die ik zou wenschen hier te kunnen overnemen, omdat zij als 't ware opzettelijk geteekend schijnt om ter opheldering van dit gedeelte onzer fragmenten te verstrekken. Zij stelt de uitvaart voor der Fransche koningin Anna van Bretagne, de gemalin van Lodewijk XII, overleden d. 9 Jan. 1514, en is ontleend aan eene miniatuur uit een handschrift van dien tijd. In het midden van het koor der kerk te Blois ziet men eene prachtige katafalk, waarop aan alle kanten brandende waskaarsen geplaatst zijn, en die getooid is met een omhangsel van zwart fluweel en met verschillende wapenschilden. Onder de katafalk staat, insgelijks met zwart fluweel bedekt, de lijkbaar met de doodkist, waarin het lichaam der koningin rust. Vóór de lijkbaar verheft zich in staande houding het wassen beeld der vorstin, kroon en schepter dragende. Een aantal geestelijken liggen rondom geknield, terwijl de Mis bediend wordt door den bisschop van Parijs.

Men ziet, in de hoofdzaak is deze voorstelling geheel gelijk aan die van onzen dichter. Het eenige verschil is dit, dat hier het lichaam der vorstin in de doodkist rust en alleen hare beeltenis vertoond wordt, terwijl in onze fragmenten (naar oudere zeden) het gebalsemde lijk zelf van den koning, staande vóór de looze baar, ten toon is gesteld.

Ik moet nog even terugkomen op het woord *imbare*, om het in zijn oorsprong en vorm te verklaren. Het is opmerkelijk, dat het op al de drie plaatsen, waar het voorkomt, met *y* wordt gespeld (*ymbare*), ofschoon toch overal elders in onze fragmenten het voorzetsel *in* of *im* wordt geschreven. Dit kon een oogenblik doen vermoeden, of het woord ook van Romaansche afkomst zou kunnen zijn. Doch de zorgvuldigste nasporingen hebben mij bewezen, dat er op het gebied der Romaansche talen volstrekt niets is te vinden, wat naar *imbare* gelijkt. Ook in geene andere Germaansche taal is er een spoor van te ontdekken. Het moet dus een eigenaardig Nederlandsch

woord zijn. En dan kan men wel aan niets anders denken dan aan eene samenstelling van *in* en *bare*. Onwillekeurig is men geneigd, *imbare* te vergelijken met de in 't Mnl. zoo gewone uitdrukkingen *in baren staen*, *in baren liggen* en *in baren leggen*, in welke *in baren* hetzelfde beteekent als *op de lijkbaar* [1]). Volgens eene mededeeling van den heer Guido Gezelle zijn die uitdrukkingen nog heden in Vlaanderen in gebruik, met name te Kortrijk, waar men zelfs door *het inbare* den geheelen toestel verstaat: de baar, de schragen, het lijkkleed enz., kortom alles wat dient om een lijk *in bare* te stellen. Voor een hedendaagschen Vlaming maakt dus het oude *imbare* vanzelf den indruk, alsof het uit *in bare* gevormd was. Doch er is tegen die verklaring een afdoend bezwaar. Ware het woord op die wijze ontstaan, dan zou het noodwendig onzijdig moeten zijn. Het zou dan eene uitdrukking wezen als *het tehuis*, *het tekort* enz. Te Kortrijk wordt dan ook werkelijk *het imbare* gezegd, blijkbaar naar de hedendaagsche opvatting des woords. In de boven aangehaalde oorkonde van 1575 leest men insgelijks *ten imbare*, doch het vlak daarop volgende *die de costere zal stellen* doet zien, dat het woord toch eigenlijk als vrouwelijk bedoeld is, en dat er dus waarschijnlijk niet *ten*, maar *ter* moet gelezen worden. In allen gevalle is het woord zoowel bij Vaernewijck als in onze fragmenten, de oudste getuigen die wij kennen, zeer bepaald van het vrouwelijk geslacht, evenzeer als *bare* zelf. Het vereischt dus eene andere uitlegging. Ik meen het te moeten vergelijken met andere woorden, die uit het voorz. *in* en een substantief van stoffelijke — niet werkwoordelijke — beteekenis zijn samengesteld. De *inboedel* is de boedel, die zich *in* het huis bevindt; de *inhouten* zijn houten *in* het schip; een *inham* is een ham of kreek

1) Zie de voorbeelden bij Verdam, I, 579. Het vaste gebruik van het voorz. *in* in deze zegswijzen verklaart tevens de uitdrukking *in eenre ymbaren* en *in der ymbare*, zooals het in onze fragmenten heet, ofschoon daar eigenlijk het voorz. *voor* beter zou passen. Doch de dichter stelde zich niet bepaald de lijkbaar alleen voor, maar den geheelen toestel, de katafalk met baar en alle toebehooren, waarin het lijk geplaatst was.

in het land; het *ingewand* of *ingeweide* het gewand of geweide *in* het lichaam, en evenzoo het verouderde *inaderen*, de voormalige benaming der ingewanden, enz. *Inbare* of *imbare* zal dan de lijkbaar zijn, die *in* de katafalk is geplaatst, en wel vermoedelijk dien naam gekregen hebben in tegenstelling van de baar, waarop het lijk naar de kerk werd gedragen. Uit de afbeeldingen bij Lacroix kan men zien, dat die beide baren, de draagbaar en de vaste baar in de katafalk, vrij wat in vorm verschilden. Er was dus reden om ze ook met verschillende benamingen aan te duiden. En dan kon zeker aan de laatste, die *in* het »huseken" stond, geen gepaster naam worden gegeven dan *imbare.*

III. ZIMPERLIJC.

(II, 1548 en 1696). — Een woord, dat tot hiertoe niet werd aangetroffen. Wel kende men *simperlike*, als variant van *simpellike*, in *Lekensp.* I, 2, 87 (hs. I), doch dat komt hier niet te pas. Blijkbaar is hier (II, 1548) de beteekenis bedoeld van *net*, *fraai*, *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*, ter aanduiding van de sierlijke uitrusting der gravin, die vs. 1474—1493 beschreven is: verg. vs. 1552—1555. Ook op vs. 1696, waar het woord nogmaals voorkomt, past die beteekenis uitnemend. Beatrijs, heet het daar, wendde hare oogen naar Dominicus met een *zimperlijc* — d. i. *bevallig* — *gebaar*. Het adj. *simper* is in de verwante talen algemeen bekend. In het Deensch, Noorsch en Zweedsch komt *simper*, *semper* in de volksspraak voor in den zin van *sierlijk*, *net*, *keurig*, *kiesch*, vooral van *kieschkeurig*, veelal met het bijdenkbeeld van *gemaakt*, *preutsch* (Molbech, *Dansk Dial.-Lex.* 473 vlg., Aasen, *Norsk Ordbog* (2de uitg.), 643, Rietz, *Svenskt Dial.-Lex.* 566). In het Zwitsersch *semper*, keurig, kiesch (Stalder II, 370). Verg. Eng. *to simper*, gemaakt, gekunsteld glimlachen, *a simper-de-cocket*, een nufje (Halliwell 743). Blijkbaar behoort hiertoe ook Hoogd. *zimper-*

lich, gemaakt, en *zimpern*, zich gemaakt aanstellen. De Duitsche etymologen weten met die woorden geen weg. Weigand (II, 1145) noemt den oorsprong »dunkel", en Kluge (385) zegt: »weitere beziehungen fehlen". Uit het bovenstaande blijkt, dat *simper* in alle Germaansche talen bestaat, maar overal met de *s* (of de daarmede gelijkstaande Nederlandsche zachte *z*), alleen in het Hoogduitsch met de scherpe *z* (*ts*). *Zimperlich* is dus kennelijk uit de Nederduitsche tongvallen overgenomen: in de Hoogduitsche uitspraak ging de *s* in *z* over. In het Mnl. schijnt *simper* nog alleen de goede opvatting te hebben van *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*: het ongunstige bijdenkbeeld van *gemaakt*, *gekunsteld*, *preutsch*, is er elders en later bijgekomen. Over de afleiding zie Skeat (*Etym. Dict.* 554), die het in verband brengt met *sipp*, dat in 't Nederduitsch en de Noorsche talen in soortgelijke beteekenissen voorkomt en ook bij ons in *sip kijken* wordt wedergevonden. Er zou over die verklaring wel het een en ander te zeggen vallen, doch dat ligt hier buiten mijn bestek.

IV. *Nog een fragment van Couchi.*

De bovenstaande fragmenten waren reeds grootendeels afgedrukt, toen ik kennis maakte met het pas verschenen Eerste Deel van de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* door Dr. J. Te Winkel, een voortreffelijk werk, dat met algemeene belangstelling ontvangen verdient te worden en zeker, indien het op gelijke wijze wordt voortgezet, eenmaal nevens het hoofdwerk van Jonckbloet eene waardige plaats zal innemen. Daar las ik op bl. 196, aant. 3): »Ook in eene Dietsche bewerking van *De Burchgrave van Coetchy*, waarvan 816 verzen te Atrecht bewaard worden, vindt men van »*Madox drome*" gesproken." Die woorden herinnerden mij aanstonds aan eene mededeeling van Jonckbloet, die mij bij het schrijven mijner Inleiding ontgaan was, omdat ik indertijd, bij de lezing zijner

Geschiedenis, niet voorziende dat ik ooit de fragmenten van *Couchi* zou bewerken, daar geen bijzondere acht op had geslagen. Ik bedoel hetgeen hij zegt op bl. 361 van Deel I der 3de uitgave. Sprekende over *Madocs droom* haalt hij daar de bekende plaats uit Maerlant's *Rijmbijbel* aan, en laat daarop volgen: »Evenzoo wordt er gewag van gemaakt in het nog ongedrukte fragment eener vertaling van den *Burchgrave van Coetchy*, die uit Maerlant's tijd is. De Vrouwe van Fayel zegt tegen haar minnaar, die haar zeer ingewikkeld zijne liefde bekent:

»Noch wanic, her ridder, dat gi slaept,
Of dat ghi sijt in Madox drome."

In de tweede uitgave (1878, I, 109) komen die woorden eveneens voor. Later hebben Prof. Martin in zijne Inleiding op *Reinaert*, bl. XIV, en Prof. Moltzer in dit *Tijdschrift*, III, 312, het getuigenis van Jonckbloet overgenomen.

Zoolang de inhoud der vier Atrechtsche bladen nog onbekend was, moest men vermoeden, dat Jonckbloet dit fragment bedoelde, dat hij misschien in vroeger jaren onder de oogen had gehad. Dr. Te Winkel had dan ook alle recht om aan te nemen, dat de twee aangehaalde verzen aan dat Atrechtsche fragment waren ontleend, het eenige van welks bestaan men toen nog vernomen had. Nu echter die 816 verzen gedrukt vóór ons liggen, en die beide regels er niet in voorkomen, blijkt het, dat Jonckbloet nog een ander gedeelte van ons gedicht moet hebben gekend. En dat het stuk, dat hij bedoelde, wel degelijk tot den *Borchgrave van Couchi* behoorde, wordt zoogoed als bewezen door hetgeen hij zegt, dat het daar de Vrouwe van Fayel is, die tot haren minnaar spreekt. Dit moet hij dus ook in dat fragment hebben gelezen.

Ongelukkig heeft Jonckbloet niet aangeteekend, waaraan hij zijne mededeeling ontleende. Was hij zelf in het bezit van een of meer bladen van een handschrift van Couchi? Of had hij in de eene of andere boekerij zulk een fragment gevonden? Of had hij er ergens eenig bericht van gelezen? Het laatste komt

lich, gemaakt, en *zimpern*, zich gemaakt aanstellen. De Duitsche etymologen weten met die woorden geen weg. Weigand (II, 1145) noemt den oorsprong »dunkel", en Kluge (385) zegt: »weitere beziehungen fehlen". Uit het bovenstaande blijkt, dat *simper* in alle Germaansche talen bestaat, maar overal met de *s* (of de daarmede gelijkstaande Nederlandsche zachte *z*), alleen in het Hoogduitsch met de scherpe *z* (*ts*). *Zimperlich* is dus kennelijk uit de Nederduitsche tongvallen overgenomen: in de Hoogduitsche uitspraak ging de *s* in *z* over. In het Mnl. schijnt *simper* nog alleen de goede opvatting te hebben van *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*: het ongunstige bijdenkbeeld van *gemaakt*, *gekunsteld*, *preutsch*, is er elders en later bijgekomen. Over de afleiding zie Skeat (*Etym. Dict.* 554), die het in verband brengt met *sipp*, dat in 't Nederduitsch en de Noorsche talen in soortgelijke beteekenissen voorkomt en ook bij ons in *sip kijken* wordt wedergevonden. Er zou over die verklaring wel het een en ander te zeggen vallen, doch dat ligt hier buiten mijn bestek.

IV. *Nog een fragment van Couchi.*

De bovenstaande fragmenten waren reeds grootendeels afgedrukt, toen ik kennis maakte met het pas verschenen Eerste Deel van de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* door Dr. J. Te Winkel, een voortreffelijk werk, dat met algemeene belangstelling ontvangen verdient te worden en zeker, indien het op gelijke wijze wordt voortgezet, eenmaal nevens het hoofdwerk van Jonckbloet eene waardige plaats zal innemen. Daar las ik op bl. 196, aant. 3): »Ook in eene Dietsche bewerking van *De Burchgrave van Coetchy*, waarvan 816 verzen te Atrecht bewaard worden, vindt men van »*Madox drome*" gesproken." Die woorden herinnerden mij aanstonds aan eene mededeeling van Jonckbloet, die mij bij het schrijven mijner Inleiding ontgaan was, omdat ik indertijd, bij de lezing zijner

Geschiedenis, niet voorziende dat ik ooit de fragmenten van *Couchi* zou bewerken, daar geen bijzondere acht op had geslagen. Ik bedoel hetgeen hij zegt op bl. 361 van Deel I der 3de uitgave. Sprekende over *Madocs droom* haalt hij daar de bekende plaats uit Maerlant's *Rijmbijbel* aan, en laat daarop volgen: »Evenzoo wordt er gewag van gemaakt in het nog ongedrukte fragment eener vertaling van den *Burchgrave van Coetchy*, die uit Maerlant's tijd is. De Vrouwe van Fayel zegt tegen haar minnaar, die haar zeer ingewikkeld zijne liefde bekent:

»Noch wanic, her ridder, dat gi slaept,
Of dat ghi sijt in Madox drome."

In de tweede uitgave (1873, I, 109) komen die woorden eveneens voor. Later hebben Prof. Martin in zijne Inleiding op *Reinaert*, bl. XIV, en Prof. Moltzer in dit *Tijdschrift*, III, 312, het getuigenis van Jonckbloet overgenomen.

Zoolang de inhoud der vier Atrechtsche bladen nog onbekend was, moest men vermoeden, dat Jonckbloet dit fragment bedoelde, dat hij misschien in vroeger jaren onder de oogen had gehad. Dr. Te Winkel had dan ook alle recht om aan te nemen, dat de twee aangehaalde verzen aan dat Atrechtsche fragment waren ontleend, het eenige van welks bestaan men toen nog vernomen had. Nu echter die 816 verzen gedrukt vóór ons liggen, en die beide regels er niet in voorkomen, blijkt het, dat Jonckbloet nog een ander gedeelte van ons gedicht moet hebben gekend. En dat het stuk, dat hij bedoelde, wel degelijk tot den *Borchgrave van Couchi* behoorde, wordt zoogoed als bewezen door hetgeen hij zegt, dat het daar de Vrouwe van Fayel is, die tot haren minnaar spreekt. Dit moet hij dus ook in dat fragment hebben gelezen.

Ongelukkig heeft Jonckbloet niet aangeteekend, waaraan hij zijne mededeeling ontleende. Was hij zelf in het bezit van een of meer bladen van een handschrift van Couchi? Of had hij in de eene of andere boekerij zulk een fragment gevonden? Of had hij er ergens eenig bericht van gelezen? Het laatste komt

mij niet aannemelijk voor; want in dat geval moest ook wel iemand anders er kennis van dragen, en mijne vakgenooten, die ik er over raadpleegde, verklaren eenstemmig, dat zij evenmin als ik zelf er ooit van gehoord hebben. Hoe het zij, Jonckbloet heeft een fragment van ons dichtwerk gekend, dat wij nu niet kennen. Waar het zich thans bevindt, heb ik niet kunnen opsporen. Voorloopig moet het als verloren aangemerkt worden, totdat het wellicht door een gelukkig toeval weder te recht komt. Nu eindelijk de overblijfselen van den *Borchgrave van Couchi* het licht zien, mogen wij dat verlies dubbel betreuren. Het is een nieuw bewijs van hetgeen ik boven schreef (bl. 98), dat het raadzaam is de fragmenten van onze middeleeuwsche gedichten, die van tijd tot tijd worden ontdekt, in eene algemeene bewaarplaats bijeen te brengen, waar zij veilig geborgen zijn en te allen tijde door den beoefenaar der letterkunde kunnen geraadpleegd worden. Hopen wij, dat het blad, waarop *Madocs droom* vermeld staat, spoedig uit zijn schuilhoek te voorschijn kome, om aan de nu gedrukte zestien bladen te worden toegevoegd.

Dat Jonckbloet naar zijn fragment de vertaling van *Couchi* »uit Maerlant's tijd" afkomstig achtte, moet ik natuurlijk in het midden laten. Zoolang wij dat stuk niet kennen, en dus niet kunnen nagaan, welke gronden hij voor die meening gehad heeft, laat zich dat niet beoordeelen. Voorloopig houd ik mij aan de latere tijdsbepaling, die ik bl. 129—131 als waarschijnlijk heb voorgesteld.

Bl. 128, reg. 11. gewrachte *lees* ghewrachte

Bl. 132, aant. 2). Ook in de fragmenten van *Beerte metten breden voeten* komt de uitdrukking voor: »*Maer ic die makede hem des vroet.*" Zie Moltzer, *Floris e. Blanc.*, bl. 141, vs. 88.

M^R. HENRIC VAN ALCMAER.

Sedert door Scheltema in de inleiding zijner uitgave van »Reintje de Vos" een Henric van Alcmaer, die in 1477 en 1481 te Utrecht woonde, is aangewezen, heeft men dezen vrij algemeen gehouden voor den man, die zich later in de voorrede van den Nederduitschen Reinke Vos als redactor en glossator noemt. Bewezen is de identiteit dezer twee personen echter niet: nog een andere Henric van Alcmaer uit denzelfden tijd is opgespoord, kortom er heerscht nog groote onzekerheid aangaande den persoon, die, naar 't schijnt, het eerst den berijmden Reinaert in hoofdstukken verdeeld en van eene korte glosse voorzien, en daardoor op de latere bewerkingen eenen gewichtigen invloed gehad heeft. Als bijdrage tot de oplossing dezer vraag wensch ik hier de aandacht te vestigen op een stuk, waarin een Henric van Alcmaer, zonder twijfel dezelfde als de reeds te Utrecht aangewezene, optreedt.

In de Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche recht 1, 485 deelt Mr. S. Muller Fz. een merkwaardig vonnis van den Utrechtschen raad mede aangaande eene erfeniskwestie. Voor ons doel zijn hier alleen de volgende feiten van belang. Zekere Katharina, omstreeks 1440 weduwe geworden van Jan van Toorn, was hertrouwd met Elyas van Oestrum, uit welk huwelijk eene dochter, Alydt van Oestrum, was gesproten, die op hare beurt eerst met Splinter van Meghen, en na diens dood met »meyster Henric van Alcmar" getrouwd was. Genoemde Alydt van Oestrum was met haren halfbroeder Willem van Toorn in een twist gewikkeld over de erfenis hunner moeder, en »pandde" daarom in 1466 aan het roerende goed van Willem van Toorn, en daarna in 1467 ook aan eene »husinge ende hofstede», aan welke

goederen zij door de schepenbank ook werd »geëigend". Doch Willem van Toorn beklaagde zich bij den Utrechtschen Raad (die reeds vroeg een groot deel der rechtspraak op de schepenbank had veroverd [1])), en deze stelde hem in 1468 in het gelijk. Vijf jaar later echter, in 1473, deed »meyster Henrick van Alcmair", Alydt's echtgenoot, die »aan eene universiteit had gestudeerd en blijkbaar ervaren was in de kronkelpaden der toenmalige praktijk" [2]), eene nieuwe poging om huis en hofstede in bezit te krijgen, en ditmaal gelukte die poging werkelijk. Wel klaagde Willem van Toorn opnieuw bij den Raad, doch deze wist nu niets anders te doen dan de zaak uit te stellen.

Intusschen werd Mr. Henric een man van gewicht in Utrecht. David van Bourgondië, die, in 1456 door toedoen van zijn vader Philips Bisschop van Utrecht geworden, zich slechts door Bourgondische hulp kon staande houden, zag in 1474 de kans schoon om zijne macht uit te breiden en de regeering zijner trotsche, op hare voorrechten naijverige, hoofdstad aan zich te onderwerpen [3]). Hij vernietigde o. a. de geheele crimineele rechtspraak van den stedelijken Raad, en stelde bovendien een hof van appèl in, »dat recht van der scive" genaamd [4]), natuurlijk mede tegen de onafhankelijkheid der stedelijke rechtspraak gericht. In dit lichaam, dat den Raad natuurlijk een doorn in het oog was, hadden 10 leden zitting, meest hooge geestelijken. Hoewel niet behoorende onder de in 1474 aangestelden [5]), moet Mr. Henric van Alcmaer kort daarop, immers voor 1477, tot lid van dit

1) Zie Mr. S. Muller Fz., De middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht. Inleiding.

2) Muller, Verslagen blz. 491; het in de noot aldaar uitgesproken vermoeden, dat hij »voersprake" (advocaat) was, wint volgens Mr. M. niet in waarschijnlijkheid, nu hij een zoo aanzienlijk man blijkt.

3) Zie hierover Muller, Inleiding blz. 112 vlgg.; en Arend II². 106 vlgg.

4) Naar de *scive* »tafel, waarom de rechters bij hunne beraadslaging buiten de schepenbank zaten" (Muller, R. v. U., Gloss. i. v.).

5) Noch Burman, Utr. Jaarb 3. 109 (waar slechts 9 personen genoemd worden), noch Van de Water, Utr. Placcaatboek 2. 948, 9 (waar alle 10 genoemd worden) vermeldt hem.

hof benoemd zijn. In dit laatstgenoemde jaar toch werd Bisschop David, door den dood van Karel den Stouten van zijn grootsten steun beroofd, dadelijk door den Raad der stad Utrecht gedwongen, alle nieuwigheden, die inbreuk hadden gemaakt op de rechten der stad, weder af te schaffen, en daaronder natuurlijk in de eerste plaats »dat recht van der scive", hetwelk dan ook nog in 1477 werd opgeheven; te gelijk hiermede werden nu 8 personen »om allen besten wille" door den Bisschop op aandringen der stadsregeering uit de stad verbannen; deze 8, hier »onse lieve getruwe Raide" [1]) genoemd, waren blijkbaar leden van het gehate Hof: 5 van hen komen ook voor onder de bij de oprichting in 1474 genoemden, de eerste 6 voeren bovendien allen den titel »meister" en behooren tot de hooge geestelijkheid van het Sticht, de 7e is de schout van Utrecht, de 8e (vermoedelijk het laatst genoemd als jongste in jaren of in rang) »meister Henrick van Alcmair". Zooals men ziet, treedt Mr. Henrick hier in goed gezelschap, te midden der hooge geestelijken en ambtenaren op: blijkbaar was ook hij een aanzienlijk man, wiens verwijdering de Utrechtsche regeering noodig keurde, omdat zij zijnen invloed duchtte.

Dat nu deze Mr. Henrick van Alcmair werkelijk dezelfde is als de man, dien wij zooeven in een proces zagen optreden, is, dunkt mij, aan geen redelijken twijfel onderhevig: naam, titel, werkkring, tijd en plaats stemmen volkomen overeen, en wederkeerig helderen beide omstandigheden elkander op: hij was, blijkens zijn optreden tegen zijnen halven zwager, een bekwaam en handig jurist, zeer geschikt om in de nieuwopgerichte rechtbank plaats te nemen, en omgekeerd kan zijne hooge positie vóór 1477 den eenigszins zonderlingen verderen loop van het geding over de erfenis verklaren. Zoolang Bisschop David het heft in handen had, durfde de Raad diens beschermeling, lid van het hoogste gerechtshof, niet aan; toen echter in 1477 de Bisschop al zijne verkregen macht weder moest prijsgeven, het

1) Zie Burman, Utr. Jaarb. 3. 184.

Hof opgeheven en de leden verbannen werden, terwijl de stedelijke Raad aan den anderen kant zijne oude rechtspraak hernam, verkreeg Willem van Toorn van den Raad wat hij zoolang te voren vruchteloos gevraagd had. »Des Saterdaghes voer Lichtmissen 1478" stapte de Raad over het formeele bezwaar heen en verleende aan Willem van Toorn restitutio in integrum [1]). Nu Mr. Henric van Alcmaer verbannen was, behoefde men hem niet te ontzien, men veroordeelde hem in absentie; en terwijl de Raad zoo den gehaten vreemdeling (immers zijne herkomst uit Alkmaar zal hem in Utrecht wel niet ten voordeele geweest zijn!) nog na zijn val een belangrijk nadeel berokkende en zijne listige advocatenstreken vruchteloos maakte, toonde hij te gelijk, zijne aloude rechtsmacht nog verder dan vroeger te willen uitstrekken.

Of Mr. Henric zijnen zwager later opnieuw voor de schepenbank heeft gedaagd, is onzeker, de verdere loop der zaak is onbekend. Wel is hij waarschijnlijk in Utrecht teruggekeerd, de gelegenheid daartoe is hem althans opengesteld. De twist tusschen den Bisschop en de stad was steeds hooger geloopen, de ban over de stad uitgesproken; eerst nadat Utrecht door Maximiliaan van Oostenijk belegerd en ingenomen was, werd David van Bourgondië in 1483 in zijne macht hersteld. Twee jaar vroeger echter had hij zich door bemiddeling van den Paus reeds voor korten tijd met de Staten en met de stad verzoend, en de laatste van den ban ontheven [2]). Bij het verdrag, dat hieraan voorafging, werd door de stadsregeering Maandags na Paschen 1481 afgekondigd, dat zij 7 van de 8 bannelingen van 1477 »weder vrij in de stadt ontfangen ende restitueren" zouden. De laatste van de 7, in dezelfde volgorde als in 1477 genoemde personen, is wederom »Meyster Henrick van Alcmaer". Dat de laatste werkelijk *is* teruggekeerd, blijkt wel is waar niet: zijn naam schijnt althans tot nog toe na dien tijd te Utrecht

1) Zie over de juridische bijzonderheden verder Muller, Versl. blz. 492—493.

2) Zie Arend II[a]. 109 vlgg.

3) Zie Burman, Utr. Jaarb. 3. 474 (niet 383, gelijk Scheltema, en op zijn voetspoor Grimm, Martin e. a. opgeven).

niet gevonden te zijn (terwijl bijv. drie zijner medeballingen na hunne terugkomst o. a. als afgezanten van den Bisschop optreden [1]), doch zoolang er geen stellig bewijs wordt gevonden, dat hij elders woonde, mag men uit het feit, dat hij weder werd toegelaten in de stad, wel afleiden, dat hij zelf dit wenschte, en voorshands dus aannemen, dat hij na 1481 weder te Utrecht gevestigd was.

Ik heb deze geheele geschiedenis opzettelijk breedvoerig verhaald, niet alleen omdat de combinatie der verschillende gegevens ons den Utrechtschen Henric van Alcmaer nader leert kennen, en ons daarmede een aardig kijkje in het Middeleeuwsch stadsleven gunt, maar vooral omdat zij onmisbaar is bij de beantwoording der vraag, die hier ter plaatse het meeste belang heeft: Is deze Henric van Alcmaer te Utrecht dezelfde als de man, die in de voorrede van den Reinke zegt: »ik, Hinrek van Alkmer, scholemester unde tuchtlerer des eddelen dogentliken vorsten unde heren, hertogen van Lotringen, umme bede willen mines gnedigen heren, hebbe dit jegenwerdige bôk ût walscher unde franzosescher sprake gesocht unde ummegesat in dudesche sprake .... unde hebbe dit sulve bôk gedelet in vêr part, unde hebbe bi islik capittel gesat eine korte ûtlegginge unde meninge des sulfsten poeten umme to verstân den rechten sin des capittels." Grimm (R. F. CLXXV), Martin (Einl. XXII) en Prien (Zur vorgesch. des R. V. 2) zijn het er over eens, dat dit alleen op eene *Nederlandsche* bewerking kan zien; volgens de laatsten is deze Hinrek van Alckmer de man geweest, die den tekst van Reinaert II in hoofdstukken afgedeeld en van eene korte glosse voorzien heeft, uit welke redactie, omstreeks 1487, althans vóór 1488, te Antwerpen bij Gerard Leeu gedrukt [2]), hoogstwaarschijnlijk de Nederduitsche Reinke Vos vertaald is.

---

1) Zie Burman 3. 458, 518.

2) De fragmenten dezer redactie, gewoonlijk d genoemd, zijn door den vinder Culemann, door Hoffmann van Fallersleben en het laatst en het best door Prien, Zur vorgeschichte des Reinke Vos, Halle 1880 (ook Paul en Braune, Beitr. 8. 1—54) uitgegeven. Over de tijdsbepaling zie Prien, blz. 9.

Wie worden met dien hertog van Lotharingen en met dien H. v. A. bedoeld? De eenige, op wien de eerste titel in 1487 past, is René II, in 1485 gehuwd met Philippa van Gelre (de dochter van den bekenden Adolf): de Nederlandsche prinses zou dan den Franschen hertog in aanraking hebben gebracht met dezen Nederlander en met de Dietsche letteren.

Tegen deze voorstelling bestaan echter eenige bedenkingen, voor een deel reeds door Martin en Prien te berde gebracht. Vooreerst wekt een Nederlandsche schoolmeester in dienst van den Franschsprekenden en Franschgezinden hertog van Lotharingen bevreemding. Evenwel dit is ontwijfelbaar, tenzij men den proloog alle geloof ontzegge of onder den hertog van Lotharingen een ander persoon versta. Ten tweede is het niet duidelijk, wat een »scholemester unde tuchtlerer" c. 1487 aan het hertogelijk hof te doen zoude hebben gehad: de drie kinderen van René zijn geboren in 1486, 1487 en 1489, en is het nu denkbaar, dat de hertog bij deze zuigelingen een schoolmeester [1]) heeft aangesteld? Nog onwaarschijnlijker is het, dat hij deze kinderen in het Nederlandsch zou hebben laten onderwijzen. Waartoe? vraagt men onwillekeurig; toch niet ter liefde zijner Nederlandsche gemalin; of wellicht met het oog op eene mogelijke erfopvolging in Gelderland? Zoo nauw namen de Middeleeuwsche vorsten het toch wel niet met de landstaal hunner toekomstige onderdanen. Maar het onwaarschijnlijkste is zeker, dat René toen reeds voor »leesstof" ten behoeve dier pasgeboren kinderen heeft willen zorgen. Of bovendien daartoe de Reinaert, zelfs wanneer een »scholemester unde tuchtlerer" dien »in usum delphini" van eene deftige glosse had voorzien,

---

1) Wat wordt met dat »scholemester unde tuchtlerer" eigenlijk bedoeld? Is het alleen »schoolmeester" of mag men de betrekking meer gelijkstellen met ons »gouverneur"? Noch uit Schiller en Lübben, noch uit een paar voorbeelden van »tuchtmeister", mij door Prof Verdam welwillend medegedeeld, is mij hieromtrent iets naders gebleken. — De 3e zoon van René had van zijn *zevende* jaar af tot gouverneur Philibert de Stainville, die verschillende meesters onder zich had (zie Don Calmet, aangehaald bij Prien, t. a. p. 3, noot).

uit een paedagogisch oogpunt bijzonder geschikt was, mag men, naar ik meen, betwijfelen. Het is dus zoo goed als zeker, dat, indien deze bewerking in 1487 gedrukt [1]) is, dit niet ten behoeve van de Lotharingsche prinsen is geschied. Maar voor wien dan? Ten behoeve van den hertog zelven, die ter wille zijner Nederlandsche gemalin Dietsch wilde leeren? De verdeeling en de »korte ûtligginge" doen meer aan het onderwijs van kinderen of van het volk denken; is zulk eene didactische glosse van een »tuchtlerer unde scholemester" [2]) ten behoeve van zijnen hertogelijken heer ook wel zeer aannemelijk? Of, ten slotte, heeft de hertog H. v. A. alleen aangespoord om dit werk te ondernemen, of, zoo hij het, om welke reden ook, reeds ondernomen had, ten algemeenen nutte uit te geven? Eene dergelijke zorg voor de geestelijke en zedelijke ontwikkeling eener hem vreemde natie is, zelfs in een verlicht vorst als René schijnt te zijn geweest, evenmin begrijpelijk.

Deze bezwaren ten aanzien der betrekking tusschen den »eddelen hertogen van Lotringen" en den Hinrek van Alckmer van den proloog zijn echter op zich zelf wellicht niet onoverkomelijk; komen wij thans terug tot *onzen* Henric van Alcmaer. (Een andere Henric van Alcmaer, frater te Zwolle, in wien Delprat den lateren »scholemester" meende te hebben ontdekt, is reeds door Prien, t. a. p. 4—7, op goede gronden verworpen.) Vóór de identiteit van den Utrechtschen en den Lotharingschen H. v. A. pleit eigenlijk alleen de overeenstemming van naam en van tijd, terwijl ook de titel (magister artium) èn voor een lid van het gerechtshof èn voor een »tuchtlerer" niet ongepast schijnt. Daarentegen is er veel wat tegen de vereenzelviging der beide personen spreekt.

---

1) Men zou kunnen denken aan de mogelijkheid, dat het boek vroeger *bewerkt* ware, maar dit baat niet veel: volgens Prien, t. a. p. is de bewerking na 1480 vervaardigd, en hebben wij dus in elk geval met dezelfde personen te doen.

2) En men moet hem inderdaad, indien men niet alle geloof aan den proloog ontzeggen wil, wel voor den eersten glossator houden; welk aandeel zou hij anders ook aan de bewerking hebben gehad? De *tekst* stemt woordelijk met R. II overeen.

Vooreerst, hoe komt deze raadsheer in het hoogste gerechtshof van den Utrechtschen Bisschop, blijkbaar een vermogend en aanzienlijk man [1]), plotseling verplaatst in de betrekking van »scholemester unde tuchtlerer"? Zelfs indien men dit mag opvatten als »gouverneur", blijft het eenigszins vreemd [2]).

Ten tweede: hoe komt een invloedrijk aanhanger van den Bourgondischen Bisschop een tiental jaren na den slag bij Nancy in eene betrekking tot den hertog van Lotharingen, gehuwd met eene Geldersche prinses, beiden verklaarde vijanden van het Bourgondische huis? [3])

Ten derde zou men wellicht kunnen wijzen op het verschil tusschen de Nederlandsche dialecten te dien tijde. Zou een geboren Hollander aan het hof eener geboren Geldersche prinses wel allereerst naar een Vlaamsch werk hebben gegrepen om de hertogin te onderhouden, den hertog of zijne kinderen Dietsch te leeren, of eindelijk voor de pers te werken, en zouden er in het werk van dien man onder die omstandigheden niet wel eenige sporen van Hollandsch of Geldersch gevonden worden? Intusschen wil ik hierop bij de ontwijfelbare populariteit van den Reinaert ook in die dagen en bij de geringe overblijfselen van d niet veel nadruk leggen.

Vragen en twijfelingen genoeg. Wil men niet tot het gewone hulpmiddel zijn toevlucht nemen door den proloog onecht of geïnterpoleerd te verklaren [4]), dan zal men, indien d wer-

---

1) Wat beteekent het „van" voor zijn naam? Alleen „uit Alkmaar afkomstig", of iets anders, hoogers?

2) Ex-gouverneur van René II zelf, waaraan men wellicht zou kunnen denken, kan *onze* H. v. A. althans, die na 1481 waarschijnlijk nog eenigen tijd te Utrecht woonde, wel niet geweest zijn.

3) Of tusschen Bourgondië en Lotharingen na 1477 vrede gesloten is, heb ik niet kunnen nagaan: het huwelijk van Philippa van Gelder (die in 1477 met haren broeder Karel aan het Bourgondische hof gevangen gehouden werd) in 1485 met René v. Loth. zou wel pleiten voor eene verzoening, immers voor eene toestemming van het Bourg. hof; doch de Lotharingsche hertogen zijn, als ik mij niet bedrieg, steeds den Franschen koning getrouw en dus den Bourgondiërs vijandig gebleven.

4) Indien men onder „hertog van Lotharingen" werkelijk den toenmaligen hertog van *Neder*-Lotharingen (d. i. hertog van Brabant) nl. Philips den Schoonen zou mo-

kelijk c. 1487 gedrukt is, òf naar een anderen H. v. A. moeten omzien, òf voor *onzen* H. v. A. eenen vrij romantischen levensloop moeten aannemen. Hij zou dan hetzij na zijne verbanning in 1477 niet in Utrecht teruggekeerd, hetzij na zijnen terugkeer in 1481 opnieuw verdreven zijn, en daarop, uit spijt, dat zijn loopbaan aldaar ten einde, en de Bisschop niet in staat geweest was, hem te handhaven, en bovendien door het raadsvonnis van een belangrijk deel zijner bezittingen beroofd, zich hebben aangesloten bij de vijanden van het Bourgondische huis; daar, aan het hof des hertogen van Lotharingen, zou hij, ook uit geldnood wellicht, den post van »scholemester unde tuchtlerer" over de in 1486 en later geboren prinsen aanvaard, en, met welk doel dan ook, Reinaert II met indeeling en korte glosse uitgegeven hebben [1]. Indien dit alles zich werkelijk aldus heeft toegedragen, is de door Vondel voor een tragisch persoon geeischte »staetveranderinge" in ruime mate zijn deel geweest, iets wat trouwens in die woelige Bourgondische periode hier te lande geen zeldzaamheid zal geweest zijn. Men zou dan in de glosse naast politieke toespelingen en blijken van rechtsgeleerdheid scherpe aanvallen op de hooge geestelijkheid kunnen verwachten, en, voor zoover ik kan nagaan, beantwoordt de glosse aan deze verwachting wel degelijk. Intusschen, dergelijke uitingen vindt men in elk middeleeuwsch werk en vooral in

---

gen verstaan (gelijk Prien, t. a. p. 4, noot, vragenderwijze oppert), ware de plaats van den Nederlandschen aanhanger van Bisschop David als opvoeder van den jongen, in 1487 negenjarigen hertog veel begrijpelijker. Maar dat Philips de Schoone kortweg hertog van Lotharingen genoemd zou zijn, zal wel niemand gelooven.

1) Eene bijzondere aanleiding was er waarschijnlijk niet en was ook niet noodig. De Reinaert was, blijkens de prozaredactie van 1479 en den herdruk daarvan in 1485, nog steeds populair. Verband te gaan zoeken bijv. tusschen eenen *Willam die Vos*, die, van 1455—77 in Utrecht in de regeering gezeten, in 1477, als aanhanger der Bourgondische partij gevangen genomen en verbannen, in 1481 van de algemeene amnestie uitgesloten wordt, zoodat de Paus zich zelfs voor hem in de bres stelt (zie Burman, Utr. Jaarb. 3, register, op zijn naam en bovendien ald., blz. 474, 482), dus een aanvoerder der Bourgondische partij — en tusschen onzen Reinaert, ware al te avontuurlijk, al springt de naam in deze omgeving vanzelf in het oog.

de redacties van den Reinaert: zij zijn dus nog volstrekt geen bewijs van Henric's redactorschap.

Heeft men dus het recht, de beide H. v. A.'s te vereenzelvigen? De gegevens laten zich desnoods, hoewel niet zonder eenig wringen, met elkander vereenigen; doch de geheele toedracht der zaak klinkt m. i. te zonderling om waarschijnlijk te kunnen worden genoemd. »Solche vermutungen bedürfen noch grösserer sicherheit", zeg ik Grimm (R. F. CLXXII) dienaangaande gaarne na, en die kan ik helaas niet verschaffen: de HH. Muller, Gonnet en Bruinvis, archivarissen van Utrecht, Noord-Holland en Alkmaar, wisten mij over Mr. Henric niets naders mede te deelen. Ik moet mij hier dus vergenoegen met het bekendmaken van enkele nieuwe bijzonderheden en het uiten van eenige twijfelingen tegen de identiteit der beide personen. Moge een ander gelukkiger zijn en over den persoon van Henric van Alcmaer meer licht kunnen verspreiden.

Haarlem, April 1887. J. W. MULLER.

SAKSISCHE NAMEN VAN PLANTEN EN DELFSTOFFEN.

Korten tijd geleden is de boekerij der Universiteit te Utrecht verrijkt met een klein handschrift, 124 bladen groot, dat, behalve twee bladen met versregels uit lateren tijd, een medicijnboek bevat, welks schrift op de 13e eeuw als tijd van vervaardiging wijst.

Op sommige punten vertoont het eenige overeenkomst met het door Prof. K. Regel beschreven Gothaër [1]) medicijnboek, doch over het geheel wijkt het hiervan aanmerkelijk af, terwijl de overeenkomstige artikels in redactie nog al verschillen. Wellicht zal men mogen aannemen dat beide uit eene bron afkomstig zijn, waaruit ook het Wolffenbuttler hs. nog al het een en ander heeft genomen. De taal van ons handschrift wijst op de oostelijke provinciën van ons land of op de westelijke streken van Duitschland, grenzende aan Overijsel of de Graafschap Zutfen.

De vervoeging van het werkwoord is zuiver Saksisch; vormen als *tt*, *tht* voor *cht* worden meer in gedenkstukken uit die streken aangetroffen, terwijl tot in Twenthe nog heden *nicht* voor ndl. *niet* gehoord en ook in andere charters gevonden wordt. De *ch* = ndl. *k*, in dit hs. voorkomende, schijnt niet volkomen de waarde van ndl. *ch* of hd. *ch* te hebben; de *h* is hier wellicht van dezelfde waarde als in de spellingwijze *gh*: op dezelfde bladzijde toch vindt men *c*, *k* en *ch*, b.v. *merchwortelen* 102, *mercsap* 104, *dôc* 109, *dôk* 115, *dôch* 107

1) Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche sprachforschung 1878. Zwei mnd. Arzeneibücher, cod. chart. Goth. 980 und cod. Wolfenb. 23. 3. von K. Regel. s. 5.

voor ndl. doek; *ôc*, *ôk* en *ôch* voor ndl. *ook* worden dooreen gebruikt. Niet onmogelijk is het echter dat het van een Duitsch voorbeeld is overgeschreven, hiervoor pleiten twee vormen nl. *trinke* en *leffele* 109 v. waarnaast 121. r. weder *lepel.*

Uit dit hs. waarvan ik in eene volgende aflevering meer hoop mede te deelen omtrent taal en inhoud, heb ik thans de namen der planten, steenen en andere stoffen opgeteekend. Eenige dezer plantnamen waren door behulp van Dieffenbach Gloss. Lat. Germ. wel te bepalen; waar deze te kort schoot, was mij een ander hs. der bibliotheek alhier van dienst, nl. Script. eccl. n⁰ 83, dat op blz. 174 e. v. eene lijst bevat getiteld: Apothecariorum synonima, waarin naast allerlei Latijnsche benamingen de Germaansche gevoegd zijn. De lijst is door mij aangehaald als Ap. Sy.

Namen van Planten, Kruiden, enz. in hs. 414 ms. var. Utrecht.

adick (*Sambucus ebulus*) 61. r. beren de uppe deme adicke wasset.

adicwortel 8. v. nim ... adicwortelen half also vele (recept. v. oximel).

affresia (*Euphrasia officinalis*) 26. r. De sere hostet, de scal nemen lacricien, de scone si scaven, unde hertes tunghen, helpe, affresia.

afrude (*Abrotamum-averuit* Ap. Sy. 177) 75. r. afrude is het unde droghe, der vrowen moder openet se, enz. 122. r. wedder der vrowen suke: .... se scaloc seden an wine afruden.

agrimonie (*Agrimonia eupatoria*) 106. v. wan der hut ser: .... wirp dat in agrimonien. 122 r. wedder der vrowen suke: se scal oc seden an wine afruden, agrimonien.

alant (*Inula helenium*) 76. v. Alant is warm unde vuchtich, he is gůt to der borst, to der lunghen, enz.

alandeswortel 107. r. wan der hut ser: .... drinch enen ghoden thoge alandeswortelen, de an wine ofte and bere soden si.

aloe paditum (*Aloe hepatica*) 10. v. dar sculttu to don alloe paditum ene halve marc wicht. 78. r. aloe paditum dat is het unde droghe, it reyneghet den magen dat hovet unde de lede, enz.

allune (*Alumen salsum* Ap. Sy. 175) 58. r. weder dat muntser van der sucht; Nim allune deme de munt to dicke is van der sucht, do dat twischen de tenen.

anis (*Pimpinella anisum*) 4. v. weder de hette: .... holpe also vele, anis also vil klene gepulveret. 20. r. van deme grawen stene: ... witkomen sat; netelensat unde anis 67. v. anis is het unde droghe, he vordrift de groven vuchticheit des minschen.

appel, apel 92. r. appel 92. v. — 22. v. sote appelle, 92. r. wirt vullicheit des kornes unde wines noch, klen apel. 92. v. vele appele wasset.

attrament (*Chalcantum*) 20. v. van deme grauen stene: ... nim attramentes also vele unde pulvere ene clene.

aurine (*Gentiana centaurium*) 3. v. gechen de hette: .... so scoltu nemen awrinen unde wermoden sat. 78 v. Aurine is twigerhande, grot unde clene. 103. r. he sede an wine polleyen aurinen, batonien. 105. v. sowe den spolworm hevet de sede awrinen mit wine.

batonie 103. r. 119. v. betonie 36. v. (lactonica 70) (*Betonica officinalis*): van der kellenden gycht: .... de neme betonien. 103. r. he sede an wine polleyen, aurinen batonien. 109. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde wermoden, batonien.

benedicta (*Geum urbanum*) 115. v. nim wuntcrud, fenekel, benedictam.

beneriscen 58. r. (l. beverisce?) (*berberis?*) weder de kidlende gicht: Nim ruden, salwen, der like vele, nim beneriscen.

benwelle (*Symphytum officinale*) 102. r. weme de derme in de macht gath: de sede in wine polleyen, porloch, benwelle.

berenworth (*Selinum palustre — baldemonia* Ap. Sy. 197.)

24. v. ofte en minsche tobroken si: .... so scultu nemen berenworth unde helpe.

b e r t r a m, b e r t e r a m e n (*Anthemis pyrethrum*) 26. v. de sere hostet: du scult nemen bertram pulveret also vele also up eneme pennighe liggen mach. 52. v. dus make ene pillen: .... nim honichsem unde en clene bertrammes. 110 r. weder dat witte in den oghen: pulvere twe des berterames unde eyn del ingevers.

b e t e (*Beta vulgaris*) 22. v. van deme sweren in deme live: .... peper scultu vormiden .... beten unde rove, gense, enede, note unde plumen.

b e v e n e l l e (*Pimpinella satifraga*) 115. v. sut bevenellen in alden bere unde gif eme alle dage drinken.

b e v e r g e y l (*Scrophularia minor* of *herba trifolii febrini*) 15. r. van den de sic vorvat an dranke: nim lorberen unde bevergeylen. 38. r. van der suke der vrowen: .... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen like vele.

b e v e r i t z e (*Berberis?*) 110. v. weder de gicht: .... unde beveritze helpt oc darto gegethen. 109. r. de sede salvien, beveritzen, hintberen.

b i l l e n k r u t (*Hyoscyamus niger*). 35. v. weder de kolden gicht: .... he scal nemen hedernetelen unde billenkrut like vele. 118. r. dit is aggrippa: nim billenkrut, hedernetelen.

b i l l e n w o r t e l e n 37. r. van der kellenden gicht: .... he neme billenwortelen, dranwortelen. 105. r. to deme hugen: nim billenwortelen unde make de to pulvere.

b i v o t (*Artemisia vulgaris*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere; sevenbom, sincgrone, bivot. 103. v. so welker vrowen der dat kint im deme live gestorven is, de scal to semene stoten ruden unde bivot, venecol, enz.

b l a d e l o s e 34. r. (*Crassula maior* — *Steynbladelose* Ap. Sy. 201). Nim persikstene, holwort like vele, bladelosen unde dat witte van twen eygen. 116. r. nim .... lindenlof, bladelosen, levestok.

b l i dat. s. blye (*Plumbum*) 47. v. scrif dit an blye.

b l i o n i e n (*Bryonia alba*) 36. v. van der kellenden gicht: de neme betonien, blionien.

b l ô t s t e n 46. v. (*Bolus armenus* Ap. Sy. 176) — (*Lapis haematites* Ap. Sy. 206) weder den blotganck: .... unde wriven den blotstên mit deme sape in ener scotelen.

b l i w i t 118. v. bensalve: nim bomolie unde bliwit.

b o c k e s h o r n (*Cassia fistula* Ap. Sy. 204) 41. v. So welliker vrowen de hevemoder klemmet umme dat herte, de scal nemen bockeshorn.

b o m o l i e 114. v. weder dat horend: .... dar sal men in don win unde bomoly. 118. r. dyalte: ... do dar to bomolye unde sla it togadere.

b o m v a r e n 121. v. weder de borst: nim bomvarensworte-len, nim smerwortelen, nim dranwortelen.

b o m w u l l e (*Bombyx*) 114. r. weder dat horend: des morgenes sal men dat ut wisken mit bomwullen.

b o n e (*Phaseolus vulgaris*) 63. v. weder den brant: nim bonin unde sud de also langhe dat du de oversten hut afdrucken moghest.

b o n e n s t r o 40. v. so welich vrowe vorvroren is an deme kindelbedde .... de scal nemen erwstenstro, bonenstro, wickenstro.

b o r n (*Aqua*) 35. r. en salve: .... so dwa he de o͛ghen mit kolden borne, do den darna rosenwater in de o͛ghen. 115. r. nim linsat unde sut dat sere mit borne.

b o t t e r, b o t e r 63. v. weder den brant: .... unde nim meyghesche boteren unde luttere de an watere van deme solte. 81. r. make negen ko͛ken van weteme mele unde bestrike de mit botteren. 117. r. nim olde boteren unde smelte de.

b r a m b e r e n s a p (*Rubus fructucosus*) 109. v. unde drinch der bramberen sap.

d a c h t e l e n s t e n (*Achates?*) 84. r. Nim en dachtelensten unde scaf dar af an ber unde gif ener vrowen drincken de des kindes nicht ghenesen kan.

d a r e n w o r t e l e n (*Conyza squarrosa*) 31. r. van der adheren: .... he neme darenwortelen.

d r a n w o r t e l e n 37. r. van der kellenden gicht: .... he neme billenwortelen dranwortelen. 117. v. dyalte: ... nim dranwortelen. 121. v. weder de borst: .... nim smerwortelen, nim dranwortelen.

d i a d r a g a n t u m 26. r. de ŝere hostet: .... so is de gut to helpende met desseme drierhande lactuarium: diapendium, diadragantum unde penic.

d y a l t e 24. r. (uit altheawortel) ofte en minsche to broken si: .... du scult die sere smeren mit dyalte. 117. v. dit is dyalte: etc.

d i a p e n d i u m 26. v. s. diapendium diadragantum unde penic.

d y o r e n t i c u m 39. v. van der suke der vrowen: .... eyn pulver het dyorenticum.

d r a g a n t u m, d r a g a n t *zie* n a d e r w o r t. (*draguntea-aderwort*, *drakenwort* A p. S y. 187 en 230) 4. v. dragant eyn half lot wicht: 78. v. scal men dar to don mastix ofte dragant. 120. r. dragantum.

d r i a k e l 47. v. (Theriakel) so we ene fistelen an der wanget hevet: de neme driakelcrut unde stote dat an eneme mosere. 48. r. adderbeet — men neme driakel.

e k e n l o 32. r., weder den harworm: .... twige des daghes wasche it mit ekeneme lo. 33. r. Weder dhe varenden: .... scave eme dat pulver in dat sere unde waschet ene des avendes unde des morgens mit ekenlo.

e l h o r n 14. v. (*Sambucus nigra*) *hollenderen holt* (2^e^ *hand*) dat is elhorn efte vleder 58. v. weder de kolden gycht: nim elhorn. 80. v. elhorn, naderwort ghesneden unde scaven.

e l r e n l o f (*Betula alnus*) 32. r. iunck elrenlof scultu bernen to pulvere, so wor en ser is dat nen salve helen kan.

e m b r e n w o r t e l e n (*Solanum quadrifolium bacciferum*) 22. r. van deme sweren in deme live: .... so scultu nemen embrenwortelen, naderwortelen.

e m e t e n e y e r e 114. r. weder dat horend: .... efte men sal nemen emeteneyere, vrowenmelch, porrolokis sap unde segen gallen.

e n g e v e r (*Amonum zingiber*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: he scal nemen enghever, galegan, pardiscorne. 69. v. enghever is to manegken dinghen gůt nutteren getten ofte sloken. 110. r. weder dat witte in der oghen: pulvere twe des betterames unde eyn del ingivers. 121. r. ingibe conditum: .... unde engever dat verde del.

e p p e s a t (*Apium graveolens*) 109. v. weder den bucbete: pulver peper, eppessat enz.

e r w i t t e 22. v. 119. v. w a l e s c e e r w i t e 53. v. (*Pisum*) — 22. v. visch, loc, erweten scult tu vormiden. 119. v. weder dat water: nim varn ... grone erwitte an scoden. 53. v. unde make de pillen dat se werden also walesce erweten.

e r w i t e n s t r o 40. v. so welich vrowe vorvroren is an deme kindelbedde .... de scal nemen erwitenstro, wickenstro.

e s e l a (*Euphorbia esula*) 18. r. van der ro spise: ... so scalt tu eme des pulveres gheven van der esela ene halve walnut scelle vul in deme oximelle.

e s c l a m i n o r 10. r. (*Chelidonia?*) Dit is en drank: Nim esclaminor dat krud.

e s p e n l o f (*Populus tremula*) 35. v. so we de kolden gicht hevet de scal in deme meyghe nemen espenlof unde scal dat seden.

e t e k (*Acetum*) 9. r. dre bekere godes etekes. 21. r. senep unde etek is eme bose. 107. v. make heden nat in starkem eteke.

g a l i g a n (*Maranta galanga*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... he scal nemen enghever, galigan enz. 67. v. galigan is het unde droge he reyneghet den maghen van den bosen flecma.

g a r t k o m e n s a t 39. r. (*Carum carvi*; *Cuminum alexandrinum* Ap. Sy. 201. van der vrowen suke: nim venecolsat, peterciliensat, gartkomensat.

(g e n t i a a n) e n c i a n e (*Gentiana lutea*) 16. v. van der ro spisen: de scal nemen encianen unde scal se eten.

g e r s t e 108. (*hordeum vulgare*) v. theghen de spruten des antlates: .... nim fenugretum unde gersten.

g e r s t e n b e r 21. r. van deme grawen stene: he scal vormiden nige ber unde gerstenber.

g e r s t e n m e l e 64. r. weder den swellen: Du scolt nemen duvenmist unde gerstenmele.

g e r s t e n m o l t 106. v. van der hutser: de scal nemen gerstenmolt, bruwe dar af ber dat dicke si.

g e s t 21. r. he scal vormiden nige ber unde gersten ber, gest unde eygersupent.

g e r s t e n s t r o 31. v. so welich minsche de harworm hevet de scal nemen gerstenstro unde bernen dat to oselen.

g r e n s i c h (*Potentilla anserina*) 118. r. Dit is agrippa: nim hedernetelen like vele unde grensinck.

s p a n e s g r o n e (*Cortex eris* Ap. Sy. 175) 32. r. weder den harworm: .... spanes grone unde pulvere dat klene.

h a r t (*Resina*) 115. v. 2 maal. van der salven: nim alt smer unde smelte dat unde luttere dat van deme solte unde do dar hart to. — .... dat stot to semene an eme mosere unde do it to deme smolte unde to deme harte.

h a v e r b e r (*Avena sativa*) 12. v. goden win scal he drinken, god wetenber eder haverber.

h a v e r g r u t t e 3. r. gechen de hette: dunne havergrutte sere soden sint eme och got.

h a v e r s t r o 57. v. van deme vlote der brust. nim haverstro unde berne dat to aschen. 109. v. van den bladeren: .... dat de asche si van haverstro ghebrant.

h e d e (*Stuppa*, *werk*) 30. v. Nim heden van vlasse unde legge de darin. 83. v. unde nim heden unde make enen plaster darvan. 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden.

h e d e r n e t t e l e 35. v. (*Archangelica urtica urens*) weder de kolden gicht: he scal nemen hedernetelen unde billenkrut. 106. v. wan der hut ser: .... nim hedernettelen unde solt. 118. r. nim billenkrut, nim hedernetelen like vele.

h e l p e, h o l p e 4. v. (*Marrubium vulgare*) gechen de hette: .... ysopen en half verdinc wicht, holpe also vele. 24. v. ofte

en minsche tobroken si: so scolt tu nemen berenworth unde helpe. 120. r. fiolen, helpe suddistelen, lungewort.

h e r t e s h o r n (*Cochlearia coronopus*) 20. v. van deme grawen stene: .... du scult nemen crevetes steyn unde herteshorn.

h e r t i s t u n g h e (*Asplenium scolopendria*) 4. v. gechen de hette: .... so scal men nemen hertestunghen. 76. r. celeya ... dat is lic der hertistunghen. 82. r. van der lungen: .... de scal seden an watere lacricien, hertistunghen. 120. r. nim hertistungen enen halven verdinc.

h e s l i n -, h e s l i n e s o m e r l o t e n 48. r. (*Corulus*) so wene en adhere ofte en slange gesteket: ... de neme hesline somerloten unde hete de an deme vure.

h i n t b e r e n 109. r. van den bladeren: sweme de bledere in deme antlate uplopet unde werdet de roven, de sede salvien, beveritzen, hintberen.

w i t h o f k o m e n s a t (*Cuminum cyminum*) 20. r. van deme grawen stene: nim ... mercsat, withofkomensat.

h o l l e n d e r (*Sambucus*) 14. v. de sik vorvat an dranke: nim hollenderen holt (dat is elhorn efte vleder).

h o l l e n d e r e s w o r t e l e n 8. v. oximel: nim venicoles wortelen .... hollenderes wortelen eyn clene, redic wortelen.

h o l w o r t (*Aristolochia clematitis*) 34. r. en salve: nim persikstene, nim holwort like vele. 72. r. Holwort is twierhande, de ene is senewalt, de andere lanch.

h o n i c h, h o n e g — h o m e l e n h o n i c h 35. v. — 9. r. do dar to enen beker honeges. 35. v. en oughen bote: nim hasen braghen unde homelen honich.

h o n i g h s e m 57. v. weder den snuven: .... nim honighsem unde make dat even dicke; lat dat stan achte daghe.

h o p p e (*Humulus lupulus*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone wicken unde hoppen. 60. r. en gut bote den vrowen: .... reynevanen hoppen, sud dat an en une ketele.

h o r (*lutum*) 52. v. weder dat swellen in deme halse: nim dat witte hor van ener gans, tempere it mit bere.

h u n s w a r f (*Digitus veneris*, *cinoglossa*?) 116. r. van der salven: .... nim nachtscaden, crucewort, hunswarf.

h u s l o k (*Sempervivum tectorum*) 30. v. van deme hovetsere: de neme ruden unde huslok 105. r. to deme hovede:... darna neme he fiolenwater unde huslokes sap. 116. r. van der salven: .... levestok, venecol, huslok allike vele, stot dat.

i n g i b e c o n d i t u m 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... du scult eme geven eyn lactuarium, dat het ingibe conditum. 121. r. *dit is* ingibe conditum.

i s e r n e h a r t (*Verbena officinalis*) 122. v. swelich vrowe des kindes nicht nesen mach, der sal men seden bivot ofte iserne hart.

i s o p e (*Hyssopus officinalis*) 101. r. Isope is heit unde droge ... is gut der bosen lungen unde weder den bosen adhme enz.

c a l i a n d e r e s s a t. (*Coriandrum saturim*) 20. r. van deme grawen stene: .... nim wegebreden sat, saxifrican sat, caliandere sat unde pendela.

k a m f e r (*Camphora* Ap. Sy. 249) 34. r. en oughen bothe: .... du scult nemen kampferes so grot, dat do eme des avondes in de ougen.

c a r d e m o m e n (*Amonium cardamonium*) 67. r. cardemomen sterket den maghen, se dowet de spise.

c a s r a f i s t u l a 4. v. k a s t i f i s t u l a m 120. r. (*Cassia fistula — Bencrut*, *bockeshorn* Ap. Sy. 248) 4. v. gechen de hette: ... cassiafistula also vele. 120. r. kastifistulam, dragantum, rosen.

c e d u a r e (*Amonium zedoaria*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... he scal nemen enghever, galigan, pardiscorne, zeduar. 69. v. ceduare is gůt ghegetten.

c e l e y a (*Aquilegia vulgaris*) 76. r. celeya is ein crud dat wasset opper heyde, dat is lic der hertistunghen.

k e r n e m e l i c 18. v. he scal vormiden ... allerhande melic, sunder kernemelic

k e s e l i n g h e (*Lapis silex*) 42. v. weder dat water: Nim nat sant ut deme watere unde grawe keselinghe unde graf de uter erde.

circollen (*Timbra* sarcol Ap. Sy. 252) 108. r. chegen de antlates vlecke: nim ossengallen, do dar to circollen.

klie (*furfur*) 108. v. chegen de antlatesvlecken: .... so werp dar in en luttel wetener clien. 41. v, nim popelen, weten clyen.

klufloc 55. v. clufloch 102. r. (*Allium sativum*) 55. v. en pille: nim bevergeylen unde klufloc. 102. r. he sal och seden an wine: swavel, clufloch.

cobeben (*Piper cubeba*) 67. r. cobeben sint gůt, se maket bliden mo͞ot se gift go͞oden lucht deme munde.

comene (*Cuminum*) 68. v. comene is het unde droghe, he vordrift de bosen winde des maghen. 80. v. swe nicht wol pissen en mach: de scal stoten comen.

copilla 120. r. Dit is en vullenkomen sirop: nim hertestunghen enen halven verdinc, copillam, polipodium.

koperok (*Vitreolum album sive galitzansteyn* Ap. Sy. 176) 34. r. en salve: koperrokes so vele, so en doder van eneme eyge. 51. r. Soweme de senen untwi chehouwen sin: so nim koperoc gelutteret. 110. v. weder de vinnen: .... stot dar to copperroc.

crevetessteyn 20. v. van deme grawen stene .... du scult nemen crevetessteyn unde herteshorn.

kristiane (*Astragalus glycyphyllos*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: nim hertestungen .... lacrisien, kristianen.

crucewort (*Senecio vulgaris*) 116. r. van der salven: .... nim nachtscaden, crucewort, hunswarf.

quede (*Pirus cydonia*) 33. r. so weme de vote utvallet an stucken: de scal nemen queden unde scal de an klenen pennighen sniden. 114. r. weder dat horent. .... de sal ene witte gans vullen mit eme witten ale unde mit twen queden.

lacrisie (*Glycyrrhiza glabra*) 29. v. van deme hughe: ... eten sucker unde lacricien, 67, v. Lacriscie is ghetemperet ... se is gut weder den husten. 82. r. van der lungen; ... de scal leden an watere: lacricien, hertistungen. 120. r. lacrisien, kristianen.

lacricien sap 120. r. lungewort, lacriciensap desser allike vele.

lactonica (l. Batonica) 70. Lactonica is het unde droghe, he is gůt mit wine unde mit honighe druncken weder dat water.

leverblome (*Anemone hepatica*) 3. v. gechen de hette: .... dar scolt tu to don leverblomen.

levestok (*Ligusticum levisticum*) 101. v. Levestok is heyt unde droghe, he dowet wol de spise. 116. r. van der salven: nim .... bladelosen, levestok, venecol. Vgl. lubistoch.

levestockes wortelen 8. v. oximel: .... levestockes wortelen also vele, mercwortelen. 30. v. van deme hovetsere: .... de neme ruden unde huslok, levestockes wortelen.

lin. 102 r. weme dat lif sere dun is: .... he scal och nemen gerstenmele unde lin.

lilienwortelen (*Lilium candidum*) 81. v. van deme swele: .... so stot.

lilienwortelen unde van popelen. 102. r. weme dat lif sere dun is: .... unde lin unde de wortelen van der lylien.

lindenlof 116. r. (*Tilia*) van der salven: .... nim iunc lof van sprocwiden, lindenlof, bladelosen, levestok.

linsat 115. r. Nim linsat unde sut dat sere mit borne unde wrinc dat dor enen duch.

lodeke — slichte lodeke (*Rumex acutus*) 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: .... du scult nemen slichte lodeken wortelen. 107. v. Nim de wortelen van der smalen slitten lodeken.

loc (*Allium porrum*) 12. v̇. du scult molken unde lok unde anetvochele unde gense vormiden. 22 v. van deme sweren in deme live: .... erwiten, loc scult tu vormiden.

lorbeer (*Laura nobilis*) 15. r. van den de sich vorvat an dranke: .... nim lorberen unde bevergeylen. 105 r. to deme hovede: de neme polleyen unde lorberen. 38. r. van der suke der vrowen: ... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen.

lortha 23. v. (in margine: *dat is loreberen olye*) dit is van

der milten bote: .... so scultu nemen lortha unde scult dic bi deme vure mede smeren.

l o v e n g e l (*Lavandula spica*) 38. r. van der suke der vrowen: .... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen like vele; do darto lovengele twie also vele.

u b i s t o c h (*Ligusticum levisticum*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: .... ofte se stote muchwort, lubistoch, sevenbom.

l u b b e s t o c s a t 20. r. van deme grawen stene: .... so nim petercilien sat unde lubbestoc sat.

l u m e k e n 122 r. 41. r. l u m e k e n n o r t m a n e n 119 r. (*Veronica beccabunga*) 41. r. so welich vrowe vervroren is an deme kindelbedde: .... se scal lumeken seden mit gronen swinen smolte. 122. r. weder de borst: sut lumeken unde bade de borst daarmede. 119. r. weder de moter: .... so scal se seden an watere lumeken nortmanen.

l u n g e w o r t (*Pulmonaria maculata*) 120 r. dit is en vullen komen sirop: .... sudistelen, lungewort, lacriciensap.

m a n d e l e 3. r. gechen de hette: mandelen, moseken is eme got.

m a r c e d o n i e (*Macedonicum-kervel*) 36. v. so we de hevet (de kellende gicht) .... de neme betonien, blionien, marcedonien.

m a r r o b i u m (*Marrubium vulgare*) 60. r. en gut bote den vrowen: .... nathtescaden, marrobium.

m a s t i x (id. a. bertram) 77. v. mastix met colden watere drunken sterket sere der maghen. 78. r. mastix is gut den luden mit den bosen kenebacken. 78. v. scal men dar to don mastix ofte dragant.

m a t e r n e (*Matricaria parthenium*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom, sincgrone, bivot, popelen, materne.

m e d e k e (*Erythrodanum*) 81. r. weder den scitten: ... de neme negen medeke in der erde unde berne de to pulvere.

m e g h e d e b l o m e (*Camomillus*) 32. v. weder de varenden:

.... sint se eme utgebroken dat so siget so scal he nemen meghdeblomen.

m e l i c 68. r. m e l i c h 79. v. — 68. r. anis: den vrowen oket he de melic. 79. v. wil se dat de melich vorga.

m e n t e (w i t t e —), minte. 100. r. (*Mentha silvestris*) witte minte is heit unde droge, se sterket den magen.

m e r c s a p (*Sium latifolium*) 104. v. deme de nese gerne blodet, de drinke mercsap. 105. v. de drovich is de drinke stedes mercsap.

m e r c s a t 20. r. van deme grawen stene: .... nim lubbestocsat, mercsat, wit hofkomensat.

m e r c w o r t e l 8. v. m e r c h w o r t e l 102. r. 8. v. oximel: nim venicoles wortelen unde petercilien wortelen like vele, mercwortelen also vele. 102. r. weme dat lif sere dun is: de scal stoten vencoles wortelen, merchwortelen.

m o r a t e 74. r. (*Cochlearia amoracia*) (Rude) mit moraten sape unde mit honighe menghet.

m i n i u m (r o t) 119. r. weder den bucbete: de neme rot minium unde wrive dat mit wine.

m o s e k e 3. r. gechen de hette: .... mandelen moseken is eme got. 27. r. de sere hostet: .... so welikerhande moseken ofte vleysch ghe nuttechet.

m u c h w o r t ? 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: .... ofte se stote muchwort, lubistoch.

m u s c h a t e (*Myristica fragrans*) 41. v. so welicer vrowen dat herte wateret unde kranc is, de neme muschaten. 66. v. muschaten blomen is het unde droghe; se sterket de leveren unde de milten.

m u s c h a t e n b l o m e n 41. v. so welker vrowen dat herte wateret unde kranc is de neme muschaten unde muschatenblomen.

n a c h t u n d e d a c h (*Parietaria officinalis*) 13. v. Dhu scult nemen nacht unde dach, de hebbet gele blomen unde blawe. 119. r. Nim nacht unde dach unde wermoden.

n a c h t s c h a d e (*Solanum nigrum*) 116. r. van der salven:

.... nim nachtscaden crucewort, hunswarf 60. r. en gut bete den vrowen: nim bivot, petercilien wortelen, nathtescaden.

n a d e r w o r t (*Serpentina herba — dragantea* Ap. Sy. 187) 22 r. van deme sweren in deme live: so scult tu nemen embrenwortelen, naderwortelen 40. r. van der suke der vrowen: naderwort, bevergeylen, lorberen. 80. v. so we nicht to stole gan en mach: .... elhorn, naderwort.

n e g h e l e k e n 67. r. (*Caryophyllus aromaticus*) Negheleken sint het unde droghe, se sterket den maghen, de leveren unde alle de dinck.

n e g e n k r a c h t 43. r. (*Tussilago petasites*), Dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden, negenkracht. 119. v. scorflodeken, negencraft.

n e n o c w o r t e l 60. r. (*Nymphea?*) *Additamentum by*: en gut bote der vrowen, nim bivot, petercilienwortelen.

n o r t m a n 44. r.? van der leveren: .... de neme clene popelen, nortman, warmoden like vele.

n e t e l e n s a t (*Urtica divica?*) van deme grawen stene:.... nim .... withofkomensat, netelensat unde anis.

n o t e (*Nux*) 22. v. note unde plumen, berin unde honich unde sote appelle, grof brot scultu vormiden

o r e n d u l a (*Eryngium-orengel*, *walddistel.* Ap. Sy. 193) (121. r. ingibe conditum: nim de wortelen van orendula, wassche se scone van deme saede.

o s s e n g a l l e 103. r. (*Fel tauri* 207. Ap. Sy.) thegen de antlatesvlecke: geghen de bulen unde de wulle unde vlecken des antlates: nim ossengallen, do darto circollen.

o u s c e l l e n 33. v. (2) en ouchen bothe: nim ouscellen unde berne de to pulvere.

p a r a d i s c o r n (*Cardamomum maius*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: .... he scal nemen enghever, galigan, pardiscorne. 59. v. weder dat water: ... nim ... peper, paradiscorn.

p e d i c 10. r. (*Medulla plantarum vel arborum*) dit is en drank: nim esclaminor, dat krud .... de wortelen scult tu .... scone scellen unde nemen de rinden ane pedic.

p e n i c 26. v. (*Feniculum porcinum-Penicum* A p. S y. 191) de sere hostet: . . . diapendium, diadragantnm unde penic, desser drierhande lactuarium.

p e n d e l a (*Filopendula* A p. S y. 207) 20. v. van deme grawen stene: . . . . calianderes sat unde pendela.

p e p e r (*Piper nigrum*) 22. v. van de sweren in deme live: . . . . peper scultu vormiden. 59. v. weder dat water; . . . . nim peper, paradiscorn.

p e r s i k s t e n e (*Amygdalus persica*) 34. r. en salve: nim persikstene, nim holwort like vele.

p e t e r c i l i e (*Apium petroselinum*) 8. v. oximel: nim venicoles wortelen unde petercilien wortelen. 69. r. Petercilie is het unde droghe. Galienus spricht, enz. 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede . . . . petercilien, venecol.

p l u m e (*Prunus domestica*) 22. v. van deme sweren in deme live: noten unde plumen . . . . scult tu vormiden.

p o l i p o d i u m (*z. varn*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: nim hertestungen enen halven verdinc, copillam, polipodium.

p o l l e y g e n - p o l l e y e n. (*Mentha pulegium*) 27. r. Nim salvien unde polleygen. 102. r. de sede in wine polleyen, porloch. 105. r. de neme polleyen unde lorberen.

p o p e l, p o p p e l (*Populus nigra*) 44. r. Van der leveren: . . . . de neme clene poppelen 61. v. weder den vorstal: nim popelen 81. v. van deme swele: so stot lilienwortelen unde van popelen. 103. r. de sede in alden bere: . . . . bivot, poppelen, materne.

p o p e l i o 31. r. (id.) van der adheren: . . . . unde bestrike dat swel mit popelionen.

p o r l o c 122. r. p o r l o c h. 102. r. p o r r o l o k i s sap. 114. r. (*Allium porrum*) 102 r. deme de derme in de macht gath: de sede in wine polleyen, porloch. 122. r. weder der vrowen suke: . . . . porloc mit petercilien. 114. r. weder dat horent: . . . . vrowen melch, porrolokis sap.

p o r s (*Myrica gale*) 75. v. Pors is colt unde droghe, he vordrift de hette van deme hovede.

r a d e h e l e n (*Agrostemma githago*) 35. r. en oughen bote: de neme radehelen unde binde se umme den hals. 49. r. van den wunden: ... nim rot wuntkrut unde radehelen.

r e d i k (*Raphanus sativus*) 29. v. van deme hughe .... so scultu eme gheven redik.

r e d i c w o r t e l e n 8. v. dus maken en oximel: .... redicwortelen, swerdelen wortelen.

r e y n v a n e (*Tanacetum vulgare. Reynvayn = artemisia domestica matricaria media*, *Herba Marie maior*, Ap. Sy. 177) 111. v. deme de luse de maghen eten: gif em den reynvanen in deme Meyn nutteren drinken.

r e l i k 115. v. (vide r o l i k) van der salven: ... ribwort unde reliken, dat stot to semene.

r i b w o r t (*Plantago lanceolata*) 115. v. ribwort unde reliken, dat stot to semene an eme morsere.

r o g h e n m e l (*Secale cereale*) 11. v. du scult nemen roghen mel unde maken eynen koken unghesolten.

r o l i k e n s a p r e l i k e (*Achillea millefolium* Ap. Sy. 186) 104. r. to deme siden ovele: drink rolikensap mit wine, dat helpet ane twivel.

r o r e s w o r t e l e n (*Arundo donax*) 102. v. Sweme en pil efte en dorn in deme live steket: de neme unde stote roreswortelen.

r o s e 3. v. so scolt tu nemen aurinen unde wermoden sat unde droge rosen. 73. r. de rose is colt unde droghe, se is gůt geroken den luden.

r o v e 22. v. (*Rappa-Navis* Ap. Sy. 185) van deme sweren in deme live: .... beten unde rove .... scult tu vormiden.

r u d e (*Ruta graveolens*) 30. r. van deme hovetsere: .... de neme ruden. 58. r. weder de killende gicht: nim ruden. 103. v. to semene stoten ruden unde bivot. 116. v. gicht salve: nim salvien, ruden, sevenbom.

s a f f e r a n, s o f f e r a n (*Crocus sativus*) 27. r. de sere hostet: nim salvien unde polleyen like vele, unde pulvere dat, sofferan also vele. 80. v. swe nicht wol pissen en mach: de scal stoten

comen unde leghen sapheram an win. 100. r. Sofferan is hert unde droge .... efte men den sofferan etet mit der spise.

salvie, salue (*Salvia officinalis*) 27. r. Nim salvien unde polleygen. 74. r. van der salvien: Salvie is het unde droghe, se is gut der leveren etc. 121. En salve nim III saluen wortelen unde sede dat.

salsmer 43. r. (*robbentraan*). Dhe open is twischen velle unde vleysche: .... du scult rede hebben salsmer.

sancamedia 36. v. van der kellenden gicht en bote:... de neme marcedonien, sancamedia.

saturea (*Scaturea*) 104. r. neset se dar van drade, se drinke satuream. — deme de milte to grot is, de drinke stedeliken satuream mit warmen watere.

saxifricansat (z. *Stenbreke*) 20. r. van deme grawen stene: .... nim wegebredensat, saxifricansat.

seblad (*Nymphaea* Ap. Sy. 183) 13. v. Wiltu deme minschen helpen van der suke de ene is angewassen, so scoltu nemen seblades wortelen.

segengalle 114. v. weder dat horent: .... efte men sal nemen emeten eyere, vrowenmelch, porrolokessap unde segengallen.

senep (*Sinapis*) 21) 21. r. senep unde etek is eme bose.

senepmolen 49. r. nim fenekel unde make et dor ene senepmolen.

sentauria 110. r. (vgl. *aurine*) deme de oghen ioken: Der sede sentauriam in virnen wine.

sevenbom (*Juniperus sabina*) 103. r. welich vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom. 116. v. gichtsalve: nim salvien, ruden, sevenbom.

sindowe 41. r. *Drosera rotundifolia*, *Alchemilla vulgaris*, *Leucopedion* Ap. Sy. 192. So weliker vrowen de aderen bestoppet sint, dat se nene vrucht untfan mach: de scal nemen sindowen. 122 r. weder der vrouwen suke: .... se scal oc seden an wine afruden, agrimonien, batonien unde sindowen.

sincgrone (*Vinca minor*) 103. r. welic vrowe der blomen

nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom, sincgrove, broot.

s i p o l l e (*Allium cepa*) 114. v. ofte mesal enen sipolen boven afsniden.

s c e v e n 115. r. (voor een benwond) make enen knust van linenen doke unde bint dat mit den sceven.

s k e r v e l 114. v. wringen dat dor enen doch an enen gropen skervel.

s c o d e (de bast) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone erwitte an scoden.

s c o r f l o d e k e n (*Rumex acutus?*) 119. v. weder de moter: .... sprocwiden, scorflodeken, negenkraft.

s l e e (*Prunus spinosa*) 77. r. De slen sint gůt, colt sint se unde droghe; van den spricht Dyascorides etc.

s m e r l e (*Amarillus*) 33. v. so we hat en seren vingher: de scal nemen smerlen unde scult de tospliten, leghen eme up den vingher.

s m e r w o r t e l 121. v. weder de borst: nim bomvarenswortelen, nim smerwortelen.

s m o l t 8. 2. en supent maken: vet mit smolte. 58. v. nim olt swinen smer, smelte dat, nim smolt, loghe licke vele.

s o l t 102. r. enz. Weme de derme in de macht gath: .... he sal ook seden an wine swavel, cluflock unde solt.

s p r o c w i d e 116. r. 119. v. s p r o c h w i d e 43. r. (*Salix fragilis*) 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden. 116. r. van der salven: .... hunswarf, iunc lof van sprocwiden. 119. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde weermoden, batonien, sprocwiden.

s t e n b l o m e 48. v. (*Melissa calamintha?*) so welich wunde inwort geblot hevet: de neme stenblomen unde seden de an wine.

s t e n b r e k e n s a t (*Saxifraga granulata*) 59. r. weder de kolden gycht: nim peterciliensat, mercsat, stenbrekensat.

s t o r i t (*Styrax officinalis*) 17. r. van der ro spise: .... des verden daghes scolttu nemen storit also grot also eyn iung he-

neney. 18. r. Is de minsche also kranc dat tu eme nicht en dorst storit geven, so gif em esela drank.

sudistel (*Sonchus oleraceus*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: .... rosen, fiolen, helpe, sudistelen.

sunderclot 42. v. (*Ferrugo calctuton*) weder dat water: .... nim sunderclot uter smede unde make den steyn unde sunderclot glogheudich. 56. v. do dar in glogendhe sunderclote.

surdegh 106. v. (*Fermentum-suerdeich* Ap. Sy. 208) wan der hut ser: .... nim hedernethelen unde solt, eyn luttel sures deghes.

swerdelenwortel (*Iris pseudacorus*, *Gladiolus domesticus-sweerdel* Ap. Sy. 180) 8. v. dus maken en oximel: .... redicwortelen, swerdelenwortelen.

swevel 107. v. swavel 102. r, — 102. r. Deme de derme in de macht gat: he sal och seden an wine swavel, clufloch unde solt. 107. v. Nim swevel, stot ene clene.

varn (*Polypodium filix*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden.

fenekel 115. v. venecol 103. r. fenecol 79. v. (*Anethum foeniculum*) 79. v. wil de vrowe vele melich haven: de neme fenecol. 104. r. welich vrowe en dot kint: .... de scal to semene stoten ruden unde bivot, venecol efte anis. 115. v. van der salven: nim wincrud, fenekel.

venecoles wortel 102. r. weme dat lif sere dun is: de scal stoten venicoles wortelen.

fenugretum 108. v. (*Trigonella foenum*, *fenum grecum*) theghen de spruten des antlates: .... nim fenugretum unde gersten. 118. v. nim.

viffoltir 62. r. (*Pentophyllon vyffblatcruit* Ap. Sy. 255) weder den vorstal: .... is it in deme wintere so nim watich viffoltir.

fiole (*viola odorata*) 4. v. rosen eyn lot wicht, fiolen also vele 74. v. fiole is colt unde vuchtich. 120. r. dit is en vullenkomen sirop: rosen, fiolen, helpe.

fiolenwater 104. v. to deme hovede: de dwa dat vorhovet dicke mit colden watere, dar na neme he fiolenwater.

vilspane 38. v. weder der vrowen suke: .... de scal nemen vilspane van ijseren.

vilt 51. v. (*filtrum*, *cento*) dar en ben untwei is: .... leghe den vilt in de schenen unde leghe den vot uppe de dekene.

vleder (*Sambucus*) glosse op blz. 14. r. by hollenderen holt.

fumusterre 73. r. fumester 21. r. (2) (Diefb. 251 *fumiterra* nl. *nonnenkrudt*) 21. r. Van deme grawen stene: .... so scult tu nemen fumesterre unde scult dat pulveren. — So scal he des fumester eynen goden toghe drinken. 73. r. fumus terre is warm unde droghe....

walnut 10. v. (*Juglans regia*) unde scult des pulveres dar in don ene halve walnut scellen vol. 43. r. nim also vele geghen ene halve walnut scelle vul.

walrave(?) 22. r. van deme sweren in deme live: so scultu nemen embrenwortelen.... bevergeylen, walraven.

wepdorn 116. r. (*Rosa canina*) van der salven: nim dat lof van deme wepdorne unde stot dat mit reyneme smolte.

wegebrede (*Plantago maior*, *Arnoglossa*) 71. v. van der wegebrede: de weghebrede is kolt unde droghe; dor dat droghet se vule wunden.

wegebredensat 20. r. van deme grawen stene: nim wegebreden sat, saxifrican sat.

wermede 75. r. weermode 119. v. warmod 44. r. wormede 60. r. (*Artemisia absinthium*) 3. v. gechen de hette: ... so scolttu nemen aurinen unde wermoden sat 44, r. van der leveren: de neme clene poppelen, nortman, warmoden like vele. 60. v. en gut bote den vrowen: .... sud wormeden in olden bere. 75. r. wermede is het unde droghe, se vordrift och den slim van deme munde des maghen. 119. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde weermoden, batonien.

wetenber (*Triticum sativum*) 12. v. goden win scal he drinken; god wetenber eder haverber.

wigle 43. r. (*salix?*) dhe open is twischen velle unde vley-

sche: de neme heyden unde sprochwiden, negenkratht mit der wiglen like vele.

w i c k e (g r o n e -) (*Vicia*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone erwitte an scoden, grone wicken.

w i c k e n s t r o 40. v. weder de suke der vrowen: .... de scal nemen erwtenstro, bonenstro, wickenstro unde seden dat in eneme ketele.

w u n t c r u d (*Veronica officinalis*) 115. v. Nim wuntcrud fenekel, benedictam, ribwort unde reliken. 49. r. von den wunden: .... nim benedictam, nim rot wuntcrut.

w i n t w o r p e (*Bilio?*) 32. v. weder de varenden: so weme de varenden utbreket de neme wintworpe.

w i s w o r t (*Convallaria polygonatum*). Dit is en drank, den de minsche drinken scal: .... du scult nemen wiswort unde scellen de wortelen unde droghen de.

z e n n e u ' (?) [1]) 22. r. van deme sweren in deme live: .... so scult tu nemen embrenwortelen, naderwortelen, zenneu', bevergeylen.

U t r e c h t, 20 Dec. 86.

J. H. GALLÉE.

EEN FRAGMENT VAN DE TWEEDE VERTALING DER ROSE.

In de boekerij der Universiteit te Jena bevindt zich een perkamenten blad, met Middelnederlandsche verzen beschreven. Door vriendelijke bemiddeling van Prof. Fr. Kluge, aan wien ik deze mededeeling te danken had, werd mij dat blad door

1) Niet duidelijk leesbaar.

het Bestuur der bibliotheek welwillend toegezonden, om het te onderzoeken en ten nutte onzer letterkunde aan te wenden. Het bleek mij van genoegzaam belang, om den inhoud hier aan mijne vakgenooten bekend te maken.

Het is een blad van een handschrift in klein-folio, met helderzwarten inkt zeer duidelijk geschreven. Elke bladzijde bevat twee kolommen, elke kolom 40 regels: het geheel telt dus 160 verzen. In den loop des tijds heeft het veel geleden. Een roekelooze boekbinder heeft het blad om den rug van een boek geslagen, zoodat het middelste gedeelte den rug bedekte en de bovenste en onderste kanten tot schutbladen dienden. Daardoor zijn vs. 61—66 en 100—105, maar vooral vs. 20—25 en 141—145 erg beschadigd. Nog ziet men er de koorden in afgedrukt, die bij het innaaien van het boek dienst hadden gedaan. Van vs. 20—25 is zelfs het grootste gedeelte weggescheurd. Gelukkig zijn de overige verzen grootendeels ongèschonden en nog volkomen leesbaar.

Uit den inhoud bleek mij aanstonds, dat het fragment een deel heeft uitgemaakt van eene vertaling der *Rose*, en wel van de tweede bewerking, waarvan Verwijs in zijne uitgave eenige andere overblijfselen heeft medegedeeld (bl. 245—258). Ons fragment is vertaald naar den Franschen tekst uit het eerste gedeelte van den Roman, door Guillaume de Lorris bewerkt, en wel naar vs. 2516—2634, bl. 82—86 der uitgave van Fr. Michel. Het beantwoordt aan vs. 2500—2648 der vertaling van Heinric van Aken.

Een paar fragmenten van deze tweede bewerking, uit twee dubbele bladen bestaande en te zamen 640 verzen bevattende, zijn sedert 1863 in mijn bezit en door mij aan Verwijs ten gebruike gegeven, die ze op bl. 249—257 liet afdrukken. Zij waren omstreeks 1825 door mijn Vader, Dr. A. De Vries te Haarlem, losgemaakt uit den band van een hem toebehoorend exemplaar van den *Fasciculus Temporum*. Naar een afschrift van Bilderdijk reeds in 1840 uitgegeven door Clarisse in De Jager's *Taalk. Mag.* III, 163—222, zijn zij eerst later door

Jonckbloet als gedeelten der *Rose* herkend [1]) en door Verwijs in zijn werk opgenomen. Merkwaardig nu mag het heeten, dat het te Jena gevonden blad ongetwijfeld tot hetzelfde handschrift heeft behoord als die vier onder mij berustende bladen. Dezelfde soort van perkament, dezelfde grootte, hetzelfde letterschrift, gelijk getal van kolommen en verzen, en in beide dezelfde eigenaardigheid, dat de groote letters, die bij elke alinea behoorden te staan, wel op den kant door eene kleine letter aangewezen, maar later niet door den rubricator zijn ingevuld. Beide hebben derhalve deel uitgemaakt van denzelfden codex en nu, na eeuwenlange scheiding, elkander voor een paar weken op mijne schrijftafel ontmoet, — doch om straks daarop weder voorgoed te scheiden! Het ééne blad gaat naar Jena terug, de vier andere worden door mij aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde afgestaan, om voortaan in hare bibliotheek rustig bewaard te blijven.

Ik laat hier het nieuwgevonden fragment volgen met de noodige ophelderingen ter toelichting van de min of meer duistere plaatsen, voor zooverre de vergelijking van den Franschen tekst en van de vertaling van Heinric van Aken mij daartoe in staat stelde.

Leiden, 3 Sept. 1887.

M. DE VRIES.

---

a. . . . . groete droefheit mijn,
. . . . nc ghesijn [2])
*I*n dit bedde, daer ic ne mach
Ruste hebben nacht noch dach.
Met sulken rouwe, met sulker clage
Saltu den nacht al toten dage

---

1) *Geschiedenis der Mnl. Dichtkunst*, III, 337. Verg. *Taalk. Mag.* III, 315.
2) Denkelijk aan te vullen: *Daer in ic hebbe lanc ghesijn.*

Overliden, dat seggic die,
Kendic [1]) der minnen sede nie.
Maer oftu danne ne moges niet
Langer liggen in dit verdriet,
Du salt opstaen ende di gereden,
Cousen scoyen ende cleeden,
Eer du sies die dageraet,
Ende gaen henen, dats mijn raet,
Stillekine, alst ware een dief,
Ten huus wert daer du heves een lief.
Als du daer voren comen best [2]),
So saltu sien oest ende west
. . . . . . emen hevet gesien,
. . . . t ganc vort mettien
. . . . chter . . .
. . . . men v . . .
. . . . daet . . . .
. . . . *sade* . . . .
. . . . n of . . es vell . . . . .
Sonder horten ende s. . . . . .

1) *Kendic*, evenals in de eerste vertaling, in A: *opdat* ic *noit konde*, en in 't Fr. *se* j'*onques* ... *connui*. Doch bij C, in den tweeden persoon: *updat* ghi *noit kinnet*. Zoo ock bij Chaucer: *if ever* thou *knew*. Verg. Verwijs, bl. 41.

2) Sommige der hier volgende verzen zijn deerlijk beschadigd, vooral doordien een stuk van het perkament is weggescheurd. Vs. 17—29 luiden in de *Rose*, I, bl. 83, vs. 2530 vlgg.:

Une hore iras à l'uis derrières
Savoir s'il est remés desfers,
Et jucheras iluec defors
Tout seus à la pluie et au vent.
Après iras à l'uis devant;
Et se tu treuves fendéure
Ne fenestre ne serréure,
Oreille et escoute parmi
S'il se sunt léens endormi.

Vs. 19 moet zeker aldus worden aangevuld:

Of di niemen hevet gesien.

Vintstuse besloten, so saltu gaen
Ter vorder dore; daer saltu staen
Ende horken [1]) of si alle slapen,
Heren [2]), vrouwen ende knapen.
Slaepen si ende duse hors in wake,
Die di doet leven met ongemake,
Maecke dine clage vor die dore
So lude dat die scone hore
Ane dijn suchten ende ane dijn carmen,
Dattu niene macht geharmen
No gerusten dor haren wille,
Die di torment lude ende stille.
Hare sal ontfarmen diere smerten,
Si en si alte hart van herten.
b. Alstu dan aldus heves gedaen,
Soutu thuus wert keren saen.
Maer cusse die porte daer si es inne,
Eer du gaes, dor hare minne,
Ende emmer wacht, hoe soet gescie,
Datti noch man noch wijf ne sie
Daer bi nachte gaen noch keren,
Oftu wilt wachten haerre eren.
Dustaen keren, dustaen gaen,
Dustaen waken, spreken, staen
Sal di doen mageren [3]) dijn vel
Onder dijn cleet, dat wetic wel.

---

1) *Horken*, hd. *horchen*, enz. *hark*, luisteren, bij Kiliaan *auscultare*. Verg. Velthem, II, 11, 11, waar men de bedorven verzen aldus leze:

Scat ende penninge die *hore* boet
Al hemelike, *die* horken doet
Menige*n*, diet omme niet *en* dade.

2) Hs. *Here*.

3) Hs. *margin*, doch dat de ware lezing *mageren* is, blijkt uit *Rose*, vs. 2555:

Icis venirs, icis alers,
Icis veilliers, icis parlers,
Font as amans sous lor drapiaus
Durement *amegrir* lor piaus,

Dit saltu sniemen wel bekinnen,
Want die forche van der minnen
Ne laet ne genen minre fijn
Vet of wel gevarwet sijn.
Dese geliken niet den gone,
Die valscer minnen sijn gewone
Ende ommegaen met haren liegene
Om die vrouwen te bedriegene [1])
Met haren *valscen* buseloren [2]),
Ende seggen *dan* dat si verloren
Hebben eten ende drinken
Dore hare *minne*, daer si omme *slin*ken.
No*cht*an *sie ic* dat si sijn
V*etter* dan gemeste swijn [3]).

---

en uit de andere vertaling (vs. 2553):

Dit gaen, dit keren ende dit waken
Doet den minnare *mager* maken
Ende afnemen sijn anscijn.

1) Er stond eerst *te briegene*, doch het laatste woord is doorgeschrapt en door *bedriegene* vervangen.

2) Zoe staat er letterlijk. Het woord is volkomen duidelijk leesbaar. Het voorafgaande *valscen* is eenigszins beschadigd, maar toch is de lezing niet twijfelachtig: ik heb alle letters één voor één herkend. Wat *buseloren* betreft, het woord is tot hiertoe nergens voorgekomen en is mij, ook na een nauwgezet onderzoek, even duister gebleven. Ik moet dus wel mijne toevlucht nemen tot eene gissing. Blijkens het verband moet *buseloren* zooveel beteekenen als *beuzeltaal*, *leugenachtige praatjes*, *bedriegerijen*. Dit doet vanzelf denken aan eene samenstelling van *buesel*, *beuzel*, en *lore*, *leur*, die beide in dezelfde beteekenis bekend zijn. Voorbeelden van *beuzel*, bij Kiliaan *nugamenta*, vindt men bij De Jager, *Versch.* 260, *Freq.* I, 21, en Oudemans, *Bijdr.* I, 653. *Lore*, bij Kiliaan *nugae*, vanwaar *loren*, bedriegen, *lorerij*, bedrog, enz., is hetzelfde als *leur*, uit onze oude kluchten overbekend. *Buesselloren*, uit die twee deelen bestaande, zou dan eigenlijk *beuzelende leugenpraatjes* beteekenen. Op dictaat geschreven, kon het licht verkeerdelijk *buseloren* worden gespeld. Is echter het woord van Romaanschen oorsprong, dan kan het verwant zijn aan ital. *bugia*, leugen, *bugiare*, liegen, *bugiardo*, leugenaar, ofr. *boiser*, bedriegen, *boisdie*, bedrog, mlat. *bausia* en *baudia*, ww. *bausiare*, *bosiare* (Du Cange I, 629 vlg.), waarbij dan evenwel de uitgang *lore* onverklaard blijft. Doch dit alles, ik erken het, is niet meer dan gissen, en ik houd niet van gissingen, want het rijmwoord op *gissen* is maar al te vaak *missen*.

3) De vergelijking met het Fransch maakte het mogelijk, de onleesbare woorden te herstellen. Het luidt (vs. 2564 vlgg.):

Voert soutu wesen goedertiere
Jegen dijns selfs cameriere [1]).
Coep hare cleeder ofte scoen
Of ander scoenheit na hare doen,
So dat si bidde dine lieve,
Dat si di in hare herte brieve,
Ende segge dat si di heeft vonden
Goet ende hovesch [2]) te meneger stonden.
Dijn lief ende alle diese minnen,
Ende die hare heimelichede kinnen,
Saltu vordren in elke stede
Ende doen hem ere ende werdichede.
Daer machti vordeel groet af comen,
Alst [3]) die scone heeft vernomen.
c. Uter gheburten, wat soes ghesciet,
En saltu di ververen [4]) niet,

Qui vont les dames traïssant,
Qui dient por eus losengier
Qu'il ont perdu boivre et mengier;
Et ge les voi, les jengléors,
Plus cras qu'abbés ne que priors.

Het laatste vers, dat onze vertaler verving door *vetter dan gemeste swijn*, is door den anderen bewerker getrouwer overgezet (vs. 2567 vlg.):

Want vetter siet men al hare lede
Dan *abte ochte prioren* mede.

1) Onhandige vertaling. De bedoeling is niet *uwe eigen kamenier*, maar *hare kamenier*, die van uwe beminde. *Rose*, vs. 2569 vlgg.:

Encor te commant et encharge
Que tenir te faces por large
A *la pucele de l'ostel*.

Beter bij den anderen vertaler (vs. 2571):

Jegen *die maget*, *die met hare woent*

Het is opmerkelijk, dat in ons fragment bij dit vers op den kant een kruisje staat, als om aan te duiden dat het niet in orde, niet goed vertaald is.

2) Hs. *hovesche*.

3) Hs. *Als*.

4) Het wederkeerige voornaamwoord *di* verhindert bij *ververen* aan *vervaren* te denken. Men vatte het derhalve op als *ververren*, verwijderen, en vergelijke, wat den vorm betreft, het oude *veer*, verre. *Rose*, vs. 2581:

Du païs gaires ne *t'esloigne*.

*W*ant die van vor ogen [1]) es,
*E*s teer vergheten, des sijt ghewes,
Nameliken van den vrouwen,
Dies mach elc die waerheit scouwen,
Want si wandel sijn van sinne
Ende ongestade ane die minne.
Heefstu noetsake so groet,
Dattu moets varen dor die noet
Van dinen live in vremden lande,
Laet hare bliven tenen pande
Herte ende sin ende dine trouwe,
Dattu hare wesen sout getrouwe
Ende pinen omme weder keren saen,
Als dine besichede es gedaen.
Als du dan weder comen best,
Ganc te hare, dat dinct mi best,
. . eer du leges of eer du *ets*,
Of eer du drincs of eer du . . . . .,
So laet *of du* waers vererret
Dattu so lange heves gem*erret*,
Ende soe . . sculdenesse [2]) dan . . . .
Ende daer . . . mach om haren s . . .
Ende ont . . . . oet hare den dr . . n
Ende van gena . . dander . . . . n
Daer du om hare heves gesijn [3]).
Nu heefstu die gebode mijn
Van minen monde hier gehort.
. . . . dse di te houden vort,
Oftu wilt van diere minnen
Bliscap ofte goet ghewinnen".

---

1) Merkwaardige uitdrukking met dubbel voorzetsel: *vor ogen* als eenheid opgevat en met het voorz. *van* verbonden, in den zin van ons *uit de oogen*.

2) Het woord is volkomen duidelijk te lezen.

3) Vs. 99—107 voor een groot gedeelte onverstaanbaar. Het Fransch en de andere vertaling geven geen licht.

Als ic van der minnen gode
Hadde gehort al sine gebode,
Ic seide: »Here, nu maect mi wijs,
Of ghijt gebiet, in welker wijs
Enich minre gedogen mach
Sulke pine [1]) nacht ende dach
Ende also menegen arbeit,
Als ghi mi hier hebt geseit.
d. Want mi wondert utermaten,
Dat seggic u bi *caritaten*,
Hoe enege herte, waerse hart van stale,
Mach geduren in sulker quale,
In sulc torment, in sulker hellen,
Alsic u mi doe horen tellen".
Der minnen god andworde *mi*
Ende seide: »Vrient, dat secgic di,
Hen mach niemen hebben goet,
Hine besurt, dies benic vroet.
Besurde dinc men sere [2]) mint
Dan die men lichtelike gewint.
Dus eest van desen namelike.
Hen es pine diere gelike,
Minres pine, want niet mee
Dan [3]) men osen mach die zee,
Dat si droge soude bliven,
Sone mochtmen tellen no bescriven
Alt fernoy dat si gedogen,
Die om getrouwe minne pogen
Sonder *enich* loes b . . . . . [4]).

---

1) Dit *pine* was eerst overgeslagen, maar is er later met kleine letters boven geschreven.

2) Versta *seerre*, in den comparatief.

3) Hs. *Dat*. — *Osen*, uitscheppen, leegscheppen; bij Kiliaan: „*Oosen*, exhaurire." Het woord komt nog in de 17de eeuw voor: zie De Jager, *Freq*. I, 202.

4) Het laatste woord zal wel *baraet* geluid hebben

Nochtan leefsi, hoe *soet* ga*et*,
I*n* *deser* pine, in des*er* noet,
D. . naturlic es s . . . e*n* sege*t* [1]).
Een mensche die inde*n* *k*arker *leget*
Onder die worme, in die*n* st*anc* [2]),
Sonder aet ende sonder dranc,
Hen ware allene dat men hem geeft
Water ende broet daer hi bi l*eeft*,
Also men den gevangenen pliet,
*H*ine sterft om die pine *nie*t;
Want hi hoept dat hi noch sal
Verwinnen al sijn ongeval,
Ende hi int ende sal ontgaen.
Dus eest mettien die legt gevaen
In den kerker van der minnen.
Hi hoept dat hi noch sal gewinnen
Int ende bliscap vor die noet.
Dus wert die hope van hem die doet,
Die hem geeft troest ende coenheit mede.

---

1) Vs. 141—144 grootendeels onleesbaar en onverstaanbaar. Ook ontbreekt er een vers, blijkens het rijm. Het Fransch heeft (vs. 2620):

Et toutes voies convient vivre
Les amans, qu'il lor est mestiers:
Chascuns fuit la mort volentiers.

En de andere vertaler (vs. 2627):

Dus leeft hi met pinen groet,
Al wart dat hi gerne ware doet.

2) *Rose*, vs. 2628:

Cil que l'en met en chartre oscure
Et en vermine et en ordure.

OVER WOEKER.

MIDDELNEDERLANDSCH FRAGMENT.

Van het volgende fragment geven de *achttien eerste* verzen eene inhoudsopgave blijkbaar van eenig boek eener *Doctrinael* (of *Spieghel* of hoe het werk hebbe geheeten), waarin de »vrecheit" was aan de orde gesteld. De volgende (vs. 19—264) loopen over »woeker" en de zeven laatste over »roef," twee van de negen species, die naar het getuigenis van den dichter, de »vrecheit" telde. Voorzoover ik weet, zijn er geen mnl. didactische gedichten bekend, waarin over »woeker" wordt gehandeld gelijk in dat fragment. In de *Dietsche Doctrinael* komt ook de »woeker" ter sprake, bv. II, vs. 417 en vlgg. en vs. 2227 en vlgg., maar op geheel andere wijs, en zoo insgelijks in de *Nieuwe Doctrinael* (*Spieghel der Sonden*) van Jan de Weert, die slechts zeven graden van »ghierecheit" noemt (vs. 300 en vlgg.):

»Ambicio so heet die eerste graet;
Symonia hier na staat;
Die derde graet heet usura;
Die vierde latrocinia;
Die vijfte heet perjuria;
Die seste heet rapina;
Die sevende injusta judicia" 1),

en waar dus blijkbaar evenmin het fragment te huis behoort. Ook het weinige, dat het fragment geeft over »roef" (vs. 611 en vlgg.):

»een sonde, die verre ende na
Onder die edele liede wel es bekint:
In dietschen heet men transament.
Dit sijn ontscamel edelinghe of heeren
Die haer volc roven ende transeneren" 2),

1) BLOMMAERT, *Ovl. Ged. III*, bl. 78. en 150.
2) T. a. pl. bl. 82 en 150; verg. over „vrecheit" en hare dochters *Alex.*, X, vs. 45 en vlgg.

vind ik noch in het eene noch in het andere werk terug.

Daarom ben ik mijn ambtgenoot en vriend, Mr. M. S. Pols, ten zeerste verplicht voor de welwillendheid, waarmede hij mijne aandacht vestigde op 't fragment en me in de gelegenheid stelde het af te schrijven. Het blad perkament, waarop het staat geschreven, dient tot omslag der verschillende *Rechten* van Putten en van Geervliet (alwaar het berust op het oud-archief der gemeente), maar is, ook naar het oordeel van Prof. Pols, ongetwijfeld veel ouder dan 27 Januari 1488, den datum van het jongste stuk [1]. Van de vier folio-bladzijden, elk van twee kolommen, heb ik gecopiëerd wat er leesbaar was: een goed deel was in een ondoordringbaar duister gehuld.

N°. I.

. . . . ons bekent,
. . . . ende tansement [2])
. . . . . . dander hant werclieden;
Die vijfte is ontfanghen mieden;
Die seste specie heet symonie:
Also vele als leke misdoen in die
Hopic, dat ic [3]) . . . . sal scriven,
Ende tander latic achter bliven;
Die sevende, die hier na sal staen,
Is onw . . . . lic [4]) sacrement ontfaen:
Die sake salic u doen weten mede,
Twi dit staet onder die vrechede;

---

1) Zie *Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderl. recht*, I, bl. 153, waar hetzelfde stuk „Provisien" enz. enz. is gedateerd 17 Jan. 1479.

2) Lees: *transament:* Blommaert, *Ovl. Ged*, *III*, bl. 82, vs. 613 en de *Var.* bl. 150.

3) Wellicht *u al* of *hier al.*

4) *Onwerdelic?*

Die achste is vrec te sine van
. . . . . die enich mensche can [1]);
Die neghende is spelen om ghelt:
Dan worden der leringhen ghestelt
Der scrifturen, om die sothede
Der speelres te toghene ende valschede.
Deerste specie der vrechede
Die heet woeker, so ic sede:
Dese te verhatene sere
Troest ons der scrifturen lere;
Hier toe die bible dus vertelt:
»Leenste dinen armen vriend diin ghelt,
»Quetsene mit woekere niet daer naer;"
In Levitici boec staet daer:
»Dune salt dinen broeder gheven niet
»Diin ghelt te woeker, wats ghesciet;"
Deuteronomie dus so spreect:
»Dinen broeder wat hem ghebreect
»Lene sonder woeker tontfane,
»Dat God die benedixie ane
»Sende tallen werken diin
»Int lant, daer du in sult siin."
Dat woeker hatelic is ende quaet,
Inden souter gheorcont staet,
Dattie propheten coninc David
Tote Gode vraechde dit:
»Here, wie sal wonende siin
»Int hoghe tabernakel diin,
»Of wie sal staen in die heilighe stede?"
Dan volchter na, dat God sede:
»Die niet te woekere gaf siin ghelt."
Een ander orconde so stelt [2])

---

1) De *c* niet duidelijk; en kan *conste* de leemte aanvullen?
2) Of: *vertelt*.

Ezechiel die prophete mede,
Daer hi vanden gherechten man sede,
Of hi siin ghelt niet en leende
Ende meer weder ..... [1]) meende.
Of woeker dus verboden staet,
Ist mit redene datment haet
Ende ..... [2]) gone, die des plien,
Ghes. . . . . [3]) ende wedersien.
Woeker es te verhatene mede
Om die menigherande quaethede,
Die wi in die woekeraers sien.
Deerste sothede is van dien,
.... dathi twasdom so beghaert,
Dathi te wisselne so veronwaert
Jeghen Gode ende souder [4]) sonde:
Hi soude daer winnen vele ponde.
Keytivich mensche, die woekers [5]) pliet!
Hier op sinte Augustiin dus bediet:
»Twi leenstu so diin ghelt den lieden?
»Wilstuut lenen den Gods mesnieden, [6])
»God souddi hondervout weder gheven,
»Ende souds besitten tewighe leven."
Dander sotheit der woekeraers,
Also scrifture doet in waers [7]),
Dats dathi in .... [8]) levet
Ende hiis ghene noot en hevet,
Ja opten besten pant al doren,
Die hem enichsins mach toe behoren,

---

1) *Tontfane*(?) verg. *N. Doctr.* vs. 372. 2) *Dattie*(?)

3) Mijn vriend Verdam vult aan *gescuwet siin*; achter „wedersien" plaatst hij een vraagteeken met de opmerking: „ik heb geen voorbeeld waar „wedersien" zou kunnen wezen het tegendeel van *gesien* (geacht)."

4) L. *sonder*. 5) Of *woekerens* (?). 6) Hs. *meiniedn*.

7) Ook elders, *C. van Gent*, 615, *in waers doen* voor *waar maken* (probare): aant. van Prof. Verdam.

8) Hier gist hij: „in dootsonden."

Dats die siele, die God cochte
Met sire passien sere onsochte,
Die stelt hi den duvel in handen:
Merct oft zwer is tot alder scanden.
Die derde sotheit is, dat hi
So guffelicke verterende [1]) si
Op hem selven ende niet en spaert:
Had hi staende te weds een paert,
Hi soude so sparen, dat worde gheloost,
Maer optie siele hi luttel gloost.
Der beeste ghelijc is hi gheset,
Die svleishouwers behoef hem maect vet,
Hi [2]) eetse siin hoey ende siin coren.
Die vleischouwer peinst wel den doren [3])
Veel meer te verteerne op hare:
Al levets die beeste in ghene vare,
Met haer selven moetsi betalen,
Als hi sinen cost op haer wil halen.
Dus guf [4]) is die vrecke keytiif,
Dat hi verteert siel ende liif.
Met rechte wert woeker van hem verhaet,
Die tonrecht merken wille ende tquaet,
Dattie woekerare doet.
Teerste quaet [5]), siit des vroet,
Datsi den lieden vercopen den tiit,
Die ghemien es der werelt wiit.
Al is dat aertsche goet gheperceelt,
Tiit is al omme effen ghedeelt.
Die rike mach hem [6]) goet of scat,
Maer sekeren en heeft hi plat

---

1) Hs. *verteredem*. 2) Wellicht te lezen: *Al*, of *Hi geefse*.
3) Aldus in stede van *te voren?* 4) In margine hierbij: *dwaes*.
5) Lees: *quaet is*.
6) Prof. Verdam gist *hebben* en *sekerren* in het volgende vers.

Dan die arme, die gaet ter bede:
Dus ist over stoute quaethede,
Datsi om ghelt vercopen den clenen
Tgont dat ghemien is den ghemenen.
Hier om, so scrifture spreect,
So ist recht, dat hem tijt ghebreect.
Ecclesiast seit te desen:
»Alst tiit van rekeninghe sal wesen,
»So sal die woekerare eischen tiit,
»Maer omme niet, des seker siit."
Die prophete Ezechiel
Spreect te desen sere wel:
»Hets recht, die vercoept enighe sake,
»Dat hier niet weder toe gherake."
Dander woekeraers quaethede
Is, datsi vercopen mede
Den armen datsi hem souden gheven,
Soet bi drien wetten staet bescreven:
Eerst bider natuerliker wet
Is die rike mensche gheset,
Den armen te ghevene, want God
Die gaf eersten dit ghebod:
»Doe den armen vro ende spade,
»Also du wilst dat men di dade;"
Bider wet, die oec Moyses
Van Gode ontfinc, gheboden es:
»Die rike sullen den armen lenen
»Sonder woeker doer wasdom ghenen;"
Ende nader kerstiinliker wet
Is dus in dewangelie gheset,
Ja van sinte Luce bescreven,
»Ghi sult . . . .
»Sonder hope van . . . . . ."
Claer ghenoech . . . .
Dattie woekerae . . . .

Hare quaetheit . . . .
Den armen datsi . . . . . .
Souden si Gods . . . .
Die derde quaetheit is . . . .
Die in hem heeft . . . . . .
Dat hi rekent . . . .
Als hi doer wasdom . . . . .
Tghemac dattie . . . .
Rekent hi, dat hi hem ghevet;
Tsolaes tiet hi den armen ane,
Maer den wasdom meent hi tontfane:
Dus wille hi mantelen sine onmate
Quansiis onder die caritate.
Ene vierde quaetheit is mede
Der woekeraers int kerstiinhede,
Datsi jeghen andren lenen.
Men soude vinden jode ghenen,
Die van jode woeker namen,
Dats hem lieden grote scame.
Der woekeraers vijfte quaet
Is, dathi altoes ledich gaet.
Bepinen wil hi niet siin broet,
Twelke onse Here Adame gheboet;
Want so die bible verclaert lichte,
God sprac: »Int sweet van dinen aensichte
»Saltu moeten nutten diin broet:"
Dus is van werken elken noet.
Sinte Paulus oec dus bediet:
»Die niet werct, moet eten niet."
Dus is die woekeraer so quaet
Dathi altoes ledich gaet.
Noch andere redene staen hier nare,
Daer woeker om werdich ware
Van elken mensche te sine ghehaet.
Eerst om dat ghetoghet staet,

Dattie woekeraers siin dieven,
Seit der ewangelie brieven;
Hier of hebben wi vraeyer exemple:
Doet Christus al warp uten temple,
Ghelt, beesten ende oec die gone,
Die thare te lenen waren ghewone
Om offeren den armen lieden
Mids datsi des ontfinghen mieden,
God hietse dieven, want dus hi sede:....

II.

Maer hi doet wel meerre grief
Den volke dan doen mach een dief.
Die dief en steelt maer allene
Ghins een groet deel, hier een clene,
Datsi vinden sonder wachte,
Maer die woekeraers bi daghe bi nachte
Stelende siin ja eenpaerlike
Alse wel op arme als op rike;
Huus ende lant steelt hi den man,
Dat ghien dief ghestelen [1]) can.
Hier na toecht scrifture openbare,
Dat roever is elc woekerare
Nader heyligher leraers menen.
Elc woekerare sal sijn ghelt lenen
Den mensche quansiis tsiere bederven,
Mids dat hien versekere op erven:
Doer vriendscap quansiis so leent hiit,
Maer hi hoopt, des seker siit,
Dat sine werden sal dat lant,
Dathi ontfaet eerst over pant;

---

1) Hs.: *ghesteelne.*

Hi ghetroest hem op aventure,
Die ghescouder en sal ter ure
Betalen, die hem was ghestelt:
Dan bliift tlant siin over tghelt.
Dus roeft hi behendelike tgoet,
Ende is om goet quans [1]), dat hiit doet.
Ten derden moghen wi merken mede
Der woekeraers grote sconffierichede,
Ende is dat ghien woekerare
Siins ambochts lyen wille openbare:
Si scamen hem, dat siit heten souden,
Maer ant doen si hem vaste houden,
Der name si alle gherne omboren,
Mids datsi twasdom niet verloren;
Doch houden si liever den name
Met sca . . . . mberen der vrame [2]).
. . . lken . . . . wanhaghen,
Wil hi . . . . plaghen,
Die woek . . . . ontfaen,
Also die . . . . verstaen
Deerste pine is, des ghelooft,
Si werden vanden tyranten gheroeft
Also si darme te rovene [3]) plien.
Hier op staet in Ysaien:
»Wee di, die hier rovene [4]) pliet:
»Waenstu beroeft oec werden niet?"
Die woekeraer slacht der pertrisen,
Die nader naturen bewisen
Piint, datsi vreemde eieren reect,
Entie so broet si ende queect;
Maer als die jonghen siin ghepluumt,
Hebben si saen dat nest gheruumt

1) Hs. aldus: *quās.*
2) Prof. Verdam vult aan: *nden dan o:* „dus met scanden dan omberen der vrame."
3) Hs. *derovene:* voor *berovene?*
4) Lees: *rovene.*

Ende sceden van diese heeft ghëbroet;
Aldus die woekerare doet.
Hi queect den scat met minnen groot [1]),
Dien beswijct ter meester noet.
Ene andere plaghe is nu hoer:
Hi mach qualike doen restoer,
Die beletten twee dinghe gheerne:
Hi is te guf te verteerne,
Dat hem niet en bliift riicheit,
Daer hi restoer dade mede;
Of hi is van hem selven also vrec
Ende so vaste in sduvels strec,
Dat hier niet af wille sceden.
Al ist nemmer een van beden,
Nochtan sal hem ghelieven bet,
Dathi na sine doot set
Twee hondert pont ghelts te missanghe,
— So salmen siins ghedinken langhe, —
Dan [2]) hiit den gonen weder gave
Van wien hi ontploct hadde die have.
Hier toe is hi oec niet vermaent
Sonder als hi sterven waent,
Dan neemt hiit hem aldus na.
Hier op spreect meest Seneca:
»Die vrecke nemmer wel en doet
»Sonder als hi sterven moet."
Die derde plaghe siin hoor besuert,
Dats dattie rijcheit selden gheduert
Langer dan ten derden lede.
Hier op Ecclesiast dus sede:
»Die met vreemden saudeyen maect"....

---

1) Hs. *m. minen goet.*
2) Hs. *dat.*

Roef es dander specie ghenoemt,
Die uter ghierichede coemt.
Die heilighe scrifture ons...
Dat noot is datter hem....
Maer viere siin princhipale saken,
Die den mensche soude [1]) maken
Haten roef ende hebbende leet.......

Utrecht, 1887, 10, 15. H. E. MOLTZER.

CUSTINGE.

Custinge behoort tot de groote rubriek van woorden, die slechts een schaduw vertoonen van hetgeen zij vroeger geweest zijn, en voortleven als een schim en als eene herinnering aan een vroeger tijdperk der taal, bij de meesten van het tegenwoordige geslacht onbekend, en alleen in enkele tongvallen nog bewaard. In de Middeleeuwen was het woord vrij gewoon; het kwam daar in verschillende beteekenissen voor, en werd daar ook in zijne beteekenis en oorsprong voor het taalbewustzijn gesteund en levend gehouden door verschillende stamverwante woorden, afleidingen van denzelfden stam, welke thans bijna zonder uitzondering zijn in onbruik geraakt. En de enkele verwanten, die nog in leven zijn, worden ten gevolge van een eenigszins afwijkenden vorm of vreemd costuum door *kusting* niet meer als familieleden herkend.

Over *kusting* is indertijd gehandeld door onzen dichter en taalgeleerde Bogaers. Naar aanleiding van het bij Vondel voorkomende woord *kustingbrieven* [2]), door Van Vloten niet geheel

---

1) Lees: *souden*.

2) Van Lennep, Vondel VI, 116, in een versje getiteld *Klagte op het verbranden van 't Stadhuis van Amsterdam* (1652):

juist verklaard, wijst hij er op, dat *kusting* niet hetzelfde is als *hypotheek.* »Niet hij, die" aldus drukt hij zich uit, »geld uitleende en tot onderpand een vast goed verkreeg, werd daardoor houder van een *kustingbrief*, wel van een *hypotheek. Kustingschuld* kwam alleen te pas, als de eigenaar van eenig onroerend goed, dit verkoopende, er geheel of gedeeltelijk den koopprijs op liet staan, waarvoor dan dit goed bij voorkeur aansprakelijk bleef. H. de Groot in zijne onvolprezen *Inleydinge tot de Hollandsche Rechtsgeleertheyt* bevestigt dit kort en zakelijk, zeggende: »»de betalinge (t. w. van den koopschat van ontilbaar goed) kan bedongen worden, niet alleen gereed, maar ook bij tijden ende deelen, 't welk bij ons genoemd werd *kustingpenningen*, ende de brieven daarvan gemaeckt *kustingbrieven.*"" Wie er meer van wil lezen, raadplege Van Leeuwen's *Rooms-Hollants Regt*, IV, 7 § 11 en XIII, § 22; en *Alg. beredeneerd Reg. op alle de voornaamste rechtsgeleerde Advijsen*, *Consultatien van den Grave van Nassau la Leck*, bl. 401." Hiermede komt in hoofdzaak overeen de omschrijving, gegeven door Weiland in zijn *Taalk. Woordenboek:* »Een gerechtigd aandeel aan een verkocht huis of ander pand, waarvan men renten trekt: *de helft der kooppenningen op kusting houden.*" Tot aanvulling en voor zooveel noodig ook tot verbetering laat ik hier volgen wat mijn vriend Andreae mij over dit onderwerp schreef:

»Het zakelijk verband op onroerende goederen heeft zich in de Germaansche landen langzaam ontwikkeld. Men onderscheidt *a*) *Rentekoop* (leening à fonds perdu met verband van een huis voor de rente); *b*) Zakelijk verband van een verkocht huis voor in termijnen te betalen kooppenningen (*kusting* in eigenlijken zin); *c*) *Hypotheek*, voor elke andere schuld. Voor de *kusting* hadden zich bijzondere regelen ontwikkeld, niet geldende voor

---

Zoo willen wij, uw wettige erven,
Ons troosten met uw rijke tasch;
Met potgeld, renten, *kustingbrieven*
En schimmelpenning, lang vergaârd,
En spaarpot, uit uw buik gespaard

alle andere hypotheken: er was dus alle grond om een onderscheid in naam te behouden, ook al beteekende *kusting* in het algemeen *zekerheid* of een dergelijk begrip. Een zeer duidelijke voorstelling van de *kustinge* in den laatst besproken zin kan u geven een werkje getiteld: *Amsterdamsche Secretary* (Amst. 1737), bl. 59—75. — In de hedendaagsche rechtstaal komt het woord niet meer voor. Het volk gebruikt het echter, b. v. te Leiden, als synon. van *hypotheek*, en zegt »dat er eene *kusting* op een huis staat," of »dat een huis zwaar *bekust* is."

Wij kunnen thans van het hedendaagsche, zoogoed als gestorven, *kusting* afscheid nemen, en het mnl. *kustinge* in zijne verschillende opvattingen gaan beschouwen.

De beteekenis, welke het naast aan de straks besprokene staat, is die van *zakelijke zekerheid.* Zie daarover De Groot, *Inl.* III, 14 § 25, en II, 48 § 40 (vgl. boven), alsmede V. d. Keessel, *Thes. Sel.* 179; 427; 432; 437; Boey, *Woordentolk* op kustingbrief; Kersteman, *Holl. Rechtsgel. Wdb.* op het woord; Noordkerk, *Handv. v. Amst.* I, 529; 532; 533; 521. In de Middeleeuwen komt *custinge* bepaaldelijk voor in de bet. van *de rente, uit een dergelijk op een onroerend goed rustende schuld voortspruitende.* Voorbeelden vindt men *Wfri. Stadr.* 372, 64: »Soo wie *kustinge* gebroken of *huyskustinge* (*zakelijk verband op een huis*) van onse poorters (*in gebreke gebleven is de daaruit voortspruitende renten te betalen*), die sal men eerst daartegen verdagen eer men claget", en *ald.* 373, 65: » *Wie van kustingh beklaegt wert.* Soo wie beclaget wort van *kusting*, die is van beken schuldigh twee schellingh ende elcke verseten dage mede twee schelling"; *Inform.* 77: »Dat zy den rentiers een geheel jaer renten ten achteren zijn, bedragende 4397 £;... ende van afterstallige *custinghen* 707 £"; *Wfri. Stadr.* 371, 58: »Van landt, erve ende *kustingh* aen te spreecken. Soo wie landt, erve oft huysinge aensprac met getuygen oft *kustinge* (d. i. oft kustinge aensprac met getuygen), die in den onrecht bevalt, die verbeurt XXII sc." Samenstellingen zijn *lantkustinge*, *scheepkustinge*, *huuskustinge*, welke o. a. voorkomen *Fri. Stadr.* 159,

61, in den zin van *rente*, *getrokken krachtens een zakelijk verband rustende op een stuk land*, *een schip*, *een huis*. Zij worden op eene andere bladzijde (69, 13) genoemd: *lantkesten*, *huuskesten sceepkesten*, dat wel een meerv. vorm zal zijn, tenzij *kesten* een andere vorm voor *custinge* mocht zijn, of het als znw. gebruikte ww. Vgl. de in het Mnl. Wdb. aangehaalde plaats uit Mieris, 2, 736*a* »Dat nyemant clagen en mach om *overcusten* (?), ten si van *erfkusten* (*eene kusting op een erf*, mnl. ook *custinge van erve* geheeten)."

De tweede hoofdbeteekenis van het mnl. woord is *een eed*, *gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegden zuiveringseed*, *een volgeed*. »In bepaalde gevallen" (ik haal de woorden aan uit een art. van Prof. R. Fruin, gedrukt in de werken der Kon. Acad. (1887), en getiteld: *Waarheid*, *kenning en zeventuig* (afzond. afdruk, bl. 10): »In bepaalde gevallen kan een verdachte zich niet zuiveren met zijn eed alleen..., hij moet eedhelpers medebrengen. Die helpers worden geacht te bevestigen, niet dat hij onschuldig is aan het hem ten laste gelegd misdrijf, want daarvan weten zij niet af, maar alleen dat zij zijn eed »voor goedt ende oprecht houden." In Zeeland heet de meest gebruikelijke volgeed de *kusting*. Vijf magen van den beschuldigde... bezweren de oprechtheid van zijn eed. »Die drie maghen hevet [1]), die met hem sullen doen ene *kustinghe* entie twee willense jegenstaen, so sel hi gaen te sinen prochipape: die selne manen onder den stool, dat hi sine maghe nyet sel brenghen in enich onrechte, so sullen die twe, die jeghens hem waren, mit hem doen die *custinghe*; ende en willen sijt niet doen, so sal dieghene, die de *custinghe* helt, des naesten sondaghes twe andere maghen bringhen, die sullen met hem doen die *custinghe*." Dus ter geruststelling van hen, die twijfelen aan de geloofwaardigheid van hun beschuldigden maar schuld ontkennenden maag zal de

1) *Oorkb.* 2, 22, 38 (lat. tekst: »qui secum facient *custingam*;" *a.* 1258); 342, 107 (*a.* 1290).

parochiepaap den verdachte op plechtige wijze vermanen, dat hij zijn magen geen ongerechten eed afvordere." Zie verder *Oorkb.* 2, 342, 108: »*Custinghe* van manslachte, van mencken, van erven, van dieften ende van alle anderen dinghen, so sal hijs doen met siins selves maghen, heeft een ambochtsheer enen edelen scoutate, die mach dese *custinghe* voor hem doen; vader ende moeder moghen begroten *(aanspreken)* haer kinder metter *custinghen*, elc man sal hem besitten (*d. i.* besetten) met alsulcker custinghe als hi in ghehuwet is." De keur van Zeeland van 1495, II *a.* 41 stemt met het bovengenoemde art. 107 in hoofdzaak overeen; alleen heeft men in het bewijsrecht eene schrede vooruitgedaan, zooals blijkt uit het slot: »magen ten derden lede sullen *custinge* doen, welverstaende datmen niemant tot custinge wijsen en sal dan in gebreken van proeve." Vgl. *ald.* IV, 16 [1]), waar gezegd wordt, dat c. q. de beklaagde mag worden belast met »*custinge* oft ander eeden."

Zie verder *Oorkb.* 2, 331, 8; 352*b*: »Al dat es binnen desen ghenomeden palen, dat helden si met ere *custinghen* also alset dese brief vorseghet... Ende dese *custinghe* houde wi vaste ende ghestade, ghelike of si voor ons selven ware ghedaen". Hier beteekent het *een eed door verscheidene* (6) *personen afgelegd in zake der meting van een dijk*; zie ook *ald. a.*; *O. K. v. Brielle* 27, 19: »So wye een *custinge* doen sal mit zijnen maghen ende dairtoe kinderen brengt, die kinderen sullen out wesen vijfftien jair (*O. Vaderl. R.* 1, 355, 30)"; Matthijsz. 163: »Dairna seit A. mit sinen taelman: dat hy sijn smarte heeren (waarschijnlijk *den dader eener verwonding aanwijzen*) wil also nauwe als hi weet hoe hy dat doen sal mit recht. Die rechter vraechts vonnes. Tvonnes wijst: mit eenre *custinghe*. Die rechter vraechts vonnes: wie (*d. i.* wien?) A. sculdich is te *custen (in wiens handen A den eed moet afleggen?)*. Tvonnes wijst, als B niet ter antwoirden en is, dat die rechter (*d. i.* dien rechter?) sculdich is A. te *custen*. Als dat vonnis ghewijst is, so seit die rechter totten

1) *Groot Placcaatb.* IV, 979 vlg.

scepenen: hoe die *custinghe* wesen sal. Tvonnes wijst dattie clagher sal nemen by hem vive sijnre maghen, die mit hem die *custeede* sullen doen"; zie verder 164 *ald.*, en *Priv. v. Brielle* 2, 18, *a.* 10, en 19, *a.* 19; Mieris 2, 172*b*: »Van den zwaerde ende bokelare, dat hem W. ghenomen soude hebben, segghen wi, dat W. daer voer staen sal metter *custinghe*, ende wat hi buten sine *custinghe* steket (*datgene waarvoor hij geen onschuldseed wil doen*), dat sal hi vierscat ghelden"; Mieris 1, 514*b*: »Wonden die te cancte (*of* cante, *Oorkb.* 2, 334, 37) sijn comen also groot (d. i. *die van den eenen kant tot den anderen eene zoodanige grootte hebben*) als tsgraven mannen of scepenen kennen, die mach mens halen(?) mitter *custinge.* Bloetreesen, slaghen, steken, vallen, warpen mach men versaken metter *custingen.*" Naar aanleiding van deze laatste plaats zegt Van Hasselt op Kil. bl. 233: »*Kustinghe* pro quovis iure iurando", doch hierop is wel het een en ander af te dingen; wèl schijnt het woord ook de bet. *boedeleed* gehad te hebben: althans Kil. omschrijft het door: »Ius iurandum vidui aut viduae de bonis defuncti iuste riteque in catalogum relatis," doch volgens hem was dit gebruik beperkt tot Zeeland. Het schijnt volstrekt niet onmogelijk, dat het woord deze bet. heeft gehad, wanneer men let op de eigenlijke beteekenis van het woord, in verband met den oorsprong, dien wij gaan opsporen. Vooraf herinner ik nog aan het *Rek. v. Zeeland* 2, 113 voorkomende *custenote*, d. i. *hij die met een ander eene custinge doet*, *medezweerder*, *eedgenoot.*

Ook in eene ruimere beteekenis kwam *custinge* in het mnl. voor, nl. in die van *zuiveringseed*, *dien men voor zich zelven aflegt*; mnl. ook *onscout* geheeten. Zie hierover *Oorkb.* 2, 22, 38 (in de Zeeuwsche keur), waar onder allerlei gevallen, waarin de *custinge* wordt voorgeschreven, ook de woorden voorkomen: »Vir nobilis faciet ignobili *custingam* pro parentibus suis;... Vir ignobilis faciet nobili *custingam* cum domino suo, et cum parentibus domini sui. Item ignobilis faciet pro se ipso alii ignobili *custingam* cum parentibus suis." Of in de vertaling (bl. 342, 107): »Een edelman mach eenen onedelen man *custinghe*

doen met sinen maghen. Een onedelman sal enen edelman *custinghe* doen met siins heeren maghen, een onedelman sal enen onedelen man *custinghe* doen elckerliic voer hem selven."

Welke is nu de oorsprong van dit woord, en hebben wij overal hetzelfde woord met verschillende beteekenissen, òf zijn er twee verschillende woorden dooreengeloopen? Naar mijne meening is het eerste het geval. *Custinge* is een verbaal naamwoord van *custen*, dat in het Mnl. veel gebruikt werd. Het beteekende *tevredenstellen*, *gerustellen*, gelijk uit enkele plaatsen blijken zal. Ruusb. 4, 26: »Honger ende lost Gode te dienene es soo groot; wat hi goeds ghedoen mach, dats saen verteert, ende *custene* niet (lat. nec eum quietum et *pacatum* reddidit)"; *Limb.* II, 984: »Ghi wilt mi goeden tijt *custen*," d. i. *gij wilt mij al heel goedkoop* (d. i. *zonder grond) tot kalmte stemmen*, *kleinmoedig maken* of *vernederen*"; VIII, 1430: »Gi hebt mi *gecust* vele bet (*mij meer rust* of *reden tot tevredenheid gegeven*), dan ghi mi hadt ghegeven u conincrike." In de juridische opvatting beteekent *custen* ook *een volgeed* of *een zuiveringssed doen*, hetzelfde als mnl. *onscout sweren*. Zie een voorbeeld daarvan in de aanhaling uit Matthijszen. Het wederk. ww. hem custen bet. *zich tevredenstellen*. Zoo b.v. *Rose* 2290: »Dan en sal u herte daernaer hem niet *custen* in sijn droven (fr. ton coer ne porras *apaier* (*paaien*))"; Ruusb. 3, 147: »Wildi u selven *custen* met uwen doen meer dan met betrouwen in Gode"; *Limb.* IX, 242 in dezelfde bet. hem gecusten: »Doch *gecusti* hem das (*stelde hij zich tevreden met de gedachte*, d. i. *troostte hij zich daarmede*, var. *getroyst he hoem*), dat die boom ten iersten niet en valt."

Van hem custen komt het deelw. bnw. gecust, d. i. *gerust*, *tevreden* (vgl. Ruusb. 3, 147: dat soude u *oncusten*; waar 4 *varr.* hebben ontkusten, *Hs. L.* ontrusten; *M.* onrustich maken), veelal met gepait verbonden. Ruusb. 4, 8: »In nauwer nootorst bliven *ghecust* (lat. *parca refectione contenti sumus*)." Zie verder *Limb.* Gloss. op gecusten, en *Mnl. Wdb.* 2, 1183 op gecust en gecusten. Het tegengestelde

is ongecust, d. i. *ongerust*, *onrustig*, *ontevreden*. *Limb. Serm.* 191*d*: »Nogtan blifse ongenugt ende *ongekust* in al haren werken"; *Hs. Epist.* 42*c*: »Dat yemant strijtachtich ende *onghecust* scinet te wesen"; *Limb.* I, 636: »Anders blevic *onghecust*, hi en hadde eene jonfrouwe . . . uten Limborgheren gheslachten"; *Rincl.* 58: »Wie sonden volcht . . . es *ongecust* van woerden puren (*is ontevreden met reine* of *heilige woorden*, *wil daarnaar niet hooren*); *enz.*

Het is nu duidelijk, dat van custen de grondbeteekenis is *tevredenstellen*, *geruststellen*, en dat dus van *custinge* het grondbegrip moet zijn *geruststelling*, *zekerheid*. Zeer juist zegt Bogaers, *Taalg.* 9, 254: »Het znw. *custinghe* had dienovereenkomstig de beduidenis van *geruststelling*, *zekerheidgeving*. Dat de meer bijzondere beteekenis, die *kustingbrief* ten tijde van H. de Groot droeg en na hem is blijven dragen, regtstreeks uit de oorspronkelijke beteekenis des woords ontsproot, behoeft geen betoog: door dezen brief toch werd de verkooper van het onroerende goed *gerustgesteld*, en (hem werd) *zekerheid gegeven* ten opzigte der betaling van den koopschat." Geheel in overeenstemming hiermede is de meening van Fockema Andreae, die voor het grondbegrip *bevrediging* of *zekerheid* aanneemt. En uit deze grondbeteekenis zijn geleidelijk de twee uiteenloopende opvattingen van het mnl. *custinge* te verklaren. Custinge was aan de eene zijde *een eed ter geruststelling* of *tot zekerheid van anderen*, vooral om een mogelijken twijfel aangaande iemands geloofwaardigheid weg te nemen; aan den anderen kant *een middel tot zekerheid* of *gerustheid*, dat zekere geldelijke verplichtingen jegens hem zullen worden nagekomen. Doch vanwaar is nu dit *custen*, en kan de nu vastgestelde grondbeteekenis ons wellicht voor het vinden van den oorsprong van dienst zijn? Vooreerst kan zij ons doen zien, dat de afleiding (althans de rechtstreeksche) van *kiezen* onmogelijk de ware kan zijn. Want gesteld dat hoogerop *kustinge* met *kiezen* verwant is (hetgeen minstens twijfelachtig is), de afleiding van *kiezen* kan stellig niet gebruikt worden ter verklaring der beteekenis van *custinge* op de wijze zooals dit gedaan is in het

bovengemelde opstel door mijn ambtgenoot Fruin. Hij zegt ald. bl. 11: »Vijf magen van den beschuldigde door hem zelf gekozen — vandaar de benaming *kusting*, van *kiezen* — bezweren de oprechtheid van zijn eed." Dat men zijne eedhelpers mag kiezen, is niets bijzonders: dit mag men bij elken eed met conjuratores altijd en overal; wèl kan men in zijne keuze beperkt zijn b.v. tot zijne buren of markgenooten, gildebroeders, bloedverwanten binnen zekeren graad (zooals in Zeeland); wilde men dus in den naam der plechtigheid de keuze uit de bloedverwanten aanduiden, dan zou men eer op de beperking dan op den regel de aandacht gevestigd hebben. Bovendien doet ook de medezweerder, volgens de bronnen, de *custinge*; heet de eed *custinge*, ook als de beklaagde (onedelman) dien alleen doet, en doet hij de *custinge* aan den rechter of aan de tegenpartij [1]). Indien *kustinge* afgeleid is van *kiezen*, dan is dit in elk geval slechts middellijk zoo. *Custinge* komt nl. van *custen*, en dit is volgens sommigen eene afleiding van een van *kiezen* afgeleid znw. *kust*. *Kust* is een in het ogerm. zeer bekend woord. Got. *kustus*, proef, bewijs (vgl. het identische lat. *gustus*, smaak, en *gustare*, proeven = hd. *kosten*, Kluge 178*b*), waarnaast *gakusts*, proef; ags. *cyst*, keuze; ook het uitgelezene (mnl. *die kies*); ook deugd, voortreffelijkheid, proefhoudendheid (door welk woord ook got. *kustus* door Heine wordt weergegeven); zie Grein, *Gloss.* op c y s t; ofri *kest*, d. i. *wil* en *keuze* (Richth. 867 op k e s t); osa. *cust*, d. i. òf *keuze*, *zin*, *wil*, òf *het uitgelezene*, òf *voortreffelijkheid*, ook *een bewijs van voortreffelijkheid*; mhd. *kust*, d. i. *keuring* (in *kustbrot*, *kostbrot*, brood dat als proef dient); zie Lexer 1, 1802; ook met een 2den nv. of een bnw. verbonden *wijze van zijn*, *toestand*; onr. *kostr*, keuze, toestand, gelegenheid, voorwaarde; zie Moebius 239. Ook het mnl. kende *custe*, *cust* in den zin van *wil*, *wensch*. Zoo b.v. *MLoep* IV, 1036: »(Doe) volbrochten si hoirs vaders *kust*, ende elke dochter

1) Aldus schrijft mij Andreae, op wiens gezag ik mij ook hier weder gaarne beroep.

sloech ter doot horen ooms zoon". In den zin van *vrije keus*, *vrije macht*, staat het *Mandev.* c. 50: »Een yegelijk sal daer wyven hebben ende maegden ende sal die magt ende *kust* altoos hebben met hen te liggen ende te zijn." In de bet. *verordening*, *bepaling*, *statuut* leest men *cust*, *Amand* I, 381: »In deser gelike.. vergaderden sy in elken jare na den *custe*, ende quamen dare up eenen berch." Het woord, dat gewoonlijk vr. is, is hier ml., als het onr. *kostr.* Het leeft thans nog slechts in de uitdr. *te kust en te keur*, d. i. *naar wil* (of *wensch*) *en naar keuze.* De woorden *kust* en *keur* zijn dus zinverwant, doch niet identisch, maar langzamerhand is het verschil in beteekenis uitgewischt en thans worden zij als identiek opgevat. Zoo is het o. a. ook gegaan met *tegen heug en meug*, waarin *heug* de geestelijke, *meug* de lichamelijke zijde van de uitdrukking vertegenwoordigt; vgl. got. *hugs*, zin, verstand; en mnl. en ndl. *mogen* o. a. = lusten (van spijzen); zoo b.v. in *meugebet*, d. i. *hij die meer lust*, eig. dus *een schotelbezem*, bij uitbr. *iemand dien men overal voor gebruiken kan*, *een wrijfpaal.* Zoo b.v. Beets, *Verpoozingen* 23: »Het volk is te groot en te goed om de *meugebet* eener teleurgestelde eerzucht en de wrijfpaal der middelmatigheid te wezen"; Oudem. 4, 386: »Zou ik nu noodhulp zijn of schamper *meugebed* [1])." Vgl. ook Weiland op meug, en *meugelijk*, d. i. *smakelijk.*

Van dit znw. *cust* nu kan een nieuw ww. *custen* afgeleid zijn, en dit zou ter verklaring van *custinge* kunnen dienen, indien het de bet. had van *iemands wil doen*, *hem zijn zin geven.* Doch het is zeer onwaarschijnlijk, dat van een znw., dat *wil*, *wensch* beteekent, een ww. zou afkomen, dat niet *een wensch doen*, *wenschen* beduidt, want dit zou zeer verklaarbaar zijn, maar *voor een ander doen wat hij wenscht*, d. i.

1) Het woord ontbreekt in de woordenboeken van Weiland en Van Dale, en werd blijkens de spelling *meugebed* met *d* reeds in de 17de eeuw niet goed meer begrepen. Het beste bewijs voor de door mij gegeven verklaring is het 17de-eeuwsche *meugeveel*, d. i. *slokop*, *vraat* (Wdb. op Bredero). *Bet* is soms comp. van *veel.* Vgl. be*tovergrootvader*, d. i. *één graad meer of verder dan overgrootvader.*

iemand zijn zin geven, waaruit dan de bet. van *geruststellen*, noodig om *custinge* te verklaren, zou moeten zijn voortgevloeid. Om deze reden meen ik, dat de afleiding van *kiesen* onvoldoende is, en dat er naar eene andere, die beter voldoet, moet worden uitgezien.

Aan het onderzoek, naar de ware afleiding in te stellen, ga de opmerking vooraf, dat een mnl. woord ons reeds meermalen eerst dan recht duidelijk is geworden, wanneer wij op de gedachte kwamen om het te vergelijken met een van zijne synoniemen. De reden ligt voor de hand: de gedachtengang is in de ontwikkeling der beteekenissen soms geheel dezelfde, meermalen soortgelijk, en zeer dikwijls hebben de beide zinverwante woorden althans enkele punten van aanraking en vergelijking. In het Mnl. Wdb. leg ik er mij dan ook steeds op toe, de aandacht op de zinverwante woorden te vestigen, omdat het mij voorkomt, dat de vergelijking daarvan voor het juiste inzicht in het leven van een woord (in zijne biologische verschijnselen, zou men kunnen zeggen) vaak onmisbaar en in elk geval allernuttigst is. Men vgl. b.v. de overeenkomst in bet. bij de woorden *gemanc* en *gemene*, *getes* en *gevoech*, *gespar* en *gespan*, *betalen* en *berechten*; *berecken*, *berechten* en *bereiden*; *betalen* en *gelden*; *geheel*, *gans* en *gave*, en men zal zien, dat bij die woorden althans de onderlinge vergelijking meer of minder gewichtige diensten heeft bewezen. Zoo geloof ik ook, dat het woord *custen* mij niet zoo spoedig duidelijk zou zijn geworden, indien ik niet had gelet op het zinverwante woord, waarmede het het meest verbonden voorkomt, nl. op *payen*. Zie drie voorbeelden van *gecust ende gepayt*, in Mnl. Wdb. op *gecust*, en de verbinding *gecusten ende gepayen* op *gecusten*. *Payen* nu, lat. *pacare*, bet. *tevreden stellen*, *bevredigen*, nl. *paaien*; doch ook *zich van eene bepaalde verplichting kwijten*, *eene schuld voldoen*, in geldschulden *iemand betalen*, fr. *payer*, eng. *to pay*. Zou nu niet ook *custen* één kunnen zijn met *kosten* in thans niet meer bekende beteekenissen, b.v. in die van *betalen*, welke ook thans nog eigen is aan ons ww. *bekostigen*, d. i. *de kosten van iets dragen*? Laat ik eerst bewijzen, dat naast de boven-

genoemde vormen ook die met *o* voorkomen. Naast *custen*, tevreden stellen, voldoen, komt werkelijk *costen* voor, nl. *Belg. Mus.* 10, 56, 175: »Hi croop onder in dat waerme ende nam sijn wijf in sinen aerme; daertoe peinsde hi selken lost, dat si (*die gezämte widerspenstige*) saen was *ghecost* van meneghe wonderlike waerde, die voren schenen van duvels aerde (*dat zij weldra genoegen nam met allerlei dwaze woorden* of *praatjes, die zij nog kort te voren beschouwde als door den duivel ingegeven*). Willems verklaart het woord niet onjuist door *voldaan*, doch het is zoogoed als zeker dat dit slechts een gelukkig toeval is, want *Brab.* Y. dl. 1, bl. 821, verklaart hij *gecust* door *aangezuiverd*, *voldaan*, van *kuischen*, zuiveren(!). Naast custinge vindt men ook costinge, in de bet. *zuiverings-* of *onschuldseed*, nl. Mieris 2, 252*b*: »Alle smerte, die in Middelburch gheschyede, doe J. doot bleef, die zal men ghelden eenscatte..., ende die sal eyghelike starken mitter *costinghe* bi namen ende bi toenamen op den ghenen, diese hem mitter hand ghedaen hevet." Op dezelfde bladzijde komt in dezelfde beteekenis viermalen de vorm *custinge* voor. Naast ongecust treffen wij ook ongecost aan, nl. bij Hadewijch, 1, 182, 205, in den zin van *onvoldaan:* »Al hadde begherte al dat minne geleisten mach boven allen sinne, nochtan soude si *ongecost* bliven."

Het is alzoo bewezen, dat *custen* en *costen* wisselvormen zijn, evenals *musch* en *mosch*, *lust* en *lost*, *bus* en *bos*, mnl. *dus* en *dos*, *alsus* en *alsos*, *uchtend* en *ochtend*; mhd. *kostlich* en *küstelich*, *kosten* en *kusten*, proeven. En het is niet noodig te onderzoeken, welke vocaal ouder is, de onvolkomen *u* of de onvolkomen *o*, daar de beide overgangen van *o* tot *u* en van *u* tot *o* door allerlei voorbeelden te bewijzen zijn. Zie Van Helten, *Klinkers en Medek.* bl. 48 en 55. Van hetgeen hier te bewijzen is, nl. onvolkomen *u* uit onvolkomen *o*, haal ik als voorbeelden aan *duf* uit *dof*; *juffrouw* uit *joffrouw*; *kunne*, *kunst* en *kunnen* uit *conne*, *const*, *connen*; *gulden* uit *golden*, *gunnen* uit *gonnen*, enz.

Wij moeten thans nagaan, wat ons het ogerm. en het mnl. leeren aangaande vroegere, thans vergeten beteekenissen van

het ww. *kosten*. Het mnd. staat, althans volgens het wdb. van Lübben, op het ndl. standpunt, d. i. het kent alleen *kosten* in de bet. *waard zijn*, *gelden*, en geeft dus geen licht. Doch het mhd. geeft ons wat wij noodig hebben. Behalve de nog heden bekende bet. heeft het ww. daar ook de trans. bet. van *aufwand machen*, *ausgeben*, dus ons *kosten maken*, *geld uitgeven* of *betalen*, fr. *payer*; alsmede die van *für einen den unterhalt bestreiten*, *ihn beköstigen*: »wolte si der bischof lenger haben, so ist er si schuldig ze kosten" (bij Lexer 1, 1689). Het heeft deze bet. als denominatief van mnd. *kost(e)*, mhd. *koste*, *kost*, hd. *kost*, ndl. *kost(en)*, ohd. *kosta*, uit mlat. *costus*, *costa* ontleend (vanwaar ook it. *costo*, fr. *coût*, sp. *costa*), en dit eene afleiding van mlat. *costare*, lat. *constare* (Kluge 178). Naast dit denominatief *kosten* met de trans. opvatting *kosten maken*, *bekostigen*, is een tweede *kosten* in gebruik gekomen, rechtstreeks van mlat. *costare*, fr. *couster* gevormd, met de intr. opvatting van die beide woorden [1]). Men vergelijke voor deze in onbruik geraakte beteekenis het in het Mnl. Wdb. bij gelden opgemerkte, dat als intrans. beteekent *waard zijn*, *kosten*; als trans. *betalen*. Het ofri. heeft een soortgelijk woord, insgelijks in trans. opvatting in gebruik, nl. *kestigia*, door Richthofen te kwader ure afgeleid van lat. *castigare*, waarmede het niets ter wereld te maken heeft: het is hetzelfde woord als mnl. *costigen*, dat o. a. voorkomt *Oork. v. Helmond* 57: »Tot dien tortijsen te *costigen*, te maken ende te doen dragen sal een ygelic van sijnen ambacht gelijcken cost doen", en is thans alleen bekend uit *bekostigen*, dat ook reeds in het latere mnl. gevonden wordt, en voorkomt *Wfri. Stadr*. 267, 156: »Oock so wie sloot opvaert in Hoochcarspel, die daer niet toe en hoort of becosticht (*bijgedragen*) hevet, die mach

---

1) Vgl. Grimm, *Wtb*. 5, 1866: »Freilich geht denn dies *kosten* nicht auf *constare* zurück; es musz eine eigene fortbildung sein von den subst. *koste*, aufwand, geldmittel, das doch selbst erst von *kosten* rückwärts gebildet war, sodasz da in der entwickeling eine zickzackbewegung vorliegt." Het eerste deel der zinsnede is zeer juist, het laatste gedeelte niet, daar *kost* niet gevormd is van het ww. *kosten*, doch van het rom. znw. mlat. *costa*, *costus* afgeleid. Rechtstreeks komt dus *kost* niet van *kosten*.

men bekueren." Vgl. mnl. *becosten* (*Mnl. Wdb.* 1, 816); mhd. *bekosten* en *bekostigen*; mnd. *bekosten*; hd. *bekosten*, vanwaar zw. *bekosta*; de. *bekoste*. Dat het werkelijk hetzelfde woord is, bewijzen de door Richthofen aangehaalde voorbeelden: »so schil hi him *kestigia* mit twilif eden iefta to een swirdkempa," d. i. *onschuld zweren*, hetzelfde als mnl. *ene costinge* of *custinge doen*; »he mot *kestigia* om syn scada," d. i. *vergoeden*, *bekostigen*, *voldoen*. Van de door Richth. gegeven vertaling *bedrängen* kan bij deze en de andere door hem genoemde plaatsen geen sprake zijn. Het hd. kent *kosten* in de bet. *kosten maken*, aufwenden, vertun, vanwaar *kostung*, d. i. *het uitgeven van geld*, *uitgaven*, zie Grimm, *Wtb.* 5, 1866 en 1881. Eindelijk vinden wij in het mnl. zelf een paar bewijzen voor het vroeger bestaan van *costen* (*custen*) in de trans. opvatting van *betalen*, nl. vooreerst het znw. *custinge*, dat *Keurb. v. Leiden v.* 1658, art. 124, gelijkgesteld wordt met *termijn*, eig. *betaling*; vgl. het aan het fr. ontleende *paaiement*, dat nog heden bij het volk in dezelfde bet. gebruikt wordt in de uitdr. *bij paaiementjes betalen*; en ten tweede het bnw. *custbaer*, vooral van geldstukken gebruikt. Men vindt het b. v. *Oork. v. Helmond* 67: »Voor sesse ghelres gulden tsiaers goet ende *cusbare* (d. i. *custbare*)"; *Gesch. v. Antw.* 2, 586: »de oude scilt, die tAntwerpen ghemaect es, goed ende *custbaer* over sestienne grote torn."; *ald.*: »Enen guldenen floryn diemen heet hallinc van Florencen, goet ende *custbaer* over twaeleve grote torn."; 638: »Dat sij alle lakene ende stucwerk.. oversien oft sij goed sijn van ghewande ende *custbaer* van zeghelene," d. i. *ongeschonden*, *in goeden staat*. Het is een synon. van g a v e en g a n s, waarover men zie Mnl. Wdb. De oorspronkelijke beteekenis is *waarmede kan worden betaald*, van munten, dus *gangbaar*, mnl. g e n g e; vgl. ald. dat woord en de tautologische samenstelling g a n c g a v e. Het ligt voor de hand hier te denken aan eene samenstelling van den werkwoordelijken stam van *custen* (*costen*) in de bet. *betalen*, *uitgeven*, en den uitgang *baer* [1]). Kil. kent het woord

---

1) Volgens Willems, *Brab Y.* dl. 1, bl. 821: *kuisch*, d. i. *ongeschonden* geld.

nog, doch weet er, evenmin als later Willems, weg mede Hij heeft: »kustbaer, j. kuyschbaer, kostbaer," en »kuyschbaer, kustbaer, kostbaer, purus, integer, probus." Het is de vraag, in hoeverre dit woord één is met ons bnw. *kostbaar*, dat wel in het mnl. niet gevonden is, doch dat er evengoed kon bestaan als mhd. *kostebære*, *kostbære;* mnd. hd. *kostbar*. Kil. schijnt het woord in de bet. *preciosus* nog niet te. kennen; hij vertaalt het alleen door *purus*, en daarnaast kent hij een ander kostbaer in de bet. *liber*, *immunis a sumptibus*, *vectigalibus aut reditibus;* d. i. *vrij van lasten*, *schotvrij*. Hoe hij aan deze beteekenis komt, die van elders niet bekend is, is niet duidelijk; denkelijk heeft hij het bnw. *baer (bar)* met *kosten* samengesteld; vgl hd. *der ehren bar*, dat juist het tegenovergestelde is van ons *eerbaar*. De gewone woorden voor *kostbaar* in het mnl. zijn *costel*, *costelijc* en *dier*, *dierbaer*. Er was dus aan *costbaer* geen behoefte. Daar nu ook Kil. de bet. *preciosus* nog niet kent, schijnt het mij het best toe aan te nemen, dat het woord niet is samengesteld uit *kost* en *baar*, in de bet. *kosten met zich brengende*, *veroorzakende* (hoewel eene latere dgl. vorming niet uitgesloten is), maar dat het oude bnw. *custbaer (costbaer)*, d. i. *ongeschonden*, *zuiver*, eig. *gangbaar*, onder den invloed van *costel* aan den eenen kant, en *dierbaer* aan de andere zijde zijne beteekenis tot die van fr. *précieux* heeft gewijzigd. De oorspronkelijke bet. *gaaf*, *ongeschonden* schemert ook door in een ander bnw. van eene eenigszins vreemde samenstelling, nl. costgave, dat men leest *Oork. v. Helmond* 20: »Altoos sullen sij leveren... goede gruijt ende *costgave* gelijc dat daer toe behoirt." Een bnw. *cost (cust)* = *custbaer* is er niet geweest. Is het woord, waarvan de bet. duidelijk is, dan ook wellicht geboren uit de verbinding van *costbaar (custbaar)* en *gave*, en gevormd naar het voorbeeld van *gancgave*? Men vergelijke het dialectische *ondeugniet*, geboren uit *ondeugd* en *deugniet;* het kan *onverschillig* gaan, uit *verschillend* en *ongelijk*; *uitveteren* uit *(den mantel) uitvegen* en *veteren*, en *Theoph.* bl. 143.

Nu dus *custen* = *betalen* vaststaat, is er niet het minste be-

zwaar, om in het woord *kustingbrief* een nieuw bewijs daarvan te zien, en dit woord gelijk te stellen met *betalingsbrief*, eene acte (zie Mnl. Wdb. op brief), waarbij de betaling eener schuld op eene bepaalde wijze geregeld wordt.

Het is nu duidelijk, hoe custen (costen), gecust, ongecust en custinge aan hunne verschillende beteekenissen zijn gekomen. Uit het grondbegrip *betalen wat men schuldig is*, *aan eene geldelijke verplichting voldoen*, heeft zich aan de eene zijde ontwikkeld het begrip van *iemand voldoen*, *hem tevreden- of geruststellen*, *hem zekerheid geven*, hetzij door eene zakelijke zekerheid, hetzij door een eed; aan de andere zijde dat van *zich kwijten van eene verplichting*, *zich zuiveren van eene schuld.* Vgl. ten overvloede het ww. *kwijten*, fr. *quitter*, van lat. *quitare*, van mlat. *quitus*, fr. *coi*, lat. *quietus*, gerust, rustig, eene bet. die weder eigen is aan het mnl. *gecust.*

Nog een enkel woord over het straks genoemde dialektische *becust*, d. i. *met eene kusting bezwaard.* Zou dit woord misschien al in het mnl. bekend zijn geweest? In de, *O. R. v. Dordr.* 2, 308 voorkomende, uitdr. »berent, belast of *besust* met scepenen brieven" is in het Wdb. voor *besust*, dat verkeerd is overgeleverd, voorgesteld *betiinst*, doch graphisch is deze fout niet zoo licht te verklaren. Beter zou wat de letters betreft voldoen, de verandering in *becust*, d. i. *met eene kusting bezwaard.* Daar wij nu werkelijk in de *Fri. Stadr.* den vorm *custe*, *cust* (mv. *custen*, *kesten*) hebben aangetroffen (zie ook Mnl. Wdb. op erfcusten), schijnt het inderdaad niet gewaagd, het bestaan van het bnw. *becust* reeds voor het mnl. aan te nemen.

Ten slotte vestig ik de aandacht op een tot heden onverklaard znw. *custebot*, waarover thans eenig licht kan opgaan. Men vindt het woord op de volgende plaatsen: Mieris 2, 735*b*: » *Van lant dat men te custebode legt.* Voort van landen (*l.* lande) dat men vercopen sal, ende men des sonnendaechs in die kercke condich doet, ende te *custebode* legt in die weecke, dat niemant ontdriven en mach (*d. i.* dat en mach n. o.), alsoo verre als hijt te *custebode* vercoopt; seide daer

yemant weder, dat waeren sal (*d. i.* dat sal waren) die vercoper, als recht is"; De Riemer, *'s-Gravenh.* 3, bl. 65, cost. 76: »als de schout sit in gebannen vierschaere, ende den eysscher eyscht den verweerder seekere somme van penningen, stellende tselve aen den eedt van den verweerder, en den verweerder refuserende den eedt te doen of niet begerende te sweren, mer stellende tselve aen den eedt van den eyscher, wijkt daermede van sijn regt, twelk voor de vierschaere van den Hage genoemt word een *cusbodt.*" Van de eerstgenoemde plaats is de zin: »Naastingsrecht vervalt bij vooraf aangekondigden verkoop." Vgl. *Oorkb.* 2, 339, 70, waar dit uitvoerig beschreven wordt. De woorden kunnen dus kwalijk iets anders zeggen, dan: »Land, waarvan men den verkoop vooraf in de kerk aangekondigd heeft en dat men in de week *verkoopt* of *veilt in openbaren verkoop. Te custebode leggen* of *vercopen* moeten hetzelfde beteekenen, nl. *publiek verkoopen.* Dat dit werkelijk de beteekenis van het woord is, zal duidelijk worden door hetgeen mijn ambtgenoot Fruin mij mededeelde. Hij schrijft mij: »In een *kustbodeboekje* van 1708—33, van Edam (onder berusting van onzen archivaris Dozy) komen de volgende termen bij afwisseling voor: »*kustbode* gehouden ten huize van (N. N.), den ... Januari van 17 . ."; *veyling* gehouden ten huize van enz.; *veylingh* ofte *kustbode*"; *kustinghbode*, enz. Op dit opschrift volgt dan: »men presenteert te verkoopen een stuck land enz." Deze plaatsen zijn afdoende, en nu is ook de oorsprong duidelijk van het woord. *Custbod*, waarnaast de merkwaardige variant *custingbod* voorkomt, beteekent eigenlijk *betalingsbod*, *een bod gedaan in openbaren verkoop*, of liever *eene handeling waarbij er voor verschillende personen gelegenheid is een betalingsbod*, *een bod te doen*, d. i. een *openbare verkooping* of *veiling*. Nog heden is dit woord in de Zaanstreek en wellicht ook elders in Noord-Holland in gebruik (het pas genoemde kustbodeboekje was van Edam afkomstig). Men zegt daar nog: »een huis wordt *te kustebode* verkocht", en »er wordt *kustebode* gehouden". Het wordt bij Bouman, *Volkstaal in N.-Holl.*, niet vermeld.

In de plaats uit de Haagsche costumen is de beteekenis van het woord *cusbot* (voor *custbot*, als *cusbaer* voor *custbaer*) vrij onzeker. Het kan beteekenen *betalingsbevel* of *aanbieding van eene custinghe*, in den zin van *verzekering onder eede*, of eindelijk *het aanbod van de keuze om te zweren of dien eed terug te wijzen.*

De laatste beteekenis is de waarschijnlijkste, omdat 1° hier eigenlijk van een bevel tot betaling evenmin sprake is als van aanbod van een eed, en 2° eene berechting als waarvan in de costume gesproken wordt, in Drenthe wordt aangeduid als eene »bi *keur* ende tal", en een eed, als waarvan hier melding wordt gemaakt, nog later in Utrecht een *keureed* heet. In dit geval hebben wij hier feitelijk een ander woord voor ons, dan het uit Mieris opgeteekende: hier zou *cust* het bovengenoemde (bl. 310), van den stam van *kiesen* afgeleide, znw. zijn.

J. VERDAM.

BLADVULLING.

In *De Taalgids* van 1859 wordt door Prof. De Vries medegedeeld, dat het woord *slabbakken* niet altijd met den klemtoon op de tweede lettergreep wordt uitgesproken: er bestaat ook eene uitspraak *sláppakken*, welke terstond doet denken aan eene samenstellende afleiding van *slap* met *hak*: *sláphakken* is met slappe hakken loopen, strompelen, sukkelen.

Doch al is de afleiding van *sláppakken* hiermede in het licht gesteld, het blijft mogelijk, dat juist deze uitspraak in de volksetymologie haren oorsprong heeft, of anders gezegd: het blijft mogelijk, dat *slabbákken* of *slappákken* overging tot *sláppakken*, doordat men *slap* en *hak* in het woord meende terug te vinden.

In Zuid-Nederland was *slabbakken* reeds vroeg bekend: Kiliaan en Plantijn vermelden het. Het woord *hak* in den zin van *hiel* behoorde echter niet tot de taal van Kiliaan, zooals

uit de bijvoeging *Sax. Fris. Sicamb.* in zijn Etymologicum kan blijken. En er zijn nog andere gegevens, die aan eene samenstelling met *hak* doen twijfelen. Indien *slabbakken* eigenlijk beteekende *strompelend, sukkelend loopen*, dan zou men mogen verwachten, dat het in de oudere taal bij voorkeur in dien zin werd gebezigd, maar dit is niet het geval. Kiliaan vertaalt het met *labascere, languescere, deficere, laxari*; Plantijn zegt: *commencer à fleschir et faillir*, en geeft als voorbeeld *de neringe slabackt.* In de vertaling van Guicciardini's werk over de Nederlanden wordt (bl. 13*a*) gesproken van rivieren, die geen sterken stroom hebben en dientengevolge, zoodra zij in zee vloeien, »haestelijc haren loop laten *slabacken*": zij stroomen niet krachtig door, maar vermengen zich aldra met het zeewater. Nog heden is *slabbakken* in Vlaanderen *slap worden, aan kracht verliezen*, en wordt b.v. gezegd van wind en vorst. Op personen toegepast, is het nagenoeg hetzelfde als *zwak zijn* of *verzwakken*; zoo bij Marnix, *Ps.* 38, 8:

Ick gevoel dat ick slabacke,
End verswacke.

Het Noordnederlandsch taalgebruik van dezen tijd verschilt inderdaad niet veel van het oudere. *Slabbakken* is gewoonlijk: treuzelen, slap en traag zijn werk doen. Het is niet te verwonderen, dat die zonderlinge vorm de aandacht trok, en dat het volk zelf hem trachtte te verklaren. *Slabbakken* of *slappakken* herinnerde aan niets zóózeer als aan *slap* en *hak*, en daarmede kwam men onwillekeurig van *slappákken* tot *sláppakken.* Is dit de loop der geschiedenis, dan moet de afleiding van het oudere *slabbákken* nog worden vastgesteld. De Bo handelt er over in zijn *Idioticon* (1026), doch ik acht mij nu niet in staat zijne meening met juistheid te waardeeren.

A. K.

